

Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

**Hungarológiai
Értesítő**

1986. VIII. évfolyam 3–4. szám

Hungarológiai Értesítő
1986. VIII. évfolyam 3—4. szám

Hungarológiai Értesítő

**A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1986. VIII. évfolyam 3—4. szám**

Felelős szerkesztő: Jankovics József

Hungarológiai Értesítő
A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóirata
1986. VIII. évfolyam 3–4. szám

Szerkesztőbizottság

Ilia Mihály
Kósa László
Szépe György

Felelős szerkesztő: Jankovics József

A szerkesztésben részt vesznek:

Csapody Miklós
Molnár Ildikó
Nyerges Judit

Szerkesztőség: Budapest, Országház u. 30. I. em. 41. 1014

Telefon: 759-011, 126-os mellék

Postacím: Budapest, Pf. 34. 1250

Az ismertetésre szánt kiadványokat szerkesztőségünk
címén Jankovics József nevére kérjük megküldeni.

Tartalom

Könyvismertetések

Magyar irodalomtörténet, 1984	7
Magyar zenetörténet, 1984	199
Magyar néprajz, 1984	209

A hungarológia hírei

Nekrológok

Ligeti Lajos	263
Barta János	265

Tudományos ülések, konferenciák

Magyar avantgarde tanácskozás Párizsban	268
Gragger-emlékülés Berlinben	269
Az irodalmi posztmodernség fogalma. Irodalomtudományi kollokvium	270
Egyháztörténeti konferencia Pázmány Péter emlékezetére	272
Németh László-konferencia Hódmezővásárhelyen	274
Tudományos konferencia Karinthy Frigyesről	277

Műhelyek

Berliner Beiträge zur Hungarologie	281
Új magyar irodalmi lexikon	283
A Magyar Emigráció Irodalmi Lexikona	286

Névmutató	289
---------------------	-----

Magyar irodalomtörténet, 1984

Alabán Ferenc: Folytatás és változás.

Kritikák, tanulmányok. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1984. 145 l.

A szlovákiai magyar irodalomkritika több tanulmánykötettel is jelentkezett 1984-ben. Duba Gyula könyve mellett Alabán Ferenc bemutatkozó tanulmánygyűjteményével a fiatalabb nemzedék is képviseltette magát: Alabán Ferenc 1951-ben született a gömöri Guszonán. A budapesti ELTE magyar–szlovák szakán végzett, jelenleg a nyitrai Pedagógiai Kar magyar tanszékének adjunktusa.

„...Az irodalom fejlődése nem más, mint folytatás, újrakezdés, eltérés és szakítás összetett szövevénye”... a folytatás és változásé, magyarázza meg Alabán a kötet címét. Jól felépített tanulmánykötetet állított össze, a pantha rhei irodalomra vonatkoztatott elvét jól érzékeltetik az egymásra épülő, a kritikaelmélet felől az életművek, irodalmi pályák vizsgálatához érkező tanulmányok.

Alabán nyíltan elkötelezett kritikus, elemzésében elsősorban közösségi és eszmei szempontokat érvényesít, mindig értékelve – sokszor a művészi megnyilatkozás hiányosságait is nagyobb megértéssel kezelve – a kritika tárgyául választott műben kifejeződő világnézetet, az alkotók elkötelezettségét. A kötet tanulmányai két nagyobb egységet alkotnak. A Kapcsolatkeresés cikluscím alatt elméleti tanulmányait, kritikáit gyűjtötte össze. A felszabadulás utáni magyar irodalomról rajzolt körképe egy kerekasztal beszélgetés kapcsán született, melyben Béládi Miklós, Király István, Szabolcsi Miklós, Czine Mihály, Bodnár György, Sötér István, Koczka Sándor, Bata Imre, Domonkos Mátyás, Kulin Ferenc, Kenyeres Zoltán, Agárdi Péter, Szabó B. István és Csák Gyula mondták el véleményüket irodalmunk elmúlt negyven esztendejéről. A korszakhatárok megállapításánál és értékelésénél leginkább Király István véleménye helyezkedett szembe az 1949–53-ig terjedő korszakot általában negatívan megítélő szemlélettel. Király a magyar szocializmus történetének folytonosságába illeszkedő időszaknak tekinti ezt a pár évet, amennyiben: „létrejött egy új típusú művészet, amelynek alaphangja, meghatározója a szocializmus igenlése, a népben rejlő alkotó erők felismerése s a közösségi élmény volt.” Érzelemmentesen, a jó riporter módján közvetíti Alabán Ferenc a beszélgetést, véleménye csak annyi volt, hogy a kép teljességéhez hozzátartozott volna a nemzetiségi irodalmak teljesítményének és értékeinek számbavétele is.

„Induló balra”; a Majakovszkij-idézet kapcsán a szocialista világirodalom kialakulásával, történeti és elméleti problémáival foglalkozik, *Ösztönző problémafelvetés és Szöveg – irodalmi metakommunikáció – műfordítási modell* c. tanulmányában az összehasonlító irodalomtörténet (ezen belül is a műfordítás) kérdései izgatják. Utóbbi két írásának kiindulópontja Dionyz Durišin: Összehasonlító iroda-

dalomkutatás, illetve Anton Popović: A műfordítás elmélete c. munkájának magyar nyelven való megjelenése volt.

A folytatás és változás jegyében címszó tíz tanulmány élére került. Írói életművek és pályák bírálatait gyűjtötte össze, vizsgálatukat általában egy jellemző mozzanat kiemelésével kezdi – ilyen pl. Cselényi László dokumentatív jellegű riportjainak mítosszá válása –, majd megvizsgálja az irodalmi laboratóriumba emelt jelentőséget, végül visszahelyezi eredeti helyére, az irodalmi alkotásba. Két tanulmány a közelmúltban elhunyt Bábi Tiborról szól, egyet-egyét szentel Tózsér Árpád és Zs. Nagy Lajos lírájának, Cselényi László és Petrőci Bálint dokumentatív emlékprózájának, Duba Gyula humoreszkjeinek és szatírájának, Gál Sándor, Dávid Teréz és Kövesdi János kisprózai műveinek.

Balogh György

Ányos Pál válogatott művei.

Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Lőkös István. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1984. 288 l.

A kötet Ányos Pál halálának kétszázadik évfordulójára jelent meg, és tartalmazza a költő verses munkáinak csaknem hiánytalan gyűjteményét. Helyesírásukat a nagyközönséghez szóló kiadások esetében megszokott módon, a stílusértékű jellegzetességeket megtartva modernizálta Lőkös István. A szélesebb olvasóközönség igényeihez alkalmazkodik a bevezető tanulmány is. Benne Lőkös részletesen ismerteti az életrajzot, kiemeli a pálosok pápai kollégiumában eltöltött évek jelentőségét, ahol Ányos elhatározta, hogy maga is a rend soraiba lép, majd bemutatja a költőt egyetemi éve alatt körülvevő pezsgő szellemi életet, mely után különösen fájdalmas volt a felsőelefánti kolostorban igazi társak nélkül eltöltött két esztendő. A költő munkáiról szólva a bevezető szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy a tradicionálisan egyhúrú szentimentális költőként elkönyvelt Ányos lírája valójában igen sokszínű volt: a természet, a táj ugyanúgy megihlette, mint a szerelem és a barátság, vagy éppen a magyar történelem, később pedig az elmúlás gondolata. A bevezetőt három fejezetbe csoportosítva követik Ányos munkái. Az első a „Versek” címet viseli, s a kronológiai rendet követve a legkülönbözőbb műfajú darabokkal találkozhatunk itt, a mai értelemben vett lírai költeményektől kezdve az eklogákon át a korban igen elterjedt alkalmi költeményekig. A második fejezet már jóval egységesebb; benne Ányos episztoláit olvashatjuk, míg a harmadik rész a szerző két prózai munkáját tartalmazza.

A kötetet az egyes művekhez kötődő részletes jegyzetapparátus, valamint ábécé-sorrendbe szedett név- és szómagyarázatok teszik teljessé.

Szabjély Mihály

Arany Trombita.

Válogatás Tánicsics emlékezetére. Válogatta és a szöveget gondozta Simor András. Budapest, Tankönyvkiadó, 1984. 176 l.

A két világháború között még gyakran, az utóbbi évtizedekben már ritkábban fordult elő, hogy középiskolás diákok egy-egy lelkes tanár vezetésével rég elfeledett szövegek sajtó alá rendezésével és kiadásával foglalkoztak. A Tánicsics írásaiból készült válogatás e szép hagyomány folytatója: anyagát a budapesti Tánicsics Mihály gimnázium harmadikos tanulói készítették elő kiadásra a szerző halálának századik, iskolájuk fennállásának negyedszázados évfordulójára. Céljuk, a munkát irányító Simor András előszavát idézve az volt, „...hogyan Tánicsics szerkesztői elveit követve elképzelt népkönyvvé formáljuk az Arany Trombita cikkeket, a *Józanész* és a *Gyásznapok emléke levelekben* című mű néhány részletét, illetve egy-két egyéb forrásból származó írást.” Hitük szerint maga Tánicsics is összeállíthatta volna e kötetet, egy lehetett volna az a múlt század közepén oly divatos, Tánicsics által is előszeretettel szerkesztett és kiadott, felvilágosító célzatú népkönyvek sorában. Az így készült „fik-tív népkönyv” anyaga igen változatos és valóban szórakoztató olvasmány: életrajzi visszaemlékezésektől kezdve állambölcséleti és gazdasági értekezéseken át a szülő nőknek és szoptató anyáknak szóló praktikus tanácsokig a legkülönfélébb írásokat tartalmazza. Szerzőjük többnyire maga Tánicsics, néhány esetben azonban az Arany Trombita című lap más munkatársainak tolla nyomán született cikkekkel is találkozhatunk a válogatás lapjain. Az írások pontos lelőhelyéről a kötetvégi mutató tájékoztat; ugyanitt találhatóak a név- és szómagyarázatok, illetve az egyes írásokhoz fűződő számozott jegyzetek is.

Szajbély Mihály

Aranytól Aranyról

Összeállította: Tóth Tibor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 357 l.

Egy igen fontos sorozat hetedik kötete az *Aranytól Aranyról*. Aki az „igazi” Petőfit, Jókait, Mikszáthot, Adyt, Mórát, Móriczot és Aranyt meg akarja ismerni és ismertetni, haszonnal forgathatja ezeket az összeállításokat.

Nemzeti klasszikusainkról a hagyományos tankönyvek általában csak állóképet adnak. Nem így ezek az egy-egy nagy írónkhoz kötődő „miscellaniák”, amelyek közelebb viszik az olvasót nemcsak a főszereplő munkásságának, de a háttérül szolgáló kornak a megértéséhez is.

Az Arany Jánosnak szentelt egyszemélyes – pontosabban egy személyre összpontosuló – antológia fő érdeme az, hogy az emlékalbum-szerűség buktatóit kikerülve életének és művészi fejlődésének korántsem tökéletesen ismert állomásait is földéri-ti: színészi pályafutásától akadémiai tevékenységéig.

A kötet szakmai rangját a pálya több szakaszából összeválogatott Arany-szemelvények mellett olyan író-társak és irodalomtudósok neve szavatolja, mint Riedl Frigyes, Gyulai Pál, Benedek Marcell, Keresztury Dezső, Barta János és Németh László.

Az irodalmat kevésbé szerető tanulókat, illetve felnőtteket is megfogják az

ugyancsak beszédes képmellékletek. A „Debreczeni Színész Társaság” plakátjától Gyárfás Jenő Arany-ballada ihlette festményéig, a *Tetemrehívás*-ig nagyszámú illusztráció erősíti a szöveg hatását.

A kötetet Tóth Tibor állította össze.

Petrőczy Éva

Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle.

Publié par le Centre d'Étude des Avant-gardes Littéraires de l'Université de Bruxelles, sous la direction de Jean Weisgerber. Vol. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 12161.

A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság régóta folyó vállalkozása az Európai Nyelvű Irodalmak Összehasonlító Története. Ez a kétkötetes avantgarde-történet is e nagyigényű kézikönyv-sorozat része. A magyar irodalom persze alig néhány lappal szerepel, de a kiadvány fontossága mégis szükségessé teszi e lapok (és környezetük) rövid szemügyre vételét.

Az első kötet az avantgarde történetét, a második az elméletét mondja el. Az „avantgarde” szó és fogalom elemzése utáni fejezetet a mozgalom kulturális és társadalmi környezetének szentelik a szerzők. A III. fejezet (ez teszi ki majdnem az egész I. kötetet) tárgya az avantgarde-ok voltaképpeni története. A korai korszakból kiemelkedő jelentőséget kap a futurizmus, az expresszionizmus, az imagizmus, a kubista hatás, illetve a Dada (a mű terminológiájában „dadaizmus”). A második korszakból csak a szürrealizmus és a konstruktivizmus emelkedik ki. Az avantgarde háttérbeszorulásáról, majd a II. világháború utáni új-avantgarde-ről s az avantgarde mozgalmának, világirodalmi elterjedésének sajátosságairól szóló fejezetek zárják a kötetet. A II. kötetben először az avantgarde esztétikai irányzatairól, aztán műfajairól és irodalmi eljárásairól olvashatunk. A következő fejezet az irodalmi avantgarde-oknak a társművészetekkel és a tudományokkal való kapcsolatával foglalkozik. Az avantgarde-ok szociológiai elemzése következik, majd kritikai kísérletek az avantgarde történeti jelentőségének megítélésére. A munka bibliográfiával és névmutatóval zárul.

Komparatista számára igencsak hálás téma az avantgarde a maga kusza nemzetköziségében: tulajdonképpen már az is kérdéses, hogy egyáltalán tárgyalható-e nemzeti keretek között egy-egy irodalom avantgarde-ja. A tisztán komparatista tárgyalásmódhoz viszont valószínűtlenül széleskörű nyelvtudás szükségeltetnék. Bizonyára ez az ellentmondás az oka annak, hogy ez a kézikönyv is, miként az Európai Nyelvű Irodalmak Összehasonlító Történetének már nem egy vállalkozása, két részre oszlik: egy valóban összehasonlító, koherens részre, valamint egy jószerével nem is komparatív, mozaik-technikával készült laza szerkesztményre, amelynek egyes elemeit – a mozaikköveket – egy-egy nemzeti irodalomnak a kötetbe delegált szakértője készítette, s az így elkészült alfejezet után az illető irodalom nyelvét sem ismerő, szükségképpen tájékozatlan al- és főszerkesztők kezén a többi mozaikkövecskéhez hasonlóvá idomult.

A föntiek fényében nem meglepő tehát, ha az elméleti igényű I. fejezet, továbbá az egész II. kötet szinte csak a világnyelvekből meríti példaanyagát. A kevésbé ismert

nyelvek irodalma kollektív fejezetek kurta alfejezeteibe szorult. (Másfajta okai lehetnek annak, hogy az elméleti fejezetek szerzőgárdája is nagyon tarka, a színvonal pedig egyenetlen. A bruxelles-i avantgarde-kutató egyetemi központ olyan megbízható szakembereket is megnyert, mint a liège-i μ -csoport tagjai, vagy a párizsi Agnès Sola, ugyanakkor azonban pl. Adrian Marino is a vállalkozás egyik legtöbbet foglalkoztatott szerzője lehetett.) Mindenképpen szerencsésnek mondható, hogy a magyar irodalomról szóló alfejezetecskéket Béládi Miklós készítette. A korán elhunyt irodalomtörténész, tudjuk, századunk magyar irodalmának egyik legnagyobb ismerője volt.

Béládi alfejezetei az expresszionizmusnak, aztán a Dadának, végül pedig a konstruktivizmusnak szentelt átfogó fejezetek részei. A futurizmus nem kapott önálló magyar részt. Nem Béládi tehet róla, de a mi magyar irodalmunk csak nagy megalkuvással helyezhető el ebben a Prokrusztész-ágyban. Jóllehet, a Dadáról szóló fejezetben Béládi főszerepet juttat Barta Sándor *Akasztott Emberének*, jóllehet, a szürrealizmusnak szentelt lapokon kiváló felkészültséggel ismerteti Déry Tibor, Illyés Gyula és mások idevágó tevékenységét, végül is mindig és szükségképpen Kassákba ütközik. A mesterségesen három alfejezetben széttagolt magyar avantgarde-ot egyező vonások a külföldi olvasó előtt sajnos nagyrészt észrevehetetlenek maradnak ebben a szerkezetben. S a különböző magyar avantgarde mozgalmakat nemcsak a szervező géniusz, Kassák személye fűzte össze. Az expresszionizmus-fejezetbe sorolt ifjú (aktivista) Kassák nézeteit például így foglalja össze Béládi: békevágy, nemzetköziség, a társadalom alapjainak megváltoztatására törő akarat s az ehhez tartozó radikális etika, a „közösségi egyén” sürgetése. Ha ezekhez még a műszaki haladás iránti fogékonyságot is hozzászámítjuk (Kassákban ez is tagadhatatlanul megvolt), már alig látjuk a futurista és az expresszionista közötti különbséget. (Persze tudjuk: az orosz futuristákkal – s a jó párhuzamot nem az olaszok adják – Kassáknak csak bécsi korszakában fognak kialakulni szoros kapcsolatai.) Az expresszionizmussal kapcsolatban egy hiányérzetünknek is hangot kell adnunk: a kézikönyv sajnos nem említi Szabó Dezsőt, Kassák közeli barátját és harcostársát a Tett megindítása körüli időben. (S egy apróbb hiány: a szürrealizmus-fejezetben talán József Attila neve is leírható lett volna.)

Más magyar irodalomtörténészek is írtak a kézikönyvbe, de már nem hungarológiai érdekű témákról. Bojtár Endre mint baltista szerepel a szerzők névsorában, Szabolcsi Miklós pedig kitérítő módon az avantgarde-ok háttérbe szorulásáról és az új-avantgarde-ról szóló, kötetzáró fejezetek szerzője – vö. *Jel és kiáltás* c. korábbi, hasonló füzetével, a fejezet magyar nyelvű, közvetlen előzményével. A szép magyar részvétellel kapcsolatban nem takaríthatunk meg egy bíráló észrevételt: nem szégyen az, ha valaki nem tud, vagy nem ér rá franciául megfogalmazni egy tudományos művet, és ezért fordító segítségére szorul. Ilyenkor azonban erről a körülményről érdemes megemlékezni, sőt – mint a kézikönyv franciául szintén nem fogalmazó, nem magyar szerzői tették – illik a fordító nevét is feltüntetni. A magyar szövegek mind eredeti francia fogalmazványokként szerepelnek, pedig stiláris képtelenségeik nyilvánvalóan másodosztályú fordítókra vallanak. Nem nyelvtani hibákra gondolunk – azokat, ha más nem, a vallon szerkesztők és gépírók kijavították –, hanem a figyelmetlenül és érdektelenül dolgozó magyar fordító stílushibáira. Példával meg-

világítva: a *père spirituel* egy törekvés 'szellemi atyja' értelmében nyilván nem nyelvtanilag hibás, hanem csak magyarizmus. (Valamennyire idetartozik végül az is, hogy a könyv sajnos technikailag egészében a magyar Akadémiai Nyomda terméke, mégpedig – nagy szó! – egyik leggyengébb terméke. A típuskészlet annyira szegényes, hogy a fejezetek hierarchiája nem állapítható meg; a szerzők neve és városa pedig olykor egybefolyik. A tördelő nem tudta, hogy nem kezdünk fejezetet pártatlan lap alján, sem azt, hogy középre zárt cím után nem nyitunk bekezdést. A javítások beragasztás útján történtek: erről fekete vonalak árulkodnak, valamint az, hogy a beragasztott részek szembetűnően ferdek. A levilágító berendezést elmulasztották élesre állítani. Nem tudták, hogy a francia *é* betűnek megfelelő nagybetű gépelve ugyan ma is *E*, nyomtatva viszont már *É*.)

Horváth Iván

Babits és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek.

Válogatta, összeállította: Tüskés Tibor. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1984. 175 l.

Húsz évvel ezelőtt a Jelenkorban vetették föl azt a javaslatot, hogy „hasznos volna egy, Babits Pécsért töltött napjait, életének tíz esztendejét, valamint a városhoz fűződő kapcsolatait tárgyaló kiadvány megjelentetése”. A kívánság most valósult meg: a kötetet Tüskés Tibor összeállításában olvashatjuk. Az elemi iskola bizonyítványától a *Balázsolásig* sorakoznak a dokumentumok. Az első rész – Babits Pécsen – tartalmazza az iskolaévekre vonatkozó anyagot, a levélben megkeresett egykori osztálytársak emlékezéseit, a már országos hírű költő pécsi kapcsolatait feltáró levelezést – a Janus Pannonius Társaság megalakulásáról, a lapalapítási kísérletről, Babits pécsi látogatásairól –, és azokat a méltatásokat, melyeket halála után közöltek a pécsi újságok.

A második fejezet Babits pécsi ihletésű írásaiból válogat; itt versek, regény- és elbeszélésrészletek, visszaemlékezések olvashatók, melyek emlékekkel átszőtt, bensőséges kapcsolatról vallanak.

A nagy gonddal készült válogatás felépítésében a *Babits és Esztergom* című centenáriumi kiadványt követi: a nehezen hozzáférhető vagy eddig még nem publikált dokumentumok és a közismert szemelvények együttes közreadása érdeklődő olvasóknak és szakembereknek egyaránt tanulságos. A kötet végén az idevágó cikkek, tanulmányok jegyzékét, valamint a lelőhelyekre, korábbi közlésekre vonatkozó adatokat találjuk.

Dobó Katalin

Babits Mihály: Údoli neklidu. [Nyugtalanság völgye]

Válogatta és az utószót írta Rákos Péter. Odeon, Praha, 1983. 140 l.

A Babits-centenáriumi alkalmából megjelent cseh fordításkötet – a verseket Anna Rossová közreműködésével Jindřich Pokorný fordította – harmincnégy verset tartalmaz.

A költemények egymásutánja a gyűjteményes kiadások (1977) versrendjét követi, mindegyik Babits-kötet képviselve van, de leginkább az első három és a *Verseny az esztendőkkal*; az utolsó költemény a *Hátrahagyott versekből* származik. Egy részüket mint a költő első cseh nyelvű megszólaltatását az egy évvel korábbi Nyugat-antológiában is megtalálhatjuk. A kötetet az igényes és mérlegelő fordítói munka és szerkesztés jellemzi. A fordító mesterségbeli jártasságáról vall a kiforrott, minden ízében mesteri verselési technika és a kifejező eszközök adekvátnak mondható kiválasztása. Meggyőződhetünk erről már akkor is, ha csak a hosszúsoros versek ritmikai megoldását, így *A Danaidák* időmértékes-trochaikus sorjázását hangsúlyos daktilusok szaporázásával visszaadó fordítást, a *Hiszkegynek* és a *Két nővérnek* disztichonos, az anapestikus-daktilusos *Mozgófényképnek* inkább a globálisabb, mondatfonetikai, azaz intonációs szinten megvalósuló, vagy más versekben az átkötésnek és a rímelésnek az eredetivel egyező leképezését figyeljük meg. Az alkalmazott versnyelv választékosságával és bizonyos fokú poétizmusával a kortársi cseh lírafordítási gyakorlatnak – esetünkben a babitsi művesség jelzéseként is felfogható – mintáihoz igazodik, amelyekben természetsszerűleg foglaltatik benne a generációs nyelvi-poétikai közelítés.

Rákos Péter utószava növeli a fordítás hatását és támogatja jogosultságát, a babitsi ars poetica és a költészet lényegének koherenciáját fejt ki, a babitsi költői fejlődésnek a kötetcímeiben is jelzett „logikumát”, azt, ahogy a kezdeteiben magánvalónak szándékolt költészet túlmutat önmagán, illetve ezt az ívelést emeli ki és szemlélteti történeti kötöttségében. Az ismertetett kötet szuggesztív módon és kellő arányítással jeleníti meg Babits lírájának körzeteit, s juttatja kifejezésre a „túlmutatás” felerősödését benne, az elefántcsonttoronynak „ostromlott erőddé” alakulását. Az utószóban megrajzolt költői arcélnak mint poétikai kategóriának a háttérével, valamint ennek a válogatásnak letapintható – s az egyes versek szövegi szintjén elégséges alapot teremtő – megfeleléseiben, tehát a mű konstituáló egységeinek kölcsönösségében kell felfognunk a műfordításkötet jelentőségét, s egyebek közt azt, hogy Babits költészete a fordítás szempontjából egyáltalán nem hermetikus. Kötetünk ennek is tanúságtétele.

Zeman László

Bajomi Lázár Endre: Azúrország.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 327 l.

A szerző egész életét a francia kultúra és művészetek mind szélesebb körű magyarországi népszerűsítésének szentelte. Rabelais-től Balzacon keresztül a modern francia irodalmi művek, Boris Vian és Robbe-Grillet műveit fordította magyarra. Összeállítója volt az 1962-ben megjelent *A mai francia irodalom kistükre* című antológiának, monográfiát írt az írók világa sorozatban Anatole France-ról; két kötetben adta közre húsz évig tartó franciaországi tartózkodásáról szóló visszaemlékezéseit; az első 1975-ben jelent meg *Párizs nem ereszt el*, a második, a háborús évek krónikája 1982-ben, *Párizs csillagként reszkető* címmel.

Elkötelezett kutatója volt a francia–magyar kulturális és történelmi kapcsola-

toknak. 1978-ban látott napvilágot egy antológiája, mely a magyar írók, költők több évszázadra visszanyúló Párizs iránti rajongásának gyűjteménye (*A magyar Párizs*). A két ország kulturális kapcsolatainak témakörében íródott az *Arpadine* (1980), a történelem során adódott együttműködéseinket dokumentálja az *Ego sum Gallicus captivus*, a Magyarországra menekült francia hadifoglyok emlékezései (1980), és életében utolsóként megjelent könyve: a *Tramontana*, mely a Magyar önkéntesek Franciaországban alcímet viseli (1984).

Jelen kötet egy másik, korábbi vállalkozásához kapcsolódik. Az *Azúrország* mintegy kiegészítője ugyanis a párizsi művésznegyedek világát bemutató *Montmartre* (1967), *Montparnasse* (1969), és *Quartier Latin* (1971) címetek viselő trilógiának.

Míg az író Párizshoz és Franciaország egyéb vidékeihez több évtizedes ismeretség fűzte, addig a Côte d'Azurre, jelesen Nizzába csak 1975-ben látogatott először. Majd 1979-ben és 1982-ben még két alkalommal sikerült Nizzában hosszabban tartózkodnia. Ezt az időt alaposan kihasználta és felkutatta a város összes művészeti vonatkozású emlékhelyeit, nem feledkezve meg természetesen a magyar vonatkozásokról sem.

A magyar olvasó számára természetesen a legérdekesebb a kötet utolsó nagy fejezete, melyet a szerző az Azúrpart magyar vendégeinek szentelt. Kisfaludy Károllyal kezdi a sort, akit az olajos Provence „első magyar turistájának” nevez, majd folytatja az 1848-as menekült nemeskéri Kiss Miklóssal, Mednyánszky Cézárral és Jókain, Zichy Mihályon, Justh Zsigmondon, Ady Endrén keresztül József Attiláig és még tovább: a cannes-i filmfesztiválon részt vevő Déry Tiborig.

A szerző előadásmódja mindvégig lebilincselő, a hírességek neveivel túlszűfolt oldalakon szinte eltévedünk a humoros anekdoták és meglepő történetek szövevényében.

Csóra Karola

Bajza József elfeledett írásai.

Közvetési Fenyő István. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 202 l. (Nemzet és emlékezet)

Bajza 1832-ben egyéb munkái mellett magára vállalta a *Társalkodó* szerkesztését is, mely Széchenyi *Jelenkor* című politikai újságjának kulturális melléklapjaként jelent meg. Fél éves szerkesztői tevékenysége idején egész kis kötetre való cikket írt a lapba. Ezeket, bár név nélkül jelentek meg, emlegette itt-ott a Bajza-szakirodalom (Badics Ferenc, Szücsi József), jelentőségüket azonban senki sem ismerte fel, s mindaddig egyetlen kiadás sem közölte őket újra. A cikkeket, amelyeket Fenyő István most megjelenésük sorrendjében rendezett kötetbe, témájuk szerint két csoportra oszthatjuk: történelmi és politikai, illetve irodalomtörténeti és kritikai kérdésekkel foglalkozóakra. Az elsők között olvashatunk nagy uralkodók és államférfiak életéről és jeles cselekedeteiről (pl. Nagy Sándor és Caesar, Peel Robert, Washington), találhatunk közöttük amerikai útbeszámolókat (pl. Jefferson sírja), híradásokat különböző európai államok viszonyairól (pl. Egy tekintet Nagy-Britanniára, Norvégia, Párizs), keserű anekdotát a felosztott Lengyelország életéből (A szerencse játéka egy

nagy nemzettel) stb. A második csoportba sorolható írások többsége rövid és anekdotikus jellegű (pl. Lessing emlékezete, Scott Walter írói jövedelme, Shakespeare eperfája), de akad azért itt tanulmányzámba menő fejtegetés is (Voltaire és Rousseau, vagy milyen befolyása volt e két író munkáinak Franciaországra?).

A kötet bevezetőjében Fenyő István tematikus rendbe csoportosítva részletesen ismerteti és értelmezi Bajza gondolatmeneteit. Felhívja a figyelmet arra, hogy a külföldi tudósítások, történeti beszámolók mögött aktuális üzenet, a hazai viszonyok bírálata lappang. Értékelése szerint e most ismét a figyelem középpontjába került írások módosítják azt a hagyományos irodalomtörténeti vélekedést is, hogy Bajza csupán az „irodalom reszpublikájáért” harcolt volna; Fenyő szavait idézve: „...eszmevilágától – már ekkor! – a politikai értelemben vett reszpublika, a köztársaság mint állam- és kormányforma sem volt idegen.”

A kötetet jegyzetek egészítik ki, melyek hírt adnak a sajtó alá rendezés elveiről (mai akadémiai helyesírásnak megfelelő átírat a stílusértékű jellegzetességek megtartásával), közlik a cikkek pontos lelőhelyét, és megadják a legfontosabb szövegmagyarázatokat.

Szajbély Mihály

Balázs Béla: Lehetetlen emberek.

A kötet előszavát Szabolcsi Miklós írta. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 359 l.

Szabolcsi Miklós 29 oldalas bevezető tanulmánya jó támpontokat ad Balázs Béla nemcsak méltatlanul elfeledett regényéhez, de egész munkásságának megismeréséhez. Elemzi a regény társadalmi miliójét, belső logikáját, megírásának történetét, korabeli kritikái visszhangját, felhívja a figyelmet a regény önéletrajzi mozzanataira. Egyúttal feltárja Balázs Béla munkamódszerét, és szellemi fejlődésének alakulását: hogyan vált a lázadó polgárból tudatos marxista gondolkodóvá. Nyomon követi munkásságát a Tanácsköztársaság bukása utáni emigrációs években, részletesen ismerteti a Bécsben, majd Berlinben eltöltött éveket, de a leghosszabb időszakról, az 1931-től 1945-ig tartó moszkvai évekről már visszafogottabban beszél. Ennek oka az lehet, hogy az előszó szövege szinte szó szerinti átvétel a korábbi, 1965-ben megjelent kiadásból. Szabolcsi Miklós a bevezetőjéhez fűzött jegyzetek utolsó pontjában utal néhány, 1965 óta megjelent, a Balázs Béla-kutatás szempontjából fontos dokumentumra.

Csóra Karola

Balázs Béla: Il libro delle meraviglie. [Csodálatosságok könyve]

Disegni di Mariette Lydis. Trad. dall'ungherese a cura di Marinella D'Alessandro. In appendice „Il manto delle fiabe” di Marinella D'Alessandro. Edizioni e/o, Roma, 1984. 132 l.

Balázs Béla egy dilettáns görög milliomosnő, Mariette Lydis ál-kínai akvarelljeihez – felkérésre – németül ál-kínai meséket írt, melyek „Der Mantel der Träume”

címmel dekoratív formában jelentek meg Münchenben 1922 karácsonyán. Ezt a 16 mesét Balázs Béla átdolgozott, bővített formában saját fordításában magyarul 1948-ban adta ki „Csodálatosságok könyve” címmel.

Marinella D'Alessandro a könyv olasz fordításához kísérőtanulmányt írt, melyben bemutatja a német és a magyar változat létrejöttének a körülményeit, megállapítva, hogy a német eredeti kidolgozatlan, sőt nyelvi hibás. Ezért az olasz fordítást mind a két változat figyelembevételével ugyan, de főleg a magyar szöveg alapján készítette. A könyvet Balázs Béla életének és műveinek ismertetése zárja.

Az olasz kiadó nem a német kiadás eredeti akvarelljeit jelentette meg illusztrációként, hanem az 1974-es tokiói angol nyelvű kiadás rajzait vette át, melyeket az akvarellek nyomán Katakura Shigeo készített.

K. Zs.

Balázs Béla bibliográfia.

Szerkesztette: Gyuris György. Megyei Könyvtár, Szeged, 1984. 201 l.

Nehéz munka előtt áll az a bibliográfus, aki Balázs Béla valaha írt műveit és azok fogadtatását kívánja számbavenni a korabeli lapok, folyóiratok oldalairól. Balázs Béla szerteágazó munkássága és az emiatt szóba jöhető tetemes mennyiségű periodika átnézése hosszú ideig tartó, hatalmas munkát igényel. Bonyolítja a gyűjtést, hogy a publikációknak jelentős része német, szovjet, osztrák lapokban jelent meg a költő emigrációs éveit alatt. A centenáriumi alkalmából megjelenő bibliográfia csak a szakbibliográfiákból és repertóriumokból kiszűrhető műveket és fogadtatásukat rendezi kronológiába. A Balázs Bélára vonatkozó irodalom fejezete szintén időrendi. Emeli a bibliográfia értékét, hogy a versesköteteket és tanulmányköteteket versről-versre, tanulmányról-tanulmányra az oldalszám jelölésével feldolgozza.

V. K.

Bari Károly.

Összeállította: P. Varga Kálmán. Gödöllő, 1984. 37 l. (Pénteki kör füzetek 3.)

Az összeállítás Bari Károly verseit, rajzait, a vele készített interjúkat és a róla szóló tanulmányok, ismertetések részleteit tartalmazza.

Az őrség kihallgatása és a *Menekülés* című verseinek kivételével (melyek 1985-ös kötetének záróciklusában jelentek meg) valamennyi írás korábban már olvasható volt, a válogatás tehát inkább reprezentatív, s elsősorban az indulást, a fogadtatást és értékelést kívánja tükrözni – az angol, francia és német nyelvű versfordítások közlése is ezt jelzi. A szerkesztő átfogó kép kialakítására törekedett: a lírikus és a képzőművész Bari Károly bemutatása a szűkreszabott terjedelem ellenére is hasznosnak bizonyult.

Az érdeklődő olvasót a füzet végén válogatott bibliográfia, kiállítás- és műjegyzék segíti az elmélyültebb ismerkedésben.

Dobó Katalin

Báróczi Sándor: A védelmeztetett magyar nyelv.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 85 l. (Gondolkodó magyarok)

Valódi ritkaságot tett hozzáférhetővé, olvashatóvá Szigethy Gábor, amikor a Gondolkodó magyarok sorozat füzeteként megjelentette Báróczi Sándor munkáját. Az első ízben 1790-ben Bécsben napvilágot látott tanulmány „a cenzúra tilalma miatt” kimaradt a Kazinczy által gondozott *Báróczynak Minden Munkáji* (1814) című teljes kiadásból és azóta sem került az olvasók elé. A Bessenyei által már korábban kifejtett elvek a „nemzeti mozgalom nyelvemlékei és irodalmi céljairól” kettős beszélgetésben, érvek és ellenérvek keresztüzében jutnak el a végkifejletig, „a köző és dicsőségre célzó gondolatok” magyar nyelven történő megfogalmazásáig.

N. S. K.

Bata Imre: Szabó Pál faluképe.

Tanulmányok. Új Auróra, Békéscsaba, 1984. 73 l. (Új Auróra Füzetek)

Bata Imre három tanulmányát tartalmazza ez a kis füzet, a mai magyar nyomdai termékek egyik legszebb sorozatában, a Kner nyomda munkáját dicsérő Új Auróra Füzetekben. Szabó Pál indulását az eddigénél több, újabban feltárt adat birtokában elemzi Bata Imre. *Az eltűnt idő nyomában* című tanulmány szintén a korai művek faluképét mutatja be, az *Anyaföld*, a *Csodavárás* című regények cselekményét, hőseit, s a magyar parasztábrázolásban nyújtott újdonságait, kellőképpen nem értékelt vonásait tudatosítja. A harmadik tanulmány – *A felszabadult falu* – Szabó Pál 1945 után írott regényét, az *Isten malmait járja körül*, fontos életrajzi adatokat világít meg, a regény keletkezéstörténetét vázolja. A regény legfőbb erényei között tartja számon gazdag, sok fényben-színben pompázó nyelvét, s árnyalt stíuselemzéssel bizonyítja állításait.

A tanulmányok nemcsak Szabó Pál életművének jobb megismeréséhez segítenek, hanem egy jellegzetes próza elemzését is sok új szemponttal gazdagítják.

R. T. O.

Bécsy Tamás: „E kor nekünk szülők és megölők.”

Az önismeret kérdései Örkény István drámáiban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 228 l. (Műelemzések kiskönyvtára)

A kötet elemzéseinek kulcsfogalma az önismeret, pontosabban e fogalom két aspektusa, az egyéni és nemzeti önismeret. Ezek definiálása (s különösen az utóbbié) azonban szükségszerűen vonzza a nemzeti tulajdonságok, a nemzeti jellem meghatározását. A szerző kétes nemzetkarakterológiai eszmefuttatások helyett az egyéni és nemzeti önismeret viszonyára helyezi a hangsúlyt, s az elméleti tisztázás során a nemzeti jellegre vonatkozó tudásunkat, feltevéseinket mint csoporttudati kérdést

elemzi. E problémakör a mindennapi élet kategóriái közé tartozik, s ezért eleve bizonytalanságot, szubjektivitást hordoz. Zárt elméleti rendszer fölépítése e fogalmak alapján nem is lenne szerencsés, így azonban lehetőség nyílik arra, hogy a konkrét drámák kérdésvetéseit és válaszait alapján világossá váljon Örkény-féle értelmezésük. Az egyéni és nemzeti önismeret mint elemzési szempont új megközelítésmódot kínál; mivel a dialógust váltó személyek közötti viszonyrendszerben nyilvánul meg, meghatározza a dráma szerkezetét is, sokrétűsége és rugalmassága pedig lehetővé teszi, hogy a vizsgált mű sajátos világához alkalmazzák. A fejezetcímek azt a folyamatot tükrözik, ahogy az önismeret különböző rétegeit, összetevőit a drámák egymásraépített és viszonyított elemzése kibontják. A gondolatmenetben az értékszempon- tó vizsgálat ötvöződik a drámai műfaj sajátos törvényeit, rendszerét és megoldásait érintő megfigyelésekkel.

A drámák (az elemzések sorrendjében: Voronyezs, Sötét galamb, Macskajáték, Tóték, Vérrokonok, Pisti a vérzivatarban, Kulcskeresők) többnyire a megírás időrendjét követik, a fölcserélést a kifejtés logikai egysége, illetve a művek eltérő problematikája indokolja. Az elsőként vizsgált drámák főként az egyéni önismeret (és valóságismeret) kérdéseit érintik, a későbbiekben az egyénnek a közösséghez (a magyarsághoz) való viszonya, valamint a történelemben való szerepe kerül előtérbe. A tanulmányíró a műveket aszerint is csoportosítja, hogy a szereplők megformálása és a dráma szerkezeti megoldásai milyen mértékben tudják a befogadó önmagára és a közösségre vonatkozó ismeretét mozgósítani, elmélyíteni.

A kötet elemzése közül kiemelkedik a Pisti a vérzivatarban c. drámáé, melyet Bécsy Tamás a „negyedik magyar dráma-remekmű”-ként, s az Örkény-i életmű betetőzéseként értékeli. A zárófejezet drámaelméleti kérdéseket tárgyal, mintegy az eddigi műelemzések összefoglalásaként.

Dobó Katalin

Befunde und Entwürfe. Zur Entwicklung der ungarischen marxistischen Literaturkritik und Literaturtheorie.

Hrsg. von László Illés, Farkas József, Miklós Szabolcsi. Akademie-Verlag, Berlin, 1984. 456 l.

Az Illés László, József Farkas, Szabolcsi Miklós, valamint Georg Lück szerkesztésében megjelent kötet, amely a szocialista magyar irodalom és a magyar marxista irodalomtudomány és -kritika kibontakozását dokumentálja, a német olvasó számára eddig ismeretlen írásokat tartalmaz az 1900 és 1945 közötti időszakból. A tanulmányok, kritikák, kiáltványok, párt dokumentumok és egyéb nyilatkozatok szerzői olyan ismert, meghatározó személyiségek, mint Ady Endre, Kosztolányi Dezső, József Attila, Kassák Lajos, Lukács György, Balázs Béla, Fábry Zoltán. A szerkesztők ezzel a sokirányú válogatással is bizonyítani igyekeztek, hogy a magyar irodalomelméleti-kritikai gondolkodás kialakulásának Lukács György előtt és mellett számtalan irányzat részese volt.

A dokumentumok mindenekelőtt az irodalom és a munkásmozgalom, a Prolet-

kult, a szocialista művészet és az avantgarde, az irodalom és az antifasiszta összefogás kérdését tárgyalják.

A kötet válogatott dokumentumai úgy szemléltetik a marxista irodalomtudomány és kritika fejlődését, hogy a mai szemmel talán feleslegesnek tűnő kitérőket sem akarják elkendőzni. A dokumentumkötetet a szerkesztők ennek megfelelően tagolták. A *Szocializmus és művészet* című fejezetben az 1919 előtti, ide vonatkozó cikkek olvashatók. Külön fejezet gyűjti egybe a Tanácsköztársaság irodalmi harcait, vitáit tartalmazó dokumentumokat (*A kultúra birtokbavétele 1919-ben*), majd az emigráció elméleti tevékenységének áttekintését kapja az olvasó a *Proletkult és avantgarde* című fejezetben. A kötet tagolása egyben kronologikus, hiszen a 30-as évekhez közeledve a történelmi események vetnek fel újabb és újabb kérdéseket a marxista irodalomtudomány számára is. Az utolsó fejezet (*A humanisták felelőssége*) az emigráció mellett azokat a haladó magyarországi kezdeményezéseket veszi számba egészen 1945-ig, amikor új, de – és ezt óhajtja a kötet többek között bizonyítani – nem előzmények nélküli szakasz kezdődik a magyar marxista kritika történetében, amelyek a marxista kritikai életre is hatással voltak.

Gondosan készített jegyzetek, bibliográfia, névmutató, és a szerkesztők alapos, problémaköröket megvilágító bevezetője segíti a tájékozódást a széleskörű dokumentumanyagban.

Ónodi László

Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1928. II. 1925–1928.

Közzéteszi: Szabó Zsolt. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 460 l. (Romániai Magyar Írók)

A gyűjtemény első kötete, amely Benedek Elek 1921–1925 közötti levelezését tartalmazta, 1979-ben jelent meg, ugyancsak Szabó Zsolt gondozásában. A mostani könyv közlései e sajtóságos önéletrajzot folytatják, s miként az első kötet, ez is egy fájó „lapmegszűnéssel” zárul, hiszen 1928 márciusában tulajdonost cserélt a *Cimbora*, Benedek nemzedékeket nevelő gyermeklapja. A több mint 300, Benedek által írott, illetve neki címzett levélből kibontakozik egy hatalmas személyiség, akinek szervező tevékenysége a nagy szerkesztőkhöz mérve is bámulatos. Humánuma, kitartása, ügyszeretete, a gyermeket és felnőttet egyaránt megbecsülő tanítása olyan vonzerő volt, amelyből nemcsak az egyén, hanem a romániai magyar szellemi élet is gyarapodhatott.

Tamási Áron Amerikából címzett levelében (1925) így ír: „Nemcsak írást s kötelességteljesítést tanulhatnánk Nagyapótól, hanem lelki erősséget is s önfeláldozást népünk javára!”

Az önfeláldozás sok mindenben megnyilvánult: Benedek az írást szolgálatnak tekintette, s a tehetséget olyan adománynak, amelyet a köz javára illik kamatoztatni. Ha hónapokig nem kapott fizetést, akkor is végezte szerkesztői munkáját, hiszen a *Cimborát* a kis és nagy olvasók ezrei várták. Mikor György Lajos a Szinnyi-bibliográfiát kiegészítendő, kitüntetéseiről kérdezősködik, Benedek nyugodtan válaszolja: az írónál nincs nagyobb cím, s nincs nagyobb fizetség a kicsik szereteténél, megbecsülésénél.

A leveleskönyv legnagyobb értéke, hogy szinte önéletrajzot ad. A színes, az egyéniséget mindennél jobban láttató önportrét a hozzá írott vallomások és adatszerű tudósítások sajtóságos egésszé formálják. Többek közt Ligeti Ernő, Gulácsy Irén, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Berde Mária, Gyalui Farkas, Molter Károly, Tompa László, Reményik Sándor, Kuncz Aladár, Sárközi György, Áprily Lajos, Szántó György található a levélírók közt. Van, aki szinte családtagként nyilatkozik meg (Gulácsy Irén), egyikük-másikuk a nagytekintélyű ember pártfogását kéri (Ligeti Ernő, Gulácsy Irén, Berde Mária, Tamási Áron) vagy köszönetét fejezi ki a pártolásért (Reményik Sándor), illetve kéziratkerési szándékkal keresi meg az író (Áprily, Kuncz Aladár, Sárközi György). A pátfogoltak között olyan is akad (Gyalui Farkas), aki beszámol az 1889-ben Budapesten bemutatott erdélyi írók azóta megtett útjáról, hogy tájékoztassa a valahai albumszerkesztőt: akik még élnek, becsülettel végzik a dolgukat.

A családi környezet kisebb-nagyobb eseményei (barátságok, utazások, tragédiák) óhatatlanul bekerülnek a levelekbe, s ezer adalékkal szolgálnak az írók (Benedek Elek és „fiai”) életművéhez is, így a leveleskönyv nemcsak Elek apó koszorúja, hanem a vele kapcsolatban lévő írók pályájának is méltó tükre. Ki gondolná, hogy egy zavaros, de nagyravágyó „író”, Vajda István leveleiből, kit Benedek Marcell egyszerűen csak Halandzsa-Sévignének nevezett, mennyi minden megtudható a lapcsinálásról, a korszak sajtójáról, a Cimborá életéről. A levelekből természetesen Benedek gigászi küzdelme is nyomon követhető: nincs fontosabb az értéknél, s ezt minden erővel védeni kell. A harcos publicista remekműve *A püspök meg a püspökfi, avagy a Magyar fa sorsa* című röpirat, melyben Makkai Sándor Ady-könyve kapcsán az új költészet mellett tesz hitet, és Szász Károlyt, a híres elődök rosszhiszemű utódját a legsötétebb középkor eszméi terjesztőjének titulálja. A leveleskönyvből a Brassói Lapokban, illetve a röpiratként is megjelent Benedek-publicisztika sorsa és utóélete is végigkísérhető. A kötetet Szabó Zoltán látta el magvas, tanulmányértékű előszóval, s a kitűnő mutatók (A levelek írói és címzettjei; Jegyzetek; Levelek mutatója; Névmutató; Időrendi mutató) nagymértékben megkönnyítik a kutatók és az érdeklődő olvasók munkáját.

Szakolczay Lajos

Benedek István: Szirt a habok közt.

Tanulmányok, esszék. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 429 l.

Mintha Benedek Elek íróársainak szánt utolsó sora (fő, hogy dolgozzanak) családi testamentummá vált volna, hiszen köztudott tény, hogy Benedek Istvánnal a harmadik nemzedék fogott tollat a Benedek családban. Orvosként, ideggyógyász szakemberként indult pályája, csak később fordult figyelme a szépirodalom s a kultúrtörténet felé. E kötete az 1970-es és 80-as évek kisprózai termésének válogatását adja. Témái a múltra tekintenek vissza, pl. az Alpokban tett kirándulásairól 1958-ban is adott ki útinaplót. Életrajzi motívumokból írta meg a *Nászút, 1941* ciklusát, s részben a *Hegyi utakon* címűt. A *Járt-e Petrarca a Szeles-hegyen s a Merano kultúrtörténeti vonatkozású írások csoportjait gyűjtötte össze, a Hét bús magyar* (Berzsenyi,

Kölcsey, Tompa, Madách, Arany, Wesselényi, Deák) pedig az „irodalomtörténet orvos szemmel” címet is kaphatná, t.i. jeles nagyjaink mindennapi közérzetét, kórtörténetét vizsgálja. Ezenkívül található még a kötetben Benedek-egypercesek (ezek közül az *Engedelmével, Sire* emelkedik ki leginkább szarkasztikus humorával), s egy esszé-gyűjtemény *Szabadság: a rend* címmel.

Balogh György

Benkő Samu: Őrszavak.

Művelődéstörténeti dolgozatok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 400 l.

Minden, ami történt, és minden, ami történik: feljegyzésre, értékelésre méltó, manák szóló tanulságot hordoz, nélküle elképzelhetetlen a jövő. Marcus Aurelius bölcsességének kései nyomai a XVII–XVIII. századi erdélyi gondolkodásban is felfedezhetők, Eötvös József Dózsa-regényének néhány alaptétele a legújabb történeti kutatásokat előlegezi; a hosszú haj lehet az ifjonti meghökkentés-lázadás, és éppen ellenkezőleg, a hatalomhoz való tartozás külvilágnak szóló jele; egy holland diák megtanul magyarul, hogy erdélyi peregrinusok németalföldi nyomába szegődjék; egy főrangú hölgy és egy „felvinci székely eredetű polgári foglalkozású szülők gyermekeként született”, majd tanárként tevékenykedő közember balul sikerült házasságából egy kor szokás- és erkölcsvilága, magatartásformája olvasható ki. Egy szociológiai fogantatású tanulmánykötetből pedig ez a nem eleget elmondható, mégis oly sokízben háttérbe szoruló gondolat következik: „A tudománynak végső eredményként eszméltető politikai eszközzé kell válnia, de nem úgy, hogy apodiktikusan igazol teóriákat. (...) A tudománynak és a politikának e természetes kapcsolata úgy jön létre, ha egymásra talál a »szakértelem és a türelem«...”

Benkő Samu legújabb tanulmánykötete gazdagon dokumentálja a művelődéstörténet „igazát”, a följebb szemelgetve kiszűrt gondolatokat pedig nem elvont fejtegetések summázataként olvashatjuk, hanem klasszikusok életművét elemezve, elhanyagolt területeken töprengve, eszmetörténeti vizsgálatok következtetéseként. Ismét kívívja figyelmünket a szerző olvasatainak finomságával, érzékenységével, stílusának meggyőző erejével, kutatásainak alaposságával, érdeklődésének sokrétűségével. Azzal, hogy nem vész el az apró, „jelentőséggel teljes” tények világában, a fát is látja, s ez nem akadályozza meg benne, hogy az erdőt is lássa.

A tanulmánykötet két részből áll: az első részhez illik jobban a cím: *Őrszavak*, a második rész ismertetések, bírálatok gyűjteményét közli. Az első rész vegyesen tartalmazza a könyvekhez írt elő- és utószavakat, valamint a terjedelmesebb értekezéseket, az utóbbi rész Demény Lajos, a Székely Oklevéltár I. kötete, G. Henk van de Graaf, R. Mortier, Szabó T. Attila, Tudor Vianu, Jékely Zoltán, Venczel József, Weszely Tibor, Mikó Imre és az Állam- és Jogtudományi Enciklopédia „továbbgondolása”. A recenziók is „szakcikknek”, de nem élnek a szakma immár kötelezőnek gondolt fenséges homályosságával, hanem szépen, egyszerűen, érthetően fogalmazva mutatják be a könyveket, világítanak rá azok értékére, oly módon, hogy a szerzők arcképe is új fénybe kerül.

Mégis, az első rész dolgozatait talán fontosabbnak véljük. Ugyanis rendkívül tanulságos a már említett XIX. századi házassági história, nem kevésbé a verésről és a verekedésről szóló eredetileg „szabadegyetemi előadás”, amely az újabban fellendülő „életmód”-kutatásokhoz szolgáltat remek adalékokat. Sok jó szempontot kapunk a Bethlen Gáborról, az Eötvös Józsefről, a Széchenyi Istvánról szerzett írásokból, és Benkő Samunak kedvelt hőséről, Bolyai Jánosról ismét és még mindig akad megszívlelendő mondanivalója. Nem kevésbé fontos az, hogy I. Rákóczi György alakját is új megvilágításba helyezi Benkő Samu, s az is felkelti figyelmünket, ahogy az újsztoicizmus erdélyi útját kíséri végig.

Gazdag választékot kínál tehát az *Őrszavak* című tanulmánykötet, egy kutatói életút újabb állomásához ért Benkő Samu. Úgy érezzük, hogy e tanulmányok az erőtgyűjtés éveiben készültek, a szerző egy bizonyos terveihez kész erdélyi művelődéstörténeti monográfiához gyűjti az erőt. Tanulmányai alapján joggal tételezzük föl, hogy e monográfia jelentős hozzájárulás lesz az egyetemes magyar művelődéstörténethez.

Fried István

Bényei József: Magyar írók perei.

Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1984. 249 l. (Kozmosz Könyvek)

Igen hasznos kiadványt állított össze szorgos gyűjtőmunkával Bényei József: irodalmi ismeretterjesztést vállalva adja közre, idézi fel magyar írók nevezetes pereit, amelyekben a megtorlás – mint írja – „az író szellemi állásfoglalásának (politikai, vallási, világnézeti, művészeti vagy tudományos meggyőződés) következménye”. Az irodalom és cenzúra összeütközéseit mutatja be; már közreadott dokumentumokból gyűjtötte egybe a tanulságos, izgalmas, olvasásra ösztönző, további ismerkedésre buzdító történeteket. A legismertebb, legjelesebb alkotók legjellegzetesebb pereit olvasható, novellisztikus formában dolgozta fel, negyvenhét magyar író peréről olvashatunk Janus Pannoniustól Féja Gézáig (1945 utáni perekről már nem esik szó a kötetben). Az összeállító nemcsak arra törekedett, hogy jelentős alkotókat, hanem jellegzetes, változatos típusú pereket mutasson be. Mivel a bírósággal, cenzúrával, egyházi vagy világi hatalommal ennél sokkal nagyobb számú író került összeütközésbe, Bényei József a kötet végén közread egy „feketellexikont”, amely azon írók nevét és pereikre vonatkozó legfontosabb adatait közli, akik szintén önálló elemzést érdemelnének, de több okból nem kerülhettek be a jelen kötet anyagába. A kiadvány nem tudományos szempontból érdemel figyelmet, hanem a magasrendű irodalmi ismeretterjesztésre ad követésre méltó példát, s igen jó segédeszköz irodalomtanításhoz, évfordulók nem szokványos megünnepléséhez, filológiai kutatómunkára ösztönzéshez.

R. Takács Olga

Berkes Erzsébet: Pillanatképek.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 336 l.

Több szempontból is fontos gyűjtemény Berkes Erzsébeté. Első kötete a szerzőnek, aki két évtized magyar irodalmi-, színházi-, tévé-kritikáirásában egyre figyelemre méltóbb helyet vívott ki magának. Másfelől viszont a *Pillanatképek* másfél évtized magyar irodalmának jellegzetes dokumentuma. Ezzel avatja a kötet írásait jellemző szenvedélyesen egyéni hang és a felismerhetően határozott véleménynyilvánítás. Oda kell arra figyelni, amit mond, s élvezet olvasni, ahogy véleményét elmondja, kifejti. Ennek következménye, hogy ha olvasói nem is azonosulhatnak maradéktalanul minden ítével, észrevételével, de véleményéért mindenképpen tisztelik.

A kötetet záró két terjedelmesebb vitacikket leszámítva – ezeknek is tárgya napjaink magyar irodalma, könyvtermése – négy nagy tömbbe rendezve sorakoznak Berkes Erzsébet mai magyar irodalmi művekről írt bírálatai. A *Pillanatképek* három fejezete mintha megközelítően nemzedéki vagy inkább korosztályi tagolást mutatna. Az Ősz Turinban című részben Cseres Tibor, Dobozy Imre, Lengyel József, Boldizsár Iván, Illés Endre, Jékely Zoltán és Illyés Gyula könyvéről, könyveiről írt ismertető, bírálatok olvashatók. Csoóri Sándor neve és művének ismertetése vezeti be a második „blokkot”, a Faltól falig címet viselő fejezetet, melyben Rákosy, Gáll, Eörsi, Moldova, Bertha, Galgóczi, Csurka, Végh Antal, Jókai Anna, Fenákel, Somogyi Tóth, Mészöly, Ungvári, Sükösd és Gáli kötetének kritikája, ismertetése található. Megítélésem szerint legizgalmasabb a kötet harmadik „fejezete”, A történelem futószalagán, melyben a kritikus többnyire saját korosztálya íróinak könyveivel foglalkozik. Olvasható itt Bereményi-, Munkácsi-, Csalog-, Csaplár-, Dobai-, Esterházy-, Nádas-, Hajnóczy-, Simonffy-, Lengyel- és Spiró-könyvről írt bírálat, amelyekből a leghatározottabban ismerhetjük meg Berkes Erzsébet irodalomfelfogását, irodalomesszéjét. Az ide sorolt szerzők műveivel tud a kritikus legközvetlenebb kapcsolatot teremteni, attól függetlenül, hogy dicsér vagy elmarasztal. Hogy a kritikagyűjtemény – legalábbis számomra – legfontosabb írásai ebben a részben találhatóak, gondolok a *Legendárium*, a *Leírás*, a *Termelési regény*, *A halál kilovagolt Perzsiából*, *Cseréptörés* és *Az ikszek* Berkes-kritikájára, az annak a felismerésnek a bizonyítéka, hogy a kritikus jól érezte meg a hetvenes–nyolcvanas évek magyar prózairodalmának korszakot meghatározó és kifejező irodalmi vonulatának a jelentőségét. Külön értéke a kötetnek az említett művek biztos szemléletű megítélése. Ezzel segíti a kritikus az irodalmi közgondolkodás kialakítását, így nyújt többet a kritika pusztá könyvismertetésnél. A Ról-ról címet viselő negyedik tömb írásainak közös jellemzője, hogy egy íráson belül két–három kritikát kap az olvasó, egyszerre több könyvről ír a szerző, röviden. Talán elsősorban az idesorolt írások alapján nevezheti magát Berkes Erzsébet zsrnálkritikusnak, ami az ő esetében semmiképpen sem tekinthető pejoratív jelzőnek. Számomra azt a törekvést példázzák ezek a kurta kritikák, amelyek egykor a Nyugatban voltak honosak, hogy lényegre szorítkozva, csupán egy szempont kiemelésével is lehet könyvről írni.

A *Pillanatképek* a magyar irodalom jelenkori történetének és a kritikus fejlődésrajzában fontos dokumentuma.

Gerold László

A hatvanas évek végén, a hetvenesek kezdetén a megélnkülő erdélyi magyar irodalomban új hajtásokat, több sikeres darabot és néhány kivételes remekművet is hozott a drámai műnem megújulása, sőt elkövetkezett a halottnak hitt tragédia reneszánsza is. Bíró Béla megállapítása szerint a folyamat csúcspontját Sütő András *Egy lócsiszár virágvasárnapja* című drámája jelentette, olyan remekművek sorában, mint a *Vendégség*, a *Caligula helytartója* és más munkák. (Noha e fejlődésvonal árnyalt bemutatása nem képzelhető el Páskándi Géza és Kocsis István darabjai nélkül, az ő műveik elemzésére – tekintettel arra, hogy a könyv megjelenésekor már Magyarországon éltek – e kötetben nem kerülhetett sor.) Bíró tétele szerint azonban a hetvenes évek derekától olyan drámai művek születnek, melyeknek klasszicizáló formái már nem képesek az illúziómentes létértelmezésre, tartalmilag is korszerűtlenné váltak. A kihívónak tetsző megállapítást az erdélyi magyar dráma jelen helyzetét és távlatait illetően három kérdés követi: 1. megteremthető-e ma Erdélyben az a nagy formátumú drámai hős, aki a felemelt fő méltóságának hordozója?, 2. e hőshöz miként viszonyulnak a modern katarzis ismérvei?, valamint 3. mi az oka annak, hogy ugyanazok a szerzők ugyanarról a világszemléleti alapról az évtized kezdetén jelentős, autentikus műveket, az évtized második felében pedig csupán felemás, illetve dramaturgiai tekintetben sikertelen műveket alkottak? A történetfilozófiában és a drámatörténetben, műfajelméletben egyaránt rendkívül jártas elemző e hármasság alapjáról követi nyomon az európai dráma történetét a görögöktől Dürrenmattig és tovább, kitekintve a magyar dráma nagy műveire is, úgy, hogy eközben – figyelemmel a Kriterion e sorozatának különleges igényeire is – rövid, de lényeglátó értelmezésekkel bírálja, igazolja vagy tagadja a magyar és a nemzetközi szakirodalom egyes tételeit. Könyve nagyobbik részét ez a higgadt, bemutató-értelmező tárgyalásmódú, összefoglaló jellegű két nagy fejezet alkotja; Bíró megállapítása szerint a felemelt fejű vagy „öntörvényű” hős már az elmúlt két évszázad drámairodalmában anakronizmus, a hősiesség már csak az önmehtagadás hősiessége lehet, tehát a modern katarzis sem a hős heroizálását, hanem éppen elidegenítését követeli meg. A harmadik tételkérdésre Sütő András és Székely János drámai műveinek elemzésében keresi a választ, kíméletlen tárgyilagossággal, pontosan értelmezve *A lócsiszár virágvasárnapját*, a *Csillag a máglyánt*, a *Káin és Ábelt*, valamint a *Szúzai mennyegzőt*, Székely János életművéből pedig a *Profán Passiót*, az *Irgalmas hazugságot*, a *Caligula helytartóját*, a *Hugenotákat*, és a *Vak Béla királyt*. Bíró helytálló megállapítása, hogy a drámaiatlanságot, a Georg Steinert is parafrázáló „tragédia tragédiáját” nem a szerzők esztétikai értéktudata, hanem világlátásuk okozza; az, hogy a kisebbségi létből eleve a nemzeti önazonosságtudat erősítésének imperatívusza következik az író számára is, aki tehát sokszor nem a tragédiát állítja nézője elé annak kíméletlen valóságában, hanem inkább verbális felfokozottsággal „fölemel” az igazságtalanságból, megnyugtatóan heroizálva a tragikus hőst. Ez a hűvös látélet végsősoron azt is megmutatja, hogy a „dramaturgiai válság” esztétikailag vitathatóbb művekhez vezet, s hogy a minőség mérlegének ez a megbillenése a partikularitás felé a külső kényszer, a kisebbségi elnyomás következménye. Amint az is igaz, hogy ez a partikularitás csupán „a gondolkodás lehetséges

tárgya” az egyetemes felé tekintve (Bretter György), s hogy a drámaírónak számot kell vetnie azzal is: a kényszer tragédiájának nyugtalanító megmutatása a távlatosabb lehetőség. Bíró Béla kötete főként a modern magyar drámakutatás számára nyereség.

Csapody Miklós

Borcsa János: Megtartó formák.

Kísérletek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 148 l. (Forrás)

Amíg a hetvenes évek végének változékony irodalmi életében a harmadik Forrás-csoport új irányultsága már az ötödik generáció felléptét jelentette az erdélyi magyar irodalomban, mára megérkezett a hatodik korosztály is, ugyancsak a Forrás sorozatában, sőt, néhány folyóiratban már a következő, újra erősen elméleti érdeklődésű csoportosulás körvonalai is látszanak. Borcsa János kritikusi működése és jelen kötete főként e nemzedékek lírájának rendszeres, okos és megbízható számbavétele, alapos elemzésekkel, a szakirodalom sokszor meglepően széleskörű ismeretével, s a kötet címeiben is jelzett – a második, harmadik és negyedik Forrás-nemzedékben ha más-ként is, de végig meglévő – szemléletmódban és alapállással. Könyvének alapozó fejezete, az Élet és költészet a 20. századi vers esélyeinek és létmódjának teoretizáló-esszéisztikus vizsgálata, melynek második része Méliusz József *Horace Cockery*-kötetének (Kriterion, 1983) alapos leíró-értelmező elemzése, ekként a Méliusz-irodalom egyik fontos idevágó írása. A Megközelítések alcímű második ciklus élvezetes és ötletgazdag kísérletsorozat, vázlatkönyv az említett három Forrás-nemzedék költészetének körképéhez, egy-egy verseskönyv kapcsán megírt „bevezetés” a közvetlen elődök, Borcsa nemzedéktársai (a harmadik csoportosulás) és az újabb költők világaiba; az egyes írások behelyezkedő-értelmező közelítésmódját az is jelzi, hogy minden egyes írásnak az illető költőtől való idézetcíme van. Borcsa Páskándi Géza *Tű foka* című, 72-es kötetének elemzésével nyitja a sort, mindjárt a felvidéki Cselényi Lászlóval, Vásárhelyi Gézával, Király Lászlóval, Kenéz Ferencel, Farkas Árpáddal és Ferencz Imrével folytatva. A maga nemzedékének törekvéseit Markó Béla, Adonyi Nagy Mária, Szócs Géza, Cselényi Béla, Palotás Dezső, Egyed Péter, Boér Géza, Gál Éva Emese, Kozma Szilárd, Bíró Ferenc versesköteteiben veszi szemügyre és értékeli, a legjelentősebb költőknél úgy, hogy írása inkább kicsinyített pályavázlat az addigiakról, semmint kritika. Az idősebbek sorából még a korán elhunyt kitűnő költőről, Sütő Istvánról szól részletesebben és Pethő Lászlóról, a fiatalabbak közül pedig az ugyancsak kiemelkedő tehetségű Kovács András Ferencről. Figyelemreméltó, hogy Borcsa könyvében olvasható az egyetlen erdélyi elemzés Tolnai Ottó költészetéről; Borcsának nem annyira módszerét, mint inkább olvasottságát egyébként is a modern nyugati, magyarországi, felvidéki, vajdasági és erdélyi elméleti irodalom és kritika széleskörű ismerete jellemzi. Könyvének végén tömény összefoglalót ad az elemzetelekről; vázlata is inkább leíró, tárgyát nem folyamatszerűségében mutatja be. A rendkívül hasznos, kézikönyvszerű kisportré-gyűjteményt jegyzetanyag zárja.

Csapody Miklós

Bori Imre huszonöt tanulmánya a XX. századi magyar irodalomról
 Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 594 l.

Az ötvenötödik esztendejében járó szerzőt köszöntő reprezentatív válogatás Bori Imre huszonötödik kötete, amely bő két évtized új szempontokat felvillantó, s azokat legtöbbször sikerrel érvényesítő, szokatlan, ám termékeny megoldásokra jutó tanulmányaiból ad lényegretörő összefoglalót a század magyar irodalmáról s a szerző eddigi életművéről. A nyolc fejezetbe tagolt mondandó a modern magyar irodalom születésével, az *Új versek* Ady-világának elemzésével kezdődik, az ösztönélet látomásos drámaiságát megvilágítva a költői lét akkori kérdéseinek kiemelésével; centenáriumi írás az *Ady Endre lírájáról* is, mely az Ady-értés kulcsának a szecessziós versvilág értelmezését tekinti. Alapvető felismeréseket hangsúlyoz a *Nyugat és a modern magyar irodalom* is, amely a „Nyugat-nemzedékek” emlegetése helyett a 34 évfolyamról, a Nyugat folytatás voltáról és a dekadencia jegyében történt indulásáról szólva a folyóirat irányékküliségét, erős befogadójellegét emeli ki, rámutatva, hogy igazában egyetlen (az „első”) Nyugat-nemzedékről lehet beszélni, mely maga is különálló alkotók laza társulása volt. *A mítoszteremtő Kosztolányi* fókuszában a gyermekkor és a szülőföld áll; a teljes élet képe Kosztolányiban Szabadka- és Bácska-élményében gyökerezik. A Lukácsnak a magyar irodalomhoz fűződő viszonyáról írott lényeglátó összegzésben Bori Lukács három pályaszakaszának tanulságai között joggal állapítja meg, hogy Lukács valódi jelentősége igazában nem a magyar irodalomhoz való viszonyában (mely elsősorban irodalompolitikai természetű volt), hanem a német irodalom és kultúra összefüggéseiben mutatkozik meg. A versszerűség kritériumait kutató szöveget az avantgarde kérdéseit taglaló írások sora követi – kiindulópontjuk, hogy a szecessziótól a dadáig tartó másfél évtized szerves, mégis karakteresen önálló fejezet a magyar irodalom történetében, s hogy ebben a mozgalmi törekvések, az irodalmi-politikai programok és a hagyományos szépségeszmény tagadása technikailag is a kor világirodalmi áramlataiba kapcsolták irodalmunkat, előbb a futurizmus–expresszionizmus, majd a szürrealizmus „politikai és stilisztikai ideológiája” jegyében” (jó bizonyító anyag erre a szürrealista képvilág elemzése Kassák „számozott versei” közül). Más vetületet mutat a Babits szerkesztette *Új anthológia* az 1932-es év irodalmi szituációjáról, amikor inkább az új nemzedék ízléskonzervatívizmusa a jellemző az új népiesség jelentkezésével együtt, jelezve, hogy az akkori fiatal költők 100 legszebb versének válogatásában a helyzet irodalomtörténeti-kritikai normái az avantgarde kirekesztését szolgálták. A szürrealista regényről szólva Bori Déry, Komor András, Szentkuthy és Tamási nevét (s a szürrealizmusnak a *Prae*-ben és a *Jégtörő Mátyás*ban testet öltő két pólusát), Hevesi, Szerb, Sötér, Thurzó, Határ és Mándy műveit említi, s terjedelmes tanulmányban foglalkozik Bányai Kornéllal is, akit expresszionizmusa a vizionárius, kozmikus ihletésű modern líra előfutárává tesz. Az avantgarde nem kerülhető meg József Attila líráját és világirodalmi helyét tekintve sem; Bori a pszichoanalízishez való viszonyát vizsgálva megállapítja, hogy József Attila (akinek megítélésében a neuralgiák nem a műben, hanem az értelmezőkben vannak) a marxizmust a freudizmussal ötvözni akaró irány európai méretű alakja volt, akinek köze a freudizmushoz elsődlegesen eszmei és költői volt. Míg a *Szépség koldusa* csak a Nyugat-hőskor esztétikai ideáljával mérve hozott újat, e relatív

korszerűtlenséget a költő a szürrealizmussal haladta meg, elméleti munkássága pedig már az egzisztencialista filozófia felé mutat, amit Sartre- és Camus-párhuzamokkal is igazolni lehet; gondolatrendszere a humanista neomarxizmus körében helyezhető el. A harmadik fejezet főszerzői Krúdy, Pap Károly és Szentkuthy: Bori az utolsó tíz év megújulását Krúdynál a szecesszió hiányával, a lélekelemzéssel is felfrissült közlőleíró törekvések erősödésével jellemzi, melyek az intellektuális és a tézisregény felé mutatnak. Pap Károly messianizmusának elemzésében pedig a lét csapdahelyzetének egzisztencialista élményét világítja meg párhuzamban József Attilával, elemezve Pap misztikus racionalizmusát és megváltáshitét, a zsidó népiesség és a művész–művészet probléma jelentőségét, rámutatva arra a szociografikus törekvéssel párosult prousti technikára is, amely az *Azarel*ben a magyar irodalom legnagyobb imaginárius teljesítményét hozta. Szentkuthy prózájában a barokkos szürrealizmus alapművére, a *Praere* koncentrálna, mely a szürrealizmus esztétikájának is egyedülálló foglalatja, de értékeli a későbbi műveket is. Önálló fejezet a *Radnóti Miklós költészete* című disszertáció, mely a válogatás legjobb darabja, finom elemzések jól megírt sorozata; a szabadverses első periódus vizsgálata után a humánus passzív rezisztenciáját elemzi egy értelmiségi típus érzésvilágában, Radnóti haláltudatát az intellektuális megértéssel és sztoikus nyugalommal jellemezve. Meggyőzően sejlik fel itt halálfélelem és idill kapcsolata s a nagy költészet feltétele: a lírai transzformáció, mellyel Radnóti számára a virtuális lett a valódi az ember rabságának és a költészet szabadságának ellentétében. A *G.A. úr X-ben* elemzése Déry szabadságfilozófiáját vizsgálja, a művet a magyar regény legnagyobb intellektuális teljesítményének tekintve. Az irodalmi szociográfiáról szóló, a 60-as évek elejének friss szellemű lendületét regisztráló írások pedig Csoóri, Csák, Moldova és Sánta művei nyomán jelzik a változásokat. A hatodik fejezet egyetlen életmű és eszmerendszer vizsgálata: Németh Lászlót méltatva Bori a *Sajkódi esték* önvizsgáló vallomásairól szól, a *Változatok egy témára* elemzésében pedig a Bolyai-problémát járja körül a magyar intellektualizmus történetének fontos fejezeteként, jelezve bár, hogy a dráma inkább az életrajz bemutatása, mint a belőle következő problémásoré. Fontos észrevétele, hogy Németh László irodalomtörténeti nézetei, a népiességhez való viszonya, műveltségének karaktere, és a minőségelv gyökerei a mezővárosi parasztpolgárság szociológiai alapján érhetőek tetten. Weöres Sándor líráját és világszemléletét elemezve rámutat, hogy az intellektualizmus lehetőségei Weöresnél ösztönös megnyilvánulásokká lettek, így a közvetett élményvilág a szerepjátszás változataiban jelenik meg; hasonlóan meggyőző elemzésben tárja fel Pilinszky versvilágát, a passzivitás revelálta áldozatsituációt, a keresztény bölcsélet hatását. A kötet zárófejezete kritikai mérleg a majd húsz évvel ezelőtti új magyar irodalomról, Horgas Béla, Orbán Ottó, Tandori és Mándy, Mészöly Miklós és Hernádi Gyula műveiről. A tanulmánygyűjteményt az eredeti közlés leőhelyeinek felsorolása, névmutató, a borítón a szerző munkáinak jegyzéke zárja.

Csapody Miklós

Borzák István: A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon.

Akadémiai székfoglaló. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 48 l. (Értekezések, emlékezések)

Akadémiai székfoglalójában arra próbált választ keresni Borzák István, hogy a nemzetközi klasszika-filológia hivatott vagy képes-e nemzeti témák vállalására és feldolgozására. A kérdés megválaszolására segítségül hívott téma nemzetközileg oly jelentős, hatalmas méretű, hogy Nagy Sándor világirodalmi utóéletének feltérképezése máig sem sikerült teljesen. A hazai kutatók pedig a legjobb esetben is csak részproblémák kiragadásáig és megoldásáig jutottak.

Borzák István az Attila-monda Nagy Sándor-i rokonságainak feltárásával kezdi vizsgálódásait, majd Anonymuson, Kézain, Bonfinin át Oláh Miklósig haladva, szövegszerűen mutatja be, hogy a Nagy Sándor-hagyomány sablonjai, epiteton ornansai miképpen váltak a magyar uralkodók – főként Mátyás erényeinek – hangsúlyos jellem-mozzanataivá. Külön kiemeli Zrínyi Miklós Sándor-utalásait, mint amelyek önmagukban is érdemleges tanulsággal járók, végül Aranyánál és Petőfinél is sikerül a Nagy Sándor-regény motívumait kimutatnia, miáltal pozitív választ ad a bevezetőben megfogalmazott kérdésre.

J. J.

Bölöni Farkas Sándor: Napnyugati utazás. Napló.

Válogatta, szerkesztette, a tanulmányt, a szó- és névmagyarázatokat írta Maller Sándor. Az Utazás Nyugat-Európában és a Napló c. fejezeteket Benkő Samu, az Utazás Észak-Amerikában c. részt Maller Sándor rendezte sajtó alá. Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 632 l.

Bölöni Farkas Sándor nyugat-európai és észak-amerikai útleírásának, valamint naplójának szövege most jelenik meg először egy kötetben, holott különböző (nyelvű és színvonalú) kiadásai idehaza és külföldön egyaránt napvilágot láttak. Az észak-amerikai utazásról szóló beszámoló az amerikai történészhallgatók kötelező olvasmányává vált. A számos kiadás ellenére Bölöni Farkas munkásságának monografikus igényű feldolgozása még várat magára, ezt előlegzi meg a jelen kötetben Maller Sándor tartalmas és terjedelmes bevezető tanulmánya.

Maller megrajzolja Bölöni Farkas életútját, részletesen méltatja irodalmi tevékenységét, cáfolja az „egykönyvű” író hiedelmet. Különbségek és hasonlóságok feltárásával Maller beilleszti Farkas útibeszámolóit a XIX. századi útirajzirodalom vonulatába, és különösen dicséretes szöveggondozási (az egységesítésre törekvő) munkája. A megértés könnyebbé tétele érdekében az idegen nyelvű szövegek szögletes zárójelben közvetlenül az eredeti után következnek, a kötetet név- és szómagyarázat zárja le, amely lapszámok hiányában sajnos nem használható mutatóként. Örvendetes viszont, hogy mindkét útleírásban megtaláljuk Bölöni Farkas utazásainak térképszerű ábrázolását is.

A kötet képanyagának összeállítása szakértelemre és (a képtulajdonos külföldi intézmények felsorolásának tanúsága szerint) komoly kutatómunkára utal. Az igazi

útikönyvhöz illő formátumban megjelent kötet a Helikon Kiadó tehetséges könyvtervezőjét, Nagy Andrászt dicséri.

Németh S. Katalin

Bratislava Mateja Bela. Pozsony és Bél Mátyás.

Zost. [Összeállította]: Ján Tibenský. Obzor, Bratislava, 1984. 226 l.

A szép kiállítású kötet lényegében válogatás Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae historico-geographica” c. nagyszabású megyemonográfia sorozatának Bécsben megjelent (1735–1736) I. és II. kötetének Pozsony megyét tárgyaló részéből. Pozsony város és a nagy tudós kapcsolatát a könyv bevezető tanulmányában Ján Tibenský mutatja be.

Először látott tehát szlovák nyelven napvilágot a „Notitia...” I. kötetének VI. fejezete (Pozsony város mai külseje), a II. kötetből a pozsonyi vár leírása és a dévényi váré. Bél Mátyás szövegét bő jegyzetek egészítik ki.

K. Gy. Cs.

Bretter György: A kortudat kritikája.

Az utószót Molnár Gusztáv írta. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 201 l. (Romániai Magyar Írók)

Ma már jól látható, és a tanítványok elemzései nyomán pontosan érzékelhető az az erdélyi magyar szellemi életben a hetvenes évek kezdetén megindult radikális, mégis differenciált és mélyreható folyamat, amelyet Bretter György filozófus etikája és ideológiakritikája váltott ki, s amely döntő önszemléleti változásokat hozott az elméletben, a szépirodalomban, a történetiség értelmezésében és az általános gondolkodásban. Bretter legfőbb intenciója az volt, hogy „...mint romániai magyarság, amelynek különösképpen létfeltétele a humanizmus és a demokrácia (továbbá nyelvének, kultúrájának és történelmi tudatának minőségi alakítása), predesztináltak vagyunk létfeltételeink színvonalas és eredeti vizsgálatára, megragadására; sajátos értékeink ezen a területen különösképpen elősegítik az egyetemes értékű elmélet kialakítását.” *A kortudat kritikája* Bretternek ötödik (második posztumusz) kötete, mely a korábbiakhoz (*Vágyak, emberek, istenek.* Kriterion, 1970; *Párbeszéd a jelennel.* Kriterion, 1973; *Párbeszéd a vágyakkal.* Magvető, 1979; *Itt és mást.* Kriterion, 1979) képest kevés új szöveget; bár kidolgozott textusú és konzekvens gondolatmenetű fragmentumokat, s néhány kisebb terjedelmű, de lényeges elemzést ad közre Molnár Gusztávnak *Bretter György öröksége* című utószavával. A kötetnek mintegy felét teszik ki a Szeminárium című, korábban az Előrében megjelent filozófiai dialógussorozat darabjai, melyek a filozófia alapkérdéseiben kínálnak eligazodást, a szerző hatalmas tájékozottságával és pedagógiai gyakorlatával (az egyik gondolatmenet Madách tételéből, filozófia és költészet kapcsolatából bomlik ki). *Az örök béke* szerzőjének, Kantnak az intencióit Bretter a fordító Babits álláspontja szerint is értelmezi, majd három, eddig kéziratban volt filozófiai dialógus és ironikus monológ következik, lezárva a fragmentumok sorát.

A „Fesz és pöf” ellen az ideológiakritikus Wesselényi nevezetes *Balítéletekről* című művét elemzi; a kötetet Molnár Gusztáv még egy Bacon-tanulmánnyal és Bretternek ugyancsak kéziratban maradt szinopszisa szövegével (*Az illúzió szerkezete*) egészítette ki. Amint az *Itt és mást* kísérőszövege vagy a magyarországi kötet értelmezése (Egyed Péter, Tamás Gáspár Miklós), úgy Molnár kritikai értékelése is szerves folytatása az örökségnek is, nemcsak a könyvnek. Bretter gondolkodásmódját, a filozófiatörténet nagy korszakainak és műveinek rá gyakorolt hatását „megértő módon”, megbízható alapossgal és pontossággal elemzi, ezzel is elősegítve e pótlólagos kötet és a teljes Bretter-opus hatékony recepcióját.

Csapody Miklós

Budai Balogh Sándor: Vad vizek futása... Mozaikok Szabó Dezső kolozsvári életéből. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1984. 273 l.

Életrajz, részben dokumentumgyűjtemény e kötet, mely Szabó Dezső gyermek- és ifjúkorát kíséri végig a kolozsvári évektől Budapestre kerüléséig. Szerzője az *Életeim* című önéletrajzt vette alapul munkájához; a feldolgozás és válogatás legfontosabb szempontja az író és szülővárosa közötti kapcsolatnak, annak az érzelmi-szellemi „útravalónak”, hatásnak és kötődésnek a feltérképezése volt, amely nemcsak az életmű értelmezéséhez szükséges, de meghatározta Szabó Dezső életfelfogását és emberi magatartását is.

A családdal és a kollégiummal való kapcsolat mélyebb megértését segítik a közbeekelt levelek, visszaemlékezések, a személyes élményeken alapuló regényrészletek és vallomásos írások. „Az anyám, és a kolozsvári református kollégium fia vagyok.” – írja egy helyütt Szabó Dezső. Megindító és szenvedélyes hangú, olykor kíméletlen őszinteségű írásokban faggatja-kutatja múltját, múltjában önmagát. Élete végéig kimeríthetetlen élmény- és erőforrás marad számára a szülőföld és az ifjúkor: „Kolozsvár ölelésében” megtartó, eleven erőt talált.

Dobó Katalin

Cvi-Haplaot. A csodaszarvas. A magyar költészet kincsesháza.

Héberre fordította: Itamár Jáoz-Keszt. Éked, Tel-Aviv, 1984. 206 l.

A budapesti Európa és a tel-avivi Éked kiadó között létrejött szerződés keretében látott napvilágot ez a rendhagyó, magyar költészetet bemutató antológia. A versek fordítója ugyanis egyetlen személy, Itamár Jáoz-Keszt, aki szubjektív válogatási szempontjai mellett elsősorban arra törekedett, hogy az olvasóközönség a magyar irodalomról is átfogó képet kapjon. Irodalmunkban számos példa található, ahol egy-egy költő (Kosztolányi, Babits, Szabó Lőrinc, Vas István) fordítói életműve teljes mértékben alkalmas arra, hogy „világirodalmi antológia” rangjára emelkedjék; ritkaság számba megy azonban az olyan céltudatos, kitartó munka, amely egyetlen nyelv, hagyomány bemutatását tűzi ki célul. Különösen nehéz a fordító dolga, ha – részben legalábbis – olyanoknak közvetíti az illető nyelv irodalmát, akik azt „anya-

nyelvként” ismerik. Az antológia olvasói ugyanis valószínűleg elsősorban a magyarul tudó közönségből kerülnek ki, s csak kisebb részben azokból, akik pusztán érdeklődésképpen veszik kézbe. De a hosszú évek munkájának gyümölcseként létrejött antológia bizvást kivívhatja mind az egyik, mind pedig a másik réteg elismerését.

Ötvenhat költő kilencven verse szerepel a válogatásban oly módon, hogy a magyar eredeti és a héber fordítás mindig egymás mellett található. Ehhez járul még a fordító rövid, néhány mondatos ismertetése minden egyes íróról. A kötet Balassitól Veress Miklósig terjedő, négy évszázad történetét felölelő anyaga számtalan stílusréteg, nyelvi állapot érzékeltetésének követelményét támasztja a fordító elé, ráadásul egy olyan nyelven, melynek szemlélete minden európai nyelvéhez képest mélységesen idegen, ugyanakkor azonban nincs olyan európai nyelv, amelynek költészetét át ne hatotta volna. Ebből a paradoxonból következik, hogy az Ótestamentum nyelve kétségtelen segítséget jelent a fordítás során. Így aztán, bizonyos esetekben, mint Balassi, vagy Ady „zsoltáros”, illetve „prófétai” nyelvénél a fordítás a héberbe „hazatalál”. De – s ezt aligha kell külön mondani – ami az iménti értelemben előny, az egyúttal hátrányt is jelent, hiszen az Ótestamentum egyetemes nyelve minden nyelvben jelen van, s ha a fordító ezeket az ismétlődő formákat használná fel úton-útfélen, akkor éppen a sajátosan magyar formajegyek vesznének el. Itamár Jázó-Keszt fordítói remekléseinek titka nem utolsósorban abban az arányban keresendő, amelyet a nyelvteremtő fantázia és érzék, valamint az ótestamentumi szimbolika között kialakított.

Balassitól – Berzsenyin, Vörösmartyn, Petőfin, Aranyon át – egészen Adyig az antológia tulajdonképpen az irodalomtankönyvek jól bevált válogatási szempontjait követi, amikor a magyar költészet klasszikusait igyekszik szinte hiánytalanul bemutatni. Irodalmunk héberre való fordításának múlt századtól kezdődő története során a legtöbb nehézséget talán Arany János nyelve okozta. Itamár Jázó-Keszt viszont arányosan válogatva, Arany háromféle stílusrétegét is megszólaltatja. Mintegy „kihívásnak” engedve a fordító beveszi az antológiába Madách *Az ember tragédiájának* „égi prológusát”, amely ebben a formában és így kiszakítva különösen hasonlít a *Jób könyvének* égi jeleneteihez.

Ady, aki a legtöbb verssel szerepel a válogatásban, talán a legközelebb áll a fordító személyéhez. Jóllehet a kötet számos igazi remeklést tartalmaz, a *Bélyeges sereg*, vagy az *Ős Kaján* héberre való átültetése nemcsak formai bravúrt jelent, hanem éppen azt a pozíciót, amely a nyelvteremtés kiindulópontja, az a pont, ahonnan a műfordító a közvetítendő irodalomban előre, illetőleg visszafelé tekint. A századfordulótól kezdve a válogatás már jóval nagyobb teret enged a szubjektív ízlésnek. Ennek megfelelően a Nyugat első nemzedéke immáron klasszikusnak számító költőitől nemcsak Pilinszkyig, Weöresig, vagy éppen Tandoriig, Juhász Ferencig ível az út, hanem Várnai Zseni, Mezei András és Garai Gábor személye éppúgy felbukkan, mint Nemes Nagy Ágnesé vagy Áprily Lajosé. Világos a fordítói szándék itt is: különféle stílusok és hagyományok kereszteződésében bemutatni a jelenkor magyar költészetét. Nem lehet tudni, hogy mikor és milyen folytatása lesz Itamár Jázó-Keszt antológiájának, annyi azonban bizonyos, hogy ennek a vállalkozásnak az esetleges pozitív fogadtatása nem egyszerűen a „műfordítói mesterség” megbecsülését jelenti, hanem valamiféle érzelmi reflexiót is.

A kötethez a fordító tizenhárom oldalnyi, a magyar irodalom történetét ismertető tanulmánya csatlakozik, valamint a két előszó is: az egyik a nemrég elhunyt Scheiber Sándor lelkes ajánlása, a másik pedig – az ugyancsak műfordító tevékenységet folytató – Giladi Dávid írása.

Rugási Gyula

Lóránt Czigány: The Oxford History of Hungarian Literature. From the Earliest Times to the Present.

Clarendon Press, Oxford, 1984. 582 l.

Riedl Frigyes magyar irodalomtörténete 1906-ban jelent meg angolul. Azóta ezen a nyelven nem adtak ki ilyesféle összefoglalást. 1984-ben azután két hasonló jellegű kötet is elhagyta a nyomdát. Közülük az egyiket Klaniczay Tibor szerkesztette és négy magyarországi kutató: Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla és Tamás Attila írta. Ezt a képanyaggal ellátott s a Corvina Kiadó által közrebocsátott áttekintést több nyugati hetilap és folyóirat rosszul olvashatónak nyilvánította. Az Angliában élő Czigány Lóránt munkájának használhatóságát is megnehezíti a magyar nyelvű kifejezések fölöslegesen gyakori szerepeltetése, ám az ő irodalomtörténetének még így is jobb az angolsága, ezért valószínű, hogy sokáig ez az Oxford University Press által forgalmazott könyv fog alapvető forrásmunkának számítani angol nyelvterületen.

Műfaját tekintve akár nagy lélegzetű esszének is nevezhető ez az áttekintés. Szerzője alighanem Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetéhez* hasonlólt kívánt írni. Sajnos, önállóság tekintetében messze elmarad mintaképe mögött. Sokszor beéri azzal, hogy szó szerint veszi át mások állításait. D. Mervyn Jones *Five Hungarian Writers* című, ugyancsak Oxfordban, 1966-ban kiadott művét nemegyszer szolgáiban követi, más alkalmakkor pedig a Sötér István szerkesztette s a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében készült, eredeti formájában hat kötetes irodalomtörténetben foglaltakat ismétli meg, figyelmen kívül hagyva, hogy az utóbbi két évtized kutatásai nyomán már lényegesen árnyaltabb kép alakult ki a magyar irodalmi múltból.

Hiba volna lebecsülni a közvetítés jelentőségét, noha az ismertetett anyag kiválasztásának arányai erősen vitathatók. Szerb mintegy 230 lapnyi terjedelemben foglalkozott az 1800 előtti idősakkal, és körülbelül 170 oldalon méltatta a XIX. századot. Czigány ezzel szemben 100 lapnál is kevesebbet szán a Csokonai haláláig terjedő évszázadoknak, 180 oldalnyi szövegrészben szól a XIX. századról, és 200 lapon ír a XX. század irodalmáról. Óhatatlanul is az a benyomás alakulhat ki az olvasóban, hogy ez a könyv a ténylegesnél sokkal rövidebb múltúnak tünteti föl a magyar hagyományt. Lényegében a polgárosodástól számítja az irodalom létrejöttét, ami történeti szempontból meglehetősen kifogásolható álláspont.

A szóbeliség és a középkor anyagából nagyon szűkmarkúan válogat a szerző, sőt még a reneszánsz, a reformáció és a barokk irodalmát is eléggé vázlatosan tárgyalja. 1800 után hirtelen változtat a léptéken. Ettől kezdve lényegesen részletesebb a beszámoló, noha továbbra is lehet vitatkozni az arányokon és az elrendezésen. A legutolsó fejezet például egyetlen egységként tárgyalja az 1945 óta eltelt négy évtized

irodalmát, ami azt jelenti, hogy meglehetősen kuszaságban követik egymást a legkülönbözőbb irányzatok képviselői. A Bevezetés szerint a szerző 1978-ban zárta le anyagát, ám a szöveg már a hetvenes évekkel sem foglalkozik érdemben, s így joggal jegyezte meg a könyv egyik nyugati bírálója, hogy Czigány irodalomtörténete sajnálatos módon már megjelenésekor elavultnak bizonyult. Annyi tény, hogy a benne olvasható értékelések a magyarországi kultúrpolitika s szakirodalom 20 évvel ezelőtti állapotát tükrözik.

A kötetnek alighanem az irodalomjegyzék a legértékesebb része – nem a magyarországi kiadások és szakirodalom ismertetése miatt, mert ezekről kissé hézagos és nem eléggé korszerű képet ad ez az irodalomtörténet, de az angol nyelvű fordítások és másodlagos források teljesnek mondható felsorolása alapján. Ettől eltekintve talán azt lehet a munka legfontosabb érdemének tekinteni, hogy a magyar irodalmi örökség mérlegelésekor a szerző mindvégig igyekszik távol tartani magát egyfelől a polgári hagyomány, másrészt a népi írók megszállott híveinek elfogultságaitól.

Szegedy-Maszák Mihály

Csáky S. Piroska: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–1983.

Az előszót Fehér Kálmán, a bevezető tanulmányt Bori Imre írta. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 557 l.

Fehér Kálmán rövid bevezetője a jugoszláviai magyar könyvkiadás 1945 utáni, de főképp az 1957. február 8-ával – ekkor alapították az újvidéki Forumot – nagymértékben módosult irányú útját vázolja. Jugoszláviában a terwszerű magyar könyvkiadás 1950–51-ben indult meg (Testvériség–Egység Könyvkiadó Vállalat, Magyar Szó, Minerva, Progres); ezt teljesítette ki a Forum tevékenysége, mikoris a kezdeti 10–12 címszótól eljutott az 50–60 címszóra, az évi 100–150 ív terjedelemtől a 800–1000 ívig. A tárgyalt időszakban 1438 könyvet jelentetett meg a kiadó, mintegy 2 milliárd példányban. Nevezetesebb sorozataik közül mindenképp megemlítendő a legrégibb, a *Symposion Könyvek* (több mint 50 címszó), a *Hagyományaink* (több mint 10 címszó), a fiatalokat bemutató *Gemma*, a művelődéstörténeti hagyományokat ápoló *Kövek*, az irodalmi *Kismonográfiák*, a *Forum Kiskönyvtár* és a képzőművészet jeleseit egy-egy esszével s gazdag reprodukciós anyaggal bemutató sorozat.

Bori Imre tanulmánya (*Írók, irodalom, könyvkiadás*) tételeket, könyvcímeket sorakoztatván szinte teljes képét adja a jugoszláviai magyar könyvkiadás elmúlt 25 évének, nem feledkezve meg az elődök ez irányú tevékenységéről sem. A Forum létrejöttével „minőségileg valami új kezdődik és történik a jugoszláviai magyar irodalom életében”, hiszen az első „kiadói” évben (1959-ben) szinte minden ismert, ma már klasszikussá érett írótól megjelent egy-egy könyv (Gulyás József, Ács Károly, Majtényi Mihály, Németh István), volt, akitől több is (Fehér Ferenc, Herceg János, Gál László, Debreczeni József). Ez idő tájt kezdődik meg Jugoszlávia élő és klasszikus írói műveinek magyar nyelvű és a magyar írók (élők és klasszikusok) szerbhorvát nyelvű kiadása is. (Az elsőt többek közt a nyolckötetes Krleža-válogatás reprezentálja, a másodikat a kétnyelvű Ady-, József Attila-, Radnóti- és Weöres-kötet,

valamint Illyés, Déry, Móricz, Kodolányi, Karinthy Frigyes könyveinek szerbhorvát nyelvű megjelenése. Három jugoszláviai magyar költő – Fehér Ferenc, Tolnai Ottó, Pap József – ugyancsak kétnyelvű könyvvel dicsekedhetik.) Az év legjobb irodalmi teljesítményeit jutalmazó Híd-díj csaknem negyedszázados.

A bibliográfiát összeállító Csáky Sörös Piroska bevezetőjéből nemcsak a kötet szerkezete világosodik meg, hanem lényeges adatok is megtudhatók. Az elmúlt huszonhat év alatt 1438 kiadvány jelent meg (ebből 508 kötet jugoszláviai magyar szerzőé), ami évente átlagosan 55 kötetet jelent; 1959 óta 195 művet adtak ki magyar fordításban jugoszláv szerzőktől. Csáky a kiadó jelölt (Gemma, Symposion Könyvek) és jelöletlen sorozatait (kismonográfia) is nyomon követi. Bibliográfiájába csak azokat a könyveket vette föl, amelyekről egyértelműen megállapítható, hogy a Forum kiadványai (a kiadó sokszor végzett nyomdai szolgáltatásokat is). Az évenként ábécésorrendben közreadott számozott tételektől a könyv külleme (nagyság, kötés-borító) is megtudható, a példányszámmal együtt. A kiadványt névmutató zárja.

Szokolczay Lajos

F. Csanak Dóra: Fülep Lajos kéziratos hagyatéka.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1984. 165 l., 5 t. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kéziratárának katalógusai 15.)

A kéziratos hagyatéka Fülep Lajos saját kívánságára került halála után a könyvtárba, melynek már korábban is ajándékozott kisebb-nagyobb mennyiségű válogatott levelet és kéziratot. A baranyai egykezésre vonatkozó levelezés, anyaggyűjtés és iratok Fodor András, néhány ismeretlen Fülep-cikk gépirata Timár Árpád ajándékként került a hagyatékhhoz. Az anyagban sok, részben mindmáig ismeretlen, vagy csak Fülep Lajos halála óta nyilvánosságra került forrásértékű dokumentum található.

A gyűjteményt több nagy csoportra osztva rendezték el a feldolgozók. 1. Fülep Lajos művei tárgyak szerint (művészeti írások, szépirodalom, irodalomkritika, filozófia, társadalompolitika, publicisztika stb.) rendezve, kronologikus sorrendben, továbbá formai bontásban. 2. A töredékek között legfontosabb a több változatban készült és befejezetlenül maradt művészetfilozófia kéziratvariánsai. 3. A feljegyzések főként zengővárkonyi lelkészségének időszakából való anyagot tartalmaznak, jegyzeteket a helyi szokásokról, a helyi népnyelvről, mondásokról stb. 4. A következő nagy egység a címzettek, illetve az írók ábécérendjében, ezen belül időrendben közli a Füleptől, illetve a Fülepnek írott leveleket. Az igen nagy terjedelmű levelezésből kiderül, hogy a visszavonultan élő, a nyilvánosság előtt ritkán megszólaló Fülep milyen nagy hatással volt korának legjobbjaira. Az életére, működésére vonatkozó 5. iratcsoportban jobbra lelkészi, pécsi és budapesti egyetemi, valamint akadémiai tevékenységére találhatunk dokumentumokat. A 6. szakcsoport a Fülep Lajosról készült képeket katalogizálja, a következő pedig a szellemi érdeklődésére vonatkozó dokumentumokat gyűjti egybe (bibliográfiák, könyvtárjegyzékek, könyvrendelő listák stb.). A további szakcsoportok (8–10.) azokat a dokumentumokat regisztrálják, melyeket mások küldtek el Fülepnek (versek kéziratjai, másoknak szó-

ló levelek, gyászjelentések, egyes iratok, fotográfiák stb.), s ez az anyagrész is az irodalmi és tudományos alkotások tárháza. A gyűjteményt kiegészíti még egy fényképsorozat, mely Fülep Lajos halála után készült a lakásáról.

A katalógus a jelzett szakcsoportosításban, tételszámok szerint sorolja az egyes darabokat, jelezve azt is, hogy autográf kéziratot, gépiratot kézírásos jegyzetekkel, margináliákkal, javításokkal találunk a tételek mögött, hogy a dokumentumok töredékesek-e, s milyen nyelven íródtak. A gyűjtemény leírását névmutató egészíti ki.

Ny. J.

Csapodi Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek.

Budapest, 1984. 112 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 15.)

Hunyadi Mátyás könyvtára történetének szakértője ezúttal külön kiadványban foglalta össze a Corvina XVI–XVII. századi történetével kapcsolatos koncepcióját annak a kérdésnek az eldöntésével, hogy melyik középkori budai könyvtár maradványa volt az a 320 kötet kódex és nyomtatvány, amelyet Budának a török uralom alóli felszabadításakor szállítottak a bécsi Császári Gyűjteménybe.

Julius Pflugk már 1688-ban közreadta a Gróf Luigi Marsigli által megtalált könyvek katalógusát, s kortársaival együtt szilárd meggyőződése volt, hogy Mátyás király híres könyvtárának töredékéről ad hírt. Csapodi Csaba e jegyzék alapján kutatót az Österreichische Nationalbibliothek Handschriften- und Inkunabelsammlung állományában, s sikerült is a 126 kódexből 72-t, a 174 őnyomtatványból 12-t megtalálnia. 20 tételről nem volt eldönthető, hogy nyomtatványt, vagy kéziratot takar a leírás.

A jelen kötetben a szerző közli az azonosított tételek leírását, mindenütt a bennük szereplő possessor-bejegyzésekkel együtt; a nem azonosított tételek jegyzékét az eredeti kézirat, annak egy másolata és a Pflugk-féle nyomtatvány összevetésével, s végül azoknak a kódexeknek a jegyzékét, amelyekről állítható, hogy 1541 után kerültek el Budáról.

Ez az adatbázis az, amelynek alapján a szerző már eldönthetőnek látja az első felvetődő kérdést: a Corvina maradványáról van-e szó? Válasza: nem, s az argumentációban segítségül hívja a Corvináról a XVI–XVII. században hírt adókat. Am el-lentmondás van a XVI. és XVII. századi források közt: míg az előbbieket a híres gyűjtemény pusztulásáról emlékeznek meg, az utóbbiak állítják, hogy a könyvtár egy töredéke Budán található. További érve Csapodinak a Corvinához tartozás ellen, hogy míg annak világi, humanista profilja volt, ennek egyházi, teológiai (ez önmagában persze lehet éppen ellenérv is: kiegészíti az előbbi anyagot). A döntő érv természetesen a kötetek bejegyzéseiből olvasható ki: ezt a 320 kötetet nagyrészt 1480 és 1526 között szállíthatták Budára, s nincs olyan beírás, amely a Corvinához tartozást ki-mondaná.

A továbbiakban Csapodi Csaba kizárja annak lehetőségét, hogy a törökök ál-

tal az országból összerabolt könyvanyagról lenne szó, azt is, hogy a budai domonkos könyvtárának maradványa lenne, s végül azt, hogy esetleg Esztergomból egy alkalommal átszállított könyvtár töredéke lenne (a kódexek dísztelensége, a domonkos teológia hiánya, illetve köztörténeti megfontolások szerepelnek érvei között).

A szerző, a rendelkezésre álló forrásokat számbavéve tehát arra a következtetésre jutott, hogy az 1686-ban Budáról Bécsbe szállított könyvek a budai királyi kápolna papságának könyvtárái lehettek, s rámutat arra, hogy az ez ideig ismert hazai középkori könyvtáraink közül ennek állományáról tudunk immár a legtöbbet. A kötet befejező részében ezt a könyvanyagot elemzi részletesen.

Nagyon fontos a könyv befejezésében megfogalmazott koncepció további vizsgálata, amelynek kimondása a vizsgált könyveknek a Corvinától való elvitatásával vált a szerző számára lehetővé: az a hiedelem, miszerint Mátyás könyvtárának egy része 1541 után is Budán maradt volna, téves. E feltevésnek további vizsgálatáról már e könyv kapcsán is beszélhetünk: feltűnő ugyanis, hogy az 1541 után, de 1686 előtt Budáról elvitt könyvek jegyzékének tételei után rendre megtalálhatóak a The Corvinian Library. History and Stock. Bp. 1973. tételszámai, az összes többi kapcsán pedig az említett koncepció igazolódik.

Monok István

Csapodi-Gárdonyi Klára: Die Bibliothek des Johannes Vitéz.

Aus dem Ungarischen übersetzt von Zsigmond Nyáry. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 181 l., 40 tábla. (Studia Humanitatis 6.)

A magyarországi humanizmus kutatása rendkívül értékes művel gazdagodott. E szellemi mozgalom első magyar képviselője volt Vitéz, akinek azonban műveltségéről, iskoláztatásáról igen keveset lehetett tudni. Csapodiné Gárdonyi Klára a könyvtártörténet módszerével közelít a kérdéshez, segítségül hiva természetesen az összes számbajöhető filológiai diszciplínát, eredményei azonban messze túlmutatnak az első magyar humanista könyvtár rekonstrukcióján, és maradandó eredményekkel gazdagítják az irodalomtörténetet, új vonásokat rajzolnak Vitéz szellemi portréjára. Az első fejezet összefoglalja Zrednai János életét – mindenütt jelezve, hol vannak fehér foltok. Még azt sem tudják, honnan kapta Vitéz nevét.

A következő nagy fejezet iskolázásával és humanista kapcsolataival foglalkozik. A régi vitát, ti. hogy járt-e Vitéz Olaszországban, végül is nem tudja egyértelmű határozottsággal eldönteni, hiszen eddig egyetlen egy olasz egyetem anyakönyvéből sem került elő Vitéz neve, de arra hajlik, hogy járt mégis: Hunyadi vagy Zsigmond kíséretében, vagy egyéb, rövid látogatáson; hiszen Vespasiano da Bisticci úgy ír róla, mint aki személyesen ismerte, és emellett ismert olyan emendálási eljárásokat, amelyeket leginkább a kor olasz humanistáitól lehetett elsajátítani. Mindenesetre, akár járt, akár nem, legfőbb mestere a többi humanista módszerének is valószínű közvetítője, Pier Paolo Vergerio volt. A könyv egyik nagy érdeme, hogy az isztriai humanista könyvei közül jónéhányról kimutatja, hogy azok még a mester életében Vitézhez kerültek. Az oxfordi Seneca-Corvina Vergerio sajátkezű kommentárjait tartalmazza; Vitéz kezében is biztos megfordult. Egy Trentóban őrzött kópia alapján pe-

dig bizonyítható, hogy Vergerio Magyarországon nem a kancelláriában dolgozott, hanem tanított: ezért maradt meg ez a Seneca-kódexe másolatban is. (Trentóba Salzburgból került, oda pedig Beckensloer vitte magával Esztergomból.) Majd a nagyváradi humanista udvar jellemzése következik, az ott megfordult humanisták rövid bemutatásával.

A következő alfejezet Silvio és Vitéz kapcsolatával foglalkozik. Itt nyer jelentőséget az az életrajzi tény, melyet egy eddig ismeretlen levél közlésével támaszt alá a szerző, hogy V. László halálakor Vitéz mint kancellár, Prágában volt, nem Váradon, mint eddig hitték: Enea Silvio ugyanis az ő kifejezéseit veszi át, amikor a király váratlan elhunytáról ír. Ezután az esztergomi primási udvar humanista jellegét ismerjük meg. Majd könyvei és műveiből kikövetkeztethető olvasmányai alapján műveltségét elemzi Csapodiné. Vitéz széleskörű latin és görög ismeretekkel bír, kedvenc római auctorai Cicero, Livius és Lucanus. Ismeri a legfőbb egyházatyákat is. Szinte azonnal megszerzi a kortárs olasz humanisták műveit. Kiemelkedő érdeklődést tanúsított a csillagászat iránt. Szemben az ellenkező véleményekkel, Csapodiné bizonyítja, hogy igenis tudott görögül; hiszen még görög lapszéli emendálások is fennmaradtak tőle egyes kódexekben. Általában: ezeknek, illetve Vitéz humanista szövegkritikusi tevékenységének feldolgozása a kutatás legizgalmasabb eljövendő feladata. Majd összegyűjtve olvashatjuk kortársainak véleményét Vitézről és könyvtáráról.

A következő nagy fejezet tartalmazza a könyvtár történetét. Először a kérdés kutatástörténetét ismerhetjük meg. Majd a könyvtár kialakulásának egyes mozzanatait: a föltehetőleg diákkorban szerzett könyveket, a Váradon talált, akkor gyűjtött, vagy ott ajándékba kapott kódexeket, a Janus közvetítésével szerzetteket, az Olaszországban neki dedikált műveket, majd végül az esztergomi periódus alatt a gyűjteménybe kerülteket. Külön alfejezetben cáfolja, hogy Mátyás elkobozta volna az érsek könyvtárát; Janus, Vitéz és Mátyás könyvtárának részbeni egybeesése leginkább kölcsönzéssel és ajándékozással magyarázható, sok Corvinának pedig azért vannak Vitéz kezétől származó széljegyzetei, mert Vitéz – vérbeli humanistaként – minden kezébe került kódexet kijavított, a budai könyvtárat pedig sokat használta. Ezután megismerjük a kódexek írásmódját és kötéseit. Ami a terjedelmét illeti: ez a maga korában igen tekintélyesnek tekinthető gyűjtemény – például Bessarionnak 746 kódexe volt – mintegy 500 kötetből állhatott. Csapodiné 36 kódexet azonosít ebből és 28 auktorról bizonyítja, hogy műveik bizonyosan megvoltak Vitéznek. (A pusztulás, illetve szétszóródás mértékéül: a Corvina mintegy 2000–2500 kötetből jelenleg 200 hiteles kódex maradt fenn.) Végül a könyvtár pusztulásának történetét ismerjük meg: a legtöbb könyv Beckensloer lopása után Salzburgba, onnan pedig Bécsbe, Münchenbe és Trentóba került.

A könyv második fő része az egyes könyveknek az auctorok betűrendjébe szedett lajstroma. A következő kategóriák különíthetők el: a hiteles Vitéz-kódexek; a minden bizonnyal a könyvtárban megvolt művek; a különböző okokból kétségesek, szám szerint 16; az általa emendált kódexek. Minden tételhez (összesen 120 van) megtaláljuk a szükséges kodikológiai és rövid irodalomtörténeti jellemzést, valamint a bibliográfiát. Könyvtárankénti lelőhelymutató, irodalomjegyzék, képjegyzék, végül

hely- és névmutató teszi kezelhetővé a kötetet. A jóminőségű táblák 88 műből mutatnak be lapokat.

Szörényi László

Csokonai Vitéz Mihály: Melyik a legjobb csók?

Csokonai Vitéz Mihály erotikus írásai. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Vargha Balázs. Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 186 l.

A kisalakú, bibliofil kiadványnak szánt gyűjteményben a jeles Csokonai-szakértő, Vargha Balázs a költő pajkos, áttételesen vagy nyersen-nyíltan erotikus műveiből készített válogatást. Műfaji korlátokat nem állított, a versek mellé (pl. *A szeplő*, *A patyolat*, *A feredés* stb.) szépprózai, illetve párbeszédes alkotásokat is beemelt (pl. *A csókok*, illetve dialógus-részlet). Teljességre viszont nem törekedett, de a határt inkább a műves alkotások és a színvonaltalannak vagy vegyesnek ítélt művecskék (pl. *Geographia antiqua vagy a Megfigyelés a ludak fajtalankodásáról*) között húzta meg.

A gyűjtemény igazi nyeresége nem is annyira az összeállítás, mint a bevezető tanulmány Csokonai „szerelemtanáról”, amely sok-sok érdekes új szempontot vet fel. Vargha Balázs a tőle megszokott szellemes, könnyed stílusban nagy horderejű problémákat jelez, és részben old meg, eleganciájával már-már feledtetve a kifejtés módszerességét és a gondolatmenet alaposágát.

Külön kis eszmefuttatást szentel az „erotikus” szó történetének, amely Csokonaival kezdődik a magyar irodalomban és nyelvben. Szellemes, fület-szemet új utakra indító játékokat játszik az olvasóval a szóhatárok áthelyezése (pl. „papi / csalárdság”), a népi találókérdések képzettársításai (*Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*) terén, s így újabb pajkos vonulatokat tud feltérképezni jól ismert versekben. A „csók-tani” fejezetben két merész feltevést kockáztat meg, és az olvasó meglódukt fantáziájára bízva az igazolást vagy cáfolatot (t.i. hogy vajon mit kell érteni a „zsidó csók” elnevezésen, és mire utal az Ámor–Polyphemus párhuzam). Ezek a fejtegetések érdekes új perspektívákkal gazdagítják Csokonai erotikus költészetének folklór-gyökeiről, diákköltészeti rétegeiről vagy irodalmi mintáiról való korábbi tudásunkat.

S. Kovács Ilona

Csordás Mihály: Követni az időt.

Tanulmányok, esszék, kritikák. Szabadka, 1984. 112 l. (Életjel könyvek)

A szabadkai kritikus-szerkesztő, Csordás Mihály tollából született tanulmányok témája – a keletkezés helye önmagáért beszél – a jugoszláviai fiatal irodalom körül forog. A prózai (közelebbről a kisprózai), a drámai és a lírai műfajok jelenlegi helyzete, sorsa, nemzetiségenként és egyénenként megnyilvánuló „más”-sága egyaránt izgatja. Kritikát ír Majtényi Mihály, Burány Nándor, Csépe Imre és Dér Zoltán prózájáról, Gulyás József, Fülöp Gábor, Zákány Antal és Utasi Mária költészetéről, új versesköteteiről. Sütő Andrásnak két írást szentelt, ezen kívül még emlékezőseket,

vitacikkeket tartalmaz a kötet. Az írások közül az elsők még 1969-ben keletkeztek, de az akkor még tizenéveinek végén járó fiatalember felismerései, meglátásai, távolságokat és értékrendet felállító rendszerezései már a tizenöt évvel későbbi tanulmányok szellemi és stilisztikai műgondját készítik elő.

Balogh György

Csűrös Miklós: Színképelemzés.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 462 l.

Csűrös Miklós annak a kritikusi, irodalomtörténeti generációnak a tagja, amely Vas István, Kálnoky László, Jékely Zoltán, Weöres Sándor, Csorba Győző, Takáts Gyula kései költészetének kibontakozása idején indult el pályáján. Életművek java terméséből választotta ki a maga kritikusi értékrendjének fő tájékozódási pontjait. Az alkotói világképek feltérképezésének lehetséges ösvényeit az ő költői világuk felfedezése során taposta ki. Poétikai elemző módszereit az ő költeményeik értelmezésében próbálta ki. Kritikusi tevékenysége ennél sokkalta kiterjedtebb, de az említett költőkről készített sorozata képezi kötetének alaprétegét. Figyelemre méltó, hogy a hetvenes évek bevett értékrendjének élén állók közül egyedül Weöres szerepel a könyvben, Illyés, Pilinszky, Juhász, Nagy, Nemes Nagy Ágnes tematikusan nincsenek jelen.

Az egy ízülettel később indult költők között figyelmének centrumába Fodor András műve került (akiről kismonográfiát is írt), mellette Rába György, Kalász Márton, Takács Imre, Csoóri Sándor teljesítményére figyelt. A hatvanas években felívelő pályák közül a Bertók Lászlóé áll hozzá legközelebb, illetve Bisztray Ádám produkcióját követte élénk érdeklődéssel. Az elmúlt másfél évtized költői kirajzolásából kiemelkedő két alkotó költői hozadékát látta szükségesnek alaposabb vizsgálatnak alávetni: a Tandoriét és a Petriét. A kötetben tárgyalt többi lírikus kiválasztása esetlegesebbnek tűnik. Kovács Istvánról és Dobai Péterről első kötetük kapcsán fejt ki véleményét. 1980 tíz pályakezdőjéről pedig csupán egy áttekintés keretében ejt szót.

Csűrös érdeklődésének irányára jellemző, hogy a kötetben nem találunk olyan írást, amely tárgyul szépprózai vagy drámai alkotást választana. Mai vagy közelmúltbeli epikusaink egyaránt értekező prózájukkal szerepelnek a kötetben. Féja Géának és Darvas Józsefnek irodalomszemléletét tekinti át Csűrös, illetve a publicista Kodolányit és az esszéíró Mészöly Miklóst mutatja be. Németh László pedig Berzsenyi-tanulmányai kapcsán kap helyet. Rajtuk kívül az *Írók és „sorskérdések”* ciklusban még századunk két kimagasló tudományos-közéleti értekezőjével: Bibó Istvánnal és Fülep Lajossal találkozunk.

A szerző szűkebb vizsgálódási terepén, a költészet birodalmában a kortársi szempont az uralkodó. Csak egy olyan téma van, amelyben Csűrös elszakad a jelen-től, a félmúlttól és a távolabbi múltba fordul: Arany János: *Ez az élet...* című versének elemzése. Az irodalomtörténeti háttér mindazonáltal közvetve jól kivehető. Igaz, Féja irodalomszemléletéről szólva irodalmi múltunk egészét, Németh László kapcsán az utolsó nagy nemesi költőnket veszi szemügyre, de hivatkozásai főleg két körből

származnak: egyrészt a múlt század második feléből, amelynek kutatását és oktatását hivatásul választotta (Arany, Eötvös, Kemény, Deák), másrészt a két világháború közötti korszakból, s azon belül főként a népi mozgalom területéről.

Az a műfaji keret, amelyben Csűrös a legtermészetesebben fejezi ki magát, egyrészt a kisportré, egy-egy alkotó átfogó méltatása (leginkább összes vagy válogatott versek ürügyén), másrészt a műelemzés-esszé (amelynek tárgya valamely kortárs egy-egy kiemelkedőnek tekintett műve, Csorba Győzőtől a *Jobb*, Fodor Andrástól a *Tánc*, Bertók Lászlótól pedig a *Villanyvilágított fák Jajcéban* c. költemény). Mindkettő alkalmat ad a részletező, leíró kifejtésre, költői univerzumok világképi, poétikai deskripciójára. Hangja egyenletesen tartott, nyugodt. Kerüli a heves lelkesedést, mentes a támadó, leleplező indulattól, a direkt, közvetlen ítéletmondás helyett a tárgyilagosan, érvelően apologetikus gondolatvezetést részesíti előnyben, hangját itt-ott mégis mértéktartóan adagolt iróniával élénkíti.

Mindent összevetve beállítottsága szelíden polémikus. Polémiája inkább védelmező, értékőrző, semmint támadó. Mozdulatai helyreigazítóak vagy óvatosságra intőek. A Takáts Gyula-esszé megírására például nyilvánvalóan a fölértékelés, a figyelemfelhívás szándéka készítette, Vas István esetében az alkotásmód egyik, kevésbé ismert oldalának kívánt hangsúlyt adni, Kálnokyban a kései pályaszakaszban megújulni tudó jelentős alkotóra igyekszik a fényt irányítani. A korrekció irányai félreérthetetlenek, Csűrös kritikai-irodalomtörténeti felfogásának mélyebb jellemvonásairól árulkodnak. A csendes polémia a kötetben azokért az alkotókért folyik, akiknek érdemeit a kortársak nem becsülték le, akik mégis viszonylag ritkábban léptek föl a pódiumra, hangjuk halkabban hangzott. A klasszikus magyar költői hagyományok magas színvonalú, töretlen folytatóit tiszteli (a szó szoros értelmében) bennük, azokat a hagyományörzőket, akik ugyanakkor képesek voltak egész pályájuk során a klasszikus avantgarde és a későbbi modern törekvések eredményeinek asszimilálására, s akikkel szemben ez a polémia folyik: a talmi nagyságok, az ügyeletes zsenik, a divatújítók, a felületes modernség sztárjai. Csűrös Miklós gyűjteménye tehát egy tárgyával és önmagával szemben is igényes, kiegyenlítésre törekvő kritikus és irodalomtörténész bemutatkozása.

Tverdota György

D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése (1725–1727).

Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla, a leveleket fordította: Németh Miklós. Vaja, 1984. 232 l., 2 térkép. (Folia Rákócziana 7.)

A Molnár Mátyás kezdeményezésére megindult, és az ő halálával veszélybe került kitűnő vajai kiadványsorozat, a Folia Rákócziana 7. füzeteként jelent meg – Heckenast Gusztáv szerkesztésében – Rákóczi teljes diplomáciai levelezése D'Andrezel vicomte konstantinápolyi francia követtel. A kötet anyagát Köpeczi Béla gyűjtötte össze és adta közre tárgyi jegyzetek és polemikus tanulmány kíséretében, a leveleket Németh Miklós fordította, inkább aggályos pontosságra, mint gördülékeny stílusra törekedve.

A közreadó kimondott, sőt hangsúlyozott szándéka az volt, hogy a diplomáciai

corpusra építve megingassa Szekfű Gyula nagy viharokat kavará, ám alapjában mindmáig meg nem cáfolt nagy Rákóczi-könyvének (*A száműzött Rákóczi*, Budapest, 1913.) egész koncepcióját. Szekfűt, aki Rákóczi kétségbeesett diplomáciai kísérleteit az emigrációban délibáb-kergetésnek, légvár-építésnek látta és láttatta, Köpeczi azzal vádolja, hogy a szóbanforgó anyagot nem ismerte, és Rákóczi helyzetét alapvetően félreértette. A vajai füzetből nem derül ki, mire alapozza Köpeczi azt a feltevését, hogy Szekfű a konstantinápolyi ügyekre vonatkozó francia külügyi iratokat egyáltalán nem ismerte, holott a róluk készült Thaly-féle másolatokat, amelyek az Országos Széchényi Könyvtárba kerültek (OSZK, Fol. Gall. 39.), akár használhatta is, a lényegen azonban ez nem változtat. Az anyag ismeretében is kérdéses marad, vajon Szekfű hamisnak ítélte volna-e ennek alapján egész álláspontját, illetve alapjaiban ingatja-e meg ez az iratcsomó Rákóczi utolsó éveiről alkotott nézeteinket.

A füzetben közölt levelekből csakugyan egy korábbi rokonszenven alapuló, abból kibomló és egyre mélyülő barátság képe bontakozik ki, amely szellemi rokonságon nyugszik. Amikor Rákóczi 1717-ben odahagyta Franciaországot és a keresztény Európát az Oszmán Birodalom kedvéért, még Bonnac márki volt a Portán a francia követ. Vele Rákóczi viszonya még a szabadságharc alatt megromlott, és az ellenségeskedés később sem szűnt meg. Emberileg tehát óriási nyereség volt Rákóczi számára, amikor 1724-ben Bonnac helyére D'Andrezel vicomte került, aki 1727-ig maradt hivatalában, amikor „sírba vitte régi szívbjaja”. (Szekfű, i.m. 311.) A száműzött fejedelem és a kedves, jóindulatú, művelt francia követ régebről, még Franciaországból ismerte egymást, és két évig szívélyes hangú, kiterjedt levelezést folytatott különböző témákról. Részben hivatalos ügyekről cseréltek eszmét (az európai nagypolitika fordulatairól, a törökök szerepéről, az Oszmán Birodalom területén élő keresztények megpróbáltatásairól stb.), de megtárgyalták személyes dolgait is, betegségeket, olvasmányokat, Rákóczi irodalmi próbálkozásait (*Réflexions sur les principes ... Gondolatok*, illetve egy azóta lappangó párbeszédés filozófiai munka).

Szekfű csakugyan elég sommásan intézte el Rákóczi és a vicomte kapcsolatát azzal, hogy az utóbbi „állandó udvariasságával sok apró örömet szerzett a rodostói száműzöttnek”. (Uo. 311.) Köpeczi vele szöges ellentétben, érdemi jelentőséggel bíró diplomáciai tervek csírát látja a közzétett anyagban, olyan jelentős dokumentum-köteget, amely a „száműzött Rákóczi” problematikáját új megvilágításba helyezi. Ezt az álláspontot azonban egyelőre csak a levelek száma, a tervek sokasága és a baráti hangvétel látszik alátámasztani, egyéb tekintetben a kérdés revíziója nem tűnik indokoltnak.

Nyilvánvaló, hogy egy átfogóbb, Rákóczi egész utolsó korszakára érvényes nagy diplomáciatörténeti monográfia ígérését (esetleg egy „anti-Szekfű” alapvetését) rejti magában ez a szerény füzetben megjelent értékes forráskiadvány.

S. Kovács Ilona

Dalos György: A cselekvés szerelmese. Duczyńska Ilona élete.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 164 l. (Nők a történelemben)

A sorozat új kötete egy romantikus forradalmár, a csaknem száz évet megélt Duczyńska Ilona mozgalmas életét eleveníti fel történelmi dokumentumok, naplójegyzetek, periratok, személyes beszélgetések, kortársi tanúvallomások alapján. Forradalmárrá válásában a döntő mozzanat a kultúrával való találkozás volt már kora gyermekségétől kezdve, családi és baráti ösztönzésre. Kivételes egyéniségének kialakulásában a családi örökség, tanulmányai, rendkívüli szellemi képességei, barátai – köztük Szabó Ervin – játszottak szerepet. A századelő baloldali magyar értelmiségi mozgalmaiba korán bekapcsolódott, de korán megismerte az európai háborúellenes mozgalmakat is. A Galilei Kör egyik legaktívabb tagja lett, s a kör elleni per fővádoltjaként zárták börtönbe, ahonnan 1918. október 31-én a lelkes tömeg szabadította ki. Dalos György részletesen tárgyalja a per lefolyását, Duczyńska Ilona forradalmi tevékenységét, majd hosszú emigrációjának évtizedeit. Bécsi emigrációjában vált bensőséggé kapcsolata későbbi férjével, Polányi Károllyal. A frakcióharcokban nem volt hajlandó részt venni, mindig független személyiség maradt, írásai hűen tükrözik álláspontját, szuverenitását. Bécsi életének kimagasló eseménye az 1934-es felkelésben való részvétel, az utóvédharcok szervezése. (E jelentős történelmi tényről, annak hátteréről és következményeiről 1974-ben *Bécs – 1934 – Schutzbund* című monográfiájában számolt be.) Politikai tevékenysége mellett állandóan tanult, fizikussá képpezte magát. Londoni évei alatt kötöttek szoros barátságot Károlyi Mihályékkal, bár számos konkrét kérdésben konfliktus támadt közöttük. 1945 után férjével együtt tervezték a hazatelepülést, de végül csupán Duczyńska Ilona töltött három hónapot kutatómunkával 1948-ban Magyarországon, a földreform megvalósulása érdekelte. Visszatért Kanadába, segítette férje kézíratait gondozni, s 1953-tól ismét folytatta publicisztikai tevékenységét kanadai magyar baloldali lapokban, elsősorban a Kanadai Magyar Munkásban. 1958-ban ismét hazalátogatott, ettől kezdve szoros baráti kapcsolatokat alakított ki, elsősorban Lengyel Józseffel, valamint a Galilei Kör még élő volt tagjaival, később pedig Pilinszky Jánossal. Utolsó írásainak egyike a Valóság című folyóiratban jelent meg: Szabó Ervinre emlékezett benne. A nagy történelmi események, nagy személyiségek tanújaként élt Duczyńska Ilona írásai fontos kordokumentumok, a róla szóló életrajz szintén dokumentumértékű. A könyvet érdekes, ritkán, vagy eddig még sohasem publikált fotók illusztrálják.

R. T. O.

Dánielisz Endre: Arany-emlékek Nagyszalontán.

Tanulmányok, dokumentumok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 239 l.

Az Arany-kultusz: a szellemi hagyaték továbbadása mellett a kéziratok, személyes tárgyak és minden föllelhető emlék összegyűjtése már a költő halála utáni napokban megindult, s a politikai változások okozta törések után máig él Erdélyben, s leginkább pedig Arany szülőhelyén, Nagyszalontán. Itt, a Csonkatoronyban működik a mai Románia legrégebb magyar irodalmi múzeuma, melynek igazgatója 1955 és 1966

között Dánielisz Endre irodalomtörténész és tanár volt; ő készítette el 1982-ben, Arany halálának centenáriuma a szalontai Arany-kultusz eddigi legteljesebb tükrét. Munkája, a bevezető tanulmány és a kötet kétharmadát kitevő *Függelék* a több mint száz esztendő valamennyi lényeges filológiai tényét közli az 1882-ben Arany László által adományozott gyűjtemény kérdéseitől az Arany Emlékbizottság létrejöttén, a Múzeum alapításán (közreadva az alapító okirat szövegét is), a szoborállításon át egészen az Arany Emlékegyesület megalakulásáig és a századfordulós Nagyszalonta közművelődési életének bemutatásáig. A következő periódus az első kisebbségi kor ideje, amelynek elakadásait, a költő emlékének ápolásában is beállott akadályokat a korabeli napilapok közleményei alapján rekonstruálja a szerző, majd megrajzolja azt a viszontagságoktól ugyancsak nem mentes időszakot, amely a 45-ös fosztogatásokat követően a Magyar Népi Szövetség segítségével vette kezdetét, s folytatódott 1958-ban a szétzilált kéziratár rendezésével és a további gazdagodással máig. Dánielisz részletes képet rajzol a múzeumban folyó tudományos kutatásokról, a gyarapítási tevékenységről s arról, milyen esélyekkel és akadályok mellett működhet a szalontai gyűjtemény kutatóhelyként is. Rendkívül gazdag adattár a könyv terjedelmes függelékanyaga; a múzeumban őrzött Barabás Miklós-, Zahoray János- és Éder Gyula-féle Arany-portrék történetén és teljes dokumentációján kívül a legfontosabb a múzeumi kéziratár anyagának szakszerű ismertetése az erről készített pontos kimutatással együtt, valamint a látogatók létszámáról közel félszáz kötet alapján készült személyiségi összesítések, a nevezetesebbek – művészek, kutatók, politikusok – néhány bejegyzésével együtt. Különös értéke Dánielisz dokumentumgyűjteményének a szalontai sajtó történetébe ágyazott Arany-bibliográfia, amely 1889-től 1944-ig dolgozza fel a helyi anyag Arany-vonatkozásait a múzeum működéséről hír adó cikkekkel együtt; ez az összeállítás hiányai ellenére a körülmények között készíthető legjobb könyvészet, összeállításában közreműködött Pethő Ágnes és Szabó Miklós. Az anyag tartalmazza a helyi Arany-kiadványok és a szalontai iskolai évkönyvek Arany-tanulmányainak jegyzékét is. Ezt az összeállítást néhány, a költővel kapcsolatos szájhagyomány-émlék és anekdota, irodalomjegyzék és tartalmas, fejezetekre bontott jegyzetanyag követi. Fontos a kötet teljes anyaga nemcsak a szűkebb helytörténetben élő Arany-kultusz áttekintését, hanem a többi között olyan vonatkozásokokat illetően is, mint a helyi hagyományhoz kapcsolódó Viski Károly-féle gyűjtés és története, ennek értékelése, vagy azok a közelmúltbeli irodalmi nyomok, amelyek nemcsak a múzeum neves látogatóira, hanem e látogatók életművében Arany János mai erdélyi jelenlétére is utalnak.

Csapody Miklós

Deák András: Bél Mátyás élete és munkássága. – Bél Mátyás: A magyarországi halakról és azok halászatáról.

Fordította: Deák András. Budapest, 1984. 76 l. (Vízügyi Történeti Füzetek)

Bél Mátyás *Tractatus de re rustica Hungarorum* (A magyar falu életéből) című műve kéziratban maradt fenn. Ennek egy részlete Lukács Károly fordításában és

ismertetésével megjelent 1941-ben, most új fordításban olvashatjuk a teljes – a halászatról szóló – fejezetet.

A kiadványt örömmel üdvözölhetjük: néprajz- és földrajzkatatók számára nélkülözhetetlen forrás a nagyrészt saját megfigyelésekre és tapasztalatokra, részben más szemtanúk leírására támaszkodó munka, amely fordulatos stílusa, szemléletes leírásai miatt élvezetes olvasmány az érdeklődők számára is.

A könyv külön érdekessége az eredeti illusztrációk és a Mikoviny Sámuel által készített térkép másolata. Bél Mátyás életéről és munkásságáról Deák András írt bevezető tanulmányt, amely elsősorban a tudós földrajz- és történelemtudománnyal kapcsolatos műveit tárgyalja, s a kötetben kiadott eredeti munka vonatkozásaira vet fényt.

Dobó Katalin

A debreceni Aritmetika.

Az 1577. évi kiadás hasonmásával. Bemutatja Haiman György. Zrínyi Nyomda, Budapest, 1984. 88, 144 l. [Minikönyv]

Az első magyar nyelvű számtankönyv Hoffhalter Rudolf debreceni nyomdájában készült 1577-ben. A címlap szerint Gemma Frisius németalföldi tudós művének fordítása, a kutatások azonban kiderítették, hogy önálló munkáról van szó, melyet csupán a kelendőségre való tekintettel tulajdonítottak az ismert szerzőnek. Az Aritmetikát öt évvel később csekély változtatásokkal újra kinyomatták, az első kiadás egyetlen megmaradt hiányos példányát ennek alapján lehetett kiegészíteni.

A tudománytörténeti dokumentumot és hazai nyomdászatunk e korai időszakát Haiman György bevezető tanulmánya mutatja be. A kötetet a Hoffhalter-család kiadványaiból ismert fametszetek és iniciálék díszítik.

D. K.

Deme Zoltán: Arpeggio.

Esszék, tanulmányok. A szerző kiadása. Budapest, 1984. 234 l.

Nagyon ritka az olyan – elmélyedésre is képes – széles skálájú vizsgálódás, mint amelyet a Deme könyvének címlapján feltüntetett tartalomjegyzék ígér. Ám a cím – Arpeggio, vagyis egy akkord hangjainak külön-külön megszólaltatása egymás után – önmagában jellemzi is a vállalkozás ígérését: az írások az élet íz, illat és színhangulatainak egymásba olvadó harmóniáját keresik. Nehéz pontosan meghatározni a műfajukat; tanulmányoknak sem, adatközléseknek sem lehet nevezni őket. (Adatközléseknek azért nem, mert az írások terjedelmével közel azonos azon művek listája, amelyekre Deme hivatkozik.) Szinte minden gondolatát alátámasztja így – filológiai alaposággal.

A *Szemben az abszurditással* c. tanulmányának alapkérdésére (mit jelent az abszurditás, miért foglalkozunk vele, egyáltalán jogában van-e az embernek ez ellen hatni) így válaszol: végül is nem idegen az embertől az az élménykör, amely a léte-

zést abszolút emberidegennek, az ember érdekeivel ellenséges érdekűnek látja. Számos irodalmi mű és életmű birkózik a kérdéssel és adja meg a választ; az emberörzésre összpontosító magatartás (József Attila), a társadalomformálásra összpontosító magatartás (Arthur Adamov), a létfelletti területek felé forduló magatartás (Babits, Weöres) válaszát. De megtalálni a válaszok között a transzcendentális területek irányába való elmozdulás változatait is, gondoljunk Krúdyra, ki titokzatos hangulatokra szomjában vizsgálta és élte a világot. A tanulmány végső kicsengése az, amit az abszurd drámával kapcsolatban úgy fogalmaz meg Deme, hogy amint e drámák létükkel, megjelenésükkel cáfolják meg az értéktelenségre vonatkozó nézeteket, akképpen a mi feladatunk is e körön belül marad.

Szót kell még ejtenünk a többi tanulmányról is. Madách Tragédiájának elemzésekor a ráció és az emóció (a ráció szempontjából abszurd emóció, s az érzelem szempontjából érthetetlen ráció) ütközése a vezérgondolat. A *Hagyományrétegek Juhász Ferenc Tékozló országában* c. tanulmány mintha egy elkésett vádirat lenne, melyben Nagy Péter, Györe Imre és Diószegi András még 1954 és 57 között keletkezett kritikáira válaszolva mutatja ki Juhász művének időtálló értékeit. Filológiai írásaiiban az Ómagyar Mária-siralom és a Halotti Beszéd modern adaptációit, Weöres Sándor, Rákos Sándor és Kosztolányi Dezső hasonló műveit vetve össze mintájukkal, érzékenyen kitapintja, hol lépnek túl az eredetin a belső lelki történések szintjén, hol válnak parafrázisokká. A Rikóti Mátyás vizsgálata kapcsán Verseghy Ferenc és Herpin Klára szerelmének nyomait, más szóval életrajzi adatokat keres a költeményben. A mű egyes figuráit azonosítja is Verseghy ellenlábás-rendtársával; Alexovits Vazulal, s a szintén ellenséges Szaitz Leóval.

A kötet hátralévő tanulmányai a verstan (Verseghy és a jambusi kettős ritmus, Jambusi és trocheusi bimetrizálás Petőfi zsengeiben), illetve a zene köréből kerültek ki.

Balogh György

Dénes Zsófia: El ne lópd a léniát, és ...

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 433 l.

Az író századik születésnapjára jelent meg ez a kötet, amelynek első kiadását, az 1978-ban hasonló címen megjelent könyvet bővítette ki *Tegnapi újművészek* című művének néhány részletével a szerző. Az első rész az 1976-ban és 1977-ben készült televíziós riportfilm szövege, ebben Vitray Tamás kérdéseire válaszol az író. Ezután a háború előtti évek élményeit és az első világháború általa érzékelt eseményeit rögzíti, érdekes rokonainak portréját rajzolja meg. Hosszú fejezetet szentel Adyval kapcsolatos emlékeinek, barátságuknak, néhány versét elemzi. A két világháború között újságíróként tevékenykedett, beutazta a világot, erről a korszakáról, ekkori ismerőseiről mondja el izgalmas kalandjait, nagy élményeit. Végül *Emberek és tájak* címen Dérynéről, Petőfi Zoltánról, Széchenyiről, Jászai Mariról, Berzsenyiről, néhány budapesti nevezetességről, a régi Budáról, híres külföldi múzeumokról szóló írásait gyűjtötte csokorba. Végül pedig megható sorokban köszön el a százéves író olvasóitól, s jogosan állapítja meg, hogy élményei olyan értékek, amelyeknek

nem szabad feledésbe merülnie. A művelődés alapja és lényege az átvétel és az átadás, Dénes Zsófia vállalta ezt a feladatot, s szívesen örökítette meg kora életét, küzdelmeit, felemelkedését, történelmi pillanatait.

R. T. O.

Dénes Zsófia: Talán Hellasz küldött.

Ady, Csinszka, Dénes Zsófia levélváltása és Ady néhány visszhangzó verse. Dokumentumok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 197 l.

Az 1940-ben és 1980-ban megjelent *Élet helyett órák* című könyv második részét az író századik életévében átdolgozta, s ez az új, bővített változat a jelenlegi kötet, amely Ady Endréhez írott saját levelein kívül tartalmazza Ady és Csinszka neki címzett leveleit is. Az előszóban elmondja, hol és hogyan őrződtek meg ezek a levelek, s milyen sok elveszett közülük. Mára irodalomtörténeti dokumentumokká váltak a valahai szerelmes és baráti levelek, amelyeket Dénes Zsófia, Ady és Csinszka váltottak. Valamennyi levelet jegyzetekkel látja el, minden megemlített személyt azonosít: ki és milyen szerepe volt Ady vagy az ő életében. S az időrendben közölt levelek mellé helyezi a költő rá vonatkozó, vele kapcsolatba hozható verseit is, olykor csak egyes versrészleteket. A szerelem barátsággá alakult, s ez a barátság Ady haláláig tartott, később Csinszka is megismerkedett Zsukával, többször találkoztak is, és jónéhány levelet váltottak. A rendkívül érdekes dokumentumkötetben az író az Ady-kutatás néhány megállapítását s más visszaemlékezéseket cáfolva mutatja be Adyhoz fűződő kapcsolatát, s visszaautásítja az Ady-irodalomban őt ért vádakat. A filológusok számára azonban már minden itt felsorolt tény pontosan ismeretes, ők ki tudják szűrni belőle a valóban fontos, senki mástól nem hitelesített adatokat. Az Adyt szerető olvasók számára a költő emberi arcáról mond el sokat ez a kötet, egy rendkívüli ember s egy érdekes asszony regénye. Ritka alkalom irodalomtörténetünkben, hogy egy hosszú élet végén valaki még egyszer szembesüljön egyszer már közzétett emlékeivel, s az azt fogadó szakkritikával és olvasói véleményekkel.

R. T. O.

Hans Dernschwam: Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló.

Közreadja, fordította és a bevezetést írta: Tardy Lajos. A jegyzeteket Dávid Géza és Tardy Lajos állította össze. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 597 l. (Bibliotheca Historica)

Hans Dernschwam, a reneszánsz legnagyobb szabású német üzletembereinek, a Fuggereknek magyarországi megbízottja, német köznyelven írta feljegyzéseit és naplóját, s ebben a nyelvben keveredett cseh szülőföldjének németsege a cipszer és a bányavárosi német dialektussal. Éppen ezért, noha az e kötetben található, időrendbe sorolt három írást Jakob Strieder 1933-ban, Johann Christian Engel már 1797-ben, Franz Babinger pedig 1923-ban kiadta, de értelmezésük felettébb nehéz, a történész, a

nyelvész és a földrajztudós képességeit kell egyesítenie annak, aki fordításukra és értelmezésükre vállalkozik. Tardy Lajos, Dávid Géza és a szaklektor Szakály Ferenc hatalmas munkát végeztek. A kiadás nemcsak egy elsőrendű történeti forrást tesz hozzáférhetővé a magyar tudományosság szélesebb körének, hanem a Mohács körüli évtizedeknek a nagyközönség számára is igen tanulságos képét festi. A bevezető tanulmány minden eddiginél részletesebb élet- és jellemrajzát adja Dernschwamnak, e zord és élesszemű megfigyelőnek, aki évtizedekig élt Magyarországon, de nem lett Hungarussá. Megőrizte – valószínűleg cseh huszita – őseinek egyházkritikai alapozású puritán dühét (a bevezető új megfigyelésekre alapozva valószínűsíti, hogy a család eredeti neve cseh volt, és Morvaországból származtak a csehországi Brűxbe). Ám azt is megmutatja, hogy Dernschwam legalább annyira csalódott – a Fuggerek érdekeinek védelmében – a Habsburg-kormányzatban, mint korábban Szapolyai magyar uraiban. Nagyon sok tanulsággal jár a szerző humanista kapcsolatrendszerének bemutatása, a Jagello-kor internacionális dunai humanistáinak körében. Az első szöveg felbecsülhetetlen értékű ipartörténeti és történeti néprajzi forrás: Erdély sóbányászatanak leírása, 1528-ból. A második szöveg, amely áttekinti a besztercebányai bányászat történetét, persze a Thurzó–Fugger koncesszió érdekeinek szempontjából, 1563-ból való, ezért a Mohács előtt történetekre nézve – ilyen pl. Fortunátus Imre sorsa – csak kritikával használható. Végül, a kötet legnagyobb részét annak a törökországi követségnek leírása teszi ki, amelynek vezetői Busbecq, Verancsics és Zay voltak, Dernschwam pedig magánemberként csatlakozott hozzá (1553–1555). Tardy Lajos elképzelhetőnek tartja, hogy igazi célja az volt, hogy a Fuggerek számára kipuhatolja: lehetne-e Törökországban is bányákat nyitni. A napló bővelkedik a tudós humanista polihisztor néprajzi, régészeti, földrajzi stb. megfigyeléseiben. Közli e kiadás az Anatóliában talált antik fölíratok rajzát is; ezeket a küldöttség egyik magyar humanista tagja, Belsey János titkár másolta le Dernschwam számára. Belsey szerepe elvitathatatlan a század legnagyobb római régészeti leletének, a Monumentum Ancyranumnak megtalálásában és lemásolásában is; sajnos, a szakirodalom csak Busbecq számára tartja fenn a felfedezés dicsőségét. A kötet jelentőségének megfelelően bőségesek a jegyzetek. Bibliográfia és névmutató teszi még használhatóbbá a fordítást.

Szörényi László

A Dernschwam-könyvtár.

Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kísérőtanulmánnyal közreadja Berlász Jenő. Sajtó alá rendezte és a mutatót készítette: Keveházi Katalin és Monok István. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1984. 343 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 12.)

Johann Dernschwam (1494–1568), csehországi német származású humanista – akinek a nevét eddig törökországi útinaplója és feliratgyűjtő tevékenysége révén ismerte a szakirodalom – Bécsben, Lipszében és Itáliában végzett tanulmányok után 1514-ben telepedett le Magyarországon. A királyi udvarban Girolamo Balbi szolgálataiba állt, majd évtizedeken át a Fugger-ház megbízottjaként működött. Besztercebá-

nyán több mint ezer kötetet (kb. 2100 művet) tartalmazó könyvtárat gyűjtött össze, mely halála után a bécsi császári könyvtárba került. Ennek a könyvtárnak az 1552-ben Dernschwam által sajátkezűleg készített (s 1575-ben kiegészített) katalógusát adja most közre e kötet.

Az inventárium publikálása nemcsak a szűken értelmezett könyvtártörténet szempontjából fontos – ezzel a kiadással olyan forrásanyag vált hozzáférhetővé, mely nagy érdeklődésre tarthat számot általában a magyarországi humanizmus történetével foglalkozók körében, hiszen eddig nem voltak ennyire részletes és pontos információink ilyen méretű városi, polgári környezetben létrejött könyvtárról.

A 40 oldalas kísérő tanulmány – az inventárium betűhív közlése mellett – megteszi az első lépéseket az anyag feldolgozásához is. Közli az inventáriumot tartalmazó kódex formai leírását; Dernschwam életének, tanulmányainak és könyvgyűjtő tevékenységének, valamint a gyűjtemény történetének rövid ismertetését; alapos statisztikai feldolgozást a gyűjteményben szereplő könyvek mennyiségéről, méretéről, nyelvéről, kiadásuk helyéről, idejéről és az előállító nyomdákról. Ezen túlmenően Berlász Jenő a könyvtár műveltséganyagának átfogó értékelésére is vállalkozik: kiemeli és időrendbe sorolja a jelentősebb műveket, és az európai művelődés történetéről nyújtott áttekintés keretében jellemzi őket. Vizsgálatának eredménye: „a Dernschwam-könyvtár állományának túlnyomó többsége a tulajdonos reneszánsz-humanista műveltségességének felel meg”. A könyvtár a nemzetközi humanista kultúra közvetítésében fontos szerepet kellett, hogy játsszon. Berlász tanulmánya további ilyen irányú kutatásokra buzdít: Dernschwam humanista kapcsolatainak felderítésére, illetve annak vizsgálatára, vajon milyen műveltségalkító funkciója lehetett Besztercebányán egy ilyen gazdag és modern könyvtárnak.

A könyv függeléke fényképeket tartalmaz a má is Bécsben található Dernschwam-könyvtár néhány érdekesebb könyvének címlapjáról, illetve széljegyzetekkel ellátott lapjáról. A kiadványt név- és helymutató, valamint német nyelvű összefoglalás egészíti ki.

Kovács Zsuzsa

Duba Gyula: Látni a célt.

Esszék, kritikák, vallomások. Madách Könyv- és Lapkiadó, Bratislava, 1983. 241 l.

A nemzetiségi irodalom középnemzedékéhez – Cselényi László, Dobos László, Gion Nándor, Kányádi Sándor, Sütő András, Szilágyi Domokos, Tözsér Árpád, Rácz Olivér nemzedékéhez – tartozik a Szlovákiában élő Duba Gyula is. Pályája kezdetén szatirikusként ismerte meg nevét az olvasóközönség. Az *Angyal vagy madárijesztő?* című novelláskötete, s a *Vajúdó parasztvilág* című szociográfiai műve óta a cseh-szlovákiai magyar irodalom legsajátosabb és legtehetségesebb ma élő írójának tartják a kritikusok. Eddigi irodalomkritikáinak és tanulmányainak legjobb gyűjteménye a *Valóság és életérzés*. Új tanulmánykötetében a 70-es évek szlovákiai irodalmával foglalkozik, esszéiben, irodalomkritikai írásaiban az idősebb nemzedék (Fábry Zoltán, Illyés Gyula), a kortársak (a lírikus Tözsér Árpád, a prózairó Rácz Olivér) s az új nemzedék (Grendel Lajos, Fülöp Antal) munkásságának értékelése egyaránt helyet

kap. Általánosabb, irodalomelméleti kérdések sem idegenek Dubától: kérdései az irodalom és valóság, a megismerés és tükrözés, a korszerűség és pártosság problémái körül forognak. Nem véletlen, hogy Fábry Zoltánnal két írásában is foglalkozik. A kötetet az író három humoros, önportré-szerű satirikus önvallomása zárja.

Balogh György

Ecsedi Báthory István meditációi

Sajtó alá rendezte: Erdei Klára és Keveházi Katalin. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kiadása. Budapest–Szeged, 1984. 312 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 8.)

Bár a magyar történelmi tudatban a XVII. század elejének szellemi és politikai mozgalmi korántsem állnak annyira előtérben, mint az indokolt volna, azt nem állíthatjuk, hogy ecsedi Báthory Istvánról megfeledkezett volna a történetírás, a protestáns vallástörténet és az irodalomtudomány. A „legelső magyar főúr” életének számos olyan eseménye és vonása volt, amely ébren tartotta a későbbi korok érdeklődését. Legidősebb huga a csejtei „lidérc”, udvari papja a nagynevű tiszántúli püspök, Hodászi Lukács volt, jórészt neki köszönhető a vizsolyi biblia megjelenése, végakarata és vagyona nélkül nem valószínű, hogy a Báthory Gábor–Bethlen Gábor irány kerülhetett volna hatalomra Erdélyben, s az sem, hogy a Partium megőrizhette volna viszonylagos önállóságát, alkalmanként egyensúlyozó vagy óvó szerepét a XVII. század első felének politikai, vallási és militáns mozgalmaiban. Egyszerre volt történelemformáló alak és göggyébe zárkozó lélek, a kor világi irodalmának és szellemi életének – Balassi, Rimay – részese és penitenciázó misztikus, aki élete utolsó öt évében egy szót sem szólt a feleségéhez, ám annál többet Istenhez.

Ecsedi Báthory István lelkiségének legtisztább tükré az a viszontagságos sorsú kézirat, amely negyedszázadig íródott, s amely az 1848–49-es szabadságharc során feldúlt oláhfenesi Jósika kastély kápolnájából 1850-ben került az Akadémiára, s – szerencsére – Toldy Ferenc kezei közé. Legendásan értékes mű ez a 165 leveles töredékes irat. Azért legendásan az, mert jóllehet ötnegyed évszázada hozzáférhető szöveg, mert jóllehet, aki említi, kizárólag a felsőfokú elismerés hangján beszél róla – maga a teljes mű (kompendium) eddigelé nem jelent meg sem betűhív kiadásban, sem olvasmányos átiratban, s eddig nem történt kísérlet arra, hogy prózatörténeti funkcióját pontosítsák, s így esztétikai rangját méltóan jellemezzék.

A bizvást heroikusnak nevezhető vállalkozás, a szegedi Adattár állandó és változó munkatársainak, ezúttal Keserő Bálintnak, Erdei Klárának és Keveházi Katalinnak köszönhető, hogy ebben a penészes, összegagyválódot, hibásan számozott kéziratban rendet vágtak s viszonylagos rendet teremtettek, hogy a szöveg három részét határozottan elkülönítették, s ezáltal lehetővé tették az érdembeli tudományos és széptani vizsgálatot. Az anyagnak mintegy negyedrészt kitevő „ars oriandi” és a szentháromságról szóló vitázó „traktátus” elválasztása a fő szövegtől lehetővé teszi az ún. „meditációk” szisztematikusabb műfaji és stílustörténeti elemzését, azaz annak a megállapítását, hogy – egyrészt – a műforma miféle hazai és nemzetközi műfajti-

pussal rokonítható, másrészt a források meghatározásával, a különböző stílusrétegek elhatárolásával „kizárható” az a stilisztikum, amely ecsedi Báthory István ihletének, személyes nyelvi leleményének eredménye.

Ecsedi Báthory fő művének műfaját ötletszerűen vagy – főként – teológiai megfontolások alapján többen megnevezték már: zoltár, zoltárparafrázis, zoltáros fohász, elmélkedés, meditáció, prózai vallomás, bűnbánó vallomás stb. Erdei Klára két tanulmányában (ItK 1980. 1. sz. és 1982. 5–6. sz.) a Kálvin- és Béza-féle, illetve a nyomukban francia nyelvterületen fellendült bűnbánó, meditációs vallásirodalomhoz köti a művet, amelynek mintadarabjaiban a vallomások mentalitás egységesíti a különböző típusú szövegrészeket: az imát, a zoltáros parafrázist, a bibliai tárgyú tünődést, a teológiai eszmemenetet és a penitenciázást. Végkövetkeztetése nagyon fontos: „ez egyszer – ecsedi Báthory esetében – lépéshátrány sincs a világirodalom mögött”.

Ha emellé tesszük azt az állítást, hogy a műnek semmiféle leírható hatása nem volt se a maga korában, se később, akkor módunk nyílik arra, hogy – legalább futólag – a magyar széppróza egésze felől szemrevételezzük ezt a szöveget.

A XVI–XVII. század fordulója kríziskorszak Európában is, Magyarországon is. Ez a számtalan módon elemzett gazdasági, politikai és szellemi válság természetszerűleg állította előtérbe a személyiségeket – mint minden efféle történelmi idő –, kényszerítő erővel kérdezett rá az individuum és az egzisztencia egyeztetésének a lehetőségére, azaz arra, hogy megalkotható-e egy korszerű és személyesen vállalható polgári-művészi szerep. A világ megismerésénél sokkal fontosabbá vált – akár mint kezdő művelet – önmaga megismerése a világban, azaz a lírai attitűd. (Ecsedi Báthory vallomásaiban egy helyütt a ritmikus próza szabályos versbe csap át!) A kor magyar prózairodalma sem tudta „kivédni” ezt a kényszert, a legváltozatosabb műfaji skáláról idézhetnénk a példákat. Bornemisza személyes megkísértéseiről szóló munkája, a kései Balassi levelezése, Péchi Simon zoltárokozó iratai, Pécsi Lukács erénytani összegezése, Pázmány imádságai, Hajnal Mátyás és Darholcz Kristóf elmélkedései stb. körvonalazzák azt az epikai közeget, amelyben – tüzetes elemzések után – kell majd számon tartanunk ezeket a meditációkat. Vagy talán ez a jobb szó: vallomásokat. Azért tanácsos Szent Ágoston műfajához kötnünk ezt a művet, mert ezáltal könyvnyelven elhelyezhetjük abban a sorban, amely folyamattá soha nem szerveződött a magyar prózairodalomban, amely igen szép, zárványszerű, magányos darabokból áll, s szinte mindig az egyidejűség jegyében az európai mentalitással, ám itthon csaknem mindig visszhangtalanul. Gondolhatunk itt a későközépkori-gótikus misztikus szövegeink némelyikére, majd Bethlen Katára, Kármánra, Vajda Péterre, Eötvöstől a *Karthauzira*, Asbóth Jánostól az *Álmok álmodójára* s tovább a XX. század néhány konfesszionális író alkotására és művére. Messzire vezetne annak taglalása, hogy miért volt „idegen” ez a fajta személyiségvizsgálat a magyar epika fő vonulatától – a mesélő, az anekdotikus, a beszámoló, a nemzeti fenyegetettséget és túlélést minden személyesség elé helyező mentalitástól. Helyénvalóbb itt csak arra utalni – jelzésszerűen –, hogy a személyiség antinómiái mint meghatározó világképelemek, miként válhatnak formaképzővé ecsedi Báthory István művében.

Mivel maga a személyiség a tárgy, azaz az én és a világ, az én és az Isten állandó viszonya, természetszerűleg eltűnik a cselekmény, az artikulálható és szervező történet ebből a prózából. Minden szinten a mellérendelés uralkodik – ezért is lát-

szik reménytelennek az összekeveredett kéziratlapok pontos sorrendjének a rekonstruálása. A szövegszervező elv állandósága megengedi ugyan, hogy beszivárognak külső elemek – pl. Szenc feldúlása, a heretikusok és a bálványozó pápisták elleni kirohanások, betegségek („én reám véletlen és hirtelen nagy nyavalyát, gutaütést bocsátottál vala: elannyira, hogy sem szólhattam, sem írhattam egy kevés ideig”) –, de ezek mindig csupán fragmentális és esetleges közlések. Az állandóságot csak mellérendelő fősorolásokkal, halmozásokkal lehet jellemezni. Csak az utalással. Így kerül közel némely szövegrész pl. a középkor litániás dicséreteihez és ezért válhatnak az akusztikus szempontok a próza dallamának meghatározójává. A költészet rímeit és az ének dallamkíséretét a tudatos szövegszerkesztés, a jelzőhasználat „édessége” stb. helyettesíti.

A legfontosabb vonás a szüntelen öndefiníciós kényszer. Ez az, ami merőben új jelenség a hasonló stiliztikummal élő középkori – magyar – misztikához képest, ez mutat rá a reneszánszvégi történelmi és személyes időre. „...ki vagyok én, avagy micsoda vagyok?” Ecsedi Báthory prózájának talán legerőteljesebb vonása – amely bizonyos tekintetben emlegetett pályatársai fölé is emeli – a személyiség-szinonimáinak gazdagsága. Ennek egy része persze tradicionális, bibliai önmegnevezés, de a java – legalábbis a megfogalmazás eredetiségében – egyedi és új. „Bűn vagyok”, „Olyan vagyok, mint a szép ékes koporsó, ki belől bűdös.”, „Ne rongáljon engem az arcul csapkodó sátány, ne nyomorgasson, akinek tulajdona én nem vagyok.”, „Éltem, mint dög, és mint bolond, éltem mint boldog, maga boldogtalan.”, „magam sem magamé vagyok”, „madaracska az törben”, „rothadandó por”, „bélpoklos szolgál”, „szegény kutyakölyök”, „féreg”, Jób, a tékozló fiú (Pilinszky János alapmetaforája önmagáról!) stb. S talán így kérdez magára a legszebben: „Ki juha vagyok én, tévelygő bolond juhocska? Kié gyapjam és az én báránykám?” Az önmeghatározás folyamatossága ezeknek a definícióknak elégtelenségére vall – azaz a személyiség válságának belső megoldhatatlanságára. A személyiség – és az azt tükröző metaforikus próza – strukturálhatatlanságára.

„Félelem és tör volt mindönk, elpusztulás és összerontás” – ehhez a „felsoroláshoz” a jegyzet: „1604. most vagyon ez mirajtonk szegény hajas magyarokon.” Kifelé figyelő ember is volt ez a mocsaras várába és önlelkébe húzódó nagyúr. Megérdemli, hogy íróként is kora legjobbjai között tartsuk számon.

Alexa Károly

Égi s földi virágzás tükre. Kortársak Nagy Lászlóról.

Válogatta és szerkesztette: Balogh Ferencné. Magyar Könyvkiadók Egyesülete, Veszprém megyei Tanács, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 1984. 183 l.

A mai magyar költészet legkiemelkedőbb alakjai közé tartozó, korán elhunyt Nagy László szülőföldje tisztelgő gesztusa ez a kis kötet a költő emléke előtt. A szülőház emlékházzá avatása alkalmából jelent meg 1984-ben, a Költészet Napjára, amikor az ország minden részéből összesereglett vernesszerető közönség a költő műveiből összeállított műsor, s a szépen berendezett emlékház gyűjteményeinek megtekintése után kézbe vehette a gondos kiállítású, a borítón Orosz László festményét,

belül számos fényképet és grafikát tartalmazó könyvecskét. Czine Mihály bevezető szavai után három ciklusra bontva követik egymást a családtagok, pályatársak, hazai és határon kívüli költők visszaemlékezései, Nagy Lászlóhoz vagy róla írt versei, valamint irodalomtörténészek elemzései, értékelései. A negyvenkét írás némelyikét terjedelmi okokból lerövidítve közli újra a kötet, de így is széles áttekintést ad a költő jelentőségéről, szerepéről, az iránta megnyilvánuló kivételes tiszteletről és szeretetről. Bár a kis gyűjtemény megjelenése óta önálló kismonográfia is napvilágot látott Tüskés Tibor tollából Nagy Lászlóról, a Nagy László-filológia becses darabja lesz ez a válogatás is, s ösztönözni fogja a további kutatást. Ehhez jó segítséget nyújt a mű végén található válogatott bibliográfia is, amely többségében másodlagos forrásokból készült, és összeállítói véleménye szerinti hiányai is felerősítik egy teljes körű személyi bibliográfia szükségességét és időszerűségét.

R. Takács Olga

Egyszer mindenkit szólítanak.

Romániai magyar elbeszélők. Válogatta, az előszót írta és a függelékét összeállította Nagy Pál. 1–2. kötet. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1984. 295, 391 l. (Tanulók Könyvtára)

„Erdély a ballada földje. A balladának prózai testvére a novella. Ez a magyarázata annak, hogy az erdélyi írók igazi műfaja, ebben tudják tehetségük legjavát ki nyilatkoztatni.” – idézi bevezetőjében Nagy Pál Benedek Marcellt. A megjelent novellás kötetek száma azonban nem volt túlságosan nagy, pl. a Szépmíves Céh 1925 és 1944 között megjelentetett 164 kiadványból mindössze 15.

Pedig a változó valóság, a mozgás, a viszonyok gyors ütemben történő alakulása és átalakulása „leginkább novellában tükröződik a próza síkján. Klasszikus világirodalmi példák tanúsítják, hogy valami fajta veszélyérzet, a fenyegetettség felismerése is belejátszik a novella-műfaj koronkénti felerősödésébe.” – írja Nagy Pál. A kötetbe válogatott novellák két alaptónusa – az írók életézésének megfelelően is – a balladisztikus drámaiság és védekező humorral elegyedő líraiság. A novellisták sora Benedek Elekkel kezdődik, Mózes Attilával fejeződik be, s összesen hatvan szerző egy-egy írása olvasható az antológiában, melyből azonban hiányzik néhány fontos név, elsősorban azoké a jelentős erdélyi íróké, akik munkásságában a regény és nem a rövid próza a jelentékenyebb. Az új hangú, ígéretes fiatal tehetségek is kimaradtak a kötetből, amely a műfaj fejlődésvonalát, változatait, színárnyalatait a lehetséges teljesre törekvés igényében kívánta ugyan bemutatni, de mivel a válogatás a Tanulók Könyvtára sorozatban jelent meg, didaktikai szempontokat is érvényesíteni kellett. Talán ez indokolja azt is, hogy a szerkesztő felvett olyan elbeszéléseket is, melyek korábban megjelent romániai magyar novella-antológiákban (*Szeresd az életet*. Szerk. Kántor Lajos, 1971. és *Hűséges Mártonka*. Vál. Sóni Pál, 1975.) már napvilágot láttak, szintén a Tanulók Könyvtára sorozatban. Egy sorozaton belül háromszor közölni ugyanazt a művet – a szűkös nyomdai és kiadói lehetőségek között – kissé tékozlásnak tűnik.

A függelékben (Méltatások) az írók születési, halálozási adatait, novellásköteteik

címét és megjelentetési idejét adja meg a szerkesztő, majd rövid méltatások következnek az írók munkásságáról, melyeket folyóiratcikkekből, tanulmányokból, tanulmánykötetektől vett át, pontosan megadva az eredeti forrást.

Ny. J.

Emlék és varázslat.

Vallomások Radnóti Miklósról. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Pomogáts Béla. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1984. 208 l.

Radnóti születésének hetvenötödik évfordulójára a költő személyiségét és költészetét felidéző könyv jelent meg a Kozmosz sorozatban Pomogáts Béla szakavatott szerkesztésében. Radnóti Miklós tiszta szava „ma is él, áthatja az elméket és a szíveket – ezért tekinthetjük kortársunknak a költőt” – írja az *Emlék és varázslat* címmel megjelent kötet előszavában Pomogáts Béla, aki, mint maga mondja, sajátos „irodalomtörténeti mozaikot” szerkesztett. Ez a mozaik rövid életrajz-részletekből, szakszerű irodalomtörténeti értékelésekből, a kortársak, barátok visszaemlékezéseiből, mélyreható verselemzésekből, Radnóti költészetének egészét vagy pedig annak csak valamelyik vetületét értelmező elemzésekből és nem utolsósorban a költő legjelentősebb verseinek kis antológiájából áll össze. Nagyban emeli a kötet értékét és az emlékezés hitelességét, hogy olyanok nyilatkoznak-emlékeznek a költőről, mint Vas István, Zelk Zoltán, Somlyó György, Keresztury Dezső és sokan mások.

A kötet alapgondolata, hogy mennyire és miben kortársunk Radnóti. Ezért természetesen mindannyian szólnak példájáról: életének és költészetének szinte már emberfeletti erkölcsi tartásáról, „a tökéletes formába absztrahált tisztaság örökös fegyelmeiről”, (Bella István) mely a legrettenetesebb körülmények között is képes úrrá lenni az adottságokon, képes hexameterekben gondolkodni a szögesdrót mögött, és amely a hivatalos hazától másodrendű polgárrá degradált költőnek kitaszíthatóságában is erőt ad hitet tenni az igazi haza mellett.

Ez a belső fegyelem segíti a költőt embernek maradni az embertelenségben is, sőt éppen a legszigorúbb körülmények között válni hiteles emberré és költővé. Ez a belső fegyelem lényegül a légerekben klasszikus harmóniájú költészeté az emberi szellem dacának csodálatos megnyilatkozásaképpen. A lélekben megőrzött belső fegyelem szabadsága teszi kortársi példává a költő Radnóti Miklóst.

B. M. A.

Emlékek Kőrösi Csoma Sándorról

Levelek, okiratok, emlékezések. Közzéteszi Terjék József. Kőrösi Csoma Társaság – MTA Könyvtára, Budapest, 1984. 259 l.

Kőrösi Csoma Sándor után – kötetben megjelent munkáin kívül – alig maradt néhány levél, java részük hivatalos írás, de az idők folyamán ezek is jelentősen megtizedelődtek. Nem csoda, ha Stein Aurél így ír róla: „személyét és munkáját mondaszerű köd vette körül.” Ez részben szerénysége, részben a hatalmas távolság miatt tűnt így.

Születésének kétszázadik évfordulóján többek között két levelezés-kötet is tisztelig emlékének. Terjék József dokumentumkötete is – Szilágyi Ferencéhez hasonlóan – arra törekszik, hogy az okiratok, levelek és korabeli, Kőrösi Csomáról szóló írások segítségével valóságghú képet tudjon felvázolni immár a mondaszerű köd nélkül. Ezt részben megteszi a bevezető tanulmányban, amely Kőrösi Csoma életrajza a dokumentumok tükrében. A következő fejezet a Csoma Sándortól származó, illetve neki szóló levelekkel kezdődik, majd az okiratok következnek, melyek között keresztelési anyakönyvi kivonata, katonai felmentése, birtokzálogosítási iratai követik egymást időrendben. A halálakor keletkezett megemlékezések – Hegedűs Sámuelé, a volt iskolatársé és tanaré, Toldy Ferencé, Kemény Zsigmondé és Eötvös József akadémiai emlékbeszéde – újabb fejezetet alkotnak. A levelestárat a kortársi visszaemlékezések zárják. A függelékben a *Tibeti–angol szótár* és a *Tibeti nyelvtan* előszava szerepel.

V. K.

Eötvös József: „Neveljünk polgárokat”.

Eötvös József levele Dessewffy Józsefhez. Bemutatja Fenyő István. Európa Kiadó, Budapest, 1984. 77 l. (Kézirattár)

Eötvös József hiányosan keltezett, de tartalma alapján egyértelműen 1831. szeptember 21-ére datálható levele 1982-ben került a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokába. Tulajdonosa eredetileg a múlt század második felének neves pedagógiai írója és kéziratgyűjtője, dr. Bokor József volt; gyűjteményét halála után családja gondosan megőrizte, s végül átadta az Irodalmi Múzeumnak.

Eötvös levelében arról a nevezetes polémiáról nyilvánít véleményt, amely a *Hitel* megjelenése után Széchenyi és Dessewffy József között kialakult. Alapvetően Dessewffy nézeteivel ért egyet, mert „...nem jött el még eddig az üdő, hol Magyarországon minden tekintetett csak finantz dolgokra kell igazítani...”. Véleményét részletesen is alátámasztja, majd a levél második felében így foglalja össze érveinek lényegét: „... ébressze valaki csak a pénzvágyat ember, palléroztatlan ember szívben, s’ a rény csak hamar elenyés.” Széchenyit azonban mindemellett igen nagyra becsüli. Úgy látja, hogy „Grof Istvány” és Dessewffy végcélja azonos, mindketten javítani akarnak a hazai állapotokon, csupán a közös célhoz vezető utat képzelik el különféle-képpen. „Szé. jo ember – jelenti ki Eötvös – szeretnétek bizonyára egymást ha nem szeretnétek annyira hazátokat, s’ bizonyára legnagyobb kár ha a nemzet azokat kiktől legtöbbet vár távol látja egymástól ... S’ azért ha lehet még kérlek egyesüljetek ugy is elég a vetélkedés honunkban.”

A levelet kísérő tanulmányban Fenyő István először a kézirat sorsát ismerteti, majd tömören összefoglalja Széchenyi és Dessewffy polémiájának lényegét. Részlete-sebben szól ezután Dessewffy eszmerendszerének alakulásáról, választ keresve arra a kérdésre, hogy miért is vonzódatott hozzá az ifjú Eötvös. Lényegében ugyanezzel a problémával foglalkozik más oldalról a tanulmány következő fejezetében is, ahol a pályakezdő Eötvös eszmei tájékozódásának meghatározó irányait igyekszik feltérképezni, kiemelve a Szalay Lászlóhoz fűződő barátság jelentőségét. Végül pedig megál-

lapítja, hogy a levél azért tekinthető különösen értékes dokumentumnak, mert olyan, a gondolkodói pálya elején álló periódusban enged bepillantást Eötvös eszmevilágának alakulásába, amelyben egyébként igen kevés forrásanyag áll rendelkezésre.

A Kézirattár-sorozat hagyományainak megfelelően gazdagon illusztrált kötetet, mely a bemutatott levél facsimiléjét is tartalmazza, a kísérő tanulmányhoz felhasznált irodalom jegyzéke zárja.

Szajbély Mihály

Fábián Ernő: A példaadás erkölcsse.

Tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 271 l.

Történetfilozófiai tanulmányainak és könyveinek sorával másfél évtizede van jelen a magyar szellemi életben Fábián Ernő filozófus, tanár és esszéista, akinek teljesítményei a szellemi örökség értelmezésében és az új gondolati-erkölcsi modellek kidolgozásában, a kisebbségi azonosságideológia megfogalmazásában egyaránt az élvonalba tartoznak. Különösen Fábián általános elméleti fejtegetései, történetiség-értelmezése és modellfogalmazó racionalitása hozott újat a hetvenes évek elején: első kötetében (*Apáczai Csere János*, 1975) a *Magyar Encyclopaedia* szintézisének szerkezetét elemezte, *Az ember szabad lehet* című munkájában Eötvös József eszmevilágát modellálta (1980). Ideológusi működésében a legfontosabb műve eddig *A tudatosság fokozatai* című füzet két tanulmánya, melyekben a nemzeti kisebbség identitásalakulását, egy új és hatékony, erkölcsi princípiumokra épülő kisebbségi ideológia körvonalait rajzolta meg a transzilvánizmus eszmei öröksége alapján (1982). A Németh Lászlóra utaló című új tanulmánygyűjteménynek is a rendkívüli tágasságú szellemi horizont, modell, elmélet, aktualitás és erkölcsiség összekapcsolódása adja újdonságát: Az ésszerű keresése ciklus írásai elméleti alapvetésül, globális keretül szolgálnak a továbbiakhoz; Fábián Ernő itt a kor gondolkodási-cselekvési lehetőségeit, társadalom és világszemlélet, életfilozófia hatékonyságát vizsgálja, azt kutatva, milyen minőségű élet adhat értelmet mindannak, amit „itt-létünknek” nevezhetünk. Ezekben az írásokban is főtárgyai közé tartozik az értelmiségi lét ténye, az értelmiség hivatása: ezt a kérdést hangsúlyosan elemzi az etnocentrista értelmiség működésére figyelve, mely a hivatás elárulását jelenti. E kérdéskört a Németh László-i gondolatvilág, a minőség-szocializmus és Németh értelmiségelmélete felé tágítja tovább egyik írásában, a nemzetiségi létezés paradigmáját ismeri föl a történeti urbsban egy másik tanulmányában. A könyv második fejezetének, az „Üllő és kalapács” közöttnek a portréi Fábián Ernő jellegzetes kiemelő, lényeg-elemző modell-vázlatának sorába tartoznak: széleskörű anyagismeret, az egész írott életművet átlátó, monografikus-szintetikus szemlélet jellemzi a Bethlen Gábor politikai realizmusáról írott összegzést éppúgy, mint a két Apáczai-tanulmányt, a Széchenyi Istvánról és az eötvösi állammodellről írott értékelést. Irodalom, ideológiatörténet, magatartás és esztétikum a tárgya A marandóság mértéke című, több mint száz lapnyi nagy fejezetnek, Ady publicisztikájáról, Bánffy Miklós trilógiájáról, Szabó Dezső eszmevilágáról, Cs. Szabó Lászlóról és főként Németh Lászlóról, Huizingáról, jelentős román kultúrfilozófusokról. Fábián Ernő könyvében elsősorban a Németh László-tanulmányok érdemelnek hangsú-

lyos említést, annak tanúságaként is, hogy Fábían a kiterjedt életmű legjobb erdélyi ismerőinek egyike. Minden írását rövid, de lényegre törő, jól tájékoztató jegyzetanyag kíséri.

Csapody Miklós

Fábían Miklós: Gyóni Géza 1884–1917.

Tanulmány és bibliográfia. Dabas–Szentendre, 1984. 127, 16 l. (Pest megyei Téka 5.)

A huszadik század irodalmának egyik ellentmondásos költőjéről, Gyóni Gézáról számtalan cikk, tanulmány, szakdolgozat készült már, kisebb füzetek sora tekinti át életének egyes szakaszait, költészetének háborús vonatkozásait. A költő születésének 100. évfordulójára szülőfalujának, Gyónnak (ma Dabas egyik kerülete) könyvtárosa, Fábían Miklós készített összefoglaló életrajzot és az életműben való tájékozódást megkönnyítő áttekintést. Évtizedes gyűjtőmunkája eredményeképpen és a Gyóni Géza Baráti Kör tevékenységének nyomán a költő életének valamennyi szakaszáról pontos, tárgyilagos képet kapunk. Fábían Miklós jól ismeri a Gyóni Gézára vonatkozó szakirodalmat, s ezt kiegészítette a helyi hagyományok feltárásával. Tárgyilagos művével a sokáig bizonytalan értékelés helyett korszerű, helytálló áttekintést ad a költőről, akinek háborúellenes költeményei jelképpé váltak, s egy tragikus sorsot reprezentálnak. Tévhiteket oszlat és indulatok nélkül szól a Gyóni Géza körüli vitákról, az időtálló versanyag keletkezéstörténetéről, motívumairól, hatásáról, a szibériai hadifogságban elhunyt költő utóéletéről. A századunk költészetének megismeréséhez segítséget nyújtó munka értékét nagyban növeli a mintegy 30 nyomtatott oldalnyi pontos bibliográfia, amely irodalmi és szakirodalmi adatokon kívül más Gyóni-dokumentumokra vonatkozó adatokat is közöl. A helytörténeti sorozatban megjelent kötet a jó mutatókon kívül értékes képanyaggal is kiegészül.

R. T. O.

Falk Miksa: Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála.

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 120 l.

1866-ban az Oesterreichische Revue című folyóirat egy Széchenyiről szóló mű megírására kérte fel Falk Miksát, a kor jeles, művelt, nagyírú újságíróját és lapszerkesztőjét. Így született meg – német nyelven – az első nagylélegzetű Széchenyi-életrajz. 1868-ban *Gróf Széchenyi István élete és kora* címmel magyarul is megjelent Áldor Imre és Vértesi Arnold fordításában. Az utolsó fejezetet, a Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála címűt, 1903-ban a *Kor- és szellemrajzok* című kötetbe is beválasztotta Falk Miksa. A fejezet jelentőségét Falk Miksa és Széchenyi hetenkénti, személyes találkozásai és politikai együttműködése adja. Tárgyilagosan, mégis a nagyrabecsülés és elismerés hangján eleveníti meg a döblingi éveket. Pontos környezetrajzot készít, sokat megtudunk Széchenyi napi életéről, gyógyulásáról, és az azt követő aktív politikai- és szervezőmunkájáról, amely szinte egész Európát behálózta anélkül, hogy kényszerlakhelyét elhagyhatta volna. A kötetben szerepel még egy 1879-ben

keletkezett, eredetileg is magyarul írt, rövidebb írás: *Összeesküvés a döblingi tébolydában* címmel. Érdekes lesz Falk Miksa emlékeit összevetni a kortárs, a barát, Kecskeméthy Aurél emlékirataival.

V. K.

Fehér Ferenc: Egyazon ég alatt.

Esszék és jegyzetek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 376 l. (Kilátó Könyvek)

Fehér Ferenc újvidéki költő kötetével a Forum új sorozatot indított, melynek célja a tájékozódás. Az *Egyazon ég alatt* első látásra a *Hazavezérlő csillagok* című naplójegyzetek (1970) folytatásának tűnik, ám itt sokkal tömönyebb formában van jelen az irodalom, mint amabban. A költő szellemi önéletrajzát bemutató könyv azokból az újságírói penzumokból állt össze, melyeket a *Magyar Szó* újságírójaként 1980 és 1984 között vetett papírra. Fehér a szűk terjedelem korlátai közt is esszét ír; nemegyszer olvasmányélmény hívja elő a művelődéstörténeti tárcát, másszor a táj, a szülőföld, Topolya készleti vallomásra az onnan kiszakadtat. A téma lehet bármi – műfordítás vagy népi gyógy mód, sajtótörténet vagy az anyanyelv vagy egy régi szerb bibliográfia – Fehér Ferenc vallomások szavai mindig a hagyományt idézik.

Az önéletrajz nem csupán azzal gyarapszik, amit a költő-újságíró hajdan személyes élményként megélt, hanem azzal is, amit a költő különböző „tárgyakból” (könyvből, festményből, vagy bármely, már-már kultikusan őrzött „kultúrkinsz”-ből), a jugoszláviai magyar irodalom megteremtőinek hűségéből, az írótaborozások barátságából „kiolvasott”. Az írások nagyrésze sajátos irodalomtörténeté áll össze; nem maradhatnak ki belőle a kapcsolattörténeti vonatkozások sem (*A kettős Radnóti-évforduló, Fordításirodalmunk bibliográfiája, Čiplić ismeretlen világa* stb.) A szabadkai *Híd* munkáját (*Régi hidasok*) és az „antológiákba kíváncsozó” Laták István-verset – *Petrovoszelói reggel* – (*Szótlanak megnyíló szája...*) Csuka Zoltán mérföldkövei és Szenteleky utolsó szíváci nyarával együtt tárgyalja.

Szól a szabadkai *Életjel*-miniatűrökről (ebben a kis művelődéstörténeti, irodalomtörténeti forrásnak is kitűnő sorozatban az ő könyve is megjelent 1972-ben, *Szabadkai diákéveim* címmel), megidézi kedvenc festőit (*Tájak metamorfózisa* – Ács József; *Változatok Wanyek festményeire*), figyelmet szentel a szerbhorvát klasszikusoknak (*Az ünnepelt és magára hagyott Zmaj, A Jama költőjének sirja, Goran [Kovačić] fiatal éve, Tadijanović kétszeres ünnepe* stb.) és a magyarral együtt nemzetiségi sorban élő alkotóknak (*Változatok Florika Stefan verseire, Florika Stefan: A vers gyökerei*).

Az *Egyazon ég alatt* című esszékötet, bár szerzője költő, a néphagyományban jártas tudós-irodalomtörténész, elsősorban az újságíró diadala.

A tárcaméretű esszék a szélesebb olvasóközönséghez szólnak, de a szakember (irodalomtörténész, kapcsolattörténeti kutató) is megtalálhatja bennük az őt érdeklő részt. Érdekes, hogy Fehér nem zárkózik el bizonyos újításoktól – az újságban legalábbis szokatlan formáktól – sem. A *Lendvai változatok* és a *Változatok Florika Stefan verseire* számozott „fejezetekre” van bontva, s mindkét szövegnek sajátos a dramaturgiája. A jelen dolgait (például a *Lendvai változatok* esetében egy küldött-

ség szlovéniai látogatását) át- meg átszövi a múlt, ezáltal a beszámoló (elemzés) művelődéstörténeti dolgozat is egyben.

Szakolczay Lajos

Féja Géza: Magyar haláltánc.

Összeállította és sajtó alá rendezte Féja Endre. A fényképeket Müller Miklós készítette. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 419 l.

Féja Géza, a harmincas évek egyik legnevezetesebb szociográfiájának, a *Viharsaroknak* szerzője nem előzmények nélkül írta meg összefoglaló munkáját. A harmincas években járta az országot, feljegyzéseket készített, riportokat írt, a kétségbeejtő nyomorban élők helyzetét tárta cikkeiben néhány baloldali lap hasábjain olvasói elé. Életében nem tudta kötetévé rendezni ezeket az írásokat, bár tervezte. Fia gondosan összegyűjtötte a lapokból, kéziratok, hagyatékból ezeket a lázító erejű szociográfiai riportokat és cikkeket, s a gyűjteményt, a publicisztikai írásokat Müller Miklós szociófotóival egészítette ki. A kötet cikkeiben feltárul világához tökéletes dokumentumokként járulnak hozzá, erősítik föl az írások agitatív, tette szólító hangulatát. Megrendítő sorsok tárulnak fel a harmincas évek legszegényebb rétegeiből Balmazújvárostól Sövényházáig, Tolna megyétől Békés megyéig. A *Homokvárak* című ciklus kivándorolt magyarok sorsának alakulásába enged bepillantást, a *Honi látkép* cím alatt választásokról, fiatal orvosok helyzetéről, tanítókról, agrárprogramról, Kölcsey, Berzsenyi parasztok iránti érzelmeiről, felemelési kísérleteiről olvashatunk. Az *Ütközetből ütközetbe* című ciklus a népi írókkal készített interjúkat, a szociográfiai írásokat fogadó közvéleményről szóló elemzéseket, a Márciusi Front jelentőségét tudatosító írásokat tartalmazza. Foglalkoztatják a tankönyv kérdései, az erdélyi falukutatás helyzete, a földreform sorsa, a Györfly-kollégium szerepe, s minden, a harmincas években égetőnek számító társadalmi kérdés. S nemcsak a falu, a parasztság tarthatatlan sorsáért aggódik: *Budapest mostohagyermek* című ciklusa a nagyváros proletárjainak kegyetlen életviszonyairól ad hírt, kér számukra segítséget. A kötet anyaga nemcsak korábban hatott és lázított Illyés Gyula, Veres Péter, Kovács Imre, Erdei Ferenc és mások írásai mellett, hanem ma is fontos dokumentumanyag a két világháború közötti Magyarországról, a népi mozgalom törekvéseiről, az író mindenkori kötelességéről, felelősségéről. A ma Spanyolországban élő Müller Miklós – a *Viharsarok*, a *Cifra nyomorúság* fotósa – felvételei pedig kötetben szintén első ízben közzétett jelentős dokumentumok. A kötetet ezentúl a harmincas évek klasszikussá vált szociográfiai munkái mellett tarthatjuk számon.

R. Takács Olga

Fekete Sándor: A kamasz álma.

Önéletrajz, cikkeiben elbeszélve. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 365 l.

„Az alkalom nemcsak tolvajt szül, szerzőt is. A kísértő alkalmat ezúttal Illés Endre kínálta számomra, arra biztatva, bátorítva, hogy válogassak egy kötetrevalót

polémikus írásaimból ... Most azokból a publicisztikus vállalkozásaimból szedtem össze egy kötetnyit, amelyek személyes, mondhatnám önéletrajzi hivatkozásokkal a saját történelmi élményeimet dolgozták föl – egy hol alkalmi, hol hivatásos publicista eligazodási kísérletei ezek a világháború, a fényes szellők kora, az ötvenes évek és a mával összefonódó közelmúlt szövevényes problémái között.” – olvashatjuk a szerző „Eligazító”-jában. Valóban: e kötet nem más, mint egy átalakuló ország, s egy benne publicistává-íróvá érlelődött egykori fiatalember „Bildungsroman”-ja. *A kamasz álmában* emlékezetes közelképek vannak – hogy csak a legnevezetesebb figurákat említsem – Rákosi Mátyásról és Révai Józsefről is.

De a cikkekben, tanulmányokban, hozzászólásokban legalább olyan arányban ott van a jelen, mint a közelmúlt.

Paradoxonként megfogalmazva: Fekete Sándor tipikusan egyedi, magasságokban és mélységekben bővelkedő életpályája és magánemberi sorsa a kívülállókkal is megsejteti: mit jelenthet Magyarországon négy évtizede egyfolytában közírónak lenni... Méghozzá a „felnevelő iskolához”, a francia forradalom szelleméhez és élesen polemizáló stílusához, s az irodalomtörténeti munkák egész sorában megörökített Petőfi Sándor eszményeihez mindvégig következetesen ragaszkodva.

Fekete – aki az Új Tükör főszerkesztő-helyettese – egyben sajtótörténeti dokumentumokat is hozzáférhetővé tesz könyvében – ezzel a szenvedélyes újságolvasónak külön csemegét kínálva. *Az Így irtunk filmkritikát anno 52-re*, s egyéb, „kullisztatkokat” felfedő cikkeire gondolok elsősorban.

Petrőczy Éva

Feng Cse-seng – Csang Csun-feng: Mo-li-ce [Móricz] (1879–1942).

Liao-ning Zsen-min csu pau-ső, Sen-jang, 1984. 126 l. (Waiguo wenxue pingjie congshu)

Ez a kisméretű kötet Móriczot mutatja be a kínai olvasónak. Megjelenése a világ és a világirodalom iránt megnőtt kínai érdeklődést jelzi; s a szokásos korlátozott példányszám ellenére jelentőségét fokozza, hogy a fővárostól távol, az észak-keleti Liaoning tartomány székhelyén, a mandzsuri iparvidék központjában, Sen-jangban adták ki.

A sorozat – „A külföldi irodalom kritikai bemutatásának gyűjteménye” – diákok és tanárok tájékoztatására tesz közzé irodalomtörténeti monográfiákat, egy-egy szerzőre és gyakran egyetlen reprezentatív művére összpontosítva a figyelmet. A sorozatban, amelynek a látóköre a görög mitológiától korunkig terjed, ez a kötet már a harmadik gyűjtemény része, amely Shakespeare-től Solohovig mutatja be a világirodalom nagyságait. Móriczot a XX. század első felének legnevesebb magyar regényírójaként jellemzi, a realizmus megalapítója gyanánt, mindenekelőtt három műve: *A fáklya*, *Rokonok* és *A betyár* alapján.

A mű első része az író életrajzát tárgyalja. Ismeretterjesztő műről lévén szó, forrásmegjelölést nem találunk sem itt, sem a mű második felét kitevő regény-, illetve kisregény-elemzésekben. Csak az életrajz végén olvashatunk néhány megjegyzést arról, hogy Móricznak melyik műveivel ismerkedhettek meg a kínai olvasók; kínai

fordításban megjelent *A fáklya*, Móricz elbeszéléseinek gyűjteménye, az *Árvácska*, a *Rokonok*, a *Hét krajcár*, az *Isten háta mögött*, *A Betyár* és más kisebb írásai, cikkei; a szövegezés azt érzékelteti, hogy Móricz kínaira fordított műveinek életrajzi vonatkozásai szolgáltatták az adatokat életének bemutatásához.

A három részletesen tárgyalt mű (*A fáklya*, *Rokonok*, *A betyár*) jellemzésekor a megjelenés évszáma és történelmi körülményeinek rövid összefoglalása után a tartalom vázlatos ismertetése következik – egy-egy passzus, párbeszéd idézésével –, majd a sommás társadalomkritikai értelmezés, illetve ennek a kritikája, közelítve a kínai olvasó szokásos irodalomtörténeti-történeti felfogásához és ismereteihez.

Ecsedy Ildikó

Fortunatus és Magelóna históriája.

A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Nemeskürty István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 306 l. (Magyar Ritkaságok)

A Magyar Ritkaságok sorozat köteteiben már számos olyan szöveggel találkozhattunk, amely saját korában illetve egy-két századdal később népszerűvé vált, de napjainkra feledésbe merült. A sorozat ezen kötete is közülük válogat: két olyan széphistóriával találkozhatunk, mely bestsellernek számított a 16–17. században. Mindkettő, a *Fortunatus* és a *Magelóna* is egy-egy vándormese motívumára épült, s két örökké időszerű témával foglalkozott, mint a szerencse keresése és forgandósága, illetve a szerelem. A történetek alakulásához majd minden nemzet hozzáadott valamit, a 15–16. századi angol, francia, olasz és keleti élet jeleneteibe egyaránt bepillantást nyerhetünk. A *Fortunatus*ról szóló történet 1509-ben Augsburgban látott napvilágot jelenlegi formájában, s hamarosan a legtöbb európai nyelven megjelent. A *Magelóna* históriának még korábbi, 1480-as lyoni első kiadását ismerjük. Magyarországra minden bizonnyal a felvidéki és az erdélyi szász polgárság közvetítésével jutottak, először valószínűleg német nyelven kerültek az olvasó kezébe. A 17. század második felében mindenestre már városokba települt s azok környékén élő magyar nemesek körében is (s talán asszonyaik között is) megnőtt az igény a legnépszerűbb, iskolákban és levelezésükben példaanyagként jól felhasználható irodalmi művek magyar nyelvre fordítására. Leginkább a lőcsei Brewer nyomda működésére jellemző ez idő tájt az olvasmányos, népszerű irodalom kiadása, de a korszakban született átültetések számát természetesen az ismert és elkallódott kéziratok is tekintélyesen növelik.

A két, Lőcsén nyomtatott széphistória (*Fortunatus* – Lőcse, 1651; *Magelóna* – Lőcse, 1676) fordulatai gyorsan beépültek a nyelvi köztudatba, s bár a fordítások minősége több kívánnivalót hagyott maga után, egyes mozdulataik, kifejezéseik közmondásként terjedtek tovább (pl. *Holt eb nem szerez háborút.*). A *Fortunatus*-történet népszerűségére jellemző, hogy még a prózai változat megjelenése előtt versbe szedve is találkozunk vele, Heltainé nyomdájának termékei között. Az irántuk mutatókozó korabeli érdeklődést az útleírások iránt megnőtt kereslet is növelte, s bár a két széphistória célja nem elsősorban a kalandok színhelyének leírása volt, az olvasó szá-

mára mégis érdekes képet nyújtott az európai nagyvárosokról. A két kalandos história erkölcsi végkicsengése is közel állhatott a polgárosodó nemesség új szemléletmódjához, hiszen a Fortunatus többek között azt példázza, hogy a szerencsével szerzett pénzt, vagyont is könnyen el lehet veszíteni, ha a szerencse bírása nem társul a józan megfontolással, bölcs előrelátással és mértékletes életvitellel, a Magelónában pedig az állhatatos szerelem nyeri el végül méltó jutalmát. A kötet elé Nemeskürty István írt bevezetőt, az illusztrációk szépen egészítik ki a fordulatokban bővelkedő cselekményt.

Lancsák Gabriella

Fráter Jánosné: Az akadémiai könyvtár iratai 1831–1949.

Szerkesztette: F. Csanak Dóra. Budapest, 1984. 255 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai 14.)

Az akadémiai könyvtár történetének megírásához nyújt majdan pótolhatatlan segítséget ez a kötet, hiszen forrásanyagának túlnyomó részét a gyűjtemény maga őrzi. A katalógus két nagy fejezetre oszlik: a könyvtári iratok gyűjteményének, illetve az akadémiai kézirattár egyéb, a könyvtár működését, történetét illető iratainak leírására.

Az első nagyobb egységen belül elkülönülve találhatók a hivatalos iratok (könyvtári ügyvitel, beszerzés, kölcsönzés, technikai, műszaki kérdések), és az ún. vegyes iratok.

Az akadémiai könyvtár története művelődéstörténetünknek egyik jelentős fejezete; túl azonban ezen, kézirattárának állománya kulturális múltunk számos becses emlékét őrzi. Ezek sorsát, felfedezésük történetét, vagy szövegvariánsukét (pl. Hain Gáspár lőcsei krónikája, vagy Rozsnyai Dávid feljegyzései stb.) is megismerhetjük a katalógusból, illetve a katalógus útmutatásai alapján végzett kutató munkánk során.

Más szempontból is fontos adalék ez kulturális örökségünk, művelődéspolitikai közéletünk történetének megismeréséhez: kitűnik ugyanis, hogy egyes gimnáziumok, ottani tanárok miket kölcsönöztek, s kaptak kölcsön az Akadémiától, vagy az, hogy Münchenből éppoly természetes volt kéziratokat is kölcsönkérni, mint Zágrárból; sőt Kolozsvárról is.

Mint a katalógus-sorozat többi tagja, e kötet is maradandó segédeszköze lesz kutatóknak, művelt olvasóknak.

Monok István

Gábor Andor: Így volt, kortársaim!

Válogatott publicisztikai írások. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta: József Farkas. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 515 l.

Maliciózus humor, irónia, keserűség az érzelmi skálája a Gábor Andor publicisztikai életművét áttekintő válogatásnak. Pontosan végigkövethető az az út, amelyet Gábor az 1910-es évektől 1949-ig érzelmeiben, szemléletében bejárt; József Farkas

megjegyzése szerint „a polgári társadalom bírálatától az antifasiszta küzdelemig”. 1912 az első írás dátuma, 1949 az utolsóé, s közte feltárul a két világháború s a Horthy-korszak Magyarországá. Végtelenül emberi, néha majdnem végletes érzelmek, ítéletek irányítják Gábor Andor publicisztikáját. Jászi Oszkárral vívott perlekedései, iróniába öltöztetett, néha a személyeskedéstől sem mentes nekikeseredései éppúgy emberközeli hozzák, mint az elesettek, a megkínzottak irányában megnyilvánuló gyöngédsége. Gyűlölni is tudott; gyűlölte a hatalom ismerős (Horthy, Hitler), s mára már ismeretlen alakjait. 1918-ig az írások Magyarországon jelentek meg, a *Véres augusztus* (ez Gábor írásainak legmegrázóbb, személyes élményeivel „táplált ciklusa”) Bécsben, a Bécsi Magyar Újság lapjain látott napvilágot.

Balogh György

Galambos Sándor: Petőfi és Kunszentmiklós.

Nagyközségi Tanács, Kunszentmiklós, 1984. 73 l.

A tanulmány Petőfi életének azokat a mozzanatait dolgozza föl, amelyek Kunszentmiklóshoz kapcsolódnak. A feltárt dokumentumok és értékelésük elsősorban két esemény köré csoportosul. 1845 júliusában Petőfit koszorús költőnek kijáró lelkes ünnepéssel, fáklyás felvonulással, lakomával köszöntötték a városka lakosai. Három évvel később ugyanitt buktatták meg a követválasztáson, s az uszítás, fenyegetőzés, vádaskodás nagyrészt a vélt jóbarátok, hajdani rajongók műve volt. A régi tudósítások, levelek, hivatalos iratok és proklamációk segítségével világosan kirajzolódnak a szembenálló táborok, politikai és csoportérdekek, amelyek a választás menetét meghatározták. Végigkísérhetjük a Petőfit támogató barátok (a gyerekkori jó barát, Bankós Károly, a Kossuth-nóta szerzőjeként számontartott Kelemen Mór és mások) életét.

A tanulmányt a Kunszentmiklóson írott versek és a dokumentumok közlése egészíti ki; a helyi Petőfi-emlékeket a kötet végén képanyag mutatja be.

Dobó Katalin

Gáll István: Éjszakai csöngetés.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 445 l.

A kortárs prózairodalom korán elhunyt Kossuth-díjas alkotójának hagyatékából Csontos Sándor és Módos Péter adta ki ezt a kötetet. Összegyűjtötték a kötetben (vagy esetleg még folyóiratban) meg nem jelent novellákat, tévéjátékokat, rádiójátékokat s a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1981–82-ben rögzített magnófelvétel szövegét. Az író Pacsek Józsefné kérdéseire válaszol, életét és írói pályáját tekinti át. Ez a mintegy hatvan oldalnyi szöveg az elmúlt évtizedek egyik izgalmas dokumentumregényeként is olvasható, egy jellegzetes értelmiségi életút hű krónikája. A bányászfaluban felnőtt író élményei, iskolái, háborús emlékei, az 1945 utáni mozgalmi munka, az 1949-ben kezdett írói tevékenység, majd a határőrségnél leszolgált katonai évek, a pécsi írók között szerzett tapasztalatok a regények háttérét világítják meg. Az írói műhelymun-

kába bevezető önvallomás egyben a hetvenes évek mozgalmas irodalmi életének, irodalmi fórumai működésének is színes leírása. Az irodalomtörténésnek különösen azok a részletek szolgálnak számos tanulsággal, amelyekben Gáll István az új próza születéséről, a legújabb prózáiró nemzedék munkásságáról ír. Szerkesztőként, olvasóként, pályatársként sokat tett a modern próza meghonosításáért, népszerűsítéséért (pl. Csörsz István, Csaplár Vilmos, Esterházy Péter, Nadas Péter és mások munkáinak rendszeres kritikusa, értékeik egyik felfedezője volt). Az önéletrajzi visszaemlékezéseket forrásértékű dokumentumként tartja majd számon az olvasóközönség és az irodalomtörténet.

R. Takács Olga

Goldziher Ignác: Napló.

Fordította: Scheiber Sándorné és Bernáth Lívia, Scheiber Sándor tanulmányával és jegyzeteivel. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 407 l.

A nagy orientalista németül írt naplója először ezen a nyelven jelent meg Leidenben, 1978-ban. Most magyarul olvashatjuk rövidített szövegét, Scheiber Sándorné és Bernáth Lívia kitűnő fordításában, Scheiber Sándor tanulmányával és alapos jegyzeteivel.

Goldziher Ignác (1850–1921) a negyvenedik születésnapján fogott naplóírásba. Bevezetőül összefoglalta élete addigi történetét (ez a jelen kiadásban mintegy százötven lapot tesz ki), e memoárjellegű rész után következik a voltaképpeni napló, melyet lankadatlanul – ha nem is naponta – vezetett 1890-től csaknem egészen haláláig.

A szerencsésen fennmaradt írásmű nem tartozik az „életem és korom”-típusú emlékiratok közé; szerzője a legszűkebb családi környezet számára szánta, és csak személyes sorsának eseményeit és viszonyosságait jegyezte föl benne. Így is nagy forrásértékű munka, mert bevilágít egy korszak tudománypolitikai és társadalmi viszonyaiba.

A kiváló tudós munkásságát a külföld a legnagyobb elismeréssel honorálta, Európa-szerte számos tudományos társaság és akadémia választotta tiszteletbeli tagjává. Itthoni pályafutása azonban mellőzések és sérelmek hosszú sorozata. Jó szót és támogatást úgyszólván csak Eötvös Józseftől kapott, aki miniszter korában ösztöndíjakkal segítette a szegény sorsú diákokot. Azután a meghiúsult remények korszaka következett. Bár az Akadémia már huszonhat éves korában tagjai közé fogadta, egyetemi katedrára csak 1904-ben nevezték ki. Addig a pesti izraelita hitközség titkári állásában kellett idejét és energiáit elvesztegetnie. Az egyetemi és minisztériumi körökben antiszemita akadályozták érvényesülését, a hitközségnél viszont zsidó előjáróinak kicsinyes és megalázó bánásmódjától szenvedett. Az egyeneslelkű férfi valószínűleg sem az egyik, sem a másik terepen nem tudott eligazodni az intrikák szövényében.

Naplója tele van panasszal, keserű kifakadásokkal, melyek – mint erre Scheiber Sándor előszava figyelmeztet – némelykor igazságtalanok. A mű e torzításokkal együtt is becses művelődéstörténeti dokumentum. És egy nemes lélek tükre. Goldziher

Ignácnak jónéhányszor ajánlottak fel külföldi katedrát. Ő minden megtisztelő ajánlat ellenére: maradt. Hazájában.

Lukácsy Sándor

Görgey Gábor: *Munkavilágítás*.

Kritikák, tanulmányok, esszék. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 369 l.

Görgey Gábor sokoldalú alkotó: drámaíró, költő, műfordító, publicista, rádiós. Ennek megfelelően ez a könyve is sokarcú.

Görgey, aki civilben éppúgy volt bölcsészhallgató, mint statiszta, vagy nem egészen önkéntes mezőgazdasági dolgozó, képes arra, hogy a színháztól a diafilmig, vagy költői életművektől (*Nemes Nagy Ágnes, Vas István*) kiemelkedő műfordítói teljesítményekig (e tárgyban Szabó Lőrinc *A huszonhatodik évének* német fordításáról szóló írása a legérdekesebb!) számtalan témáról egyforma hitelességgel és szakértelemmel szóljon.

Könyvének külön érdeme, hogy pontos képet ad a „kapunyitás” első korszakáról: a hatvanas évekről, amikor a magyar szellemi élet alkotókat és közönséget egyaránt felszabadító változása végbement. Azokról az évekről, amikor a színpadokon O’Neill, Lorca és Dürrenmatt, a rádióban Beckett és Dylan Thomas először szólalhatott meg.

Görgey kötete – bár az írások jórésze tíz-húsz évvel ezelőtt született – egyáltalán nem hat szellemi morzsalakomának. Egyéni fordulatai, finom ironiája és lényeglátása ma is időszerűvé teszi minden sorát. Ebben kétségtelenül szerepe van annak a pontosságnak és hitelességnek is, amely a kortörténeti dokumentum rangjára emeli a legapróbb szövegeteket is.

A jelenségek iránti tolerancia, a játékos bölcsesség akkor sem hagyja el, amikor interjúalanyként arra válaszol Mezei Andrásnak: *Miért nem írok drámát Görgey Artúrról?*

Görgey szembeszáll azzal a tévhittel is, hogy a komoly témákat nem szabad szórakoztatóan tálni. Ezért számíthat mindenkor nagy olvasótáborra.

Petrőczy Éva

Görömbei András: *Napjaink nemzetiségi magyar irodalmi. 1–2.*

1. Tanulmány.; 2. Szöveggyűjtemény. Kiadja az Országos Pedagógiai Intézet. Budapest, 1984. 91, 127 l.

Ez a tanári kézikönyv a gimnáziumi fakultációt irányító magyar tanárok számára készült segédletként. Célja, „hogy a tanulók képet kapjanak az előttük szinte teljesen ismeretlen magyar nemzetiségi irodalmakról.” Azonban, ahogy a címből is kitűnik, az emigráció irodalma továbbra is ismeretlen marad, egyetlen szó erejéig utal csak rá a szerző a bevezető tanulmányban. Átfogó, vázlatyszerű képet fest Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, és a Szovjetunió magyar irodalmáról. A nagy gondolat, elegánsan megfogalmazott tanulmány pár mondatban foglalja azokkal a körül-

ményekkel, amelyek ezt a helyzetet megteremtették, valamint néhány elméleti-ideológiai fogalmat magyaráz meg. (Pl. a híd-szerepet vagy a kettős kötődést, de az ötágú sípra nem utal.) A kötet elején a tanároknak szóló bevezető – nem teljesen érthető okok miatt – arra inti őket, hogy „a kiadvány színes, sokrétű anyagából ne túlzottan sok írot és művet válogassanak.”

Minden egyes nemzetiségi irodalom egy rövid „előzmény”-fejezettel kezdődik, ahol az 1945-ig terjedő korszak vázolódik fel. A romániai magyar irodalomban az 1945 utáni nemzedéket Sütő András, Szabó Gyula, Székely János, Kányádi Sándor, Beke György; az első Forrás-nemzedéket Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Bálint Tibor; a második Forrás-nemzedéket Farkas Árpád, Király László, Kocsis István képviseli. A csehszlovákiai magyar irodalom ún. „mélyülő valóság szemlélet, korszerűsödő irodalom” nemzedékében Dobos László, Duba Gyula, Rácz Olivér, Ozsvald Árpád; a Nyolcak és társaik nemzedékében Tózsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos és Gál Sándor szerepel. A jugoszláviai magyar irodalom „hagyomány és korszerűség egysége” fejezetbe Fehér Ferenc, Ács Károly, Pap József, Varga Zoltán, Deák Ferenc; az Új Symposion nemzedékébe Tolnai Ottó, Domokos István, Gion Nándor, Brasnyó István került. A szovjetunióbeli magyar irodalmat Kovács Vilmos képviseli.

A második kötetben, az első kötet rövid műelemzéseinek megfelelően, szövegeket találunk. A verseket, novellákat teljes terjedelemben, a regényeket és drámákat csak részleteiben közli.

Varga Katalin

Gyergyai Albert: Védelem az esszé ügyében.

A kötetet, válogatta és a szöveget gondozta: Szávai János. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 463 l.

A Nyugat nagy nemzedékéhez tartozó, a francia irodalom megismertetésében rendkívüli munkát végző tudós, esszéista, műfordító és író halála után gyűjtötte egybe Szávai János a kötetben még meg nem jelent tanulmányokat, esszéket, vitacikkeket, vázlatokat, kritikákat és hozzászólásokat. A változatos tematikájú és műfajú írásokat két ciklusba rendezte: Klasszikusok és kortársak – külföldön, Klasszikusok és kortársak – itthon. Ezekben belül a hetvenhárom írás a tárgyul választott írók és költők születésének sorrendjében követi egymást. A legkorábbi írás 1923-as, az utolsó interjút pedig 1977-ben készítette a szerzővel Szávai Nándor. Gyergyai Albert Horváth János és Gombocz Zoltán emberi és tudósi példáját követve tanárként és íróként szolgálta a magyar és a világirodalom ügyét, a legnemesebb hagyományokat őrizve, s a legszélesebb érdeklődéssel, nyitottsággal tolmácsolva a francia kultúra értékeit. A *Klasszikusok* és a *Kortársak* című önálló kötetek anyagát jól egészítik ki az e kötetben található írások, melyek pályatársokról, néhány fontos francia és magyar könyvről, színdarabról, műfordítói műhelygondokról, a Nyugat című folyóiratról, zenei élményekről szólnak, emlékeket elevenítenek fel, világirodalmi párhuzamokra hívják fel a figyelmet. A magyar irodalomból Babits Mihály műfordítói munkássága, Eötvös József remekműve (A karthausi), Schöpfung Aladár elbeszélései, Fü-

lep Lajos, Komjáthy Aladár, Füst Milán, Szerb Antal, Márai Sándor arcképét teszi teljesebbé néhány vonással. Hosszú esszéjét szentel a Nyugat című folyóiratnak, egy tanulmánykötet kapcsán Arany János művészetét jellemzi tömören. Az írások többségének azonban a francia irodalom a tárgya, s ma már sokszor nem is veszi az olvasó észre: hány francia íróra hívta fel ő először a figyelmet, hány fontos kulturális eseményről tudósította a magyar közönséget. Valamennyi írásából az irodalom, a kultúra és az érdeklődő ember iránti megbecsülés és szeretet árad. Az esszé műfajának szenvedélyes híve volt, azt vallotta: „Az igazi esszé művelni akar, hisz tulajdonképp átmenet a természet és a kultúra között, azzal, hogy nem ismeri el a kettő különbségét vagy ellentétét...” A tárgyyszerű és ragyogó stílusú esszék után élvezetes olvasmány az önmagáról valló idős professzorral készített interjú, amelyben arról is beszél, miért várt 80 éves koráig, hogy mint szépíró, költőt és emlékiratírót is megismerjék.

R. Takács Olga

Haan Lajos levelei Márky Sándorhoz és Szinnyei Józsefhez.

Összeállította, utószó, jegyzetek: Somlyófi Tóth Tibor. Megyei Könyvtár, Békéscsaba, 1984. 28 l.

A kiadvány Békés vármegye első monográfiusának állít emléket, tizenöt levelének közlésével.

Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész volt, a szűkebb haza történetének megírója. A *Békésvármegye hajdana* című, levéltári kutatásokon alapuló művéért választották az Akadémia soraiba. Németországi tanulmányainak gyümölcse pedig az a latin nyelvű munka volt (a *Jena hungarica*), melyben a jénai egyetemen tanult magyar diákok életrajzát írta meg.

A vidéken dolgozó Haan Lajos levelei révén tartotta fenn a kapcsolatot tudóstársaival. A Márky Sándorhoz szóló írások tárgya elsősorban a közösen tervezett németországi utazás és a munkájukhoz szükséges könyvek, adatok. Szinnyei József nagy irodalomtörténeti vállalkozásába pedig – a levelek tanúsága szerint – Haan Lajos segítségével kerültek be Békés vármegye írástudói.

Dobó Katalin

György Haiman: Nicholas Kis. A Hungarian Punch-cutter and Printer 1650–1702.

Bibliography compiled by Elizabeth Soltész. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 450 l.

Haiman György 1972-ben megjelent *Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus* című könyvének nem csupán angol fordítását veheti kézbe az olvasó; a szerző jelentősen átdolgozta és ki is bővítette korábbi művét. Egyben a magyar kiadás megjelenése óta jelentős mértékben gyarapodott új ismeretanyag beépítésével frissítette-aktualizálta is azt. Az angol változatot Haiman saját kutatásai – melyek idestova nyolcvan éve folynak – kiteljesítésére is felhasználta.

E kötet számára alapos és jól tájékoztató Tótfalusi-életrajzot készített; árnyalta

korábbi megfogalmazásait a betűk jellegéről – már barokknak nevezve azt a típust, amely a magyar változatban még az „átmenet a reneszánszból a klasszicizmusba” kevésbé körülhatárolt jellemzést kapta.

Itt már a betűmetsző, s a nyomdász Tótfalusi teljes, jelenleg hozzáférhető életműve előttünk áll: nemcsak a tanulmányban, hanem a ritka gondossággal, igen szemléltetően összeállított gazdag illusztrációs anyagban is. A betűktől a díszeken át az iniciálékig, valamint a papír formájától, a címlap arányain át a művészi hatás vizsgálatáig mindenre kiterjed Haiman György figyelme. A kolozsvári nyomda betűkészletén kívül kiaknázza a komoly nyomozással felderített, más európai országokban megőrzött Tótfalusi-betűk tanulságait is. Ez különösképpen fontos, hogy igazságot szolgáltatson a magyar betűmetszőnek és nyomdásznak, akitől elorozták a dicsőséget és világhírt: azaz, a Tótfalusi kontra Janson-vitában – akinek a világ 1922-től 1954-ig Tótfalusi betűt tulajdonította – hatalmas érvkészlet mozgósításával Tótfalusi mellett dönt. S könyve feltétlen érdeme, hogy ezt világnyelven tárja az elfogult és elfogulatlan szakmai közönség elé.

A kötet tanulmány részét igen jól egészíti ki, világosítja meg a sok illusztráció, valamint a kilencvenhét Tótfalusi-kiadvány egy vagy több lapjának facsimiléje, illetve ugyanezen művek Soltész Erzsébet által készített alapos bibliográfiai leírása.

A művet a mutatók elé beiktatott két függelék zárja, mely tanulmányok Tótfalusi örmény és grúz betűinek a kutatások új eredményei fényében történt revízióját tartalmazzák.

J. J.

Hajdu Lajos: Forradalmár, vagy szerencselovag?

Nyomozói jelentés a „Ráby-ügy”-ről. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 455 l. (Nemzet és emlékezet)

Ráby Mátyás életének története Jókai *Rab Ráby* című regénye nyomán vált széles körökben ismertté, mely első ízben 1879-ben jelent meg. Az igazságtalanul szenvedő hős alakja azután olvasói nemzedékek egész sorának tudatába vésődött bele, 1945 után pedig, Hajdu Lajos szavait idézve, „...a Jókai által megfestett rózsaszínű portré ... vörösre színeződött”. Ráby alakja népi hőssé, haladó hagyományaink szerves részévé vált; az olyan alapos filológus pedig, mint Gálos Rezső, aki néhány levéltári forrás ismeretében kételyeit fejezte ki a Ráby-legenda hitelességét illetően, kemény kioktatásban részesült. Hajdu Lajos most arra vállalkozott terjedelmes könyvében, hogy nagymennyiségű levéltári forrás áttekintése után végre igazságot tegyen a Ráby-ügyben. Hősenek életútját gyermekkorától kezdve követi. Cáfolja a nemességéről önmaga által terjesztett legendákat, feltárja a kamarai hivatalból való eltávolításának okait. Rövid nyitri tartózkodásának ismertetése után több fejezetben tárgyalja a szentendrei „denunciációs háború” történetét, egészen Ráby lelepleződéséig, letartóztatásáig és elítéléséig. Beszámol ezután börtönéveiről, szökési kísérletéről, majd kiszabadulása utáni feljelentői tevékenységét vizsgálja. Nyomozói munkája során kétféle forrástípusra támaszkodik. Sorra veszi egyrészt Ráby feljelentéseit, s kiszűri azok számtalan ellentmondását, másrészt vallatóra fogja azokat a hivatalos

iratokat, amelyek nagy tömegben keletkeztek hőse másfél évtizedes feljelentői tevékenysége nyomán. Mindennek alapján arra a végkövetkeztetésre jut, válaszolva a könyve címében fölvetett kérdésre, hogy Ráby szerencselovag volt, „...akire nem szabad ráaggatni Petőfi Apostolának köpönyegét, nem érdemli meg az utókor tiszteletét.”

A könyvhöz terjedelmes függelék kapcsolódik; a rövidítésjegyzék és a tanulmány szövegéhez fűzött szerzői jegyzetek mellett számos, a nyomozás során kulcsfontosságúnak bizonyult dokumentumot is olvashatunk itt.

Szajbély Mihály

Hajdu Ráfis Gábor: Kritikák, esszék, tanulmányok (1970–1980).

Válogatta, szerkesztette és az előszót írta Agárdi Péter. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 406 l.

A harminchatévesen elhunyt irodalomkritikusról joggal írja Agárdi Péter, a kötet összeállítója: indulatos kritikus volt, a hetvenes évek jellegzetes alakja, aki élénk figyelemmel kísérte a kortárs irodalom minden jelentős eseményét, műalkotását, a szellemi élet minden említésre méltó megmozdulását. Termékeny szerző volt, a kötet nem is öleli fel teljes életművét, csupán egy évtized legjelentősebb, legemlékezetesebb tanulmányait, vitacikkeit, kritikáit gyűjti egybe. Három ciklusban olvashatjuk ezeket az írásokat: *Eleven örökség* címen az 1945 előtti irodalomról, irodalmi mozgalmakról szóló írások sorjázna (Ady, Babits, Dienes László, Gaál Gábor, a Korunk, a Márciusi Front stb.), *Művek és arcok* cikluscím alatt a kortárs irodalom egy-egy kiemelkedő, vitát kavarázó alkotásáról szóló elemzések, értékelések olvashatók. Végül pedig irodalmi és művelődéspolitikai cikkeiből közül újra néhányat a kötet. Közel háromszáz írásból mindössze ötvennyolc szerepel a gyűjteményben, de ezekből is képet kaphatunk Hajdu Ráfis Gábor sokoldalú érdeklődéséről, véleményalkotásának határozottságáról, elkötelezettségéről, vitaszelleméről. Az általa értéknek tartott művekért szállt síkra a napilapok, folyóiratok hasábjain, sokszor érzékenységeket, elfogultságokat sértve, számos ellenfelet szerezve magának kritikustársai köréből, de mindig azzal a meggyőződéssel, hogy e műveket a kortárs olvasóknak ismerniük kell, értékeiket tudatosítani kell. Sok fiatal tehetség első méltatója volt, azóta az idő igazolta Hajdu Ráfist, a szerzők többsége művek sorában bizonyítja képességeit. Egyetértünk Agárdi Péterrel, aki ezt írja: „A leglényegesebb és legmaradandóbb élmény Hajdu Ráfis Gábor írásait újraolvasva az, hogy friss szemmel mérte fel és szakmailag meggyőzően, egyúttal jó értelemben populárisan méltatta a hetvenes évtized korszerű realista irodalmi vonulatát, az 1945 utáni új társadalom szocialista irodalmi önismeretét.” Ugyancsak hitelesnek érezzük azt az értékelését is, hogy a szerző „tévedései, egyoldalúságai többnyire az indokolt polemikus hangsúlyok eltúlzásából, sietségből, az érvelés rövidre zárásából erednek.” Valóban cselekvő tanúja volt korának, az irodalomtörténeti értékelés a későbbiekben sem hagyhatja figyelmen kívül Hajdu Ráfis Gábor véleményét, kritikai észrevételeit.

R. T. O.

Heltai Gáspár: Száz fabula.

Komlowszki Tibor előszavával. Pátria Nyomda, Budapest, 1984. 698 l. [Minikönyv]

Az utóbbi időben felélénkült az érdeklődés Heltai Gáspár munkássága iránt. Jól tükrözi ezt a *Száz fabula* divatja is, amit most számban is támogat a Pátria Nyomda már-már hagyományosuló minikönyv-sorozatának újabb darabja.

A sorozat spiritus rectora, Komlowszki Tibor írt ezúttal is a szöveghez tanulmányértékű, eligazító előszót, melyben a műfaj világirodalmi és hazai hagyományainak végigkövetése mellett sort kerít Heltai Gáspár írásművészetének jellemzésére is. Felhívja a figyelmet arra a belső fejlődési folyamatra, amelyen a kötet – fordítása közben – keresztülment: a történet a didaktikus moralizáló gesztustól a művészi megformálás tökéletesedése révén az önálló, szórakoztató-gyönyörködtető széppróza kialakulása felé haladt.

J. J.

Herceg János: Távlatok – Perspektíve.

Vojvodinska Akademija Nauka i umetnosti – Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia, Novi Sad – Újvidék, 1984. 69 l.

Emlékek? Útinapló? Tanulmányok? Esszék? Talán együtt az összes. Egy Európát bejárt utazó emlékei Rómáról, Versailles-ről, Párizsról, Londonról, Prágáról, Bécsről. Vagyis Európáról, amely: „mindenáron a múltjából akar megélni. De hát mi másból él az ember? Hagyjuk figyelmen kívül a tapasztalatra építő filozófiát, az empirizmus tanításait, de akkor is itt vannak az emlékek... faragott rózsák és csavart oszlopok.” S mivé lett Európa? Herceg elmékedéseiben a múlt szellemi emlékeit keresi, s néha nem talál mást, csak afroázsiai tömeget a Mona Lisa előtt, nyugdíjba vonult pékeket és hangos asszonyosságokat a versailles-i Tükörteremben, vihogó amerikai lányokat XV. Lajos hálószobája előtt. Tagadhatatlanul egyéni képet fest Herceg Európa legszebb városairól, de végigolvasva sem lehet eldönteni, hogy útinapló vagy esszékötet volt-e a kezünkben. A kötet kétnyelvű, előbb magyarul, a könyv második felében szerbhorvát nyelven olvasható a Távlatok. S legvégül *Tomán László* mutatja be Herceg János önállóan megjelent műveinek bibliográfiáját.

Balogh György

Hevesi András: A gonoszság dicsérete.

Cikkek, tárcák, bírálatok. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte és az utószót írta: Székely Sz. Magdolna. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. 358 l.

A *Párizsi eső* című regény tette híressé a francia ellenállás katonájaként meghalt író. De életművének igen jelentős része az esszé és a több újság munkatársaként írott publicisztika. Ezekhez eddig csak folyóiratok hasábjain juthattak a kutatók. Gazdag újságírói, esszéírói, kritikai munkásságából készült ez a válogatás, amelyből az olvasók maguk is meggyőződhetnek az eddig csak kortársi visszaemlékezésekből

ismert megállapítások igazságáról: Hevesi András sokoldalú, nagyon művelt, kitűnő publicista volt, nagyszerű stílusművész, s kivételes képességei ma is meggyőzőek; a nyugatos írók méltó társaként kell őt számon tartania az irodalmi köztudatnak. A két világháború közötti magyar újságírás jellegzetes alakja. Írásai a 8 Órai Újságban, Budapesti Hírlapban, Magyar Hírlapban, Tükörben, a Nyugatban, a Széphalomban, az Apollóban, a Tollban, a Pesti Naplóban, a Szép Szóban, az Erdélyi Helikonban, a Társadalmunkban és a Válaszban jelentek meg, de színházi lapokba és több napilapba is sokat dolgozott, a hatalmas termésből a kötet csak ízelítőt adhat. Néhány általános eszmefuttatást tartalmazó A Toll-beli cikk után magyar regényekről írott kritikáiból olvashatunk: Babits, Móricz Zsigmond, Déry Tibor, Márai Sándor, Halász Gábor egy-egy művének bemutatása után a klasszikus magyar irodalmi hagyományról, Kazinczyról, Petőfiről, Pulszky Ferencről, Arany Lászlóról, Tolnai Lajosról, Mikszáthról, Tóth Béláról, Sipuluszról, Krúdy Gyuláról és Gombocz Zoltánról olvashatunk pár vonással felrajzolt kisportrékat. Egy csokorra való írása színészarckokat, színházi hétköznapiakat idéz fel: angol színészekről, Hauptmann-, Szomory-bemutatóról számol be, Jászai Mari, Medgyaszay Vilma, Greta Garbo egyéniségét villantja fel. A legszorosabb kapcsolat a francia irodalomhoz, irodalmi élethez fűzte, hosszabb időt töltött többször is Párizsban, s vállalta a francia irodalom értékeinek közvetítését. „A Montparnasse-on nincsenek bohémek...” című ciklus francia tárgyú cikkeiből közöl néhányat. Végül néhány szemérmes vallomását olvashatjuk Budapestről, apjáról, családi emlékekről. Valamennyi írás ragyogó stílusú, könnyed, s a legjobb esszéírói hagyományokat követi. A kötet fontos hozzájárulás a két világháború közötti újságírás értékeinek feltáráshoz, s a korszak egyik jellegzetes írója életművének megismertetéséhez.

R. Takács Olga

Hortus Musarum

Egy irodalmi társaság emlékei. Összegyűjtötte és bemutatja Ritoókné Szalay Ágnes. Budapest, 1984. 40 l. („Studium”. A Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai tanszékének kiadványai)

A reneszánsz-kutatás újabban egyre inkább kedvelt területe a humanista baráti társaságok, platonista irodalmi körök vizsgálata. Így került előtérbe az 1560–70-es években Pozsonyban és Nagyszombatban, az esztergomi érsekek akkori székhelyén működő kör, amely Oláh Miklós körül alakult ki, majd Radéczy István váradi, később egri püspök és királyi helytartó lett központi alakja és mecénása. A kör legfelsőbb magjába Zsámboki János, Istvánffy Miklós, Purkircher György pozsonyi orvos és a flandriai származású Nicasius Ellebodius tartozott, de többszöri pozsonyi tartózkodásuk alatt részt vettek a társaság életében Dudith András, Gyalui Torda Zsigmond, Berzeviczy Márton és Kovacsóczy Farkas is. Gyakorta látogatták őket neves külföldi humanisták, például a botanikus Carolus Clusius, Utenhov flamand költő és talán Sir Philip Sidney is. A kor nagy humanista centrumaival és azok tagjaival levelekben és a humanista divat szerinti ünneplő és köszöntő versekben tartották a kapcsolatot. A humanista baráti társaságok alapvető jellegzetességéhez tartozott, hogy

tagjai mind foglalkozzanak tudományokkal, verseket írnak és azokat találkozóikon felolvassák, filozófiai, irodalmi témákról beszélgetnek. Közösen gyűjtögették az ókori és későbbi emlékeket, feliratokat, okleveleket. Az ő érdemük volt az is, hogy Janus Pannonius kultuszát életben tartották Magyarországon. Az erre a korra nagyon jellemző véleménymegosztásnak, a felekezeti különbség okozta vitáknak egyáltalán nem volt szerepe közösségükben, a katolikus érsek és püspökök békén megfértek a protestánsokkal és szimpatizánsaikkal – „unanimi sodales”, egyetértő, egy-lelkű barátok voltak.

Ritoókné Szalay Ágnes a kör verses emlékeiből válogat, és egy rá jellemzően szépen megformált, élvezetes mondatokban fogalmazott rövid bevezető tanulmányban összegzi nagy gonddal a humanista társaságok divatját, működését és a pozsonyi körről ismert adatokat. A válogatásban főleg Istvánffy Miklós versei szerepelnek, hiszen a társaság költői közül teljes egészében csak az ő versgyűjteménye maradt fenn, s ebből tudjuk a legpontosabban nyomon követni a kör irodalmi életét. Istvánffyt elsősorban történétírónak ismerjük, eddig a szakirodalom is csak alig vette tekintetbe, hogy költő is volt, sőt hogy Zsámboki János mellett egyedül ő emelkedett ki komolyabban a korabeli magyar humanista versszerzők közül.

A kis versantológia kétnyelvű: a kiválasztott latin versek mellett magyar műfordítások szólnak a latinul nem, vagy csak gyengén olvasókhöz, Geréb László, Hegyi György és Jelenits István tollából. A szépen kiállított, elegáns kötetecske a Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai tanszékén készült, Molnár Ferenc negyedéves hallgató tervezte Haiman György és Kiss István tanárok vezetésével.

Uray Piroška

Horváth Imre: Ha a Múza táncra kérne...

Élmények és reflexiók. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 218 l.

Horváth Imre (1906), aki a Nagyvárad Estilapnál kezdte újságírói pályáját a húszas évek második felében, már korai költészetével a klasszikus tömörségű négy-sorosok, aforisztikus miniatűrök szerzőjeként vált ismertté a romániai magyar irodalomban. Első művei a századvégi filozofikus líra örökségének, főként Reviczkynek és Vajdának, Heinének és a keleti költészetnek a hatását mutatják, de az önálló hang megtalálásában nagy szerepe volt a Nyugat első nemzedékének és a Korunk körének is; a Korunk megszűnését követően antifasiszta-humanista lírája főként az *Erdélyi Helikon*ban kapott teret. Költészetének első, háború utáni periódusában (az ötvenes évek második feléig) háttérbe szorult az addigi szemlélődő, meditatív attitűd, és felerősödött a korszak irodalompolitikájától szorgalmazott ideológiai propaganda, az agitációs szólamszerűség. E kitérőt a régi négy-sorosokhoz és szentenciákhoz való visszatérés, az önvizsgálat elmélyülése követte, a természeti jelképek anekdotikus-aforisztikus felhasználása, melyet panteisztikus derű jellemez. Költészetéről az első összefoglaló (*Versek*. Bevezette: Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1965. Romániai Magyar Írók) után kismonográfiájában *Indig Ottó* adott részletes feldolgozást (*Csak egy igaz versért élek. Horváth Imre költészetéről*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1981), amely bibliográfiai tekintetben is eligazító. Első-

sorban életrajzi szempontból érdekes Horváth prózakötete is, melynek címe a költő életének viszontagságaira utal (ti. amint az bevezetőjéből kiderül, a történelem őt annyira megtáncoltatta, hogy ezután még a Múzsának is nemet mondana). A rendkívül vegyes anyagú gyűjtemény néhány nagyobb, elsősorban családtörténeti jellegű emlékezést, anekdotikus kor- és helyzetrajzot tartalmaz, melyek a századvég világát, az elszegényedett, kismemesi eredetű margittai patikuscsalád alakjait és életét elevenítik meg, elvezetve az ifjú Horváth kezdő éveinek nagyváradi, szatmári, aradi és dési helyszíneire is. A viszonylag nagyobb lélegzetű, mégis töredékes visszaemlékezésrészleteket apró vázlatok, hangulatképek, történetek, „élmények és reflexiók követik, amelyeknek súlya lényegesen csekélyebb; ezek sorában elsősorban az a néhány vázlat tarthat számot érdeklődésre, melyek Horváth Imre költői műhelygondjait érintik, illetve Petőfi, Arany, Madách (akinek felesége anyai ágon közeli rokona Horváthnak), Ady, a Holnap-osok, Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula alakját idézik meg. E színes és eleven portrék sora a közeli barátok, kortársak arcképeivel folytatódik: a könyv egyik legjobb darabja a Salamon Ernőről készült vázlat a Korvin Sándorról, Leon Alexről és váradi újságíró kollégáiról rajzolt vázlatokkal együtt (köztük a Jékelyre való emlékezéssel, akinek a levelét is közli). Más prózai miniatűrök és „körösparti kavicsek” a Holnap városának hajdani hangulatát és alakjait, Arad és e táj két háború közötti világát elevenítik meg. A kötet Horváth Imre költészetének formálódásához és a költő életútjának ismeretéhez nyújt hasznos adalékokat.

Csapody Miklós

Horváth Károly: Madách Imre.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 297 l. (Nagy Magyar Írók)

Horváth Károly Madách Imréről írott kismonográfiája elsősorban tájékoztató áttekintés az elmúlt évszázad filológiai, eszmetörténeti értékeléseiről, összefoglalása mindazoknak a szélsőséges és ellentmondó ítéleteknek, amelyek a *Tragédia* írójával kapcsolatban születtek. A szerző vállalkozása azonban pontosan nyomon követi Madách életének fontosabb állomásait is; az olvasó így a hagyományos értelemben vett „biográfia” keretein belül sem csalódik várakozásában. Az életrajzi adalékok lényegében azt a fejlődésrendet próbálják elénk tárni és megindokolni, hogy miképpen alakult ki az a gondolatvilág, amely *Az ember tragédiájában* mutatkozik meg a legteljesebben. Horváth Károly egyik kiindulópontja – egyetértésben az elmúlt több mint egy évszázad kritikai állásfoglalásainak nagy részével – az, hogy Madách nevét egyetlen kiemelkedő és világirodalmi rangú alkotás fémjelzi. Fiatalkori líráját, drámai kísérleteit is úgy fogja fel, mint a főmű „előtörténetét”.

A magyar irodalomtörténet hagyományainak megfelelően döntő mozzanat, hogy valaki a könyvtárszobájában magányosan olvasgató, a világtól elvonuló költő rendkívüli műveltségének és fantáziájának tulajdonítja-e a főművet, avagy egy, a szabadságharc utáni Magyarország politikai viszonyaival tökéletesen tisztában levő, a magyar történelmet jól ismerő egyéniség sajátos történelem-értelmezésének? *Az ember tragédiájának* „első kritikusa” Arany János – mint köztudott – Madách igazi ere-

jét éppen az elvont gondolkodásformában látta, ami azonban nem jelenti azt, hogy „költői fantáziáját” ne értékelte volna. A későbbiek során viszont számos elítélő vélemény forrása volt Arany észrevételének abszolutizálása. Horváth Károly – napjaink irodalomtörténészei közül elsősorban Sötér Istvánnal és Németh G. Bélával egyetértésben – Madáchot úgy állítja be, mint Eötvös, Kemény, vagy éppen Széchenyi nagyon erősen a történelemre reflektált gondolkodásának folytatóját. Ez a mozzanat ellensúlyozza a *Tragédia* mindenekelőtti szerepét, az életmű aránytalanságait, és teszi igazán indokoltá Madách munkásságának mint egésznek a vizsgálatát.

Az életrajz, a tudománytörténet és a művek önálló értékelésének hármassága keveredik Horváth Károly könyvében. Ennek megfelelően a szigorú időrendet követő fejezetbeosztás is felváltva helyezi a súlypontot az egyik, vagy a másik mozzanatra.

Az első fejezetek Madách életének ismert mozzanatait tárják elénk: a pesti joghallgatót, az első lírai kísérleteket, Vörösmarty, Bajza, Szalay iránti rajongását, egy szóval mindazt, amit „romantikus személyiségnek” lehetne nevezni.

Külön gondolati egységet alkot a könyvben az a korszak, amely az életrajz szintjén Madách joggyakornok éveivel, majd házasságával, a tudománytörténet szintjén a *Csak tréfa*, majd a *Civilizátor* című drámák, valamint a Petőfi-hatással minősített természeti és szerelmi líra különféle megítéléseinek áttekintésével, a szerző szubjektív véleményének szintjén pedig a politikai és világnézeti „válság” fogalmának értelmezésével foglalkozik. Horváth Károly – mint sokan mások – Madáchot a század-közép reprezentatív figurájaként fogja fel, akinél a romantika, a pozitívizmus, a hegeli értelemben vett történetfilozófiai gondolkodás egyaránt jelen van, tehát úgy, mint bizonyos szempontból „megkésétt”, másfelől pedig mint túl „korai” gondolkodót. A kismonográfia szerzője kimutatja, hogy Madách – Eötvöséhez hasonlított – aktuális történelmi érdeklődése és politikai állásfoglalása, valamint általános történetfilozófiai elgondolásai között sem a gondolati konstrukcióban, sem pedig a hétköznapi életben nincs semmi, ami ezt a két szférát összekötné.

Ugyanezzel a megközelítéssel találkozhatunk a *Tragédia* elemzése során is. Horváth Károly nagyvonalúan ismerteti a *poème d'humanité* műfajának szerepét az európai romantikában és a későbbiek során is, vagyis Madách közvetlen kortársai között. A különbség az, hogy a század elején e lényegében „műfajtalán műfaj” megfelelő környezetre talál a romantikus hérosz kozmikus jellegében, s ebből eredő történelmi otthontalanságában, addig a század második felében ezek az előfeltételek már régen nem lelhetők fel. A *poème d'humanité* Madáchnál oly erősen egyedi gondolati formát ölt, hogy általa – paradox módon – a kritika vagy a *filozófust*, vagy a *drámaíró*t utasítja el. Talán éppen ebből a paradoxonból adódik azoknak a vitáknak a sora, amelyek – úgy tűnik – mindig újabb és újabb értékelésre készítetik a Madách életművével foglalkozó irodalomtörténészeket. Horváth Károly művének ismertető jellegéből is fakad, hogy a szerző e vitákban nem foglal állást feltétlen érvénnyel. Nyitva hagyja a lehetőséget az olvasó számára, hogy saját elgondolása szerint maga döntsön.

A kötet Madách utolsó drámájának, a *Mózesnek*, valamint a művek utóéletének az ismertetésével zárul, átfogó és nagyon színvonalas tájékoztatást nyújtva minden érdeklődő számára.

Kociszky Éva

Huszár Sándor: *Honnan tovább? Barangolások elődök írói világában.*
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 248 l.

Az erdélyi magyar prózaírás középnemzedékéhez tartozó Huszár Sándor, aki több mint három évtizeden át működött a magyar kulturális intézmények (színház, folyóiratok) irányításában is, már az emlékezetes *Esős délutánok a Tarka Ökörben* (1974) után az erőteljesebben életrajzi fogantatású regényes visszaemlékezés felé fordult (*Így láttam a trapézzól*, 1979; *Színház (majdnem) az egész világ*, 1980). Közeledve az írói számbavétel idejéhez – s kiszorulva a megmaradt folyóiratok szerkesztéséből – már a nyolcvanas évek elején a memoár-értékű vallomások különféle esszéizáló és dokumentarista írásformáival jelentkezett (*Sorsom emlékezete. Vallomások egy büntelen nemzedék elkárhozásáról*. Kriterion, 1982), amelyekben másutt föllelhetetlen irodalomtörténeti adatokkal, emlékekkel és gondolatmenetekkel rajzolta meg nemcsak saját nemzedékének útját, közéleti és emberi tragédiáit, hanem az azóta távozott nagy öregek alakját, munkásságát és emberi lényegét is megelevenítette (sokszor gazdagabban és hitelesebben, mint az ugyancsak alapvető *Az író asztalánál* című beszélgetőkönyvében – 1969). Aki a korszakkal foglalkozik, nélkülözhetetlen a számára Nagy István, Földes László, Balla Károly, Gaál Gábor, Gáll Ernő, Bodor Pál, Panek Zoltán, Papp Ferenc, Szabó Gyula, Kányádi Sándor, Páskándi Géza, Szász János, Asztalos István, Kacsó Sándor, Kemény János, Mikó Imre, Méliusz József, Deák Tamás, Hervay Gizella vagy éppen Örkény István hol vázlatban maradt, hol kidolgozott portréja, a velük való beszélgetések anyaga és más dokumentumok. Ezt a vállalkozást folytatta most Huszár a *Honnan tovább?*-ban, amelynek legtöbb darabja már az irodalomtörténeti esszé, az irodalomértés és elemzés első vonalába tartozik. Hőseinek köre kibővült, a saját és a kisebbségi irodalmi tudat körül tett „utazás” során sajátos szinkronitást valósít meg jelene, saját emlékei és az író-elődök világa, életművük problematikája között, analógiákon töprengve és helyzeteket, erkölcsöket téve mérlegre; első nagyobb esszéje Petelei István korát és életművét idézi meg ebben az írás- és gondolkodásformában, reális értékeléssel, majd Ion Slavici, számunkra kulcsfontosságú önéletírásának számbavétele után az irodalomtörténet számára is hasznos meggondolásokkal szolgál Szabó Dezső-jegyzeteiben. Rebreanu olvasása után Kuncz Aladár életművét, a *Fekete kolostor* erkölcsét hozza közel, majd az idősebb küzdőtárs: Kacsó Sándor memoárjairól szól. A levelező Gaál Gábor, a Balogh Edgár-i magatartás, Méliusz, Demeter János és Nagy István teljes életművének, a magatartásmodell, a személyes ismeretség, barátság és a korszak ismeretében szerteágazó, árnyalt, de érthető elfogultságait itt sem rejtegető képet rajzol az idősebb nemzedék dilemmáiról, úgy, hogy közvetlen ismeretei mellett felfedezhetők eszmetörténeti tájékozódásának nyomai is, melyek szerencsésen egészítik ki körképét. Jó példája ennek Szabó Dezső-írása a Gaál Gáborról, Méliuszról, Kacsóról és Demeterről szólóval együtt, melyekben a kor mozgalmairól, politikai tragédiáiról is lehetőségei szerint szól. Huszár Sándor könyve önvallomás voltában is gazdag eszme- és irodalomtörténeti anyaggal szolgál az erdélyi magyar kisebbség háború előtti és utáni életére nézve egyaránt.

Csapody Miklós

Huszár Tibor: Nemzetlét – nemzettudat – értelmiség.
Tanulmányok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 728 l.

Huszár Tibor szociológiai munkássága az elméleti és történeti kérdések után egyre inkább az értelmiségkutatás, a közművelődés és az ezekkel összefüggő problémák felé fordult, 1983-ban akadémiai székfoglaló előadását is az értelmiségkutatás új kérdéseiről, megválaszolatlan dilemmáiról tartotta (e tanulmány is olvasható a kötetben). A társadalomtudományi folyóiratok hasábjain (a pontos lelőhelyekről és időpontokról a kötet nem ad felvilágosítást) megjelent tanulmányokat egybegyűjtő kötet nagy témakörei a következők: Reflexiók a nemzeti érték kutatásához; Az értelmiség-szociológia és -szociográfia hazai történetéhez; Az MKP értelmiségpolitikájának változásairól; Művelődés – közművelődés – értelmiség; Az értelmiségkutatásról; Falu a társadalomban – társadalom a faluban. A rendkívül komplex és hatalmas anyagot felölelő munka alapvető összefüggéseket tár fel, és társadalomtudományunk igen fontos problémaköréit mutatja be. A történelmi tudat kutatásának lehetőségeivel élve bizonyítja a mindenkori jelen ellentmondásainak a múlt kutatását befolyásoló szerepét, a múlt századtól napjainkig. Őszintén szembenéz a magyar történelem meghatározó eseményeivel, s azok nemzettudatra gyakorolt hatásával (kiegyezés, Trianon, Tanácsköztársaság, 1945, 1956 stb.). Igen fontos tanulmányokat kapcsol össze az értelmiség-szociológia és értelmiség-szociográfia történetével foglalkozó ciklusban. Ezek előzményeiként Huszár Tibor számos szemtanúval, történelmi személyiséggel készített nevezetes interjúkat, sajtó alá rendezte Bibó István munkáit, s kiterjedt kutatást folytatott ezen a sokáig elhanyagolt, tévesen értelmezett terepen. Igen fontos része munkájának a népi szociográfia és szociológia értékelése, újszerű, tárgyilagos minősítése. Úttörő jelentőségű az MKP értelmiségpolitikájával foglalkozó három tanulmánya is (az Új Szellemi Frontról, a Szabad Nép és a Haladás vitájáról, valamint az értelmiségpolitika változásáról és „megmagyarázhatatlan” pálfordulásáról). A kötet terjedelmének nagyobb részét adó írások pedig alapos, átgondolt elméletet terjesztenek elő a hazai művelődés, közművelődés előzményekre támaszkodó, új funkciót betöltő fogalmáról, a szocialista társadalomban kialakult szerkezetéről, a képzésformákról, az ezen a területen fennálló egyenlőtlenségekről és azok megszüntetésének szükségességéről. Számos kutatás adataira és eredményeire támaszkodva méri fel a mai értelmiség szociológiai meghatározóit (1977–78-as adatokat közöl), szögezi le a kedvezőtlen tényezőket (pl. azt, hogy nem érvényesül eléggé a minőségi szelekció, a pályakezdés feszültségei nagyon nehezen oldhatók stb.). Megállapításai, iránymutató javaslatai nélkülözhetetlenek egy átfogó, radikális változtatás végrehajtásánál. A befejező tanulmány a településfejlesztés gondjait tekinti át a legfrissebb kutatások figyelembevételével.

R. T. O.

„Az idő és hírnév” – Zrínyi három epigrammájának ritmikája.

Szerkesztette Kecskés András. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1984. 175 l.

Az MTA Verstani Munkabizottsága és az Irodalomtudományi Intézet Irodalomelméleti Főosztálya 1981. december 17–18-án közösen rendezte meg a címben jelzett téma vitáját. Az előadók verstörténeti, poétikai, stilisztikai, grammatikai, szemantikai, szövegakusztikai, rimtani és ritmikai szempontból járták körül és elemezték Zrínyi Miklós e titokzatos versciklusát. A vitában elhangzott kilenc előadáshoz utólag egy tizedik is társult. A kötet nemcsak az előadásokat foglalja magában, hanem szerencsés módon közli az eszmecsere teljes dokumentációját: az egyes szerzők táblázatokba foglalt metrikai értelmezéseit, valamint a résztvevők hozzászólásait is.

J. J.

Illés Endre: Szerelmeim, évek múlva.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 317 l.

A cím a néhány évvel ezelőtti kötet címére, a *Szeretteim, szerelmeimre* rímel, s hasonló a tartalom is: „szerelmeiről”, szellemi kalandjairól, kedvenceiről vall az író. Illés Endre sajátos, körülhatárolhatatlan műfajú írásai az esszé, a visszaemlékezés, az irodalomtörténeti tanulmány elemeiből építkeznek: eltéveszthetetlenül egyéni hangon, egyéni nézőpontból szólnak hozzá egy-egy irodalmi problémához, világítanak meg egy-egy irodalmi jelenséget. Mindig újat és eredetit mond – Krúdy „emeletes” hasonlatairól, Déry *Ítélet* nincsről, vagy a titokzatos Németh László álarcairól éppúgy, mint Móricz Zsigmondról, Hatvanyról, Babitsról. Gyakran saját emlékei, eleven élményei adják az írás magját; az emlék, az önéletrajzság azonban mindig eszköz nála egy általánosabb, elvontabb szintű mondanivaló kifejezése érdekében. Miniesszéi, határozott kézzel felvázolt portréi (így például a bravúros *Kettős árnyékrajz*, mely Goethe és Kazinczy életútját helyezi egymás mellé) tele vannak találó, magvas meghatározásokkal, már-már azt mondhatnánk: maximákkal. „Aki ironizál, már ítél is” – mondja például Déryvel kapcsolatban. Idézzünk egy lírával átszőtt irodalomtörténeti telitalálatot is: „Csupa vidám és bánatos, trágár és vadgesztenye-koppanású *petit-guignol*” mondja finom szellemességgel Krúdy regényeiről.

A kötet két másik ciklusa – a *Tussal, krétával* és a *Mozaik* a személyesség szférájába visz: novella, esszé, napló, pillanatkép és visszaemlékezés határmezsgyéjén születtek meg a kötet fájdalmasan lírai, mégis puritánul visszafogott írásai, melyek legtöbbször a halál, az elmúlás vagy a betegség témáival foglalkoznak. A *Mozaik* színes, tarka élmények sorát tárja az olvasó elé. Úti élmények, apró, összsenetnyi gondolatok, művészi élmények, belső töprengések, ötletek – mindez az íróra jellemző elegáns stílusban, virtuóz módon formába öntve. Nem idegen a szerzőtől a fanyar ironia és önironia sem: mely egyre inkább valamiféle rezignált bölcsességgel párosul nála a világ és az ember jelenségeinek, az emberi természet jelenségeinek a megítélésében.

Erdődy Edit

Illyés Gyula: Szülőföldem.

A válogatás, sajtó alá rendezés, szerkesztés és az előszó Vadas Ferenc munkája. Szekszárd, 1984. 103 l. (Múzeumi Füzetek)

A csinos, rengeteg dokumentummal színesített könyvecske a szülőföld és halhatatlan fia kapcsolatát hivatott bemutatni. Illyés Gyula mindig is büszke volt arra a „páratlan gazdag örökségre”, melyet szülőhazájától kapott (a fél vármegye, mely a szűkebb hazát jelentette, később kiszélesedett, hiszen az író a családi kapcsolatok révén szülőföldjének tudta az egész országot). A szekszárdiak hagyományörzése aligha található volna biztosabb alapot, mint az Illyés-kötődés, hiszen – miként Béládi Miklós írta – „Ozorából mérték lett, ... ahonnan az élet és irodalom, történelem és nemzet, Európa és a modern művészet áttekinthető, de föl is mérhető. Ozora egybeépült a világgal, a puszták népe belépett a világirodalomba.”

Illyést egész életútján végigkísérte a gyermekkori élmény, a *mélyebb televényben*, vagyis a pusztán élők világa: gondolkodás- és szokásmódja, iratlan etikájának parancsa. Legragyogóbb műve, a *Puszták népe* ezért lehetett nemzedékek fölnevelője; egyszerre irodalom és szociográfia, önéletrajz és láttelep a kirekesztettek sanyarú életéről. A kötetet összeállító Vadas Ferenc – Illyés Gyuláné segítségével – a *Puszták népéből* ad közre részleteket, érdekes publikálási móddal: a nyomtatott szöveg Illyés kéziratának faksimiléje mellett olvasható, s ha mindezt/mindezeket összevetjük a későbbi szöveggel, meggyőződhetünk a kézirat alakulásáról, változásáról. Többek közt arról, hogy az író egyházi hovatarozására utaló pár mondat már a *Puszták népe* első kiadásából kimaradt, mert Illyés tévedett keresztelésének helyében (az egyházi iratok szerint Illés János és Kállai Ida Gyula nevű gyermekét – állapítja meg a bevezető – nem Simontornyán, hanem Pálfán keresztelték meg). S az életmű ismeretében különösen nem újdonság az, hogy az író – ha csak teheti – állandóan javíthatja, tisztogatja szavait; magyarra cseréli az idegeneket stb. Ez a saját magát is kemény próba elé állító nyelvvédő tevékenysége ugyancsak kiolvasható a kéziratlapokról.

A korán megnyilatkozó tehetség nemcsak az írásban volt otthon, hanem rajzceruza forgatásában is – bizonyosság erre az a pár most közzé tett rajz (*A simontornyai vár*, *Bethlen Gábor szülőháza*, *A méhes* stb.), melyet a 15–18 éves fiú készített. Illyés kedves tárgyai – a ma már pusztai rekvizitumok – is megtalálhatók a dokumentumfotók között (juhászláda, bogrács, kanászostor), s a családi fotókon (anyai nagyszülei, a költő édesanyja fiatalasszony korában, édesapja, a három testvér, kislánya és felesége) kívül mindazok a fényképpel megörökített helyek, melyek a gyermekre, s az eszméledő kamaszra oly nagy hatással voltak (a rácegresi iskola, az ozorai vár stb.).

Szakolczay Lajos

Irodalomtudományi és stílusztikai tanulmányok 1984.

Szerkesztette: Szabó Zoltán. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 234 l.

A határainkon túli magyar irodalom sorsa és önszemléletének fejlődése mélyen összefügg: a zord kutatási feltételek között alkotó romániai magyar irodalomtudó-

sok és kutatók e felismerés jegyében vizsgálják az egyetemes magyar irodalmat. Közülük 16 szerző tanulmánya kapott helyet az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* című kötetben, amely három évvel követi az első, azonos című tanulmánygyűjteményt. A különféle tematikájú, módszerű és szemléletű tanulmányok közös jellemzője az értékközpontú hagyományörzés és a hiteles nemzeti-nemzetiségi önismeretre való törekvés. *Szabó Zoltán*, a kötet szerkesztője a válogatásban a minőség-elvet követte.

A kutatók egy részének érdeklődése az irodalomtörténet kevésbé feltárt területei felé irányul. *Végh Béla* azt vizsgálja, hogyan egyesülnek Bajza József funkcionális kritika-felfogásában a klasszicista és romantikus esztétikai normák az etikai alapozottságú lét- és történelemszemlélettel. Tanulmányában a filológiai tájékozottság elméleti igényességgel párosul: a korszak esztétikai rendszereivel való szembesítés mellett jó arányérzékkel hasznosítja az irodalomtudomány újabb felismeréseit (Markiewicz, Jauss, Bloomfield stb. nézeteit). *Gaal György* a századelő félig elfeledett erdélyi irodalomtudósának, Kristóf Györgynek a pályáivét vázolja, feltárva a pozitivista és szellemtörténeti hatások váltakozó erősségű impulzusait. *Cseke Péter* egyetlen, jól megválasztott szempont alapján (A népiség elve az Erdélyi Helikonban) az eddigieknél differenciáltabb képet ad e fontos folyóirat szellemi arculatáról. *Kántor Lajos* a tragikus sorsú Szabédi László utolsó pályaszakaszát elemzi. A kiváló irodalomtörténész eredeti dokumentumok közlésével, a keletkezésük idején még alig közölhető versek elemzésével feltárja, hogy milyen külső és belső okok vezettek a költő szellemi elmagányosodásához. Az őszinte meggyőződésű, de időnként fanatikus dogmatista kommunista Szabédi egyéni sorsa mögül kirajzolódik az ötvenes évek nyomasztó világa is. E korszak ellentmondásaiból eredezteteti *Lázok János* Sütő András történelmi drámáit (A céltől az eszközig). Az ihletett esszéstílusú tanulmány új összefüggésekre világít rá a drámavilágon belül, a *Csillag a máglyán* szerkezetéről eredeti megállapításokat tesz, bár kissé egyoldalúan ítéli meg Nagelschmidt és Szervét eszmei-erkölcsi magatartását. Vitatható a Sütő-drámák eszmetörténeti tájolása is, a Sinkó Ervin-párhuzam pedig túlzott.

Máriás József mikrofilológiai alaposággal dolgozta fel Németh László nagybányai kapcsolatait. *Kereskényi Sándor* nagyigényű vállalkozása, *A minőség forradalmának* erkölcsi, esztétikai ideáljainak elemzése részértékei miatt figyelmet érdemel. Kategóriarendszere merev, a dinamikusan változó Németh László-i eszméket nem ágyazza be sem az életmű egészébe, sem a harmincas évek történeti-szellemi viszonyaiba.

A hagyományosabb irodalomtörténeti, leíró módszert választja *Kozma Dezső*. Arany és a hagyományok című érett dolgozatában a szakirodalom példászerű felhasználásával arra keres választ, hogyan került egyensúlyba költőnknél a népi és a régi, *Molnár Judit* pedig szociálpszichológiai megközelítésmódot alkalmaz Kazinczy életének különös fordulatait értelmezve.

A stilisztikai tanulmányok közül kiemelkedik *J. Nagy Mária* (A főnév stílusalakító ereje Vajda János lírájában) és *Egyed Péter* (Íráskép-típusok és grafikai szerkesztés a versben) tanulmánya. Míg az előbbi a szóstatistikai, grammatikai elemzések felől közelít Vajda poétikájához, érintőlegesen világképehez is, addig Egyed Péter következetes elméleti alapállásból vizsgálja újabb líránk poétikai karakterét, fejlődé-

sének lehetséges erővonalait. A szövegelemzés újabb eredményeit hasznosítja *Kabán Annamária* egy nagyobb vállalkozás előtanulmányában (Bekezdéstípusok szöveg-szerkezeti sajátosságai Apáczai, Melius és Pápai Páriz műveiben). *Galamb Katalin* első publikációja sikeres, többnyire meggyőzően bizonyítja a szecessziós stíluselemek jelenlétét Ambrus Zoltán prózájában.

Németh Ágnes elmélyülten és kellő szigorral elemzi Nyerges Antal amerikai költő József Attila-fordításait. *Kovács Emese* a felhívó funkció stilisztikai szerepét hasonlította össze Villon Nagy Testamentumában és a magyar fordításokban. *Mózes Huba* a hangsúlyos versek tagolásához szolgál új, bizonyító erejű adalékokkal.

Mészáros Sándor

Írók és művek a XVII–XVIII. században.

Négy tanulmány a régi magyar irodalom köréből. Szerkesztette: Hargittay Emil és Lancsák Gabriella. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest, 1984. 210 l. (Acta Iuvenum, 1984. 1.)

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkörének új kiadványa jól példázza azt a hallgatói műhelymunkát, melynek eredményei a szakemberek szűkebb körében is érdeklődésre tarthatnak számot. A kötet négy dolgozata – mely kiválóan szerepelt az 1983-ban megtartott XVI. Országos Diákköri Konferencián – mindaddig szinte ismeretlennek számító művek feldolgozásával további kutatásoknak vetette meg az alapjait. Lanzeritsch Mária tanulmánya (*Komáromi Csipkés György: Oratio Hebraea*) először adja művelődéstörténeti szempontú elemzését Komáromi 1651-ben Utrechtben előadott művének, bizonyítva, hogy a héber–magyar nyelvi analógiákat kimutató prédikátor és bibliafordító birtokában volt kora európai színvonalú tudományos ismereteinek. Nem kevésbé figyelemre méltó Lancsák Gabriella tanulmánya (*Dobai Székely András ismeretlen XVII. századi Cicero-fordítása*), mely a XVII–XVIII. század fordulóján élt pietista írónak mindmáig kéziratban lévő, Cicero-epistolákból készült fordítását elemzi, a mű betűhív közlésével pedig alapot ad a további kutatásoknak.

XVIII. századi iskoladrámákkal foglalkozik a kötet másik két dolgozata. Czibula Katalin (*Egy XVIII. századi jezsuita iskoladráma tanulságai*) Kereskényi Ádám: *Ágostonnak megtérése* című, 1758-ban írt iskoladrámájának elemzésével teszi teljesebbé a jezsuiták magyarországi szerepléséről alkotott képünket. Kiadatlan csíksomlyói iskoladrámát interpretál Pintér Márta (*Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma*), kimutatva annak forrásait, nevezetesen Kájoni *Cantionale*-jához és Petri András énekeskönyvéhez való viszonyát. A tanulmány külön érdeme a ferences iskoladráma kritikai igényű szövegközlése.

János István

Iszlai Zoltán: A valóság közelében.

Egy évtized prózái. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 318 l. (Esztétikai Kiskönyvtár)

Iszlai Zoltán tizenöt év alatt írott kritikáiból válogatta ezt a kötetet, rádióban elhangzott könyvszemléinek, fővárosi és vidéki irodalmi folyóiratokban megjelent, a kortárs prózával foglalkozó írásainak főképpen azokat a darabjait, amelyek az alkotói tendenciákat és a kort jellemző műveket elemzik. Néhány oldalon jellemzi olvasói ízlését formáló fiatalkori olvasmányait, érdeklődésének irányait. Negyvenkét író egy-egy könyvét ismerteti és értékeli, két beszédes alcím alatt: *Tegnapok jelene*, *Éltető történetek*. Sütő Andráson, Panek Zoltánon és Szilágyi Istvánon kívül valamennyi szerző a háború utáni magyarországi viszonyokat, közelmúltat és a legközvetlenebb jelent ábrázolja, sokféle nézőpontból, más-más élményanyag és írói látásmód, epikusi eszközök birtokában. Találó és a műre is, az elemzett alkotásra is pontosan utaló címetek ad Iszlai Zoltán valamennyi írásának, érdeklődést keltve már a címadással is. Valamennyi műről élményszerűen számol be, szubjektív olvasói véleményét azonban mindig alátámasztja irodalomtörténeti adatokkal, viszonyítási pontokat ad, vitakérdéseket tesz fel, a teljes életmű összefüggéseire is figyel. Az írók névsorából is érzékeltetni lehet Iszlai prózaeszményét, az elmúlt másfél évtized jellegadó prózáiróinak egy-egy fontos, érdekes művéről ad tájékoztatást. Szabó Magda, Thurzó Gábor, Csalog Zsolt, Cseres Tibor, Simonffy András, Balázs József, Maróti Lajos, Zimre Péter, Bárány Tamás, Bereményi Géza, Nádas Péter, Lengyel Péter, Gáll István, Mesterházi Lajos, Illés Endre, Boldizsár Iván, Tatay Sándor, Karinthy Ferenc, Thiery Árpád, Vészi Endre, Asperján György, Csák Gyula, Császár István, Hajnóczy Péter, Örkény István, Somlyó György, Albert Gábor, László Anna, Kardos G. György, Konrád György, Hernádi Gyula, Rákossy Gergely, Bereczky László, Czákó Gábor, Temesi Ferenc, Esterházy Péter, Horváth Péter, Sebeők János és Kornis Mihály itt ismertetett művei a mai magyar próza élvonalába, elismerésre, az irodalomtörténet figyelmére méltó alkotások. A névsor természetesen nem teljes, igen jelentős, maradandó művekről, a korszakot meghatározó íróegyénségekről nem esik szó, de mivel ez a kötet nem összefoglaló irodalomtörténeti áttekintés, hanem egy kortárs kritikus írásainak gyűjteménye, ezt nem róhatjuk fel hibájául. Többszörös dokumentumértéke, irodalomnépszerűsítő szerepe így sem vitatható.

R. Takács Olga

Izbrannüje proizvegyenyija peredovüh vengerszkih műszlityelej. Vtoraja polovina XIX – nacsalo XX veka.

Otv. red. i szoszt.: M. A. Hevesi. Izd-vo. Nauka, Moszkva, 1984. 303 l.

A kötet mintegy folytatása egy korábbiaknak, az *Izbrannüje proizvegyenyija vengerszkih műszlityelej* (konyec XVIII – pervaja polovina XIX veka) (*A magyar gondolkodók válogatott munkái. XVIII. sz. vége – XIX. sz. első fele*) címűnek, amely szintén a Nauka könyvkiadónál jelent meg 1965-ben. A majdnem két évtized, amely a két könyv megjelenése között eltelt, a szerény terjedelem és az egyáltalán nem

lélegzetállító példányszám mégse húzza át azonban e két kötet jelentőségét a magyar szellemi kultúra szovjetunióbeli népszerűsítése szempontjából.

A kötetet M. A. Hevesi alapos tanulmánya, *A filozófia fejlődése Magyarországon a XIX. század második felében és a XX. század elején* vezeti be. A szerző jellemzi itt a filozófia állapotát a jelzett történelmi periódus Magyarországon, főbb filozófiai irányzatokat mutatva és legnagyobb képviselőinek arcképeit rajzolva meg. Ezzel mintegy megalapozza a kötet összeállítását.

A XIX. század második felét Magyarországon M. A. Hevesi mint egy filozófia-ellenes periódust értelmezi. E periódus vezető egyéniségei, többek között a szellemi életben is, tagadták a filozófia jelentőségét, pusztán „spekulációt” láttak benne, az értelmiségtől nem okoskodást, hanem konkrét cselekedeteket vártak el. Ennek a vonalnak képviselői – Kemény Zsigmond, Eötvös József, Madách Imre – a kiegyezés ideológiáját fejezték ki dolgozataikban, lényegében a pragmatizmus szellemét, az evolúcionizmus eszméit terjesztették, és ezzel a dualista rendszert erősítették, így, objektíve, hozzájárultak Magyarország társadalmi-politikai és gazdasági fejlődésének a fékezéséhez. Ezért csak olyan gondolkodókat lehetett, M. A. Hevesi szerint, haladóknak számítani, akik így, vagy úgy, de nem fogadták el a dualizmust, az 1848-as hagyományokat akarták feltámasztani és megőrizni. Ennek megfelelően került a kötetbe Táncsics Mihály dolgozata a „vörös republikánusokról”, Vajda János Petőfiről, valamint Erdélyi János *A hazai bölcsészet jelene* című és *A magyar szociológusokról* írott tanulmánya.

A XX. század eleje együtt járt a dualizmus és ideológiája: a liberalizmus súlyos válságával. Innen következik a változás a filozófiához fűződő viszonyban; a filozófia „egyre nagyobb szerepet játszik a társadalmi tudat alakításában”. A hivatalos ideológia egyre retrográdabb lesz. Gyors fejlődésnek indul a polgári radikalizmus, amely az akkori körülmények között kétségkívül pozitív szerepet töltött be. A zászlaja alá gyűlnek össze mindazok, akik Magyarországot a haladás útjára akarják irányítani. Itt látjuk a pozitivistákat (Pikler Gyula, Bolgár Elek), a romantikus antikapitalizmus egyik jeles képviselőjét (Fülep Lajos), Ady Endrét, a nagy költőt, és a marxizmushoz közeledő Jászi Oszkárt. Magától értetődik, hogy a kötetben Szabó Ervin, az egyik első magyar marxista munkáit is megtaláljuk (*Természet és társadalom, A szocializmus*).

A haladó magyar gondolkodókról szólva, M. A. Hevesi természetesen nem csak a felsorolt nevekre korlátozza a figyelmét. Tanulmányában a fiatal Bartók Béla tevékenységéről is van szó, valamint Fogarasi Béla filozófusról, Mannheim Károly szociológusról is. Sokat beszél a szerző a fiatal Lukács György munkásságáról is. Sajnos, ezeknek a kimagasló egyéniségeknek művei valószínűleg terjedelmi okok miatt nem találtak helyet a kötetben. (Bár ugyanakkor Ady publicisztikája, úgy gondoljuk, túlságosan sok helyet kapott: hiszen Ady mégiscsak költő volt elsősorban, és filozófiája a legteljesebb kifejezést a verseiben nyert. Mivel ennek a filozófiai tárgyú kötetnek hatod részét teszik ki Ady cikkei, a tapasztalatlan olvasó azt hiheti, hogy Ady jobban értett az értekezések írásához, mint a versíráshoz.)

A kötet el van látva tudományos kommentárokkal, amelyek segítenek mélyebben megérteni az anyagot.

Bizonyos aránytalanságoktól eltekintve, a könyv értékes ismeretek forrása lesz a magyar nép történelméről, kultúrájáról és tudományáról.

Jurij Guszev

A Jordánszky-kódex.

Helikon Kiadó, Budapest, 1984.

I. (Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött, 1516–1519 között készült MSS. II.1. jelzetű kódex hasonmása. A hasonmás kiadást Szántó Tibor gondozta.) 196 lev.; II. Csapodi Csaba: *A Jordánszky-kódex.* (A kísérőtanulmány a Jordánszky-kódex hasonmás kötetének melléklete.) 17 l.; III. *A Jordánszky-kódex. Magyar nyelvű bibliafordítás a XVI. század elejéről 1516–1519.* Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött MSS.II.1. jelzetű kódex szövegének olvasata. (A kiadványt tervezte: Szántó Tibor. A szöveget gondozta: Lázs Sándor. A szövegűséget ellenőrizte: Ács Pál.) 236 l.; IV. *Utószó és szómagyarázatok a Jordánszky-kódex olvasatához.* (Az utószót és szómagyarázatokat Lázs Sándor írta. A kísérőfüzet a Jordánszky-kódex olvasat kötetének a melléklete.) 33 l.

Az utóbbi évek magyar könyvkiadásának egyik legparádásabb terméke, a részleges bibliafordítást tartalmazó Jordánszky-kódex kiadása némi gondot fog okozni a címleíróknak és bibliográfusoknak, mivel a négy egységből álló műnek nincs igazi címlapja. A fenti főcímet a köteteket összefogó dobozról vettük, az egyes egységeknél pedig a szükséges adatokat a kolofonból pótoltuk.

A magyar hasonmás-kiadások történetében mind technikai, mind könyvművészeti szempontból a Jordánszky-kódexé bízvást az első helyre sorolható. Szántó Tibor, annyi korábbi művészi könyv, s köztük számos hasonmás kiadás tervezője ezúttal is remekelt, sőt felül is múlta eddigi teljesítményeit. A kódex lapjainak a reprodukálása kifogástalan; egyik legszebb magyar nyelvű kódexünknek valóban hű mását tarthatja ezután bárki a kezében. A kódex eredeti kötésének sajnos csak egy része maradt fenn, de ennek alapulvételeivel, a megmaradt hátsó kötéstáblát reprodukálva és megfelelő vereteket és csatokat tervezve, sikerült egy, az eredetinek az illúzióját keltő, ízléses – luxus-jellegű, de mégsem hivalkodó – kötést készíteni. Bibliofil szempontból a hasonmás-kötet bátran kiállhatja a versenyt a nemzetközi mezőnyben is.

Az irodalomtörténetet természetesen ennél is jobban érdekli a kiadás tudományos jelentősége. Elsőrendű nemzeti feladat, hogy valamennyi magyar nyelvű középkori kódex hasonmás-kiadásban álljon a kutatás rendelkezésére, ami egyúttal azok fennmaradásának a biztosítéka is. 1984-ig nyolc kódexről készült ilyen kiadás, a Helikon Kiadó áldozatkészségéből a Jordánszky-kódex a kilencedik a sorban. Mivel terjedelmes és nagy formátumú kéziratról van szó, s így a kiadása is költségigényesebb, mint a legtöbb magyar kódexé, a vállalkozás még inkább üdvözlendő. Egyedül azt sajnálhatjuk, hogy a hasonmás leveleinek egységes méretre való körülvágása következtében a jobb felső sarokban lévő eredeti folioszámzás helyenként – ha kis mértékben is – megcsonkult. Csapodi Csabának a hasonmás-kötethez külön füzetben csatolt kísérőtanulmánya tájékoztatást ad a kódex történetéről, állományáról, tartalmáról, s összefoglalja az eddigi kutatások eredményeit.

A szöveg olvasatát tartalmazó kötet a tudományos hitelesség és a könnyen olvashatóság igényét próbálja egyesíteni. Középkori magyar szöveg esetében ez maradéktalanul sohasem sikerül, a szövegkiadó ilyenkor csak az optimális kompromisszumra törekedhet. Meggyőződésünk szerint a jelen esetben ez sikerült, noha valószínű, hogy a nyelvtörténet kutatói az átírás egyes elveit vitatni fogják. A nyelvtörténet bűvárainak azonban úgyis az eredeti alapján kell majd dolgozniuk, amely most rendelkezésükre áll.

A régi magyar nyelv iránt érdeklődő olvasó, de a bibliafordítás irodalmi színvonalát, stílári értékeit és filológiai kérdéseit vizsgáló irodalomtörténész is teljes megelégedéssel forgathatja a Lázs Sándor gondos munkájával készült átírást. Ennek elveiről és módszeréről Lázs Sándornak az olvasat-kötethez tartozó, külön füzetben megjelent utószava tájékoztat, melyhez ugyanő a szükséges szómagyarázatokat és tárgyi jegyzeteket is csatolta.

A Jordánszky-kódex számos kérdése e kitűnő kiadás után is megoldatlan maradt. A szöveg eredetére, utóéletére, a fordítás készülésének és a kódex másolásának a helyére, rendi hovatarozására, valamint a bibliai könyvek sajátos válogatására vonatkozóan továbbra is bizonytalanságban vagyunk. A hasonmás-kiadásnak nem is lehetett feladata minderre megnyugtató feleletet adni. Annál inkább várhatjuk, hogy a kiadás birtokában, arra építve belátható időn belül megszületnek majd a remélt új kutatási eredmények.

Klaniczay Tibor

József Attila összes versei. 1–2.

Közzéteszi: Stoll Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 619, 629 l.

A kiadványnak első pillantásra két jellegzetessége ötlük szemünkbe. Az egyik: az első József Attila kritikai kiadás mintegy jó három évtizede már elhagyta a sajtót, de ez az újabb nem a réginek javított és bővített vagy átdolgozott változata, hanem teljesen új vállalkozás, amely eltérő elvek alapján, más módszerekkel készült, s megszületésével a harminc év előtött kiiktatja a használatból. Az 1952-ben, majd 1955-ben napvilágot látott szövegkiadás készítése egybeesett az életmű tudományos feldolgozásának voltaképpen kezdeteivel. Az akkori feladat egy „friss” hagyaték összegyűjtése, rendezése volt, az alkotó halálának tizedik évfordulóját követően, az ilyen munka minden buktatójával együtt. Színvonala tehát szükségképpen a József Attila-kutatás hőskori állapotát tükrözte.

Az új tudományos szöveggondozás készítője számára e régi kiadvány nyersanyagul szolgált. Eredményeit kamatoztatta, hiányosságaiból és hibáiból hasznos tanulságokat vont le. Alapul vette, de azért, hogy legyen mitől elrugaszkodnia. Az elrugaszkodás lendületvételét egy egész sor körülmény segítette: az a nagyszámú verskézirat, amely 1955 óta előkerült; az eltelt évtizedekben kibontakozott József Attila-kutatás (ezen belül a filológia és textológia) eredményei, amelyek lehetővé tették, hogy a szerkesztő sok ponton felülbírálja, korrigálja, pontosítsa az első kritikai kiadás adatait; ezek a kiadványok, amelyek kitűnő segédanyagul kínáltak egy megbízható, új szöveggondozás elkészítéséhez (levelezéskötet, kéziratkatalógus, dedikáció-

gyűjtemény, bibliográfia, fényképkatalógus, fogadtatástörténeti dokumentumgyűjtemény); és végül a közgyűjteményeknek a három évtizeddel korábinál sokkal gondozottabb volta, áttekinthetőbb, használhatóbb állapota.

Aki tehát az új kritikai kiadás elkészítésére vállalkozott, annak József Attila utóéletének harminc éves fejleményeit kellett összefognia, s ezek birtokában meghaladnia az 1955-ös állapotot. Az elvégezhető munkálatok közül két feladat emelkedett ki: a kéziratokat és a megjelent publikációkat végre pontos, hibátlan szöveggel újraközölni, illetve a lehetőségig pontos időrendbe sorolni a költő verses produkcióit. A kiadvány második szembetűnő jellegzetessége, hogy erre a kettős feladatra Stoll Béla személyében olyan szakember vállalkozott, akinek szűkebb kutatási területe a régi magyar irodalom, s akinek részéről a XX. századi szövegkiadás terén ez a munka mintegy vendégszereplés számba ment.

Kétségtelen, hogy egy „főfoglalkozású” József Attila-kutatótól nehezen lett volna remélhető, hogy figyelmét a kiemelt két feladatra koncentrálja, korlátozza. Erre csak olyasvalaki volt képes, akinek nem ambíciója az életmű értékelése, elemzése, elsősorban nem arra törekszik, hogy tartalmi kérdésekben állást foglaljon, a kutatás során következő feladatait megoldja, aki a művek világában nem akar kutatóként elmélyedni, akit nem csábít egy-egy vers forrásainak feltárása, fogadtatásának, utóéletének és értékelésének akár csak vázlatos leírása. Stoll Béla mindebbe nem bonyolódott bele, ugyanakkor a maga szakterületén felkészült, rutinos textológusnak bizonyult, a legteljesebb mértékben birtokában volt a József Attila-kiadás készítéséhez szükséges szakmai kompetenciának. Az eredmény: József Attila összes művei kritikai kiadásának „editio minor” változata.

Stoll nem azért nem akart minden olyan munkát elvégezni, amelyet hagyományosan egy kritikai kiadás készítőjének feladatai között tart számon a szakma, mint ha ezeket másodrendű tevékenységeknek ítélte volna, hanem azért, mert épített a kutatás addigi, és számított a szakemberek jövőbeli egészséges munkamegosztására. „Nyitott” szövegkiadást készített. A kritikai kiadással párhuzamosan készült, s annak kéziratára messzemenően támaszkodó *József Attila kéziratjai és levelezése* című katalógusban elvégzett munkát (a kéziratok méretének, papírjának, íróeszközének, provenienciájának leírását) teljes joggal fölöslegesnek tartotta megismételni. Ilyen tekintetben ráhagyatkozott M. Róna Judit megállapításaira.

Sokkal fontosabb azonban a nyitottság másik iránya. A szövegkiadás úgy épül föl, hogy lehetővé teszi az építkezés szerves továbbfolytatását, az „editio minor” „editio majorra” történő kikerekítését, a vállalkozás kommentárkötetel való kiegészítését, amely támaszkodva a jelen kiadvány szövegközléseire, időrendjére, követve ennek szerkezetét, mintegy a szövegkiadás harmadik köteteként feltárja az egyes versek forrásait, életrajzi gyökereit, motivikus kapcsolódásait, leírja azok fogadtatását, utóéletét.

Az ilyenfajta munkamegosztásnak köszönhetően Stoll Béla erői felszabadultak a hagyaték körüli, szorosan vett textológiai teendők elvégzésére, s ebből két igen fontos előny származott. Tetemesen lerövidült a kiadvány készítésének időtartama, azaz sikerült elkerülni a hazai tudományos szövegkiadás egyik legnagyobb átkát, hogy a munka gyümölcseit – némi túlzással – a vállalkozás túlméretezettségéből eredő krónikus késlekedés folytán a kortárs nem, csak egy következő tudósgeneráció élvezheti.

Nem kevésbé fontos erénye Stoll kiadványának az egyes szövegek textológiai áttekinthetősége, s az egész anyag könyvészeti szempontból esztétikus elrendezése, munkalélektani aspektusból pedig kézhezálló volta. Ennek magyarázata az, hogy a szöveggözlésekhez fűződő, az elmondottakból következően karcsú apparátus elég jól elfér az egyes versek alatt, esetleg mellettük, a következő lapon. Az olvasó így együtt látja a művet, a szövegváltozatokat s a szövegforrások felsorolását.

Az egyes szövegeket közvetlenül érintő információk közül kötetvégi elhelyezést csak az egyes versek időrendjére vonatkozó jegyzetek igényeltek. Az első kötethez, amely az 1916–1927 között készült versek főszövegét és lapalji jegyzeteit tartalmazza, az említett kronológiai jegyzeteken kívül még egyéb fontos záró fejezetek is csatlakoznak. Az E kiadásról című egységben a szerkesztő nemcsak elveit, módszertani megfontolásait fejt ki, hanem felvázolja az eddigi fontosabb József Attila-kiadások történetét is. A szövegforrásokat tárgyaló fejezet szakszerű leírást ad a költő életében megjelent kötetekről, tartalmazza azoknak a periodikáknak, antológiáknak a listáját, amelyekben a költő versei napvilágot láttak (természetesen a megjelent versek és a megjelenési időpontok feltüntetésével), végül ismerteti azokat a kéziratosokat, amelyek eredetije ismeretlen helyen van. A második kötet főszövegét (az 1928–1937 közötti művek közlését) a Töredékek, illetve a Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok szöveggözlései egészítik ki. Sőt, találunk egy Függelék című fejezetet is, amely „a legkülönbözőbb, József Attilával kapcsolatos szövegeket” tartalmazza, de amelynek legérdekesebb hányadát azok a József Attila-versikék, töredékek képezik, amelyek kortársak emlékezetében maradtak fenn, illetve azok, amelyeket neki tulajdonítottak, de szerzőségük kétes. Mindezt a munkát Stoll Béla nagy pontossággal, biztonsággal, körültekintéssel végezte el, a rendelkezésre álló források révén elérhető legmagasabb szinten teljesítette feladatát. A *József Attila összes versei* című kiadványt tehát a XX. századi kritikai kiadások egyik lehetséges változatának mintájaként kell számon tartanunk.

Tverdota György

Juhász Gyula Emlékkülés.

Városi Tanács, Makó, 1984. 29 l. (A Makói Múzeum füzetei 32.)

Gyarapodnak a szűkebb szülőföld kulturális hagyományait és múltját föllelvenítő, a nagy szülöttekre emlékező kiadványok. Ezúttal a Juhász Gyula születésének tiszteletére rendezett makói emlékkülés két előadását olvashatjuk a városi tanács jóvoltából.

Az első előadó, Császtvay István a Juhász Gyula-kutatás és -értékelés történeti áttekintését vállalta. Dolgozatában felrajzolja a művelődéspolitikai és ideológiai hátteret, s az életmű belső fejlődésének, ellentmondásainak néhány sajátosságát elemelve követi nyomon a költői portré alakulását az irodalmi és köztudatban.

Péter László nagy filológiai körültekintéssel vizsgálja a Makón íródott versek kronológiáját és életrajzi hátterét. E versek egy része az alatt a négy év alatt született, míg Juhász Gyula a makói gimnáziumban tanított; a későbbiek Espersit János vendégszerető házában keletkeztek. A visszaemlékezéseknek, Espersit naplójának és a mű-

veknek értő elemzése, egybevetése során kibontakoznak a jellegzetes – immáron konkrét élményekhez kapcsolható – Juhász-i motívumok.

Dobó Katalin

Kabdebó Lóránt: A műhely titkai

Budapest, 1984. 326 l. (Kozmosz könyvek)

Az ifjúságnak szánt könyvsorozatban jelent meg, ám irodalomtörténeti kutató-sokhoz is hasznos Kabdebó Lóránt legújabb kötete. *A műhely titkai* interjúi az alkotó művészek (írók, költők, képzőművészek) titkait fűrkészi egy-egy konkrét mű létrejötte kapcsán. A beszélgetések 1981 és 1983 között a Magyar Rádióban hangzottak el *Költészet és valóság* címen, a nyomtatás számára átdolgozott változat először az *Életünkben* jelent meg.

Az interjúk kiindulópontja legtöbbször egy vers vagy egy regényrészlet felelevenítése, hogy azután a kor, a keletkezés körülményei is megvilágosodjanak. Kabdebó úgy irányítja a beszélgetéseket, hogy az összefüggések más művekkel éppúgy napvilágra kerüljenek, mint az írói kapcsolatok, irodalmi társaságok hatása. A kötet interjúalanyai: Sötér István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Mándy Iván, Szobotka Tibor, Kálnoky László, Lakatos István, Orbán Ottó, Nemes Nagy Agnes, Szabó Magda, Hubay Miklós, Ágh István, Bella István, Károlyi Amy, Vas István, Takáts Gyula, Rába György, Garai Gábor. A saját mű helyett az apa, illetve a költőtárs verseiről beszél G. Szabó Lőrinc és Weöres Sándor (Pilinszky János: *Szálkák* c. kötetéről). Művészetének irodalmi vonatkozásairól (is) szól Vigh Tamás, Feledy Gyula, Barcsay Jenő, Szántó Piroska.

A beszélgetések nyomán érdeklődővé váló ifjúságot a kötetben szereplő szép irodalmi művek válogatott bibliográfiája igazítja el.

Németh S. Katalin

Káich Katalin: Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1836–1918.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1983. 268 l. (Értekezések, monográfiák 6.)

Káich Katalin *A zombori magyar színművészet története és repertórium 1825–1918* című 1975-ben megjelent monografikus feldolgozása és adattára után feldolgozta az újvidéki magyar színjátszás történetét is. Műve a színháztörténeti áttekintésre és a repertóriumra tagolódik. Az első fejezet az 1830-as évek közepétől az 1880-as évekig szórványosan megjelenő magyar társulatok működését térképezi fel, a magyar színjátszás kibontakozásának előzményeit mutatja be. Az 1880–1900 közötti időszakot tárgyalva részletesen foglalkozik a vidéki színjátszás intézményesülésének kérdéseivel, az országos színvonalú rendezésre irányuló törekvésekkel, a színi-kerületek kialakításának problémáival, ezen belül a Bács-Bodrog megyei viszonyok, különösen a színpártolás helyzetének elemzésével. Utal az erős hagyományokkal

rendelkező Szerb Nemzeti Színház és színészet mellett a kibontakozó magyar nyelvű színészet helyzetére is. A század végére a folyamatossá váló színielőadások új színházlátogatási szokásokat alakítottak ki. A kultúrmissziós feladat betöltése „nem azt jelentette, hogy a színjátszás a magyarosodás eszközévé vált, mint ahogyan ezt a hivatalos művelődéspolitikai meghirdette és elvárta, hanem azt, hogy magyar színházi közönséget teremtett Újvidéken, s amennyire a körülmények megengedték, az egyre színvonalasabbá váló szórakozás mellett, időnként az igényesebb színpadi kifejezés-mód, a »magas művészet« is megértésre, befogadóra talált.”

A tanulmány legterjedelmesebb része a folyamatos magyar színjátszás 1900–1918 közötti periódusával foglalkozik, ez a konszolidáció, a szervezett anyagi támogatás és színvonalas társulatok működésének ideje. A szerző áttekintést ad a helyi újságok (Újvidék, Újvidéki Hírlap, Határőr, Újvidéki Napló) színházi tudósításairól, elemzi a színikritika kezdetleges terminológiáját, felméri a híradások forrásértékét. Részletesen foglalkozik az 1901–1913 között megjelent Újvidéki Színházi Újság szórványosan fennmaradt számaival, az 1917-es Újvidéki Színház című lappal, levéltári források alapján a tervezett színházi újságokkal. Az utolsó fejezet bemutatja a Nyári Színkör felépítésére irányuló kísérleteket, az 1906-ban elkészült terv építészeti műleírását.

Az adatokban gazdag és tényszerű elemzés legnagyobb értéke, hogy a színház-történeti források teljes feltárásán alapul. A levéltári kutatások során feldolgozásra kerültek a tanácsi iratok (közigazgatási iratok, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgármesteri iratok) éppúgy, mint a Színügyi Bizottság dokumentumai. A helyi sajtó mellett a színlapok, aprónyomtatványok adatai alapján rajzolódik ki a történeti áttekintés, ezek a források adják a mű második részének, az adattári összeállításoknak az alapját. Az Újvidéken előadott színpadi művek repertórium 1836–1918 között cím szerinti ábécében közli a bemutatott darabokat (cím, műfaj, felvonásszám, szerzőségi adatok, a bemutató dátuma, a társulat igazgatójának neve stb.). Szezononként az egyes színigazgatók neve alatt társulati névsorokkal közli az 1881–1918 között Újvidéken járt színtársulatok jegyzékét is.

A helytörténeti monográfia egy fejezete annak a még csak töredékesen megvalósult programnak, amelynek eredményeire a magyarországi színház-történet tervezett szintézise felépülhet.

Belitska-Scholtz Hedvig

Kántor Lajos: Vallani és vállalni. Egy irodalmi vita és környéke (1929–1930). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 172 l.

Az 1929 októberében *Vallani és vállalni* cím alatt az Erdélyi Helikonban elindított ankét a történelmi regényről és a korabeli erdélyi magyar író, irodalom hívatásáról széleskörű és heves visszhangot váltott ki, s alkalmat adott a különböző világnézetű, esztétikai krédót valló íróknak és publicistáknak, ideológusoknak is arra, hogy állást foglaljanak több politikai, világnézeti és művészeti kérdésben. A vallomás és vállalás bátorsága és a gyávaság elmarasztalása oly határozottan történt és annyira meghatározónak bizonyult, hogy messze túlélte a folyóirat- és újságkereteket, sőt túl-

mutatott a korabeli irodalmon is: az akkori konkrét kérdésselvetés szimbolikus jelentéssel, erkölcsi magatartást minősítő ítélettel telítődött – ez a jelentése ma is. Kántor Lajos új kötete ennek a vitának a genesisét, lefolyását és hatását dolgozza fel, példaértékű alapossgal és forráskritikával. Kántor tudatában van annak, hogy ez az ankét hatásával együtt modellértékű mutatója az erdélyi magyar irodalom szereptudata kialakulásának, melyben láthatóvá válik az álláspontok sokfélesége mögött az író is, leginkább a vita gondos előkészítője, a szerkesztő irodalomszervező és -teremtő Kuncz Aladár. Kántor a vitát kiváltó írás értékelése, a vita fázisainak nyomonkövetése előtt a korabeli értékeléseket veszi sorra (Tabéry Géza, Molter Károly, Ion Chinezu, Jancsó Elemér, Tolnai Gábor, Ligeti Ernő álláspontját), majd a vita kortársi utóéletét (az újabb romániai magyar irodalomtörténetírásban Sóni Pál, a Kántor–Láng-féle irodalomtörténet, a Dávid Gyula–Marosi Péter–Szász János írta középiskolai tankönyv, Tóth Sándor, Mózes Huba, Ritoók János és Marosi Ildikó eredményeit), felismerve, hogy nem elegendő visszamenni csupán az ankét kezdetéig: a nyílt kimondás álláspontja ez időben a Babits által ismertetett *Írástudók árulása* körül fogalmazódott meg. Kántor Lajos ezután a Helikont szerkesztő Kuncz Aladár és Babits kapcsolatának tényeit, a Babits segítségét (írást) kérő, nagy koncepciójú kolozsvári szerkesztő világszemléleti változásait, az új, „Európa-szerte létező írói érületípus” összetevőit (az I. világháború utáni értelmiségi felelőssége, az írástudó morális kötelezettségei, a nacionalizmus elítélése, erkölcsi princípiumok) elemzi, részben Cs. Szabó nyomán, részben az akkori román irodalmat olvasva. Különös jelentősége van Kuncz Aladár szerkesztői programjának, s azoknak a különbségeknek is, amelyek Gaál Gábor Korunkja és Kuncz Helikonja között döntőek voltak; ezek ütközőpontja a transzilvanizmus volt. A két szerkesztőnek az „erdélyi gondolat” megítélése közti nézeteltéréseit Kántor tárgyilagos érzékenységgel mutatja be *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában* (Kuncz, Nyugat, 1928) és *Az „erdélyi gondolat” tartalma és terjedelme* (Gaál, Korunk, 1928) című írásaik elemzésével, kitekintéssel az Ady-pörre és más vitákra is. A vitát megelőző folyamatok Kosztolányi és Kuncz szövegeiben is megmutatkoznak, különösen az Ady-revizíót kiváltó *A Toll* című írásban és Kuncz szerkesztői programírásában (*Erdély az én hazám*); ezek pontos, kronologikus felsorakoztatása és az összefüggéseket felfedő értelmezése a szerző nagy érdeme. Ezek sorába illeszkedik az Áprily-féle Helikon (1928. V.–1929 ősze) és a Kuncz szerkesztette időszak (1929. IX.–1931 tavasza) bemutatása, s annak a dokumentumnak a közlése, mely bizonyítja: a vitára Berde Máriát Kuncz inspirálta egy levelében, fölkérve az írónőt Tabéry *Vértorony* című regényének bírálatára: ez a regény mutatkozott alkalmasnak arra, hogy ürügyén a történelmi regény múltbafordulása helyett Kuncz a sorsvállalás őszinteségét szorgalmazza. A vitaindító számbavétele után Kántor magának a vitának a lefolyását foglalja össze, Tamási, Szántó György, Kacsó, Gaál Gábor, Kovács László, Spectator, Heinrich Zillich és mások véleményének mérlegre tételevel. A kötet utolsó fejezete ars poeticák és művek szembesítése, a Vallani és vállalni-vita konzekvenciáinak fényében. A kötetet a polémia könyvszete, hasznos jegyzetanyag és névmutató teszi teljessé.

Csapody Miklós

Karinthy Frigyes: Szavak pergőtüzében.

Válogatta és a szöveget gondozta: Ungvári Tamás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 785 l. (Összegyűjtött Művek)

Mára már talán elfeledett tétel, hogy a nevetetéshez nem alacsonyságokra rájátszó számítások kellene, hanem mély emberismeret, roppant műveltség és a próbákat megálló emberség. Jelenkorunk felületen piszmogó humoristái, humort író íróink jószerével képtelenek észrevenni, hogyan szalad ki papírjuk és tolluk alól az idő, hogyan romlik meg és silányul kisszerűvé – azaz: válik humortalanná – szinte megírásuk pillanatában humorizálni szándékozó művük.

Karinthy még elképzelhette, hogy két nagy hatalom versengésekor az egyik nagy hatalom az állam (mondjuk Japán), a másik nagy hatalom egy humorista.

Mert, hogy nem vicc-ista volt, hanem író. Ha kellett, kitűnő és a szó jó értelmében profi újságíró.

A most közreadott, közel kétszáz írás – melyek nagyrésze most lép át a különféle újságokból a könyv lapjaira – publicisztika a javából. Három esztendő termésének a legjavát olvashatjuk itt (1933 januárjától 1935 decemberéig tartó időszak), azokat a napi szorgalommal írt cikkeket, melyek e válogatás szempontjait, egyúttal Karinthy Frigyes érdeklődésének a tágasságát is demonstrálják. Ahogyan a válogató és szöveggondozó Ungvári Tamás írja az utószavában: „egyfelől irodalmi tanulmányok, kritikák szabják meg e publicisztika egyik partját, (...) a kroki, a karcolat húzza meg a másikat.”

Karinthy publicisztikájának nemcsak a minősége elgondolkodtató, hanem a mennyisége is. Ha hinni lehet egy bizonyos rajongójának, közel ötezer cikket írt. E rendkívül nagy számnak csak elenyésző töredéke tehát a mostani vaskos kötetbe fölvevett majdnem kétszáz, de ez a mennyiség is meggyőző arról, hogy érdemes lenne valamennyit (az Ady-publicisztikához hasonlóan) megjelentetni.

A *Szavak pergőtüzében* címmel megjelentetett összeállítás a század legkritikusabb évétől indítja az újságcikkek, publicisztikus jellegű írások sorát. Noha Karinthy humora megmarad (a könyv lapjain olvashatóak például az *Így írtok ti* irodalmi paródiák újabb, csak később felbukkant darabjai is), ezekbe a művekbe már fenyegetettség, a könnyedségbe komorság vegyül. A humor áttételekkel, megemelt pillanatokkal működő gépezetét így váltja fel, válthatja fel a közvetlenebb, gyorsabban ható forma: az újságírás.

Ezt a Karinthyt kevésbé ismerhettük eddig. Bár tehetségének és műnemi hajlékonyságának ismeretében tudható, hogy „mindenre képes író” volt.

Z. T.

Károlyi Amy: Születésem története.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 201 l.

„A költő kétszer születik. Először anyától, másodsor, mikor megtalálja a hangját.” Ezzel a mondattal kezdődik Károlyi Amy esszé-kötete. A születésem története a lírai egyéniség kibontakozását vizsgálja. Az első fejezetben gyermekkori él-

ményeit idézi fel, melyek hozzásegítették költői látásmódja kialakulásához. A kötet további fejezetei költő-portrékat tartalmaznak, de a lírai megközelítés itt is érvényesül. Károlyi Amy az esszét szubjektív műfajként kezeli, önmagáról is vall, mikor bemutatja az általa választott költőket. Különböző nagyságrendű és karakterű művészeket helyez egymás mellé kötetében, akiket összefoglalóan így jellemez: „az elkésették vagy korán jövők, a pályáról leszorultak, a posztumusz sikerűek.” A kötetben szereplő költők jelentős része nem különösebben tanult költő. Irodalomtörténetek alig, vagy egyáltalán nem említik nevüket. Vannak közöttük műkedvelő nemesek a XVIII. századból (Orczy Lőrinc, Lázár János, Vályi Nagy Ferenc), tragikus sorsú múlt század végi alakok (Ferenczy Teréz, Szöllősy Nina, Karay Ilona) vagy a kortárs, életét az örültekházában végző Imre Farkas. Képzetlenségük mögött éles szemmel ismeri föl tehetségüket, vagy annak csírájában elhalt lehetőségét. De szó esik a nagyokról is: néhány találó vonással jellemzi például Berzsenyi Dánielt, Kondor Bélát, Pilinszky Jánost.

A kötet középpontjában Emily Dickinson áll. A múlt századi amerikai költőnő életművének megismertetése a hazai olvasókkal régi szívügye Károlyi Amynak. 1978-ban verseiből fordított válogatását adta közre. Az ehhez készült kísérő tanulmányt emelte át a jelen kötetbe. Egy kettős portréban a Weöres Sándor által teremtett Psyché valóságban is létező modelljét, Wesselényi Polyxenát, az emancipált nő XIX. századi előfutárát mutatja be. A könyv utolsó portréját egy Magyarországon alig ismert amerikai írónőnek, Katharine Hathawaynek szánja.

A költői életművek értelmezését bőséges idézetekkel szövi át. Szeretettel és nagyfokú azonosulással közelíti meg „választott tárgyait”, de ugyanakkor kegyetlenül pontos képet ad róluk. Károlyi Amy lírai esszékötete odaállítható Weöres Sándor *Három veréb hat szemmel* c. antológiája mellé.

Csóra Karola

Károlyi Gáspár a gönci prédikátor.

Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Szabó András. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 234 l. (Magyar Hírmondó)

Károlyi Gáspárt főként bibliafordítóként tartotta számon eleddig a köztudat. Szabó András e kötete és a könyvhöz írt utószava immár a többfelé ágazó életművet igyekszik bemutatni. Ennek érdekében teljes terjedelmében közli Károlyi egyetlen önálló munkáját, az 1563-ban megjelent *Két könyvet*, leveleit, biblia-ajánlása részletét, valamint a róla szóló egykorú híradásokat.

Így valóban a pillanatnyi tudásunk szerinti legteljesebb Károlyi-portré kerekedik elénk az összeállításból. A bibliafordítást igazgató „istenes vén ember” mellett megismerjük a gondolkodót, aki a *Két könyv*ben elsőként rajzolta meg prózában a magyar reformátorok történelemszemléletét összegező világképet. Ugyancsak fogalmat alkothatunk egyházszerző tevékenységéről, amelynek eredményeként a „Tisza jobb partján megerősödött a helvét irányú egyház”, mely jelentős szerepet vállalt az országrész szellemi arculatának alakításában.

A koncepciózusan összeállított könyv jegyzetei és szómagyarázatai révén is

hasznosan járul hozzá a magyar reformáció e fontos alakjának s általa a kálvinizmus hazai recepciójának alaposabb megismeréséhez és megértéséhez.

J. J.

István Käfer: Vzajomnosti slovensko–mad'arské.

Szlovák–magyar kölcsönhatások. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 223 l.

A szlovák irodalommal és a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó magyar irodalomtörténész ebben a kötetben tanulmányait, esszéit és irodalmi publicisztikáját gyűjtötte egybe. Elsősorban szlovák közönség számára: a hazai nemzetiségi szlovákságnak (hiszen a Tankönyvkiadó a nemzetiségek anyanyelvű könyvkiadója) és a szlovákiai olvasóknak.

Kötetének felső fejezete a régi magyar és a szlovák irodalom kapcsolataival foglalkozik (barokk kor, az Egyetemi Könyvtár szlovák művelődéstörténeti jelentősége stb.). A második fejezetben klasszikus magyar, illetőleg szlovák írók (Petőfi, Hviezdoslav, Ady) fogadtatásáról olvashatunk a másik nép körében. Ezután az irodalmaink közötti csereforgalom kérdéseit taglalja szerzőnk néhány konkrét mű kapcsán. Igen tanulságos elemzése Ladislav Ballek szlovák író regényéről (A segéd), amelyben a kölcsönös előítéletek szerkezetét, előfordulásait vizsgálja. A tematikailag sokféle kalandozó, különböző műfajú írásoknak közös mondandója: az előítéleteket csak úgy lehet legyőzni, ha tüzetesen megismerjük őket.

Kiss Gy. Csaba

Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 294 l. (Opus. Irodalomelméleti tanulmányok 8.)

A szerző a metrikai megközelítésnél lényegesen szélesebb körű verselméleti vizsgálódásokat tűz maga elé s valósít meg.

Elsőként a magyar verselmélet tudománytörténeti folytonosságának kérdését tárgyalja, a XVIII. századi kezdetektől napjainkig. A vershangzás általános ritmuselméleti és sajátos nyelvhangtani alapjaival foglalkozik a következő fejezet. Az ez esetben nyilván kulcsfontosságú *ritmus* fogalmát a szerző így határozza meg: „A RITMUS a valamely szempontból egynemű valóságmozgások sorozatos térbeli és/vagy időbeli ismétlődésének (sorozatosan ismétlődő rendezettségének) a társadalmi tudat folytonosságában történetileg kialakult, érzékelhető tükröződése.”

Az előbeszéd és a költészet hangritmusának, a nyomatékrend és a sorsképzés összefüggéseinek – különös tekintettel az élettani eredet lehetőségére – tömör áttekintése után vonja le Kecskés András következtetését: „A hangzó versszöveg tehát mind a jelentés, mind a hangzásszerkezet felől kötött: ez a kettős kötöttség teszi igazán versé ...”

A vershangtani ritmuselvek a világgöltészetben címet viselő harmadik fejezet áttekintést ad a versmérték és a versritmus értelmezéséről, majd elemzi a különböző ritmuselveket (vershangtani, szótagszámláló, szótagmérő, szótaghanglejtéses, hang-

megfelelése, szónyomatékos, mondathangsúlyos, mértékkapcsoló). A szótagmérő ritmuselvet tárgyalva a szerző egy alfejezetet szentel a magyar költészetben meghonosodott szótagmérő sor- és szakaszmértékeknek; a szólamnyomatékos ritmuselvet pedig, mivel szerinte „e ritmuselv képezi az eredeti magyar versmértékek történeti kialakulásának alapját”, külön fejezetben is kimerítően tárgyalja. Kecskés András hangsúlyozza, hogy elsődlegesen nem versképleteket, hanem vershangtani ritmuselveket kíván rendszerezni, azaz a hagyományosnak mondható Horváth János-i felfogástól elhatárolja magát.

Megállapításait – a 116–118. lapon olvasható *összegezés* alapján – így foglalhatjuk össze: a szólamnyomatékos ritmuselv érvényesülése költészetünkben ősi finnugor örökség, amelynek kialakulását számos tényező befolyásolta, a legfontosabb ezek közül a szólamok szerinti beszédtagolás és a hanghordozás főnyomatékainak (a szólamoktól persze nem független) eloszlása. A magyar nyelvben a szólamok vagy önálló ütemet képeznek, vagy ütempárrá alakulnak, az előbbi leggyakrabban 2–4 szótagos, az utóbbi 5–8. Ez a fajta tagolódás az élőbeszéd sajátossága, ezért bizonyos fokig variábilis. A természetes magyar ütempárok első tagja 4 v. 3, a második az elsónél nem több szótagú. A magyar beszédritmus, amelyből versmértékeink kialakultak, eredeti ütempárijai a következők: 4/2, 4/3, 4/4, 3/2, 3/3. Szólamnyomatékos verseink sorképzését az ütemek és ütempárok és a sor- sortagok szótagszámának sorozatos, kölcsönös megfelelése határozza meg; a sormértékeket szabad ütemek és ütempárok alkotják.

A továbbiakban a szerző a vershangzás mennyiségi leírásának néhány lehetséges módszerét ismerteti, itt a szemléletesség kedvéért Petőfi: Járnak kelnek sokan zöld erdőben... versének nyomatékozhatósági táblázatát is közli.

A magyar szabadvers-típusok történeti és alaki rendszerezésére tett igényes kísérlet és a vershangzás esztétikai kifejezőértékéről szóló – példákkal is gazdagon illusztrált – fejezet olvasható még e monografikus igényű munkában.

A kötetet a verselméleti szakirodalom válogatott bibliográfiája, az ábrákat tartalmazó melléklet, a jelek és rövidítések feloldása, valamint tárgy- és névmutató zárja.

K. P.

Kecskés András–Szilágyi Péter–Szuromi Lajos: Kis magyar verstan.
Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1984. 156 l.

A Kis magyar verstan tanári kézikönyvnek készült, s mint ilyen, vitathatatlanul hasznos vállalkozás. Az elméleti kérdések részletekbe menő boncolgatása helyett a szerzőhármassal elsősorban gyakorlati példatárát, a tanításban jól hasznosítható segéd-eszközt kívánt olvasói kezébe adni; tették ezt oly módon, hogy a nem kevés alapkérdésben meglévő véleménykülönbséget nem kísérelték meg elkendőzni.

A ritmuselvek és versrendszerek (Kecskés András) címet viselő tömör áttekintést a négy alapvető verselési rendszer ismertetése követi. Kecskés András írta az ütemhangsúlyos mértékrendszer című fejezetet, Szilágyi Péter az időmértékes verselésről szólót, a szimultán verselés kérdéseit Szuromi Lajos, a szabadversét Kecskés

András és Szilágyi Péter tárgyalta. A rímről – amely a magyar nyelvű költészet történetében kétségtelenül kiemelkedő jelentőségű verstani kategória – Szuromi Lajos foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat.

A kötetet jól hasznosítható függelék zárja. Ebben a verstani leírás és megnevezés című, mindössze két lapnyi fejezet a gyakorló tanár munkáját hivatott segíteni, a mutatók, továbbá az ajánlott irodalom jegyzéke pedig az általános használhatóságot könnyítik meg.

K. P.

Kelet-európai századok.

Tanulmányok Gál István Apolló folyóiratának és Sziklay László tudományos pályájának ötvenedik évfordulójára. Szerkesztette és bevezette: Fried István. Közzéteszi a József Attila Tudományegyetem Összehasonlító Világirodalmi Tanszéke és a Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai tanszéke. Budapest, 1984. 27 l.

Az 1934-es esztendő jelentős dátum a magyar összehasonlító irodalomtörténet-írásban és a magyarságot a szomszéd népekkel összekötő kapcsolatok kutatásában: ekkor indult *Gál István* Apolló című folyóirata az újhumanizmus szolgálatában, s kezdte pályáját *Sziklay László*, a magyar szlavisztika egyik legjelentősebb alakja. Az ötvenéves évfordulóra kiadott füzet öt vázlatot foglal magába: *Kiss Gy. Csaba* Sziklay lengyel vonatkozású tanulmányait, köztük Miczkiewicz-kismonográfiáját ismerteti, *Horváth Lukács Borbála* pedig a romantikus irodalomszemlélet kezdeteiről rajzol összefoglalót, német, magyar és orosz anyagon mutatva ki, hogy a romantika-fogalom értelmezésbeli sokrétűsége ellenére rendszerszerűséggel állunk szemben, amelynek irodalomszemlélete az antifeudális progresszióval kapcsolódott össze. *D. Zöldhelyi Zsuzsa* Turgenyev *Töretlen föld* című regényének magyar fogadtatásáról szóló írásában névtelen ismertetéseket mutat be Jókai A Hon című lapjából, amelyek forrását a mérsékelt narodnyik Lavrovnak angolul megjelent, német közvetítéssel Magyarországra is korán eljutott tanulmányában jelöli meg. Fogalomtisztázó írásában *Fried István* arra keresi a választ, hogy az egyes, a különös és az általános kategóriái valóban alkalmazhatók-e a nemzeti irodalom, az irodalomközi kapcsolatok és a világirodalom viszonylatában. Minthogy a nemzeti irodalom nemcsak a művek összessége, hanem a nemzeti irodalmi életé és az irodalmi intézményeké is, megállapítása szerint ez a rendszer nem lehet azonos a világirodalommal. Fried tétele szerint a világirodalmi szerepű alkotókat, bizonyos műveket és irodalmi kapcsolatokat, másként: korstílust alakító alkotók, művek meghatározott sorát kell világirodalomnak tekintenünk, függetlenül attól, hogy valóban ismertek voltak-e korukban vagy sem. Nemzeti irodalom és világirodalom következőképp másként viszonyul egymáshoz, mint az egyes és az általános. *Poór János* írása a jozefinista reformok magyarországi hatásairól ad vázlatos áttekintést, egy korábbi tanulmány kivonataként.

Cs. M.

Kellér Andor: Író a toronyban.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 183 l.

A regényes életrajz műfajába sorolható Kellér Andor könyve, melyben emléket állít rajongva tisztelt barátjának, Szomory Dezsőnek. 1958-ban jelent meg először a könyv, és rögtön sikert aratott. Kellér azzal a szerencsés véletlennel kezdi a történetet, amely hozzásegítette, hogy egész fiatal korában – a 20-as évek elején – megismerkedhessen az akkor már legendás hírű íróval, és hamarosan szűkebb baráti köréhez tartozhasson. Személyes emlékei, kortársak visszaemlékezései és anekdoták mozaikkockái adják össze a képet a Lajos utcai „toronyba” visszahúzódó Szomoryról. Gőgje és önimádata nem engedte, hogy bármelyik írói csoporthoz csatlakozzék, ezért maradt magányos. Különc, polgárpukkasztó viselkedése visszariasztotta, de ugyanakkor ámulatba ejtette a körülötte lévőket. Despota, öntömjénező, barátaival szeszélyes, de ezzel együtt szeretetre, sőt csodálatra méltó egyénisége volt, ez körvonalazódik Kellér Andor életrajzából.

Szomory Dezső munkássága ma már kevésbé ismert. Zseniális beleérző képességgel alkotott. Az I. világháború idején híressé vált regénye, a *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről* megrázó erővel mutatja be a háborútól tépázott Európát, holott írója soha nem látta a frontot. Legnagyobb sikereit elsősorban drámáival aratta, legtöbbjük a magyar történelem nagy alakjairól szól. Írásainak nyelvi gazdagsága, mondatainak barokkos szövete helyenként a magyar nyelv mesterére vall.

Kellér Andor művének nagy erénye, hogy hiteles képet ad Szomory egyéniségéről, élénk, meggyőző színekkel festi a két világháború közötti irodalmi élet hangulatát, az írók kávéházi életét. Humoros anekdotákkal fűszerezve bemutat egy azóta rég letűnt világot.

Csóra Karola

Kemény G. Gábor: A dunai mikrokozmosz.

Békéscsaba, 1984. 45 l. (Új Auróra Füzetek)

A vékony kötet az 1981-ben elhunyt történész poszthumusz könyve, *Kemény G. Gábor* kiadatlan írásait tartalmazza. Ezek az írások is a szomszéd népekkel való megértést keresik, szervesen kapcsolódnak az életműhöz, azokhoz a témákhoz és személyekhez, amelyekkel a történetíró életének utolsó évtizedeiben foglalkozott.

A kötetet nyitó, *Az andornaki üzenet* című írás Mocsáry Lajosról szól, tulajdonképpen bevezetőnek készült a jeles nemzetiségi politikus gondolatvilágát bemutatni szándékozó (tervezett, de el nem készült) breviáriumhoz.

A szomszédok egy-egy olyan személyiségét ismerhetjük meg a könyv vázlataiból, akik keresték a magyarsággal a politikai kapcsolatokat, saját népük történelmében igen fontos szerepet játszottak: a román Nicolae Balcescu az egyik, az újvidéki szerb Svetozár Miletić a másik. Ezen kívül olvashatjuk itt magyarul a *Jókai Mór* szlovák kapcsolatairól szóló dolgozatot, amely eredetileg szlovákul látott napvilágot egy folyóiratban 1973-ban, s a most közölt változat ebben a formában magyarul még nem

jelent meg. A befejező írás egy interjú, melyet Kemény G. Gábor a hazai román lapnak adott törekvéseiről, a kapcsolat kutatás feladatairól 1971-ben.

K. Gy. Cs.

Képvversek.

Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Aczél Géza. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1984. 132 l.

Vizuális törekvések a költészetben címmel írt előszót Aczél Géza a képvetségválogatáshoz. A cím és a tanulmányértékű kísérőszöveg közötti – nyilván indokolt – csúsztatás is arra utal, hogy még föltáratlan, rendszerezésre váró területre kalauzolja olvasóját a kiadvány. A több mint nyolcvan vizuális munkához írt bevezetőben Aczél áttekinti a költészet történetében föllelhető, irányadó törekvéseket és fölemlíti az ezeket leginkább reprezentáló alkotásokat. Természetesen elsősorban a magyar költészet ilyen jellegű munkái és megnyilvánulásai érdeklik, s egészen napjainkig igyekszik – néhány joggal megkérdőjelezhető hiánytól és méginkább kérdéses jelenléttől eltekintve – nyomon követni költészetünk vizuális vonulatait.

Munkája csak kezdeti, nem is igazán bátor, de koncepciózus lépés az újabb költészet megismertetésében és elfogadtatásában. Igazi értelme akkor lenne, ha követnék újabb, frissebb, szélesebb koncepciójú és válogatású kiadványok. Különben dokumentum marad, bár annak becses és örvendetes.

Zalán Tibor

Kerényi Grácia: Nem mindegy.

Válogatott történetek és mesék, előadások és utazások. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 484 l.

A kötet megjelenése óta elhunyt kiváló műfordító könyvének nagyobb fele életének körülményeit és történéseit jeleníti meg lírai visszaemlékezések, portrék, naplójegyzetek formájában, vérbeli szépírói eszközökkel. Egy huszadik századi értelmiségi pálya alakulásának állomásai, az irodalmak közvetítőjének szellemi fejlődés vonalait rajzolódna ki a lapokon, a *Szép emlékek, jöjjetek* c. életrajzi regényben. A kötet további része lengyel és magyar színházi előadásokról szóló reflexiókat, és a sok utazás során szerzett irodalmi–emberi élményeket rögzítő színes, lírai hevületű írásokat tartalmaz. Riportjai élők, mozgalmasak, minden helyszínét kitűnően jeleníti meg, s eközben számos irodalomtörténeti, színháztörténeti adalékot örökít meg csevegő, könnyed műfajú írásaiban. Pedagógiai célzatú, szubjektív hangú cikkei írása közben bevallottan az „életformálás” vágya vezérli, szeretné szélesíteni a környező országok kultúrájára és a saját történelmi emlékeinkre, kapcsolatainkra fogékony, érzékeny emberek körét.

R. T. O.

Két magyar Anyegin, Bérczy Károly és Áprily Lajos fordításai

Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 404 l.

Ritkán esik meg, hogy fordított mű szerves részévé válik a befogadó irodalomnak, olyannyira, hogy az új közegben önálló, sajátos életre kel, s hatása az eredeti művekével vetekszik. Arany János Shakespeare-tolmácsolásain, a Nyugat nagyjainak néhány lírai versfordításán kívül talán csak Bérczy Károly magyar Anyeginje ilyen. 1866 óta strófái nemzedékek fülében zsongtak, és nemcsak a rokon hangulatú Krúdy, hanem más írók is gyakran idézték egy-egy sorát, mely már-már szállóigeként terjedt.

Éppen ezért sokakban keltett meglepetést, sőt némi ellenérzést, amikor az Európa Könyvkiadó elődje 1953-ban Áprily Lajos új fordításában tette közzé Puskin remekművét: Anyegin után Anyegint.

Áprily Lajos rátermettségét – és az eredmény láttán: bravúráját – senki sem vitatta, az új fordítás létjogát mégis indokolni kellett. Azzal, hogy Bérczy Károly túlságosan biedermeieressé finomította az egyszerűbb és vérbő hangvételű orosz költeményt, és bár az eredeti nyelvből dolgozott, nem mentes a tévedésektől; Áprily Lajos viszont kevesebb zeneiséggel nagyobb tartalmi hűséget valósított meg.

A két egyaránt, de másképpen remek fordítás közös kötetbe foglalása jó alkalmat kínál tüzetes összehasonlító elemzésükre, melyhez persze kellő terjedelem és megbízható orosz nyelvtudás szükséges. De néhány rövid sorban is levonható némi tanulság.

Bérczy Károly fordításának sikere nemcsak azért oly tartós, mert nyelve – kellemes és szinte kívánatos régiességeivel együtt – időtállóan modern, hanem azért is, mert a fordító az eredeti mű szövegét, önkényesen bár, de finoman, kora és korunk modernebb ízléséhez közelítette. Elhagyogatta a Puskinnál itt-ott még felbukkanó antik rekvizitumokat. Bérczy Károlynál nincs Zeus, Cypris, Bacchus, Priamos; Phylisből „kis lány” lesz, falusi cyclopsból „a falu kovácsa”. Áprily Lajos, a pontosság jegyében, vállalta e terheket; talán kár volt. Ítélje meg ki-ki, melyik tolmácsolás szerencsésebb. Bérczyé: Odessza télen öt–hat hétig / Merő sártenger végesvégig, / Szakad az eső, s összecsap / A feneketlen mély iszap...”; Áprilyé: „Jó öt–hat hétre minden évben / – Így végzett róla Zeus dühében – / Odessza víz alá kerül, / S a sűrű sárban elmerül...”

Kötetünk a két klasszikus fordításán kívül Bérczy Károly tanulmányát, Krúdy-nak a versesregény 1920. évi kiadásához írt bevezetőjét, valamint Gara Arnoldnak ugyanehhez a kiadáshoz készült nyolc rézkarcát tartalmazza.

Lukácsy Sándor

A két világháború közötti Magyarországról.

Szerkesztette: Lackó Miklós. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. (Vélemények, viták)

A hatvanas évek végéig (sőt, még a hetvenes évek elején is) olyan kép élt a Horthy-korszakról a magyar történeti gondolkodásban, amelynek alapvonásait nagyjából az ideológiai megfontolások határozták meg. Azaz, e negyedszázadnyi időszak

csaknem minden szociológiai, társadalomtörténeti, politikai mozzanata és azok sajátosságainak értelmezése is alárendelődött egy monolit, alapjában kritikai-elutasító ideológiai konstrukciónak, mely csupán a baloldali mozgalmak, s részint a népi ideológia tekintetében engedett szabadabb teret a differenciált történeti megítélésnek.

Hogy a történeti közelmúlt iránti érdeklődés megújulására a Vélemények, viták-sorozat eléggé gyorsan reagál, annak persze nem ez a kötet az első bizonyítéka – de mostani vállalkozása azért is figyelemreméltó, mert a szaktudomány nézőpontjából igyekszik szélesebb távlatba állítani mindazt, amit az olvasóközönség elsősorban a memoárok, visszaemlékezések vagy történelmi regények jóvoltából a korábnál összetettebb, ellentmondásosabb történelmi valóságként ismerhetett meg. Arról persze nincsen szó, hogy ezek az írások revideálnák a *Magyarország története* c. köteteként megjelent szintézis alapelveit, de számos olyan ponton hoznak új megközelítési lehetőségeket, amelyekre a kézikönyvi összefoglalás annak idején kevesebb figyelmet fordíthatott. Ez a törekvés így mindenekelőtt Magyarország és a középkelet-európai térség kapcsolatainak gazdasági, politikai természetét vizsgáló írásokban, illetve a mai magyar társadalomfejlődés távlatában újrafogalmazódó gazdasági és nemzeti (nemzetiségi) kérdéskör elemzésének megváltozott hangsúlyaiban mutatkozik meg.

Az ilyen tanulmánygyűjtemények – jól látja ezt bevezetőjében Lackó Miklós – nem törekedhetnek teljességre, hiszen feladatuk nem lehet az egész korszak újraértelmezése. Sokkal inkább olyan kérdéskomplexumokat ragadnak meg, amelyek a kutatás egy-egy határoltabb területéről akár az egészet illetően is új szempontokat hozhatnak felszínre. Különösen annak következtében, hogy a hatvanas évek végéig a szak kutatás még azoknak a tényeknek sem mindig jutott a birtokába, amelyeket nem zárt el előlük a diplomáciai óvatosság, vagy amelyek felderítéséhez már a néhány évtizedes történelmi távlat is elegendőnek bizonyulhatott volna.

A kötet írásai bár átfogó témakörök szerint csoportosulnak, élesen nem határolódnak el egymástól, hiszen a gazdaság és társadalom, a politikátörténet vagy az ideológia-, sőt a diplomáciatörténet tényeit a szerzők egymással többnyire szoros összefüggésben értelmezik. Mindenekelőtt Ránki György (*A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében*), Lackó Miklós (*Szekfü Gyula és kortársai*) és Agárdi Péter (*Fejtő Ferenc és a magyar irodalmi-kritikai tudat*) írásai szemléltetik jól ezt a metodikai összetettséget: a nemzetközi gazdaság, a szellemi-, a szűkebben az irodalmi-kritikai élet dimenzióit vizsgálva jutnak általánosabb érvényű – olykor az ideológiai szférát is érintő – következtetésekre. Külön kell említenünk Szabó Miklós írását (*Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben*), mivel olyan jelenségét vizsgálja ennek az időszaknak, amely minden társadalom életében áruklódó tünete annak a logikának, hogyan sűríti a hatalom önlegitimációs politikai jelképekbe a nemzeti kultúra és történelmi tradíció nagy szimbólumait, illetve, hogy elsősorban mely társadalmi rétegekhez címzetten fogalmazza meg azokat. Persze, mint a kötet más írásaiban, egyelőre itt is a tények és a források kínálta értelmezési lehetőségek, illetve a mai interpretáció dialógusa tűnik a legérdekesebbnek. A kötet így főként annak a szemléletmódnak a struktúráit és kereteit rajzolja – számos ma is időszerű kérdést érintve – elénk, amelynek jegyében mai történettudományunk szembesülni

igyekezik a közelmúlt hatástörténeti értelemben le nem zárt társadalmi, politikai és gazdasági folyamataival.

Kulcsár Szabó Ernő

Kiss Ferenc: „Fölrepülni rajban..”

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 421 l.

Kevéssel e kötet előtt látott napvilágot Kiss Ferenc *Interferenciák* című gyűjteménye, melynek gerincét Ady- és Nyugat-tanulmányai, a Németh Lászlóról és Illyésről szóló magatartás-vázlatok alkották a 70-es évek végén keletkezett kritikákkal és vitáikat egyúttal. Szerkezetileg és témaköreit tekintve is egységesebb anyagból állt össze az újabb válogatás, melynek címéül Nagy Lászlónak egy, az 1969-ben megjelent *Elérhetetlen föld* antológiát bevezető mondatát választotta a kritikus Kiss Ferenc: „Fiatal tehetségek, ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak.” A nemzedék fellépését, első köteteiket köszöntő írások előtt azonban az irodalomtörténész Kiss Ferenc még Kosztolányihoz tér vissza: az *Esti Kornél évei* című tanulmány egy lényeges, és visszatekintő jellegénél fogva ott részletesen nem tárgyalt kérdést vesz közelebről szemügyre, azt, ami *Az érett Kosztolányiban* (1979) kidolgozatlanul maradt: Kosztolányi dekadenciáját. Kiss Ferenc azt vizsgálja, hogy mi történt Kosztolányi novellisztikájában *A szegény kisgyermek panaszai* után, mik az összetevői dekadenciájának, miként fejlődött ki az elbeszélések szimbolikus, szecsz-sziós ábrázolásmódja. Egy évfordulós vázlatában személyes Kosztolányi-élményéről vall, más kisebb, publicisztikusabb írásaiban a korabeli Szabadka társadalmi világa elevenedik meg, míg a címadó ciklusban a ma felé irányítja figyelmét. Ez az írásgyűjtemény a magyar irodalom Kodály-képével, az életműnek a költészetben élő hatásával, Illyés *Gyalogútjának* elemzésével kezdődik, más Illyés-művek, Vas István *Mért vijjog a saskeselyű?* című regényének, Kormos István prózájának elemzésével folytatódik. A ciklus gerincét a Simon István, Nagy László, Csoóri Sándor akkori újabb verseiről írott kritikák követik, Kiss Ferenc ezekben is a folyamatszerűséget, a versvilág kibontakozásának kontinuitását látatja. Figyelmes szeretettel követi Buda Ferenc, Ratkó József pályájának alakulását is: ezek a kritikák kötik az irodalomtörténetivé lett félmúltat az *Elérhetetlen föld* költőiről szóló portrék sorához, Utassy József, Kovács István, Péntek Imre bemutatásához, de külön fejezet világít rá azokra a vitákra s bennük Kiss Ferenc álláspontjára is, amelyek e nemzedék felléptét követték (*Legújabb líránk és a kritika*). Ez az álláspont mindig a nagyfokú, a költészethez és művelőihez megértéssel közeledő érzékenység, empátia, történeti tárgyismeret és elméleti tudás ötvözetéből adódik. Kiss Ferencnek két korai Nádas Péter-értelmezése is a *Bibliáról* illetve az *Egy családregény végéről* írottak javához tartozik. Az irodalomtörténetírás és a kritika mesterségének belsőbb világa, aktuális feladatok és a természetlegre tétele jelenti a kötetzáró ciklus anyagát; ezen írások sorából mindenekelőtt a *Három bő esztendő* című terjedelmesebb tanulmányt kell kiemelni, amely az 1945 és 1948 közötti évek irodalomtörténetírásának és kritikai munkásságának eredményeit értékeli (Lukács, Déry, Illyés, Németh műveinek számbavétele, a harmadik Nyugat-nemzedék, az Újhold alkotói). A kötet bírálati sorában azok az elemzések képviselik

Kiss Ferenc pártatlanságra törekvő kritikai szemléletét a legjobban, amelyek szűkebb korszaka nagy alakjainak (Németh László, Szabó Lőrinc, Juhász Gyula stb.) feldolgozásairól (Sándor Iván, Lackó Miklós, Németh G. Béla, Tamás Attila) szólnak, ugyanakkor a polémikus hév, a félreértelmezés fölötti értetlenség indulata is át-átsüt a vitairatokon. A kötet egy – Budai Ilonának a népzeneiről adott –, a régi Tiszatájban megjelent ars poetica-jellegű interjú zárja.

Csapody Miklós

Kiss Ferenc: Interferenciák.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 414 l.

A fizika közismert fogalmának, a találkozó, egymást erősítő hullámoknak az analógiájára a szellemi életben is tapasztalhatjuk az interferenciát. Kiss Ferenc könyve nem a mindenáron való összebékítést, hanem a jelenségek megismerését, értelmezését szolgálja, erővonalai gyakran az eltérő esztétikai világképekre épülő alkotások és életművek megbecsülésének szándéka szerint rendeződnek.

A *Csoda az ugaron* című első részben Ady költészetét méltatja, az induló és (1919-ben) újrainduló Nyugatot jellemzi, Juhász Gyula versét (*Magyar táj, magyar ecsettel*) elemzi. Komlós Aladár kritikáiról szólva a „sokféle műhöz alkalmazkodó differenciáltságot” emeli ki. A *Sorsunk orvosai* című ciklusban a pályájukat a két világháború között kezdő írókról szól. József Attiláról, Németh László és az orosz irodalom kapcsolatáról, Németh Ady-élményéről olvashatunk tanulmányokat. Két Illyés-kötetet értékel (*Hajszálgökökerek, Különös testamentum*) itt Kiss Ferenc, s elemzi Veres Péternek „a szó szokványos értelmében” regénynek nem nevezhető művét, *A Balogh-család történetét*. Gáll Ernő munkáiról írja *Interferenciák* című írásában: „Elvszerű tolerancia ez, a határokat az érintkezési pontokon se fedi el, de amikor már a jelen eseményeiben észleli a két hagyomány (a Helikon és a Korunk örökségéről van szó – O. S.) találkozását Kántor és Láng irodalomtörténetében, vagy amikor Sütő nevezetes könyvéről beszél, eszébe se jut elkülöníteni, ami abban olyan szerencsésen egybeforrt.”

A *Tejütszemle* centrumában Nagy László életműve áll. Kiss Ferenc egyik tanulmánya (A lehetetlen képviseletében) az utolsó periódust (a *Jönnék a harangok értem verseit*) tekinti át. Megállapítja, hogy az alapszólamot a halál közelsége, előérzete és „a kinti világban észlelt romlás élménye” adja. A *Menyegző* eddig legjobbnak nevezhető elemzésében az összefüggések gazdagságát tárja föl. Emlékezetes portrét rajzol Kiss Ferenc Kormos Istvánról, Lator Lászlóról, Weöresről, de az újabb magyar prózáról is érvényes megállapításai vannak – például Somogyi Tóth Sándor, Sükösd Mihály regényeiről, Mezei András, Mocsár Gábor szociográfiáiról. Két tanulmány is foglalkozik „a mai magyar szellemi élet centrális alakjával”, Csoóri Sándorral. Az egyik – *A látogató emlékei* című kötet kapcsán – a „közösségi szellemű költészet és gondolkodás” példáját mutatja föl, a másik, a *Csoóri tanszéke* az esszéíró portréját rajzolja meg.

A tájékozódás, a kitekintés Németh Lászlótól örökölt igényét jelzi *A szomszédolás értelme* című ciklus. A népművészet újabb mozgalmainak jelentőségét megvilá-

gító cikkek (*A folklór ma*) feladatnak kívántak eleget tenni, s Kiss Ferenc az elsők között érzékelte és választotta ezt a kihívást.

A kötet írásai a tudományos szempontok gazdagságának, a kiforrott értekező stílusnak, a jó ügyek iránti feltétlen bizalomnak az örömét adják az olvasónak. A szerző érzi, hogy az ünnepélyes kinyilatkoztatások ideje lejárt. Értelmezni, elemezni kell azokat a műveket és pályákat, melyekkel az esztétika szempontrendszer sokáig nem szembesülhetett igazán.

Olasz Sándor

Kolozsvári Grandpierre Emil: Eretnek esszék.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 521 l.

Azok, akiket az esszé műfaja eddig nem csábított, Kolozsvári Grandpierre Emil kedvéért, aki regényeivel hatalmas olvasótáborot szerzett magának, bizonyára igyekeznek megbarátkozni irodalmunk eme méltatlanul háttérbe szorult mostohagyermekével. Annál is inkább, mert Kolozsvári Grandpierre esszéi valóban eretneknek. Vagyis: hagyománynak, tekintélytiszteletnek, irodalmi bálványimádásnak fittyet hányva elfogultak. Bárkiről legyen is szó: Németh László természetének tapintatból nemigen említett fonákságairól, Jókairól, Krúdyról, Szerb Antalról, vagy egy félszázados írói pályára „távolodásairól és visszatéréseiről”, a szerző hangneme mindig kíméletlenül nyílt, majdhogynem frivol. Tehát az esszé félig-szépírói műfajában is hű önmagához.

Könyvének különösen egy fejezete okoz meglepetést, az *Anyanyelvünk védelmében*. Ebben nem csupán szubjektív pennaháború zajlik – Válasz Lőrinczének –, hanem szenvedélyes, naponta meg-megújuló küzdelem az anyanyelv épségéért, tisztaságáért. Az utóbbi Grandpierre-nél nem jelent semmiféle nyelvi konzervativizmust. Világosan megfogalmazza, hogy „a születő új” nem más, mint „az elhalni nem akaró régi bővített újratermelése.”

Nem hat fölöslegesnek a már ismert életrajzi tényeket tartalmazó *Pályám emlékezete* sem. Négy olyan írásból áll, amelyek annak is kedvet csinálnak az író terjedelmes önéletrajzi munkáihoz, akik eddig még nem ismerték őket.

Az *Eretnek esszék* kétségkívül hozzájárulhat a magyar közönség esszéolvasóvá neveléséhez.

Petrőczy Éva

Komlós Aladár: Vajda János.

Második, javított kiadás. Szerkesztette: Pomogáts Béla. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 501 l.

Harmincegy éve annak, hogy 1954-ben napvilágot látott Komlós Aladár Vajda-kötete, amelyet a szakirodalom máig a költő legrészletesebb, információkban leggazdagabb monográfiájaként tart számon. Összesen ötszáz példányban jelent meg annak idején, s így régóta keresett, hiányolt könyv. Az eltelt évtizedek alatt természetesen sok újabb adatot tárt fel a Vajda-kutatás. Mindennek egyik legfontosabb összegezője

az összes művek sok kötetes kritikai kiadása, amely az Akadémiai Kiadó jelentékeny sorozata, alapos textológiai munka, Barta János vezetésével. Hasonlóan régi adósság törlesztése az is, hogy a sokat vitatott és még többet idézett kézirat, Vajdáné Bartos Róza emlékirata nyomtatásban megjelent, D. Szemző Piroska igen lelkiismeretes adat-ellenőrzése után, jegyzetei és tanulmánya kíséretében.

Komlós Aladár Vajda-életrajza mindezek után is alapvető szerepű. Újrakiadása régi hiányt pótol. A sajtó alá rendező Pomogáts Béla Komlós műveinek sorozatát indítja el ezzel. A szerkesztő megfontoltságát dicséri az is, hogy az első kiadáshoz képest kétféle igazítást tapasztalhatunk. Egyrészt Komlós Aladár saját könyvtárában található példányának bejegyzései, javításai, kiegészítései érvényesülnek. Másrészt a Vajda-versek idézésénél a legutóbbi, említett, kritikai kiadás szolgál alapul.

Ehhez járul még két figyelemreméltó írás, amelyet Pomogáts függelékként csatol az eredeti szöveghez. Ezekben belül megtalálhatjuk például a Magyar Irodalmi Lexikon adatainak kiigazítását (Vajda ügyében), s bizonyos részkérdésekben az akadémiai kiadás felfogásának vitatását. De ennél többről tudósítanak. Az egyik, az 1957-es *Vajda János körül* című, az eredeti 1953-ban íródott könyv belső vitáit eleveníti fel. Jellemző képet ad az időszak irodalompolitikájáról, eszmecsereinek szelleméről. Hasznos adalék irodalomtörténetírásunk egy szakasza felfogásának tisztázásához, különösen a monográfia-írás kérdéseire, álláspontok szembesítéséhez. Nemcsak azért, mert Komlós opponenseit idézi (Bóka László, Sötér István), hanem még jobban azért, mert ő maga az, aki őszintén vallomást tesz erről a könyvről. Elmondja, hogy valójában ezt az írást szereti legkevésbé. Elszörnyedve, vagy inkább csodálkozva pillant vissza, miként engedhetett a zsdánovi követelményeknek. Az 1970-es Vajda-portré (*Az üldözött*), arról tanúskodik, hogy továbbra is elmélyülten, nagy szeretettel foglalkozott Vajdával, és formálta, érlelte az önmagában kialakított képét. Az egész korszak alapos ismeretében helyezi el líráját, s felveszi a harcot valódi és vélt támadóival. Mindkét írásnak külön érdeme az, hogy pontos, időrendi tagolásban, árnyaltan vázolja fel Vajda politikai állásfoglalásainak változásait, nyilatkozatait, s mindezek értékelését is, saját meggyőződése szerint. Szemben az eredeti életrajz kényszerű, túlzott tárgyiasságával, itt hangsúlyozottan a személyes, szubjektív véleményének ad hangot.

Hasznos, érdekes kötetel gazdagodtunk. Kíváncsian nézünk az életmű-sorozat elébe.

Széles Klára

Kosztolányi Dezső Összes Versei I–II.

A szöveget gondozta Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 613, 397 l.

Az 1981-ben megjelent összes novellákat tartalmazó három kötetet követve két újabb tomosban látott napvilágot Kosztolányi Dezső összegyűjtött verseinek új kiadása. Az 1935-ös *Összegyűjtött költemények*, majd az 1962-es, Vargha Balázs készítette *Összegyűjtött versek* – és ennek újabb és újabb, bővített kiadásai – jelentették eddig az olvasó számára Kosztolányi Dezső lírai életművét.

Mivel a költő verseinek kritikai kiadása még várat magára, a jelen kötet nem

vállalhatta fel annak minden feladatát. A kötet nívumai közé számlálhatjuk, hogy – az eredeti kötetek sorrendjét megtartva – „elsőként kísérli meg a versek keletkezésének, illetve első megjelenésének meghatározását”. Felhasználja még a köteteken kívül megjelent szövegközléseket, kéziratokat, javított nyomdai levonatokat vagy lapkivágásokat is.

A költő hat verse itt jelenik meg először kötetben.

J. J.

Kovács József László: Régen volt iskolák...

Kilenc iskolatörténeti-irodalomtörténeti tanulmány. Zsámbék, 1984. 168 l. (Főiskolai füzetek 3.)

Az iskolatörténet jó ideje az „elhanyagolt” műfajok közé tartozik, pedig művelődéstörténetileg rendkívül gazdag anyagra bukkanunk a nagyobb és a kisebb jelentőségű líceumok, középiskolák történetében tallózva. Ezért üdvözljük örömmel Kovács József László szorgalmas munkálkodásának termékeit. Főleg a Dunántúl iskolatörténetéből meríti témáit, bemutatja Zsámbék tanítóképzésének historikumát, az általa legrégibbnek nevezett magyarországi tanulmányi jelentést (Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben, 1555–1556), a ráckevei iskola néhány esztendejét, s különös kedvvel az egykori „alma mater”, a soproni líceum és elődje történetének néhány epizódját. A legjelentősebb a Petőfi Sándor aszódi iskolai éveiről szóló, további kutatást igénylő fejtegetés. Ennek lényege: valószínűleg Petőfi Sándor volt a birtokosa Toldy Ferenc *Handbuch*jának, amelyben mindenféle aláhúzások találhatók, s amelyek a gyermekifjú magyar irodalmi tájékozódására engednek következtetni; így az első hexameteres versére készülő diák tájékozódására, de feltehetőleg innen származik Petőfi Sándornak „Sylvester-ismerete” is. Az utolsó tanulmány Király József Pált, a soproni evangélikus tanítóképezdét „összekolduló” költőtanárt mutatja be, kéziratok naplójának tanúsága alapján, megemlíti Király látogatását Heinénél, latin epigrammáját Grillparzerhez, fordításban közli Grillparzer levelét Királyhoz. A jegyzetekkel bőségesen dokumentált tanulmányok egy része először a Soproni Szemlében jelent meg, de néhány itt lát először napvilágot.

Fried István

L. Kozma Borbála – Ladányi Sándor: A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok.

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1982. [1984] 340 l. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 3.)

A rendkívül hiányolt, s nagyon hasznosnak bizonyuló sorozat harmadik kötetét veheti immár kezébe az érdeklődő, s főleg a kutató. A kötet különlegessége, hogy ezúttal egy levéltár kéziratárának jegyzékét olvashatjuk. Ugyanis a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltára vette kezelésébe a Ráday Könyvtár kéziratárát is.

Így mindkét gyűjtemény révén kerültek leveleken kívül egyéb irodalmi–történelmi érdekű kéziratok is a jelenlegi állományba.

Miután a bevezetőből megismerkedhetünk a levéltár és a könyvtár kialakulásának történetével, s a magyar református lelkészképzésben betöltött szerepével, a kéziratok leírását kapjuk, azok levéltári sorrendjében.

A 827 tételnyi kötetes kézirat után az ún. Szemere-tár (Szemere Pál) híres levél- és kéziratgyűjteményének analízisét forgathatjuk, majd pedig azt követően a könyvtáralapító Ráday Pál és Ráday Gedeon kiterjedt levelezésének tételenkénti felsorolását.

A teljes kézírattári anyag 3975 tételt foglal magába, őrizvén a számos egyháztörténeti, pedagógiatörténeti vonatkozás mellett a 17–19. század több kiemelkedő alkotójának – köztük Kölcsey, Kazinczy, Batsányi stb. – kéziratosa versét, levelezését.

A kötet használatát névmutató könnyíti meg számunkra.

J. J.

Köllő Károly: Két irodalom mezsgyéjén.

Tanulmányok a román–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 406 l.

A tanulmánykötet értekezései végigjárják a román–magyar irodalmi kapcsolatok történetét, a humanizmustól a román népköltészet legújabb magyar fordításáig. A régebbi típusú komparatiztikát műveli a szerző, a tematológiát, a genetikus kapcsolatok kimutatását, a személyes találkozások regisztrálását. Köllő nem eléggé méltányolható erőnye: az adatfeltárás. Tanulmányai adatokban rendkívül gazdagok. Ritkán vállalkozik összetettebb feladatokra: párhuzamosságokra, analógiákra csak kivételes esetben mutat rá, eszmetörténeti elemzést alig lelünk a tanulmánykötetben.

A kötetet mégis nem akármilyen haszonnal forgathatjuk. A Csokonai-kutatás nem mellőzheti a Csokonai-művek román utóéletéről szóló igen jó tanulmányt. A magyar kéziratosa daloskönyvek román anyagáról szóló értekezés szépen demonstrálja az együttélésből fakadó „irodalmi” eredményeket. A kutatás azonban nem feledkezhet meg arról, hogy magyar daloskönyvekben szerb, horvát vagy szlovák dalok is fennmaradtak, sőt, nem csupán román–magyar „makaróni”-verseket ismerünk, hanem például szlovák–magyarokat is. Igen hasznosak az egy-egy magyar író (Mikszáth Kálmán, Jósika Miklós) román-szemléletét bemutató tanulmányok: egy-egy mű román alakjainak ábrázolásmódjából vonja le a szerző a következtetést. A példaanyag azonban kevés a messzeható következtetések levonására, ezek a dolgozatok inkább a további kutatás jó serkentői. Madách Imre kelet-európai utóéletéhez szolgáltattak kitűnő adalékokat a *Coşbuc és Madách* c. tanulmány. A román költő németül olvasta *Az ember tragédiáját*, s ezt dokumentálja a Coşbuc-hagyatékban megmaradt kötet, Julius Lechner von der Lech Tragédia-fordítása, Jókai Mór előszavával; mely kötetet Coşbuc aláhúzásai, lapszéli jegyzetei teszik érdekessé. Igen fontosak azok az adalékok, amelyek a Mikszáthtal párhuzamban látható Caragiale magyar kapcsolatait regisztrálják, a rokonszenvről árulkodó személyes vonatkozásokat, valamint Caragiale plágium-perének magyar szereplőit. A Caragiale ellen indított perben magyar tudós és

filológus segítette kimutatni a vád légből kapott voltát. Ugyancsak izgalmas probléma az Ady Endre körül kialakult közös román–magyar színpadi vállalkozás kísérlete, valamint az Ady-örökség körüli harc Nagyváradon, amelyben magyar írókon kívül Goga is részt vett nyilatkozatával.

Köllő nem feledkezik meg a kultúráközvetítőkről, például a méltatlanul keveset emlegetett Solymosi Elekről, meglehangú írást közöl *Benedek Elek és a román nép* címmel; összegyűjti Liszt Ferenc romániai vendégjátékának román visszhangját, ugyancsak a neves magyar művésznőt, Hollósy Kornéliát.

Köllő szerényen „adalék”-nak, „műhelyforgácsok”-nak minősíti tanulmányait, „amelyeket egy más, fegyelmezettebb elme talán szintézishez vezető lépcsőfokként hasznosíthat néha a jövőben”. A mi értékelésünk ennél kedvezőbb. Valóban a szintézishez vezető út állomásaiént is felfoghatjuk Köllő dolgozatait, de nélkülözhetetlen és kikerülhetetlen állomásokként is egyben; nélkülözhetetlen, mert nélkülük, adalékaik nélkül semmiféle szintézis nem áll szilárd lábakon; kikerülhetetlen, mert az elért – nem csekély – tudományos eredmények felhasználása nélkül nem juthatunk előbbre. S ha metodológiailag elképzelhetünk célszerűbbet is, a tudományos teljesítménynek tisztelettel kell adóznunk.

Fried István

Költőnk és korunk.

Tanulmányok József Attiláról. Szerkesztette: Fenyő D. György, Gelniczky György. 1–3. kötet. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1983. 132, 133–231, 233–404 l.

Van-e a mai magyar társadalomnak József Attila-képe, s ha van, milyen az? Alkalmas-e a kialakult, kialakított kép arra, hogy vizsgálatával társadalmunk, szellemi életünk, kultúrpolitikánk néhány jellemző vonását is tanulmányozhassuk? A szerkesztők, Fenyő D. György és Gelniczky György kiadványuk első két kötetének írásaival próbálnak választ adni a fenti kérdésekre. A harmadik kötet József Attila költészetével foglalkozik. Alkotói módszerét, életének és művészetének összefüggéseit állítják elének a szerzők lehetőségeik szerint új megközelítésekben, kerülve a frázisszerű, dogmatikus értékeléseket.

A szerkesztők bevezetőjét két irodalomszociológiai műhelytanulmány követi. (László Klára – Lőrincz Judit – Somorjai Ildikó: *Elsőéves egyetemisták József Attila-képe*; Csökmei Márta – Hodosán Róza – Krémer Balázs – Szent-Iványi István: *A mai magyar ifjúmunkásság József Attila-képe*.) Mindkét munka kezdetleges módszerekkel készült, kisszámú vizsgálatra támaszkodó kutatás összefoglalása. Ennek ellenére a második dolgozat figyelemre méltó eredményt is felmutat. A József Attila értékelésével kapcsolatban kialakult gondolkodási panelek használata mögött valóban állhat társadalmi gyakorlat: a logikai összefüggés nélküli mondatok, részmondatok összerakása. Vagyis grammatikailag (formálisan) helyes beszéd, de gondolatok híján. Miért alakulhatott ki a proletárhős, a mártírköltő képe József Attila költészetének egészétől, jó részben élettényeitől is függetlenül, társadalmunk különböző rétegeiben? Indokolásul Gyürey Vera kiemelkedően jó, dokumentumértékű tanulmánya tankönyveinket és né-

hány tantervi utasítást vesz szemügyre 1940-től napjainkig, *József Attila a középiskolai tankönyvek tükrében* címmel.

Milyen tudományos eredményekre vagy eredmények feltüntetett kultúrpolitikai tézisekre támaszkodnak tankönyveink? Kik és hogyan formálták az irodalomtörténetírás területén József Attila-képünket? A második kötet a szakirodalmat tekinti át 1945–1980 között. Fenyő D. György és Gelniczky György az 1945–1954 közötti időszak összefoglalását adja, leírva azt a folyamatot, amely a mai napig élő (főleg Horváth Márton által kialakított) József Attila életműértékeléshez vezetett. Tanulmányuk a kor és az idézett cikkek, bírálatok, könyvek alapos ismeretéről tanúskodik (*A dogmatizmus József Attila-képe és a hozzá vezető út*). Sándor István, Bagó Ilona, Müller Péter 1955-től napjainkig, eléggé mesterkélt periodizáció szerint vizsgálja azokat az erőfeszítéseket, kísérleteket, amelyeket irodalomtörténészeink a költői életműből kiindulva, esztétikai értékeken alapuló és filológiai módszerekkel is megközelíthető vizsgálatáért a tényeket számbavevő József Attila-kép kialakításáért tettek és tesznek.

E törekvések jegyében születtek a harmadik kötet tanulmányai. Lengyel András a pszichológia módszereivel a költő aktuális életstratégiáját vizsgálja utolsó korszakának műveiben. Írását (*József Attila „én-ontológiája”*) maga is kísérletnek tartja. József Attila életrajzának és az életmű egészének ismeretén alapszik két igen alapos és hasznos verselemzés: Pongrácz Mária *Arany* és Bókay Antal *A „meglett ember”* című tanulmánya, József Attila embereszményéről, *A levegőt* kapcsán. A költő halálát megelőző éveit tárgyalják Szőke György, Szigeti Lajos Sándor és Sajó László tanulmányai. (*Az 1934-es stáció; Gyermekek az anyatestben; „...alkosd meg végzeted”*) A költő történelemszemléletét, a Zarathustra-hatást vizsgálja Tverdota György (*A hős el van vetve...*). Angyalosi Gergely József Attila és Kosztolányi Dezső szellemi kapcsolatáról írt tanulmányt („*Az istenek ellen, könnyű, fehér ruhában*”). A gyűjteményben még Széchenyi Ágnes és Majoros Valéria egy-egy írását olvashatjuk.

A Költők és korunk bár egyenetlen színvonalú munkákból áll, főleg az első két kötet tanulmányai néhol terjengősek, fölösleges ismétléseket tartalmaznak, figyelemre méltó kiadvány. Egyetlen jelentős hibája, hogy könyvárusi forgalomba nem került, erről azonban sem szerkesztői, sem szerzői nem tehetnek.

Stauder Mária

Leslie Könyu – 50th Literary Anniversary.

1934–1984. Album. American Hungarian Review, St. Louis, Missouri, 1984. 160 l.

Könyu László 1914. február 28-án Tamásiban született, a bajai tanítóképzőt, majd a szegedi tanárképzőt végezte. Előbb Jászberényben, 1945-től 1949-ig az ausztriai magyar menekült-iskolában tanított, 1950-től él az Egyesült Államokban, ahol polgári foglalkozása mellett folytatta irodalomszervezői, irodalomtörténészi, művészetpártoló és írói munkásságát. Több tanulmányban foglalkozott az amerikai magyarokkal és kultúrájukkal. Írói munkásságának fél évszázados jubileumára adta ki az általa szerkesztett American Hungarian Review révén tisztelőinek és barátainak a köre ezt az ünnepi kiadványt. Az angol és magyar szemelvények az életművet és életrajzot mutatják be, gratulációkat tartalmaznak. Önmagában is fontos művelődéstörténeti

dokumentum egy ilyen, nálunk ritka kiadvány, amelyben Ronald Reagan és Szörényi Éva éppúgy szerepel, mint Ilia Mihály és Mécs László. Külön érdeme a kötetnek néhány visszaemlékezés, illetve dokumentum a harmincas–negyvenes évek magyar vidéki irodalmi köreiről, tanítóságának irodalmi munkásságáról. Ismét kiderül, hogy a Könyvű által 1973-ban a Tamási Járási Könyvtárnak adományozott hungarica- és kéziratgyűjteményben olyan anyag is van, amely megérdemelné a külön feldolgozást.

Voigt Vilmos

Kőrösi Csoma Sándor levelesládája.

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Szilágyi Ferenc. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 431 l.

Kőrösi Csoma Sándor kéziratai, levelei szerencsétlen módon több helyen, különböző alkalmakkor tizedelődtek meg. Részben Indiában – szerencsére Duka Tivadar lejegyzései után –, az enyedi kollégium 1849. évi pusztulása során, 1916-ban, amikor a család levéltára elégett, a Tudományos Akadémián a háború alatt. Műveinek java könyv formában napvilágot látott és így megmaradt. Leveleiből, a rá vonatkozó levelezésekből, okmányokból és emlékbeszédekből még így is hasznos levelestárt lehetett összeállítani a nagyközönség számára. A dokumentumok érdekes rendező elve Kőrösi Csoma Sándor életének kronológiája, így a korabeli iratok, levelek, okmányok segítségével rajzolódik ki ennek a fantasztikus tudósnak a szellemi portréja. A Kőrösi Csoma Sándortól származó leveleket, írásokat teljes terjedelmükben közli a szerkesztő. A Csomáról szóló anyag esetén csak a szemtanúk és a személyes ismerősök írásaiból merített. Az idegen nyelvű leveleket meghagyta a kortársi fordításban, csak Duka Tivadar művéből kényszerült a nyelvészeti terminológia avultsága miatt új fordítást készíteni. A kötet tartalmazza a Csetri Elek-féle monográfiában található friss erdélyi levéltári fölfedezéseket.

Külön említésre méltó a könyv finom, ízléses illusztrációja.

Varga Katalin

Köváry László: Tájépek utazási rajzokban.

Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bálint József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984, 262 l. (Téka)

Több száz tanulmány és több mint 40 önálló kötet szerzőjének munkásságát bemutatni, s azt szemelvényekkel illusztrálni nem könnyű feladat még akkor sem, ha a Téka-sorozat kínálta terjedelmi lehetőségeknek sokszorosa áll a vállalkozó rendelkezésére. Bálint József így is sikeresen oldotta meg feladatát.

A tordai születésű Köváry László (1819–1907) a hazájáért tenni akaró értelmiségi számos lehetősége közül sokkal megpróbálkozott: volt statisztikus akkor, amikor ez a tudomány kezdő lépéseit tette hazánkban; közgazdasági író, jogász, politikus, újságíró, amikor a társadalmi-gazdasági reformok léte nemzeti sorskérdés is volt

egyben; írt tankönyveket a gyermekeknek, s családtörténeti munkákat a történész szakmának és azoknak, akiken a reformok múltak; foglalkozott néprajzzal, vallás-, irodalom-, színház-, jog-, és általában művelődéstörténettel, de igazából történész volt.

Bálint József jó érzékkel választotta ki azt a szakterületet, amelynek színvonalas műveléséhez Kővárynak szüksége volt mindazokra az ismeretekre, amelyeket a sokféle tevékenységben gazdag élete során szerzett. Talán ezért is válogatott a szerző honismereti írásai közül.

A tekintélyes terjedelmű bevezetésben megismerkedhetünk Kőváry életútjával, majd Bálint József sorra veszi az említett szakterületeket, amelyeken Kőváry maradványát alkotott, s röviden értékeli az illető tudományok történetében elfoglalt helyét, mindenütt kiemelve a szerző jobbító szándékát, életközelségét.

Honismereti írásában Kőváry Erdélynek elsősorban három tájegységét mutatja be: a Szilágyság, Székelyföld és a Barcaság egyes településeinek, hegycsúcsainak, barlangjainak, fürdőinek és gyógyforrásainak bemutatása azonban sehol sem pusztán leírás. Az egyes helységek természetföldrajzi ismertetése, néprajzi jellegzetességeik, társadalmuk, vallásuk, munkájuk és szórakozásuk leírása mellett mindig kitér gondolataik bemutatására, s azok megoldásainak megmutatására is.

Aktuális feladatokat fogalmaz meg Kőváry, s a kötet szerkesztője, Bálint is az 1975 óta szervezett műemlékvédelem nélküli Erdélyben: „Állítsunk szépítő bizottmányokat”.

Monok István

Krmann Dániel: Küldetésem története (1708–1709).

Fordította: Szabó Zsuzsanna. Az utószót Fabiny Tibor, a jegyzeteket Fabiny Tibor és Kiss Gy. Csaba írta. A helységnévmutatót Kiss Gy. Csaba állította össze. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 178 l. – Az utószót Tatiana Kusá írta, Nagy Judit fordította. A jegyzeteket Fabiny (sic!) Tibor és Kiss Gy. Csaba írta. A helységnévmutatót Kiss Gy. Csaba állította össze. Lektorálta Rácz Olivér. Tatran, Bratislava, 1984. 176 l. (Bibliotheca saeculorum)

Egy budapesti és egy pozsonyi kiadó jelentette meg Krmann Dániel, rózsahegy evangélikus püspök Itinerariumát magyar fordításban. A latin eredetét Mencsik Ferdinánd és Kluch János már kiadta Budapesten 1894-ben, ez újra megjelent – Gustáv Viktory szlovák fordításával és jegyzeteivel – Pozsonyban, 1969-ben. A jelenlegi kiadás a mű első magyar fordítása. Szabó Zsuzsanna magyarítása minden dicséretet megérdemel, a nehéz barokk latin szöveget nagy tudással és szépen ültette át. Krmann azért ment XII. Károly svéd királyhoz, hogy az eperjesi evangélikus főiskola, illetve általában a magyarországi evangélikus egyház támogatását kérje a hatalmas északi uralkodótól, a „luteránus pápától”. Nemcsak egyháza, hanem II. Rákóczi Ferenc is küldte: Krmann követsége volt a negyedik, melyet szövetségért és segítségért a svéd uralkodóhoz menesztett. A küldetés rendkívül kalandos volt, hiszen Krmannéknak a háborúba merült Lengyelországon és Litvánián át kellett utazniuk, amíg a poltavai csata előestéjén, meglelték a svéd tábornokot. Láthatták és leírhatták a svéd nagyhatalomnak örökre véget vető ütközetet. Majd iszonyatos megpróbáltatások után juthattak

csak haza. Az önmagában is izgalmas, ezernyi népet és felekezetet, a teljes kelet-európai panoptikumot válság idején megfigyelő püspök írását az teszi különösen izgalmassá, hogy Krmann mindent magasabb szempontból: az általa vallott (ortodox lutheránus) hit szempontjából mérleget. Nem csoda, hogy a mű megjelenése óta Mézšöly Miklóst is meghihlette, aki Nádas Péternek ajánlott, *Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság határa* című elbeszélését Krmannból kiemelt vendégszövegekre alapozta. Fabiny Tibor utószava összefoglalja a hányatott életű, mártírként, hosszú börtönbüntetésben elhunyt püspök életét, egyházi, irodalmi és politikai működését. Krmann a pietizmus ellenfele volt, majd Rákóczi lelkes híve, aki ezután kihívta az újra támadó Habsburg-katolicizmus megtorlását. Igen nagy értékű tevékenységet fejtett ki a bibliai cseh nyelvű szlovák egyházi irodalom terén; legnagyobb műve azonban, a latinul írott egyháztörténet, a *Hungaria Evangelica* mai napig kéziratban maradt. Tatiana Kusá a Pozsonyban kinyomott változat utószavát írta. Ez inkább romantikus esszé: „Beborult Európa ege, varjak, hollók, csókák fekete felhői lepték el és károgtak vészujáslón három évszázadon keresztül a vén kontinens fölött, hol dült a kegyetlen török, a harmincéves háború és a vallásüldözés. Fölkelt a magyar nemesség, támogatójául a Habsburgok és a nép legádázabb ellenségét – a törököt választotta.” stb. stb. A napló szerinte nagy irodalmi ambícióra vall, s – más memoárokkal együtt – hozzájárult ahhoz, „hogy a régi szlovák irodalom világirodalomná érjen”. A jegyzetek és a helynévmutató segítik, sőt, egyáltalán lehetségessé teszik az olvasó tájékozódását az azóta annyszor átszabdalt Közép- és Kelet-Európában. A szép metszeteket Ladislav Mikulík válogatta a pozsonyi egyetemi könyvtár gyűjteményéből. Nagyon hiányzik azonban egy térkép.

Szörényi László

Krúdy Gyula: Magyar tükör.

Publicisztikai írások, 1894–1919. Válogatta és sajtó alá rendezte: Barta András. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 709 l.

Krúdy 1976-ban indult új életmű-sorozatában ez immár a tizenhatodik kötet.

Szórványos és szerény kezdetek után Krúdy, már beérkezett íróként, 1914-től fogva közöl rendszeresen publicisztikát, főként a Magyarország és a Déli Hírlap című újságokban, s a műfajhoz, anyagi okokból is, hű marad haláláig.

Bár fellépése 1914-ben megelőzi a háború kitörését, Krúdyt a háború élménye tette igazi publicistává. A fegyverzajban, úgy látta, egyszer s mindenkorra eltűnt a régi magyar élet, melynek stilizált világa kiapadhatatlan ihletforrása volt. „Elmerül a múltba a régi Magyarország, mint a legendás sziget, amely az óriáshal hátán alakult” – írta 1916-ban. Az otthonos világ szétrobbant; kedves Pestjére az író rá sem ismer; a hadigazdagok és katonák társadalmában, melynek „egyik felét apránként bezárják, a másik felét majd a mártírok koszorújával ékesítik”, az írón szorongás és elidegenedés vesz erőt. Szinte valamennyi publicisztikai műve ebből az élményből fakad; ez szabja meg ellentétező szerkezetüket: a nosztalgikus múltidézés után mindannyiszor a sivár és taszító jelen látletele következik. A publicista Krúdy többnyire elkerüli a napi politika témáit; írásaiban regényeinek, elbeszéléseinek világát siratja el. Így tart

ez 1918–1919-ig; ekkor, a forradalmak évadján, átadja magát a reménykedésnek és a politikai érdeklődésnek (riportot ír a kápolnai földosztásról), de ez csak rövid intermezzo munkásságában, mint ahogy rövid életűek voltak a forradalmak is...

Az új könyv Krúdy 183 írását tartalmazza, százeggyel többet, mint az 1950-es években megindított korábbi életmű-sorozat publicisztikai kötetének (*Pesti levelek*) 1919-ig terjedő része. Ez a többlet azonban nem mindenestül számít újdonságnak, fölfedezésnek, mert Krúdy hírlapi terméséből jónéhányat más korábbi kötetek is közzétettek; de az bizonyos, hogy a mostani a legbővebb válogatás.

Krúdy publicisztikájának sajátos, lírai és novellisztikus jellegéből következik, hogy nehéz megvonni határvonalait. A *Vándorlegények* például szabályos fikciós elbeszélés, nincs helyén e publicisztikai kötetben. A *Balaton révészei* című publicisztikai remekművet viszont hiányoljuk, s mivel a könyv kurta utószava nem tájékoztat a válogatás szempontjairól, nem tudjuk, miért maradt ki.

Népszerű kiadás szerkesztője nem vállalkozhat rá, hogy eleget tegyen a szövegközlés minden filológiai igényének, nyilvánvaló esetekben mégis élnie kellett volna az emendálás lehetőségével. A 339. lapon például „altongeparókás” fejekről olvassunk (mint már a *Pesti levelek* 207. lapján is), holott Krúdy – a művelt Krúdy – bizonyosan „allonge-paróká”-t írt; a túlzott szövegtisztelet vagy kényelmesség közönséges sajtóhibát hurcol immár könyvről-könyvre.

L. S.

Kulcsár Szabó Ernő: A zavarbaejtő elbeszélés.

Móra Könyvkiadó, Budapest, 1984. 129 l. (Kozmosz Könyvek. Az én világom)

Nem vállalkozik könnyű feladatra, aki az irodalom új jelenségeit megjelenésükkel szinte egyidőben elméleti elemzésnek veti alá. Kulcsár Szabó pontosan reagált egy szerencsés konstellációra, amikor tanulmányát megírta: a 70-es évek elejének szemléletváltozása, amely az új magyar próza kibontakozását lehetővé tette, az évtized végén már az irodalomtudományban is éreztette hatását. A hermeneutikai szemlélet pedig, amely a kiszélesedett horizonton a legjelentősebbnek látszott, hasznos támpontokkal szolgált az új epikai törekvések elemzéséhez.

Kulcsár Szabó nem csupán az új magyar próza értelmezésére vállalkozott, hanem arra is törekedett, hogy – mindjárt gyakorlati hasznát is tanúsítva – megismertesse olvasóját az elemzés alapjául szolgáló esztétikai szemlélettel.

Ezt a szemléletet elsőként az általa *pragmatikusnak* nevezett értelmezési módszerrel szembesíti. Nemcsak nyelvelméleti okokból helytelen a mű üzenetének a megformálástól független létét s a kódnak járulékos szerepet tulajdonítani; ez a magatartás meggátolja a mű specifikusan esztétikai befogadását is, s olyan műveket preferál, amelyekben a kód a lehető legkonvencionálisabb, s zavartalanul lehet magára az üzenetre figyelni. A befogadó így nem tud különbséget tenni a művön belüli és a művön kívüli valóság ontológiai státusa közt: nem tud tehát eloldódni a számára adott, lezárt világtól. Ha viszont a befogadó tudatosítja magában, hogy a műben a valóság esztétikailag kódolt transzformációjával áll szemben, képessé válik arra, hogy a valóság alakításában mutatkozó szabadságát felismerje.

E ponton Kulcsár Szabó Ernő már nemcsak egy befogadói magatartást bírál: a magyar próza fővonulata, úgymond, ma is oka ennek az egyoldalúságnak: uralkodó volt benne a pragmatikus intenció – s ez a hagyományos epikai struktúrák konzerválódásához vezetett. S bár Kosztolányi, Babits, Szabó Dezső érzékelték azt a kihívást, amelyet – egyszerűen fogalmazva – a gondviseléselví világmagyarázatok megrendülése okozott, ennek hatása csak nyomokban mutatkozik meg műveikben, mert gátolták őket a hagyományos epikai struktúrák. Kulcsár Szabó szerint ugyanis e létélménynek nyilvánvaló regénypoétikai implikációi vannak. Az írónak fel kell adnia a szerzői mindentudás, az abszolút nézőpontra fókuszált valóságbemutató pozícióját; le kell mondania arról, hogy világképét a regénybeli cselekvések kauzális, szekvenciaszerű rendjének bemutatása révén közölje. A 20. századi világirodalom, úgymond, azt tanúsítja, hogy a regényben a hagyományos epikai szerkesztésmód, a metonimikus helyett a metaforikus kap nagyobb szerepet.

Az elemző fejezet Bereményi *Legendáriumát*, Nádas *Egy családregény vége* és Esterházy *Termelési regény* című műveit vizsgálja. Kisebb-nagyobb mértékben mindháromban kimutatja Kulcsár Szabó a szerzői pozíció relativizálódását, alternatív nézőpontok jelenlétét, a cselekményidő felbomlását, a metaforikus szint szerepének felfokozódását, a befogadó aktivizálására irányuló szerkesztési sajátosságokat.

Kulcsár Szabó tanulmánya alapos elméleti készültséggel tárgyalja a magyar regény megújulásának problémáját (bár elméleti tájékozódása némileg egyoldalú – meglepő például, hogy a nézőpont-problematikával kapcsolatban M. Bahtyin neve említetlen marad). A probléma mindenképpen bővebb, alaposabb kidolgozást érdemelne – így a sarkítások, leegyszerűsítések is elkerülhetőkké válnának.

Varga Pál

Lármafa.

Rákóczi Foundation, Toronto, 1984. 173 l.

A kötet a torontói Rákóczi Alapítvány munkájáról ad képet. A Korponay Miklós, volt vezérkari tiszt által irányított alapítvány 1976-ban – a fejedelem születésének háromszázadik évfordulója alkalmából – létesült, elsősorban azzal a céllal, hogy az Észak-Amerikában felnövekvő, s már főként angolul beszélő fiatal magyar nemzedékeket megtartsa a magyarság és a magyar kultúra hűségében. „Az alapítvány célja – olvasható az 1977-ben tartott első közgyűlés jegyzőkönyvében – a magyarságtudat átmentése, erősítése a fiatalabb magyar származású nemzedékekben.” Ennek a feladatnak a megvalósítására az alapítvány találkozókat, ankétokat és szimpozionokat szervez, ezen kívül 1979 óta minden évben ösztöndíjat ad a torontói Magyar tanszék legtehetségesebb, legjobbban tanuló diákjainak. Az ösztöndíjak átadása ünnepélyes körülmények között történt, mikor is egy-egy kiváló magyar származású amerikai vagy kanadai tudós – a többi között Selye János, Teller Ede, Bay Zoltán – találkozott a torontói magyar fiatalokkal. Rákóczi Ferenc emlékének ápolására rendezte meg az alapítvány 1976-ban a torontói Rákóczi-kiállítást, amelynek a vendégkönyv tanúsága szerint huszonhatezer látogatója volt. A magyar származású fiatalok nemzeti tudatának gondozása érdekében jelentette meg 1983-ban az alapítvány Sisa István

The Spirit of Hungary című szép kiállítású, illusztrált „magyarságtudományi kézikönyvét”, amely az amerikai magyar lapok, illetve számos angol nyelvű lap tanúsága szerint is igen nagy közönségikert aratott. Minderről részletesen, számos dokumentum, valamint hasonló nyomtatvány felvonultatásával ad tájékoztatót az alapítvány munkáját bemutató kötet.

Pomogáts Béla

Lászlóffy Aladár legszebb versei.

Válogatta és a bevezetőt írta: Kántor Lajos. Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 143 l.

A magyar irodalomban 1954-ben, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen Szabédi László hallgatójaként jelentkezett első verseivel Lászlóffy Aladár (1937), de lassan annak is negyedszázada, hogy az első Forrás-nemzedék második könyveként kiadták verseit *Hangok a tereken* címmel. Nemzedékének azok a lírát szemléletében és formáiban egyaránt megújító radikális törekvései, melyek a neoavantgarde jegyében folytak, sikerre vezettek a hatvanas évek elejének irodalomtörténeti fontosságú fordulóján, a hetvenesek derekára pedig (Szilágyi Domokos és Hervay Gizella akkor még éltek) Lászlóffy líravilága is kiteljesedett. Történelem- és társadalomszemlélete elmélyült, s az a rendkívüli intellektualitás, történeti és etikai érzékenység, mely költészetét a kezdet közvetlen társadalmisága után mindmáig áthatja, különlegesen erős, egyetemes igényű és nemzeti elkötelezettségű, racionális-lírai gondolati költészetet hozott létre. A történeti folytonosság és az egyéni-egyedi lét kérdéseit közösségi és egyetemes távlatokban értelmezi, ebből fakadóan a kultúrtörténet tényeihez fűződő rendkívül szoros és bensőséges viszonya is morális természetű; majd minden versének főszereplője az idő, a történelem és benne az ember, a művelődés folyamata és benne a könyv, a kultúra és a humanizmus szimbóluma. A költőnek (mert Lászlóffy novelláskönyvek, regények, sőt egy Szabó Lőrinc-kismonográfia szerzője is) ezt az arcát mutatja be az Albatrosz népszerű Legszebb versek-sorozatában a *Kántor Lajos* válogatásában közreadott több mint 80 vers is, melyeknek együttese nem fejlődésrajzot, hanem a legkarakterisztikusabb jegyeket – a legszebb verseket – adja. Kántor, aki láthatóan 8 Lászlóffy-kötetből válogatott, előszavában méltatja a Szilágyi Domokos és Lászlóffy nevével fémjellezhető első Forrás-nemzedék valódi újdonságát és jelentőségét, majd néhány kötetbeli vers elemzésével viszi közelebb a válogatás olvasóját ahhoz a sajátos lírai jelenséghez, melynek legjellemzőbb jegyeit a történelem értelmezésében és annak tényben, lírai hitelben és racionális érzékelésben egyaránt megfogható, mégis általános érvényű felidézésében látja. Kántor Lajos felhívja a figyelmet arra is, hogy azok a magartartás- és portréversek, melyek az európai kultúra nagyjainak alakjait (Erasmus, Vivaldi, Kant, Haydn, Bach, Apáczai, Janus Pannonius stb.) idézik, nem illusztrációk, hanem a minőség példázatai.

A kötetet, mely az érett Lászlóffy Aladár költészetének színvonalas, bár a sorozatterjedelem kötöttségei miatt szűkreszabott bemutatását adja, a költő életrajzi

adatainak összefoglalása és 1984 közepéig megjelent 19 kötetének (versek, gyermekversek, novellák, regények, műfordítások) listája zárja.

Csapody Miklós

Literatur Ungarns 1945 bis 1980.

Szerkesztette: Paul Kárpáti, Regina Krolop. Előszó: Szabolcsi Miklós. Volkseigener Verlag, Berlin, 1984. 543 l.

A *Literatur sozialistischer Länder* című sorozatban megjelent, felszabadulás utáni irodalmunk legjelentősebb alkotóit kisportrékban bemutató kötetet Kárpáti Paul és Regina Krolop szerkesztette, Szabolcsi Miklós írt hozzá a magyar irodalom fejlődésének fővonulatát áttekintő előszót. Az egyes tanulmányokat Tarján Tamás irodalmunk legfiatalabb nemzedékének törekvéseit felvázoló írása zárja. A kötet mindenre kiterjedő – antológiákat, irodalmunk fejlődésének általános kérdéseit tárgyaló, az egyes szerzők magyar megjelenéseit, a német fordításokat és a művekhez kapcsolódó szekundér irodalmat nemcsak önálló megjelenésben, tanulmánykötetekben, hanem különféle folyóiratokban is megadó – bibliográfiáját R. Takács Olga, Stauder Mária és Edward Roy állította össze. Ezen kívül a mű tájékoztatja a német olvasót a korszak és közvetlen előtörténetének legfontosabb magyar irodalmi-művészeti-társadalmi folyóiratairól, egy külön mutatóban felsorolja azokat, megadja megjelenésük idejét és közli a folyóiratcímek német fordítását is. Kisportré készült a Nyugat második és harmadik nemzedékének taja közül Illés Endréről, Vas Istvánról, Weöres Sándorról és Ottlik Gézaról, a népi írók közül Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról, Veres Péterről, Szabó Pálról és Darvas Józsefről. A szocialista írókat Déry Tibor és Lengyel József képviseli. Jelentős teret kaptak a kötetben az Új hold költői, írói (Pilinszky János, Mándy Iván, Mészöly Miklós), az Emberavatás (Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Szabó István, Fejes Endre, Moldova György) és a „fényes szelek” nemzedéke (Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István). Portré készült ezen kívül az 50-es évek lírikusai közül Csoóri Sándorról, prózaírói közül Sarkadi Imréről, Örkény Istvánról, Cseres Tiborról, Mesterházi Lajosról, Dobozi Imréről. Az 1956 után színrelépő írók, költők közül Garai Gábor és Ladányi Mihály, valamint Gáll István, Kertész Ákos, Hernádi Gyula és Kardos G. György kapott portrét. A legújabb elbeszélőnemzedékről Tarján Tamás áttekintő tanulmánya mellett csak a Balázs Józsefről készült kisportré ad számot. Az egyes portrékat az írók, költők rövid életrajza egészíti ki.

Ónodi László

Lőkös István: Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 639 l.

A délszláv irodalmakkal foglalkozó irodalomtörténész terjedelmes tanulmánykötetének a tengelye a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok és párhuzamok. Erre a tengelyre azonban meglehetősen sokféle témájú és műfajú írás van függesztve Lőkös

István könyvében, tanúsítván az érdeklődés sokirányúságát, illetőleg azt a mindenes szerepet, amelyet a kisebb irodalmak művelőinek rendszerint be kell tölteniük.

Tulajdonképpen egyetlen témakör nincs kapcsolatban ezzel a fő tengellyel, a kötet elején közölt írások a magyar felvilágosodás irodalmáról (Dayka Gáborról, Pápay Sámuelről, továbbá két bővebb portré – Vitkovics Mihályról és Virág Benedekről). Ezeknek a tanulmányoknak az a közös nevezője, hogy valamiképpen Eger városának művelődéstörténeti hagyományaihoz kapcsolódnak.

A délszláv témájú kötet két legfontosabb pillérét a Miroslav Krležával foglalkozó három tanulmány (a Glembay-ciklus magyar élményanyagáról, az Ivan Križovec című elbeszélés tér- és időviszonyairól, az író magyarul megjelent drámáiról), valamint a jugoszláv népek irodalmának magyarországi fogadtatását (1945-től napjainkig, vagyis 1977-ig) bemutató elemzés képezi. A többi tanulmány a horvát, a szerb és a szlovén irodalom múltjának és jelenének különböző jelenségeit hozza közel a magyar olvasóhoz. Megismerhetünk fontos irányzatokat, művészi törekvéseket – például a horvát petrarkizmust és a szimbolizmust –, irodalmi mozgalmakat (a két világháború közötti jugoszláviai szocialista irodalmat), továbbá jelentős alkotókat és műveket (többek között: a szerb próza múlt századi klasszikusát, a szentendrei születésű Jakov Ignjatović-ot, a századeleji szerb próza egyik legjelentősebb eredményét, Borisav Stanković *Szilaj vér* című regényét, a szlovénok egyik legjelentősebb „nemzetiségi” regényét, France Bevk *A föld sója* című művét). Fontos rétege a kötetnek a kapcsolatokról, a magyar–jugoszláv szellemi érintkezésekről szóló „fejezet”, ebben a részben könyvismertetéseket, jegyzeteket olvashatunk tanulmányok mellett (például Kosztolányi és a szerb Veljko Petrović „üzenetváltásáról” vagy Ady Endre és Kelet-Európa kapcsolatáról).

K. Gy. Cs.

Lőrincz Judit: A megközelítés fokozatai. (Nádas Péter családregegyének hatásvizsgálata).

Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1984. 99 l. (Értékvizsgálatok)

A kötet Nádas Péter: *Egy családregegy vége* című regényének százege olvasójával készült kérdőíves interjúk elemző bemutatásával bizonyítja, hogy „az a kódrendszer, amelyben a kommunikáció folyik, a kollektív tudat terméke, normákkal átszőtt szociális szabályok hálójában zajlik”.

A mellékletként közölt kérdőív kérdései egyfelől a regényről való tudomás-szerzéstől az értékelésig terjednek, míg második részük a befogadó saját gyermekkorára, családi körülményeire, iskolai végzettségére vonatkozik.

A szerző tudományos kutatóként nem vallja magát függetlennek olvasó önmagától: A regény elemzése című fejezetben saját értelmezését adja, így mutatva be azon értékvilágot, mely a hatásvizsgálat során befolyásolta. A második fejezet az olvasók impresszióit tükrözi, a harmadik az olvasói élményfolyamatot meghatározó élettények, valóságtörédek feltérképezése. A negyedik rész tipizálja a regényértelmezéseket, a szereplők értékelését. Az ötödik a „tetszett – nem tetszett” köznapi választás esztétikai hátterét (elmélet) és gyakorlati következményeit taglalja; a Nádas-regény

kitűnő választás volt, hiszen bonyolult struktúrája a különböző társadalmi háttérű és műveltségű olvasók erősen eltérő és különböző indoklású viszonyulását eredményezi.

A hatodik fejezet összegzés: a szerző a szociológia, a szociálpszichológia, a lélektan és az esztétika segítségével, a hatáselemek számbavételével kísérelte meg az olvasói élményfolyamat kifürkészését. Tudományos lelkiismeretességét bizonyítja a fejezet címe, mely a munkát jellemzi: *Elvégeztetett, de nem tisztázódhatott.*

Dobó Katalin

Lőrinczy Huba: Szépségvágy és rezignáció.

A századforduló epikájáról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 460 l. (Elvek és utak)

Három nagyobb fejezetre oszlik az elmúlt századforduló próza-epikáját műelemzések sorában ábrázoló tanulmánykötet. Az első *Ambrus Zoltán* regényeit mutatja be, a harmadik *Török Gyula* szépprózai életművét. Ezekben a szerző monografikus teljességre tör, legalább abban az értelemben, hogy a fontosabb műveket (Ambrus novellisztikája kivételével) sorra veszi és alaposan elemzi. A *Prózai kísérletek a századfordulón* c. közbülső ciklus kevésbé egységes; Gozdu-, Reviczky-, Babits- és Krúdy-elemzéseken kívül a kevésbé ismert Hungaricus (Buday Dezső) sci-fi kísérletét taglalja, s világirodalmi kipillantásra vállalkozik Hermann Hesse nálunk *Csillagsors* címen megjelent regényének, a Rosshalde-nek ismertetésével.

A felsorolás érzékelteti, hogy Lőrinczy Huba a nagy klasszikusokon kívül szívesen foglalkozik olyan írókkal is, akiket – néha talán túlzó szigorral – literatúránk második vagy harmadik vonulatában tart számon. Nem értékeli túl újrafelfedezett hőseit, de megbecsüli őket az analízis komolyságával, alaposágával. Rétegről rétegre bontja ki a művek jelentését; nem interpretációs bűvészkedéssel akarja elkápráztatni olvasóját, olyan „hagyományos” (újabbán néha alábecsült, pedig nélkülözhetetlen) módszerek mellett is kitart, mint a cselekmény összegzése, a szereplők jellemének körülírása, a nyelvi-stilisztikai elemzés. Számos újszerű filológiai észrevételt tesz, s efféle fölfedezéseit (például *A gólyakalifa* Dickens-reminiszcenciáiról szólókat) körültekintően megalapozza és egzakt módon bizonyítja.

Műközpontúsága nem akadályozza meg abban, hogy a korszak életérzéséről, filozófiájáról, mentalitástörténetéről átfogó érvényű következményeket vonjon le. Részint a szerzők, valamint a hősök sorsában, karakterében, élményeiben fölfedezett analógiák révén sugallja az így kialakított összképet, részint szintetizáló reflexiókban, melyeknek lényege, hogy a századforduló jellegzetes írásai „az útvesztés és a korszakváltás gyötrelmeiről adnak számot”. Más látomásokat is ismerünk és számon tartunk ezekre az évtizedekre gondolva (a Nyugat elődei, a ködlovagok, a magyar belle époque, a nagy vállalkozások kora stb.), Lőrinczynek nagy elődök után sikerült eredetét mondania a modern magyar irodalom nyitányáról.

Csűrös Miklós

Les lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale.

Actes du Cinquième Colloque de Mátrafüred 24–28 Octobre 1981. Szerkesztette: Kovács Ilona. Akadémiai Kiadó – Éditions Du CNRS, Budapest–Paris, 1984. 412 l.

E túlnyomórészt francia nyelvű kötet szerzői a magyarországi, valamint a közép- és kelet-európai felvilágosodás kérdéseit tárgyalják; az 1981. október 24–28. között megrendezett ötödik mátrafüredi tanácskozáson elhangzottakat teszik közzé.

Az ülészak egyrészt a felvilágosodás tipikus képviselőjének, a „L’Homme des Lumières”-nek a minél árnyaltabb megrajzolására törekedett, másrészt a felvilágosodás-kori oktatás jellegzetességeit vizsgálta. A két tárgykör a felvilágosodás ember-élményének meghatározására tett kísérleteken keresztül szorosan kapcsolódott egymáshoz.

Georges Gusdorf vitaindító előadása vezette be az első témát. Mentalitástörténeti megközelítésben vizsgálta, s a modern neurobiológia terminusainak alkalmazásával írta le a felvilágosodás korának szerinte tipikus emberét, egy korábban nem létezett elitnek, egy szűk rétegnek általánosan jellemző tulajdonságait; hangsúlyozva a ’felvilágosodott’ illetve a ’romantikus’ karakter alapvető különbözőségét. Felfogása szerint ezek az emberi lét két ellenkező pólusának (a hideg racionalizmusnak és a túláradó érzékenységnek) megtestesítői. A vitában többen rámutattak az utóbbi tézisben rejlő leegyszerűsítés veszélyeire.

Paul Cornea terjedelmes hozzászólásában a délkelet-európai, közelebről a román felvilágosodás néhány jellemző vonásáról beszélt. Vajda György Mihály az ’aufklärer’ tipologizálására tett kísérletet, hozzászólásához kapcsolódott Ernst Wangermann, aki a jozefinizmust méltatta.

A további előadások közül Martin Fontius a berlini Nicolai, Ring Éva Martinovics Ignác ideológusi szerepét ismertette, Pierre Berthiaume a jezsuita krónikás, Francois-Xavier de Charlevoix, Jean Russel pedig az útleírászerző Volney munkásságát. Louis Trénard a történetírók bemutatásával kísérelte meg a felvilágosodás történelem-szemléletének megrajzolását. A felvilágosult jogászok néhány tipikus képviselőjének a pályáját elemezve Edna Lamey általános érvényű következtetéseket is megfogalmazott; José Antonio Ferrer Benimeli a korabeli szabadkőművesség és a felvilágosodás ideológiája közötti összefüggésekre hívta fel a figyelmet.

Az egyes közép- és kelet-európai országokban a felvilágosodás eszméi más és más konkrét formában jelentkeztek. E nemzeti sajátosságok bemutatására vállalkozott Zofia Sinko és Tereza Kostkiewiczowa a lengyel, Peter Vodopivec a szlovén, H. D. Kourmatchova az orosz felvilágosodás esetében.

Hervé Hasquin a Habsburg Németalföld mezőgazdaságának XVIII. századi, központilag irányított átszervezése kapcsán a felvilágosult zsarnokság ambivalenciáira mutatott rá. Ferenczi László Bossuet Discours-ját és Voltaire Essai-jét vetette össze, Kovács Ilona pedig – egy definíció nyomában – a konferencia addigi eredményeinek gyors összegzését végezte el, megállapítva, hogy a felvilágosodás jellemző embertípusának definiálásában, ha a viták és előadások eredményeképp közeledtek is egymáshoz a különböző nézetek, a szakmai konszenzus még nem született meg.

A második témakörben két vitaindító előadás is hangzott el. Kosáry Domokos A nevelés Közép- és Kelet-Európában a felvilágosodás korában címmel tartott elő-

adást, részletesen kitérve az iskoláztatás és a közoktatás, az ifjúság nevelése mint állami feladat kérdésekre; foglalkozott továbbá a különböző területek összehasonlító vizsgálatával és egy sajátos jelenséggel: a magyarországi felvilágosult abszolutizmus 1765–1790 közötti iskolareformjaival, kivált a legnevezetesebbel, a Ratio Educationisszal. Benda Kálmán a magyarországi egyházaknak a felvilágosult állam iskolapolitikájával való viszonyát elemezte.

A vita során Hopp Lajos a francia nyelv tanításával, Vajda György Mihály a színházak jelentőségével kapcsolatosan tett kiegészítést. Az előadások sorában Louis Trénard a francia, Kamilla Mrozowska a lengyel, Paul Cornea a román, I. A. Buligin az orosz oktatásügy korabeli helyzetével foglalkozott. Rolf Geissler a XVIII. századi német oktatási intézmények jellegzetes fajtáit (Realschulen és Industrieschulen) ismertette; José Antonio Ferrer Benimeli az osztrák jezsuita tartomány iskoláinak igen alapos, sokszempontú elemzését végezte el; Wellmann Imre Tessedik Sámuelről, Mikó Mariann Görög Demeter munkásságáról, Némedi Lajos a sárospataki és a debreceni református kollégiumnak az adott korszakbeli működését taglalta. Ernst Wangermann az osztrák népiskolákban Gottfried van Swieten működése idején tapasztalható fejlődésről, az itt alkalmazott módszerekről, a német nyelv iskolai használatának kérdéséről és az iskolák vallási viszonyairól tartott rövid, de adatgazdag előadást.

A kötet függelékében még két tanulmány látott napvilágot: Pál József Kazinczy neoklasszicista ízléséről és Szathmári Istváné a felvilágosodás korának magyar nyelvtudományáról.

K. P.

Madách Imre dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban.

Összeállította: Leblancné Kelemen Mária. Salgótarján, 1984. 496 l. (Adatok és források a Nógrád Megyei Levéltárból 13.)

Madách Imre születésének 160., és *Az ember tragédiája* színrevitelének 100. évfordulóján látott napvilágot a Leblancné Kelemen Mária által összeállított, 293 dokumentumot, okmányt tartalmazó színvonalas, a Madách-kutatóhoz immár nélkülözhetetlen forráskiadvány. 1964-ben Krizsán László jelentetett meg 98-at a megyei levéltár Madách életére vonatkozó dokumentumaiból, míg 1973-ban Leblancné tett közzé újabb 38 levelet, illetve iratot. Ezek a múzeumi füzetek és közlemények ma már nem kaphatók, és helyi terjesztésük miatt korábban is nehezen voltak hozzáférhetőek. A dokumentumok kronológiai rendje által nyújtott egységes Madách-kép, valamint az előbb említett két kiadvány hiánya magyarázza a bennük lévő anyag újraközlését. (Sajnos, vannak iratok, amelyek a Krizsán László-féle kötet megjelenése óta nem fellelhetők, egyelőre ebből a két múzeumi kiadványból ismeretesek.) Mivel az 1980-as években nem várható az életrajzi dokumentumok kritikai igényű kiadása, a szövegeket betűhíven, teljes terjedelemben közlik, hogy ezzel is támogassák egy helyes Madách-életrajz és egy Madách-kéziratkatalógus munkálatait.

A forrásokat három részre osztották. Az elsőbe az 1816-tól 1834-ig a családról, illetve a gazdálkodásukról szóló iratok, a másodikba az 1842-től 1864-ig Madáchról írt, illetve a rá vonatkozó iratok, okmányok, az általa kiállított és aláírt ügyiratok,

a harmadikba 1867-től 1868-ig terjedően néhány örökösödési és egyéb, Madách „utóéletével” kapcsolatos dokumentum került. Minden egyes tételt gazdag, gondosan összeállított jegyzetanyag követ. Ebből megtudhatjuk a levéltári jelzetet, az irat keletkezési körülményeit és egyéb adalék információkat, valamint bőséges tárgyi magyarázatot.

Jócskán megkönnyíti a vármegyei- és a korabeli jogi terminológiában járatlanok számára a kötet használatát az idegen- és kevésbé ismert szavak és kifejezések jegyzéke. A rengeteg türelmet, szorgalmat és pontosságot igénylő kiadványt az irodalom- és a levéltári fondok jegyzéke, valamint a nélkülözhetetlen személy- és helynévmutató zárja.

Varga Katalin

Madár Lajos: Magyar irodalmi antológiák és gyűjtemények. Gyöngyösbokréta – Az igazság tölgyfája.

Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984. 1017 l. (A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetek F. sorozat 11–14.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetéről minden évben beszámol a Hungarológiai Értesítő, így az irodalmi folyóiratok és a napilapok repertorizálásán kívül erről a sorozatról is. A kitűnő bibliográfus, Madár Lajos lankadatlan, tiszteletre méltó kitartással és áldozatos pontos munkával gyarapítja évről évre a magyar antológiák és gyűjteményes kötetek analizáló bibliográfiáját. Ebben az évben közel ezer tétellel szaporodott a nyomtatásban megjelent elemzések száma, és ezzel a teljes gyűjtésnek majdnem a fele ismertté vált. A címek között A-tól Ig-ig már tudunk tájékozódni, kötetenként ideiglenes időrendi mutatót is kapunk. Sajnos, a legizgalmasabb, a névmutató – amely ennél a bibliográfiánál hatalmas munkát fog jelenteni – még sokáig várat magára.

V. K.

Magyar drámaírók. 19. század. I–II.

A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Nagy Péter munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 1034, 1050 l. (Magyar Remekírók)

Újabb kötettel gyarapodott a népszerű és kiváló sorozat, a Magyar Remekírók. Tizenkilenc darab 19. századból való színművet válogatott össze Nagy Péter két vastkos kötetben.

Az 1814-ben írt *Bánk bántól* kezdve az 1880-as években dramatizált *Arany emberig* találunk a kötetekben híres és kevésbé híres színműveket, vígjátékokat, drámákat és népszínműveket. Ennek a sokszempontú válogatásnak az a célja, hogy ezt az ellentmondásokkal terhes és tarka 19. századot s ezen belül izgalmas, alakuló irodalmi életünket mutassa be. Sok minden történt ebben a században – itthon és a nagyvilágban, az irodalmakban éppúgy mint a társadalmakban. A drámairodalom érzékeny műszerként jelzi ezeket a mozgásokat.

Tudjuk, hogy milyen óriási szerepe volt a színháznak a 19. században a nemzeti törekvések, a magyar nyelv – mint a nemzeti érzés és gondolat leghatékonyabb eszközének – megerősödésében és ápolásában. A színháznak pedig drámák kellene, mégpedig nem idegenből átültetett drámák, hanem hazaiak. Pályázati felhívásokkal segítik napvilágra a színműveket, igen jelentős pályabéreket tűzve ki. Természetesen azt is tudjuk, hogy a tizenhatodik századtól nagyjából folyamatosan él az írott dráma a magyar irodalomban, de ahogyan Nagy Péter írja utószavában, az előző három század a „műfaj magyarországi életének hosszan elhúzódó gyermekkora volt”, a 19. század lett a kamaszkora. Ez magyarázza a drámatermés hirtelen megnövekedését, elszaporodását és az aránytalanságokat is. Mindent figyelembe véve, s az antológiák elvét is szem előtt tartva kellett elvégezni a századot híven tükröző válogatást, amely az időrendet követi.

Helyet kaptak az azóta már halhatatlanná vált nemzeti drámáink, a *Bánk bán*, *Csongor és Tünde* és *Az ember tragédiája*. Szerepelnek olyan művek, amelyekre a szakirodalom ugyan szokott hivatkozni, de jószerevel még a szakemberek sem olvasták. Bólyai Farkas: *A párisi per*, Obernyik Károly: *Főúr és pór*, Czakó Zsigmond: *Kalmár és tengerész*, Hugó Károly: *Bankár és báró* című színműve. Érthetetlen módon méltatlan sorsa volt a korszak egyik legjobb drámájának, Teleki László: *Kegyencének*, amely itt eredeti szövegével szerepel. A szabadságharc utáni közvetlen időkben született Szigligeti Ede: *Liliomfija*. Ekkor célszerű kénytelenség volt könnyed, üres történetecskébe ágyazva megjeleníteni a nemzeti érzést. Igazi sikerdarab immár másfél évszázada. A kiegyezés után a népszínmű műfaja mindent elönt. A hanyatló dzsentri világ életérzését tolmácsolva befolyásolja nemcsak az ízlést de az életformát is. Eből a bőségből kellett választani. Abonyi Lajos: *A betyár kendője*, és Tóth Ede: *A falu rossza* című színműve került be. Dóczy Lajos: *Csók* című darabja képviseli a szórakoztatást, andalítást teljes sikerrel szolgáló színdarabokat. Ekkor különösen nehéz dolga volt annak, aki továbbra is az új társadalom problémáit feszegette, mint a polgári fejlődést Toldy István: *A jó hazafiakban*, vagy a dzsentrivilág leleplező ábrázolását Csiky Gergely: *A proletárokbán*.

Szómagyarázatok, utószó, életrajzi adatok egészítik ki e két kötet komoly drámai „tananyagát”.

B. Hajtó Zsófia

Magyar felvilágosodás.

Irodalmi olvasókönyv. Szerkesztette: V. Kovács Sándor és Kulin Ferenc. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 485 l.

Ez a szövegyűjtemény – mint a szerkesztők a bevezető végén közlik – „első-sorban középiskolai szakköri segédkönyvnek készült”. Hogyan fogja betölteni ezt a rendeltetést, elképzelni sem tudjuk. A szövegeket ugyanis nagyon csekély jegyzet-apparátus támogatja: szómagyarázatok tizenöt lapon, melyek jónéhányszor közérthető dolgokat (Venus, Horatius stb.) magyaráznak, sok nehezebbet viszont (Campe, Schedius stb.) felvilágosítás nélkül hagynak; továbbá néhányszoros életrajzi jegyzetek a szemelvények szerzőiről, semmitmondó szövegek („Költő...”, „Író és költő...”,

„Író, drámaíró ... stb.), melyek alig tartalmaznak egy-két információt. Minden egyebet a vezető tanár fog megmagyarázni? És ha ő sem tudja?

Egyébként is: hogyan fogják használni ezt a gyűjteményt, mely a rövid verseken kívül mindenből csak részleteket közöl? Szövegtörések alapján tanulmányozzák majd a *Fanni hagyományait*, *A kérőket*, Kölcsey *Mohácsát*? Terjedelmes műveket persze nem lehet belezúfolni egyetlen antológiába, de nincs is rá szükség. Az efféle antológiákra ugyanis egyáltalán nincs szükség.

A klasszikusok, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey kiadásai közkezen forognak, Bessenyei, Batsányi, a Kisfaludyak fontosabb művei is megtalálhatók a *Hét évszázad magyar versei* vagy a *Magyar remekírók* sorozat kötetében. Az iskola számára nem ezeket kell kiadni, hanem a Kalmár Györgyök, Fekete Jánosok és egyéb aprószenetek nehezen hozzáférhető szövegeit, mégpedig külön füzetekben. Hogy diáknak, tanárnak, ha Orczyval vagy Mészáros Ignáccal akar foglalkozni, ne kelljen megvennie hozzá Kármán vagy Fazekas Mihály (töredékes) szövegeit, melyek talán többféle kiadásban is ott vannak a polcán. „Mindent egy helyen!” – zagyva rémálma ez az utóbbi évtizedek pedagógiai célú könyvkiadásának; a gigantomániás iskolai segédkönyvek, egyetemi és gimnáziumi szöveggyűjtemények átfedéseinek bozóját már alig lehet áttekinteni. Papírtékozlás, árukapcsolás, kispénzű vásárlók megkárosítása. A régi, jól bevált *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozat felújítására van szükség, karcsú és olcsó füzetekre, melyek közül ki-ki szüksége és zsebe szerint válogathat.

A jelen kiadvány kevésbé ismert szerzői, a Kreskay Imrék és Udvarhelyi Szeles Jánosok (akiknek névsora a szerkesztők kitűnő tájékozottságát, nem egyszer fölfedező kedvét dicséri), belefértek volna – több szemelvénnel, mint itt – két-három füzetbe. Kár volt őket összeházasítani a Kisfaludy Károlyokkal. Inkább a szemelvények forrásjegyzékét kellett volna közzétenni.

Lukácsy Sándor

Magyar István: „Felháborodom, tehát vagyok”.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 198 l.

Vannak írók, akik vaskos regényfolyamokkal pályáznak az örökkévalóságra, s másnap már nem akad vállalkozó, aki átrágná magát az általuk termelt papírtömegben. De találunk ellenpéldát is: napilapok, hetilapok belső hasábjain szerényen meghúzódó rövid, elegyes műfajú és témájú írásokat, amelyek kései utódok számára is megőrzik érdekességüket. Ilyen ellenpélda Bálint György publicisztikája, helyesebben: írásművészete. Kötetbe gyűjtött cikkeit, recenzióit, elmélkedéseit, glosszáit, útibeszámolóit ma is szívesen olvassuk, akkor is, ha a tárgy jelentéktelen, ha a recenzió alkalmául szolgáló verseskötetet érdektelen. Szerzőjükről hatalmas tanulmányok jelentek meg, és Gondos Ernő tollából egy népszerűsítő életrajzi könyv is napvilágot látott. Mindez azonban ma már nem elégséges: alapos, tudományos monográfiára lenne szükség, amely rendszeresen feltérképezné az életművet, s kimerítő választ adna arra a kérdésre, melyek az összetevői annak a gondolkodói és alkotói teljesítménynek, amely a mai olvasóra olyan mély benyomást gyakorol.

Magyar István könyve nem ilyen munka. Igényét tekintve sem, hiszen népszerűsítő céllal készült élet- és pályarajz. Biográfiai vonatkozásban Gondos Ernő pályaképének mutációja. Figyelemreméltó új ismeretekkel nem gyarapítja elődje anyagát. Még tévedéseit is változatlanul átveszi. Érdemi elemzést Bálint György írásművészetéről sem stílus, sem eszmetörténeti értelemben nem nyújt. Bőségesen idéz viszont a jelentős „közíró” cikkeiből, s ezek az idézetek mindannyiszor felüldülést nyújtanak az összekötő szöveg szikkadt mondatai, passzusai után. A Bálint György-monográfia továbbra is írójára vár.

Tverdota György

A magyar polgári átalakulás kérdései.

Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1984. 480 l.

A szerzők pályájának alakulásában, sok esetben tudományos tevékenységünk egészében is meghatározó jelentősége van az ünneptelt történész professzornak. A reformkor és a múlt század második felének kutatása sok helyen érintkezik a kötet tanulmányaiban is irodalomtörténeti kérdésekkel, illetve eleve irodalomtörténeti mód-szerekkel közelíti meg tárgyát. *Gerő András* tanulmánya például (A gondolkodás polgárosodása: a lengyel felkelők melletti érvek az 1832–36. évi országgyűlésen) nélkülözhetetlen eszmetörténeti háttérrel rajzol Kölcsey és Vörösmarty nagy politikai versei, így a *Szózat* mögé. *Rosdy Pál*: Reformkori magyar nyelvű teológiai folyóiratkísérlet című cikke az „Egyházi Folyóirat” (1832–1834) négy kötetét elemzi. A lap színvonalas közleményei között akadt még olyan is, amely a saint-simonizmust mutatta be; egészében pedig nagy szerepet játszott egy tudományág műnyelvének megmagyarosításában. *Melczér Tibor*: A költészet mint azilum a magyar irodalomban (1975–1848) című tanulmánya Kazinczy és Csokonai korától kezdve kíséri figyelemmel, hogy a politikai cselekvés egy időre lehetetlenné válásának idején hogyan alakul a magyar költészetben a horatiusi „asylum” vágya, s a költészet mint menedék jelképe hogyan társul a reformkorban a költők hazafiúi elkötelezettségével. Végül *Erdődy Gábor* tanulmánya fontos adalékokat tartalmaz Jókai 1849-es cikkeinek megítéléséhez (A magyar politikai közvélemény Magyarország európai helyéről 1849 januárjától a Függetlenségi nyilatkozatig).

Szörényi László

Magyar Shakespeare-tükör.

Esszék, tanulmányok, kritikák. Válogatta, szerkesztette: Maller Sándor és Ruttkay Kálmán. A bevezető tanulmányt írta: Maller Sándor. A jegyzeteket és a mutatót készítette: Ruttkay Kálmán. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 627 l.

Kitűnő ötlet: egy könyvben kézbe adni a nagymúltú és gyakran magas színvonalú magyar Shakespeare-irodalom javát. Az ötlet megvalósítása azonban hanyagul, sok hibával történt.

Vitatható már maga a válogatás. Az első szemelvény szerzője Bessenyei György, az utolsóé az 1940-ben született Géher István. Két évszázad hazai Shakespeare-irodalmának teljes panorámája tehát, de nem szerencsés arányokban. Viszonylag kevés terjedelem jutott a régiségnek, holott praktikus szempontból ennek nehezen hozzáférhető szövegeit kellett volna előnyben részesíteni; aránytalanul nagy helyet foglal el az utóbbi egy-két évtized termése, holott e részben jónéhány szemelvény közkészen forgó munkák újrayomása, és nem is biztos, hogy mindegyikük kiállotta azt a történeti próbát, mely antológiában való szereplésre jogosít.

Nem szerencsés a szemelvények sorrendje. Nagyjából a kronológia fonalán halad, de minduntalan eltér attól, hogy egy-egy szerző valamennyi írását együtt, egymás után közölje. Így aztán Bajza cikkét, mely Henszlmannel polemizál, előbb olvashatjuk, mint Henszlmannét, melyet Bajza vitat; Szigligeti 1874-ből való szemelvénye Zerffi Gusztáv elé kerül, noha ennek kelte 1847; Petőfi és Arany levelezésének szorosán összetartozó darabjait több mint negyven lap választja el, tucatnyi közbetolakodott szemelvénnel.

A szövegek közlése megbízhatatlan. Népszerű kiadásban természetesen indokolt a mai helyesírás, de csak – mint a szerkesztők maguk is leszögezik – „az egyéni és régies nyelvi sajátosságok” tiszteletben tartásával. Tiszteletről azonban szó sincs: az eléadás”, „tulajdonítani”, „nehány” és számtalan más régiesség e nyomtatványban „előadás”, „tulajdonítani”, „nehány” és más efféle nyelvilag meghamisított alakokra változott. A gondatlan szövegrendezés miatt nem ritka az értelemzavaró torzulás. Kazinczy ezt írta Hamlet-fordítása németellenes előszavában: „...oly szemtelenül már nem packázik rajtunk, *gazdák*on, az a bitang jövevény” (vagyis nem parancsolgat nekünk, az ország gazdáinak); a jelen kiadványban viszont ez áll: „rajtunk, *gazdánk*on”, aminek persze semmi értelme sincs.

Aggasztó és bosszantó az a könnyűkezség, mellyel a szerkesztők a szövegek szemelvénné alakítását, megkurtítását végezték. A könyv tele van kihagyást jelző szögletes zárójelekkel és hármassal, s a csonkítás e trófeái megint csak a nehezen kézbe vehető régi művek szemelvényeit tarkítják, a frisskeletűeket alig-alig. A bevezető tanulmány szerzője lelkesen méltatja Kazinczy Hamlet-előszavát, de a valóban fontos, szép és merész szövegből csak nyúlfarknyi nyesevéket közöl, két lapon tizenhárom szögletes zárójellel! A kihagyott szövegrész gyakran oly rövid, hogy terjedelmi gazdálkodás nem indokolja. Vörösmartynál egy helyt csak egy ötszavas latin idézet maradt ki; talán hogy ne kelljen fáradni megmagyarázásával? A szerkesztők nagyon megkedvelhették a szögletes zárójelet és a hármassal, mert előfordul, hogy olyankor is élnek vele, amikor nem is hagytak ki semmit (a 142. lapon).

A könyv jegyzetapparátusát következetlenség jellemzi. Magyarázat nélkül hagyja Balzacot, Heinét, Ibsent, nagyon helyesen; de magyarázatot fűz Petrarca, Racine, Tacitus, sőt Bem és Szendrey Júlia nevéhez. A jegyzetek egy része semmitmondó (és már csak ezért is fölösleges): „Corregio = olasz festő”, „Veronese = velencei festő” – ennyi az egész. Az a benyomásunk, hogy a jegyzetíró a kisebb ellenállás irányában haladt: „plánumokat” – írja Kazinczy, s a lap alján ott a készséges fölvilágosítás: „tervetem”; de hogy mi lehet, ugyancsak Kazinczy szövegében, a „hamilcari idegenség”, arról bezzeg hallgat a jegyzet. Az álnevek feloldásában sem valami serény: a könyv minden magyarázat nélkül közli az 1835. évi Rajzolatokból egy „Ö. T.” jelű

szerző Hamlet-kritikáját; csakhogy a betűjel helyesen „Ő. T”, s ez nem egyéb, mint a lapban gyakran előforduló „Őszinte Testvérek” álnév rövidítése, ez pedig Tóth Lőrinc álneve volt.

A kiadó negyvennégy illusztrációt mellékel a kötethez műnyomó papíron. Egy részük színlap, színpadkép, színészfotó; ebből több is elkelt volna. De egy Shakespeare-könyvben jobb ötlet híján Vörösmarty, Bajza, Petőfi, Arany, Babits, Kosztolányi közismert, százszor reprodukált portréit közölni: szellemi igénytelenségre vall.

Ebben a – mondhatni – lelketlenül összeállított könyvben az egyetlen oázis a bevezető tanulmány. Maller Sándor előbb Shakespeare európai fogadtatásának állomásain tart rövid szemlét, majd tüzetesebben megtárgyalja, sok érdekes adattal, sok jó megfigyeléssel a nagy angol költő műveinek magyar irodalmi és színpadi sorsát.

Lukácsy Sándor

Magyarország társadalma a török kiűzésének idején.

Szerkesztette Szvircek Ferenc. Kiadja a Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága. Salgótarján, 1984. 131 l. (Discussiones Neogradienses 1.)

Az új múzeumi kiadványsorozat nyitó kötete a Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága és az MTA Történettudományi Intézete által 1983. április 6–8. között Szécsényben rendezett második köznemességi konferencia anyagát közli. (Sajnos, nem a teljeset, mert három fontos előadás technikai okok miatt nem kerülhetett a gyűjteménybe.)

A köznemességi tematika hagyományosan kötődik Nógrádhoz – innen indult el néhány éve az a középréteggutatás, amely elsőnek a köznemesség társadalomtörténeti vizsgálatát tűzte maga elé.

A jelen kötet az egész országra kiterjedő család-, birtoklás- és településtörténeti kutatások mellett a művelődéstörténeti viszonyok feltárását sem mellőzi. *Benda Kálmán* a hazai köznemesség 16–17. századi iskolázottságát térképezi fel, lehangoló eredményre és következtetésekre jutva. *Szathmári István* a magyar irodalmi nyelv kialakulására és 17. század végi állapotára vonatkozóan tesz érdemleges megfigyeléseket. *Praznovszky Mihály* pedig a költő, aritmetikaíró, majd Rákóczi-katona Menyői Tolvay Ferenc nyomába szegődik, hogy kevésbé ismert pályafutását új adatokkal kiegészítve egy köznemesei életpálya korabeli lehetőségeit tárja fel.

J. J.

A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században.

Szerkesztette: Zombori István. Szeged, 1984. 151 l.

A kötet a Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága által Bél Mátyás születésének 300. évfordulója alkalmából 1984. március 5–6-án Szegeden rendezett tudományos konferencia tíz előadását, valamint hozzászólásait foglalja magába. E tanácskozás a magyar művelődéstörténet egyik legnagyobb mulasztására, az értelmiség-

kutatás hiányosságaira irányította a figyelmet. Legfőbb célkitűzése az volt, hogy „...föltárja a hazai politikai élet által az értelmiség fejlődésére gyakorolt hatást, a különböző nemesi, polgári és vallási felekezeti csoportok működését, ezek kölcsönhatását, valamint a bécsi udvar és a hazai szellemi élet kapcsolatait”. Az ülésszak emellett foglalkozott a hazai értelmiségnek az európai szellemi életben betöltött helyével és szerepével, vizsgálta azokat a különbségeket, amelyek a török hódoltság, illetve a Habsburg Magyarország értelmiségi létmódja és tevékenysége között fennállt.

Igen nehéz feladatot vállalt magára e tanácskozás, mert olyan társadalmi réteg vizsgálatára vállalkozott, amely a korban még nem volt eléggé differenciált, tevékenysége is bizonytalan – a kortársak nem is alkottak rá fogalmat. (*Péter Katalin, R. Várkonyi Ágnes*)

Szakály Ferenc arra figyelte fel, hogy az értelmiségi szerepe, színvonala – s ezáltal a műveltség általános színvonala – a 16. századéhoz viszonyítva szembeötlően csökkent.

Benda Kálmán arra világított rá, hogy az udvarok, egyetem és tudós társaság hiánya milyen bénítólag hatott a hazai értelmiség kifejlődésére. Jószerével csupán a nagy protestáns kollégiumok és később a katolikus iskolák, valamint a peregrináció intézménye működésének köszönhető, hogy mégsem maradt értelmiség nélkül a nemzet. Az uralkodótól és a kormánytól hiába várta ilyen célú intézmények létrehozását, így azok – igények és feltételek találkozása révén – csak a XIX. századra alakultak ki.

A kötet fontos újdonságértéke, hogy az eddig leginkább feltárt erdélyi művelődéstörténeti mozzanatok mellé igyekszik felrajzolni a Felvidékét is. (*Nagy József Zsigmond, Zombori István*)

Nagyívű tudománytörténeti áttekintésében a külföldi és hazai szakirodalom értelmiség-kutatási problémáit vetíti elének *Kosáry Domokos*. Rámutat az új típusú értelmiségi XVIII. századi kialakulásának folyamatára – újra csak hangsúlyozva az intézményes, szervezeti keretek elmaradottságát.

Tarnai Andor – egy levélkiadási vállalkozás feladatait ismertetve – az oly jelentékeny értelmiségi forrástípus, a tudóslevelezések elméleti és gyakorlati problematikájával foglalkozik.

Érdekes szempontot választott vizsgálódásaihoz *Wellmann Imre*: arra keresett választ, mennyiben foglalkoztatta a magyarországi értelmiséget az egyszerű nép élete Bél Mátyásék kutató és feldolgozó munkája előtt. *Szelestei N. László* pedig a magyarországi tudós társaság-alapító kísérletekre figyelmező tanulmányában Tersztyánszky Dánielre irányítja a megismerés fénycsóvát. Ő volt az igazán jelentős személyiség e törekvésekben, s nem Kollár Ádám, a „szlovák Sokrates”, akit az eddigi szakirodalom e próbálkozások legfőbb mozgatójának tartott.

J. J.

Major Ottó: Egy nemzet férfikora.

Kritikák, publicisztikai írások. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 419 l.

Major Ottó *Egy nemzet férfikora* című kötete szerves folytatása *Arcok és maszkok*, s az *Értelem és szenvedély* című könyveinek. Változatos – és ennek megfelelően

több fejezetbe rendezett – új munkájában a történelemnek éppúgy fontos szerep jutott, mint a magyar- és világirodalom hozzá legközelebb álló nagy egyéniségeinek, vagy a színház és a képzőművészet világának.

Az írói arcképek közül különösen *Zelk Zoltán* és *Mesterházi Lajos* portréját érezzük hitelesnek. Olyan költők is szerepelnek Major Ottó könyvében, akik soha nem kerültek be igazán az olvasói köztudatba. Többek között a munkából poétává lett *Tamási Lajos*, vagy a legifjabb generáció számára kevésbé ismerős „mester és példakép”, *Komlós Aladár*. Komlós Aladár mint nagy idők tanúja is megszólal a könyvben: az *Elmaradt számvetés* című riportban *József Attilával* kapcsolatos emlékeit mondta el, közvetlenül halála előtt.

Ha már a riportokat említjük, mindenképpen alapos végiggondolásra méltó a Keresztury Dezsővel készített *Emberrénevelés*. Ebben a tanulságos dialógusban az Eötvös- és a Györfy-Kollégiumtól a békéstarhosi zeneiskoláig a magyar „tanügy” közelmúltjának úgyszólván minden fontos bázisáról szó esik, s természetesen az emberrénevelés legfontosabb alapelveiről is.

Major nem üres frázisként használja írásaiban a „humanizmus” szót – bármiről ír, minden munkáját ez a felfogás hatja át.

Az *Egy nemzet férfikora* tehát több, mint napi aktualitások újraközlése.

Petrőczy Éva

Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák.

Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács, Nyíregyháza, 1984. 219 l.

A helytörténeti kutatás egyik szép kiállítású, gazdag tartalmú könyvét üdvözölhetjük ebben a kötetben. A nyíregyházi születésű irodalomtörténész szerző és nyíregyházi családi háttérrel rendelkező felesége közösen gyűjtötték össze szeretett városukra vonatkozó emlékeiket, a várossal foglalkozó könyvek, újságcikkek, valamint a levéltár anyagát. E három forrás alapján mutatják be a város történelmét, régebbi múltját és a közelmúlt eseményeit, Nyíregyháza irodalmi emlékeit. Nem valódi várostörténet ez, hanem szubjektív, jó értelmű elfogultsággal készült gyűjtemény, amely vonzóvá teszi a város lakói számára lakóhelyüket, felkelti a távolabb élők érdeklődését, s számos fontos irodalomtörténeti adalékkal járul hozzá a teljes magyar irodalom ismeretéhez. Ez a hagyományfeltáró, ismeretterjesztő munka a 19. század közepétől máig követi nyomon Nyíregyháza szellemi életét, a polgárosodás alakulását, az intézményrendszer állandó bővülését, az iskolák életét, a városban meghonosodott szokásokat, szórakozási alkalmakat. A számtalan feldolgozott adatot úgy tálalja olvasóinak, hogy ne váljék nehézkessé, jegyzetekkel agyonterhelte a szöveg, hanem olvasmányosan, szórakoztató módon mutassa be a város jellegzetességeit, a csak rá jellemző ismereteket, a város szerepét az ország életében, az egyetemes magyar irodalom gazdagításában. Tamási Áron nevezetes mondatát idézi a szerző: „Az ember azért él a világon, hogy valahol otthon legyen benne.” Ez a könyvecske ebben segíti nyíregyházi olvasóit, de valamennyi magyar nyelven tudó olvasóját is. Az érdekes,

nagy gonddal megírt, megszerkesztett szöveget számos jellegzetes fotó illusztrálja, s válogatott bibliográfia egészíti ki.

R. Takács Olga

Matej Bel. (Personálna bibliografia).

Zost. Blažej Belák a kolektív. [Személyi bibliográfia. Összeállította: Blažej Belák és munkaközössége.] Matica Slovenská, Martin, 1984. 198 l.

A túrócszentmártoni Matica Slovenská (nemzeti könyvtár és irodalmi múzeum főadatát betöltő intézmény) munkaközössége készítette el Bél Mátyás válogatott bibliográfiáját a jeles tudós születésének 300. évfordulójára.

A bevezető részben vázolja Bél Mátyás munkásságának különböző területeit, részben bemutatja a bibliográfia összeállításának elveit. A kollektíva a következő tematikus csoportokba osztotta a földolgozandó anyagot: Bél Mátyás munkáinak önálló kiadásai; művei folyóiratokban és gyűjteményes kötetekben; fordításai, elemzése, más szerzők kiadásai szerkesztésében; előszavai; Bél Mátyás munkáinak újabb kiadásai; a róla szóló irodalom (szlovák, cseh, magyar, német és egyéb forrásokban, egyéb nyelveken); speciális forráscsoportok (tankönyvek, enciklopédiák, lexikonok); nem publikált források; ikonográfiai anyag. A kiadvány tartalmazza Bél életrajzi kronológiáját (benne műveinek megjelenésével). Legterjedelmesebb része természetesen maga a bibliográfia. A kilenc tagú kollektíva igen széleskörű munkát végzett, különösen Bél Mátyás kéziratok műveinek feltárásával, de mint az összeállító jegyzetében olvashatjuk, miután a kitűnő XVIII. századi tudós kéziratok annyiféle helyen találhatóak, nem lehetett teljes a bibliográfia.

Kiss Gy. Csaba

Matej Bel slovenský geograf. [Bél Mátyás szlovák földrajztudós.]

Zost. [Összeállította]: Ján Drdoš. Veda, Bratislava, 1984. 207 l.

A Szlovák Földrajzi Társaság patronálásával megjelent kis kötet a sokoldalú tudós földrajzi munkássága előtt kíván tisztelegni. *Ján Tibenský* foglalja össze Bél Mátyás tudomány- és művelődéstörténeti jelentőségét. Ezen kívül a „Notitia Hungariae...” két megyemonográfiájából (Liptó és Zólyom megye) olvashatunk egy-egy részletet a könyvben. Orosz és angol nyelvű rezümé egészíti ki a kiadványt.

K. Gy. Cs.

Mátray Gábor: A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írárok.

Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta: Gábry György. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 550 l. (Magyar Hírmondó)

Mátray Gábor személye és munkássága művelődéstörténeti kuriózum, s ezért jól beleillik a Magyar Hírmondó népszerű sorozatába. Rothkrepf József fiaként szü-

letett Nagykátán. A reformkor lelkes magyarjainak egy része a hazai németek közül került ki; közéjük tartozott a később Mátrayra magyarosított Gábor is. Tanulmányai elvégzése után előbb a Prónay, majd a Széchényi családban nevelő; 1846-ban lett a Széchényi-könyvtár őre, s maradt nyugdíjaztatásáig, 1874-ig. Közben a Nemzeti Zenedében is tanított. 1875-ben halt meg.

Zenetörténeti publikációi a *Hasznos Multságokban* (1824–1825), a *Tudományos Gyűjteményben* (1828–1832), a *Magyar Akadémiai Értesítőben* (1852), majd a *Magyarország és Erdély képekben* című kiadványban (1853–1854) jelentek meg. Többségüket közli a jelen kötet, s ráadásul Mátray 1848–1849-es naplójából is részleteket.

Aki az általános vagy a régi magyar zenetörténetben akar tájékozódni, természetesen nem Mátray írásaihoz fordul. Az egyes népek zenetörténetét bemutató írása (az ókori Egyiptomtól kezdve Törökországig) kedves naivitással fog meg. Olvasmányokból merített anekdoták, hangszerleírások és zenészek felsorolása követik egymást szervesen. Magyar zenetörténeti munkái is főleg adatok felsorolásából állnak, bár itt-ott kísérletet tesz a művek elemzésére is. A legérdekesebb az a napló, amelyet a szabadságharc bukása után a császári csapatok által megszállt Pest-Budáról ír. („A leskelődők s hallgatódzók száma töméntelen.”) Kár, hogy csak részleteket közölnek belőle.

A szabadságharc után a tudományban a lelkes polihistorok helyét lassan-lassan szaktudósok foglalják el. Mátray ekkor publikálja két nagyszabású dallamtárát, a *Magyar Népdalok egyetemes gyűjteményét* (1852–1858) és a *Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból* címűt. (1859) *Népdalgyűjteménye* igen vegyes (néhány igazi népdal mellett sok, szinte elviselhetetlenül rossz, érzelgős műdalt tartalmaz), dallammegfejtéseinek egy része ma már elavult. S ha van is némi túlzás Bartalus jellemzésében („hájfejű birkája a tudományos akadémiának”), kétségtelen, hogy eljárt felette az idő.

A kötet végén Várnai Péter *Egy magyar muzikus a reformkorban* című, 180 lapos tanulmányát is lenyomtatták.

S. B.

Medgyesi Pál: Erdély romlásának okairól.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 60 l. (Gondolkodó magyarok)

Szigethy Gábor a címhez illő prédikatori hevületű előszóval indította útjára a *Gondolkodó magyarok* sorozat újabb füzetét, Medgyesi Pál munkáját. A XVII. század közepén élt református lelkész, I. Rákóczi György udvari papja, 1657. szeptember 2-án Sárospatakon mondta el nagyhatású beszédét *Erdély romlásának okairól*. A mostani közreadás nem „leletmentés”, hiszen a közelmúltban a szöveg két kiadásban is megjelent, értékét viszont jelentősen növeli az az erőfeszítés, amelynek eredményeképpen Szigethy Gábor a beszéd bibliai és egyéb forrásait és összefüggéseit igyekezett feltárni. A legszükségesebb szakirodalom felsorolásából azonban hiányoljuk Medgyesi Pál egyik jelentős fordításának megemléztetését: Lewis Bayly *Praxis pietatis* című művé-

nek lefordításával Medgyesi a puritanus kegyesség egyik alpművét tette magyarul hozzáférhetővé, s munkájának hatása a XVIII. században is lemerhető.

N. S. K.

Méliusz József: Válogatott költemények (1920–1980).

Válogatta és az utószót írta Szász János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 458 l. (Romániai Magyar Írók)

Méliusz József több mint félévszázados pályájának legutóbbi nagy meglepetése a Horace Cockery-féle lírai esszéregény volt 1983-ban, melynek két része: a *Múzeum* („A költő személyének, személyiségének, életének lefordítása”) és a *Darabokra tört elégia* (a fiktív mű maga) a travesztia új remeke volt. A szerepjátszásnak ez az esztétikai gesztusa (melyet értően elemzett Egyed Péter *Vesztés és túlélés Méliusz József művében* c. tanulmányában = *Város a ködben*. Kriterion, 1981) Méliusz egész életművét jellemzi, nemcsak költészetét. Írásművészetét a műnemek hagyományos korlátaira nem tekintő, folytonos önmegújításra képes avantgarde élteti, a mű pedig bonyolult filozófiai, poétikai, világnézeti alakulások, számtalan élettény, világirodalmi élmény, irodalomtörténeti és ideológiakritikai megállapítás, vallomás és emlékdézés együttese. Ha a Cockery nem volna majd félezer lap – a költői pálya új csúcspontjaként az élen kellene állnia annak a szerző és Szász János szerkesztette másik félezer lapnak, mely a lírikus Méliusz életművének reprezentatív válogatásaként voltaképpen előzménye a Cockery-nek. E gondolat szerint épül fel a válogatás is, mint maga is új műalkotás, mely az erős szelekció alapján művészi-gondolati önrevízióknak is tekinthető. A könyv nyitódarabja a *Mnemoszüné*-ciklus 1977–80-ból s a *Szavak, szövegek* 1972–76-ból, a 73-as *Ah, Velence, Velence!...* monumentális elégiájával együtt, ezt az *Aréna*-kötet darabjai (1967) követik a könyvben – s előzik meg az időben –, Méliusz költészetének addigi legteljesebb alakzataként. Ezt az 1962–80 közti korszakot, melynek végén az említett *Mnemoszüné*-versek nyitott szerkezetei, kollázstechnikája és a szabadvers újabb formái állnak, az 1955–62 közti börtönévek előzték meg; poétikai tekintetben ezeket a fázisokat Szász János kitűnő elemzése éppoly pontosan értelmezi, mint az ide vezető első nagy szakaszt, a húszas évek végétől a háború után írott versekig. Már a legelső darabokban érezhető volt az a lélegzetvétel szerinti lassú versritmus, amely a nagy prózaversek lüktetését adja majd; a korai idő népi nosztalgija, faluromantikája az Erdélyi Fiatalok körében és az *Új Arcvonal*-antológiában (1930–31) még a szecessziós szabadvers beszédritmusa szerint öltött alakot a fiatal költő társadalmi aktivizmusának és világnézeti radikalizálódásának sodrában. Később, németországi és svájci éveiben fölerősödött a szecessziós formanyelvben megjelenő expresszionizmus, megtartva magában a népi romantikát: ezek voltak a „mozgalmi tényversek” évei, melyek után az Arénához és a Cockery-hez elvezető, szürrealista, mégis klasszicizáló *Ben Hepburn hagyatéka* következett s jelent meg a Korunkban, 1934-ben. Méliusz eztán írta meg a *Város a ködben*t, melyet Szilágyi Domokos később hosszú, elégikus elbeszélő költeménynek nevezett, fölismerve a majd a kávéház-könyvek alapjelleget is megadó líraiságot, a műnemek közötti áttűnéseket. Méliusz háborús korszakát a *Sors és jelkép* hiteléhez fogható tragikummal jellemzik komor,

mégis reményteli, küzdelmes humanizmustól átfűtött versei, melyeket a korai ötvenes évek „szocializmusa” követett, majd 1955, amikor „m. j.-t barátai börtönbe taszították...” (*Emlék 12 /1955: ház a hegyoldalban/*). A még a börtönévek után is dívó nagy kiátkozások ellenében Méliusz értékeit éppen az akkori fiatalok: Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár védték meg, fölismerve bennük az avantgarde mögötti etikus racionalizmust. A Válogatott költemények mindezek következtében nem csupán versgyűjteménye, hanem irodalomtörténeti kordokumentuma is Méliusz József hatalmas életművének, melynek utószava Szász János korábbi Méliusz-vázlataival, Egyed Péter és Szávai Géza idézett tanulmányaival együtt egy késlekedő monográfia alapvetéséhez tartozik.

Csapody Miklós

Mesterházi Lajos: Visszaemlékezések.

A szöveget gondozta: Mesterházi Márton és Mesterházi Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 487 l. (Mesterházi Lajos művei)

Mesterházi Lajos 1974-ben kezdett hozzá önéletírásához, betegsége miatt magnetofonra diktálta a szöveget, amelynek csak egyharmadával készült el, a befejezésben és a végleges sajtó alá rendezésben a halál megakadályozta. A harmincas évektől 1945-ig terjedő életszakaszáról számol be az író, az eseményeknél is nagyobb súlyt helyezve eszméinek, gondolkodásának kialakulástörténetére. Németországi és párizsi diákévei 1938–1939-ben megismertették az európai helyzettel, hazatérte után származása miatt sokáig állástalan volt. De már sokkal előbb, egészen fiatalon is szembe talált a politikai kérdésekkel, apjával való beszélgetései is hozzájárultak Hitler-ellenes, antifasiszta, baloldali világnézetének kialakulásához. Az önéletírás tulajdonképpen egy-egy felvillanó emlék kapcsán kifejtett esszék, világnézeti fejtegetések, politikai hitvallások egymásutánjából áll egybe, s egy jellegzetes értelmiségi gondolkodásmódra derít fényt. Szuggesztív írói eszközökkel érzékelteti a légkört, amelyben élt és vitatkozott, barátkozott és rettegett, harcolt az általa legjobbnak vélt eszközökkel, elsősorban baloldali cikkek írásával. A kötet legérdekesebb lapjai közé tartozik az Eötvös Kollégiumban töltött korszakának megelevenítése, a kollégiumi szellem bemutatása, a Márciusi Fronttal való kapcsolat és a diákság szellemi életének alakulásáról rajzolt kép. Tanárai közül Gyergyai Albertnek állít emléket, olvasmányélményeit és az évfolyamtársakkal folytatott eszmecsereit idézi érzékletesen. Érzelmi életéről, udvarlásairól írva párhuzamot von a valóságosan átéltek és a különböző regényeiben megörökített epizódok között. Röviden három házasságát is kommentálja, tanulságosak az intézményről leszűrt fejtegetései. Munkakereső napjainak, hónapjainak élményei az állástalan értelmiségről alkotott fogalmainkat töltik meg keserves tartalommal. Politikai tevékenységéről, agitatív munkájáról, háborúellenes szervezkedéseiről ír a legrészletesebben, legszívesebben. A zsidóüldözés idején valóságos bujtatóhálózat alakult ki körülötte, aktívan részt vett az ellenállási mozgalomban, s ennek mindennapjairól mond el fontos részleteket. Az önéletírás utolsó részében pedig felidézi, láttató erővel mutatja be a budapesti ostrom ötven napját, majd a felszabadulás utáni első napok „korszaknyinak” érzékelt történetét. „... nemzetemnek egy

aktív kisebbségéhez tartoztam. Kiváltam a passzív várankozók óriási tömegéből” – írja, s végül csonkán maradt önéletírását azzal zárja: „Nagyon nagy vargabetűkkel, nagyon keserves döccenőkön jutottam el azután oda, hogy végre a hajlamom és ambícióim szerint, írói életet élhessem.” Erről az életrészéről azonban már nem olvashatunk. Amennyi elkészült visszaemlékezéseiből, az is fontos történelmi kordokumentum, tanulmányos fejezet bonyolult korunk írásos emlékeiből.

R. T. O.

Miklya Jenő: Szeghalomtól Verőceig. Dapsy Gizella élete a dokumentumok tükrében. Szeghalom, Városi Tanács és a Sárreai Múzeum Baráti Köre kiadása. 1984. 167 l. (Sárreai füzetek 5–6.)

Dapsy Gizella születésének századik évfordulóján működésének színhelyén példamutatón, gondosan elkészített kis dokumentumkötettel emlékeztek meg a 16 önálló, kis terjedelmű kötetet és számos cikket, tanulmányt publikáló írónőről. A századelő egyik érdekes alakja volt, a modern irodalom nagy pártfogójaként sok költővel, íróval állt kapcsolatban, levelezése értékes irodalomtörténeti dokumentum, a századelő művelődéstörténetéhez, szellemi életéhez értékes, eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert adalékokat nyújt. Életrajza is érdekes, haladó gondolkodású, mozgékony szellemű asszonyt ismerhetünk meg belőle. Leveli tájékozottságról, jó ítélőképességről, emberismeretről tanúskodnak. Legjelentősebbek Gyóni Gézával, Oláh Gáborral, Ady Endrével váltott levelei, illetve a róluk szóló, másokhoz címzett levelek. Nil álnéven írta cikkeit, sokszor leveleit is így írta alá. Férfjével, Rozsnyay Kálmánnal együtt sokat tettek a modern irodalom népszerűsítéséért. Követendő példa, amit a szeghalmi szakemberek tettek: szép kiállítás helytörténeti kiadványban gyűjtötték össze az egész ország területéről városuk nevezetes alakjának a magyar irodalomtörténet figyelmére érdemes dokumentumait. A füzetet jegyzet- és képanyag egészíti ki.

R. Takács Olga

Mikszáth Kálmán: Cikkék és karcolatok. 28. kötet. 1889. február – 1889. december. Sajtó alá rendezte: Rejtő István és Suhai Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 438 l. (Mikszáth Kálmán összes művei 78.)

Az 1889-es évben Mikszáth már ismert író és publicista, képviselő, akadémiai levelező tag. Mostanában készül *A beszélő köntös*, de még előtte van a nagyobb regényeknek. Hírlapi cikkeinek ez a kötet csak dátumszerűen fog át egy esztendőt: valójában alig fél év termését tartalmazza. Április közepétől október elejéig nem ír publicisztikát. Oly mértékben vesz erőt rajta a régi torokbaj, hogy a télvégi hónapokban a lakását sem hagyhatja el, majd Gleichenbergbe kell mennie – ahol egy darabig nemhogy beszélnie, de kártyázni sem szabad, végül Marillavölgyben kúrálja magát. Az év eleji karcolatok egy részét nem is személyes benyomások, hanem Sebők Zsigmond beszámolóí és a délutáni lapok leírásai alapján komponálja.

Amint megszoktuk, a kritikai kiadásnak ez a kötete is két fejezetbe rendezte anyagát: Cikkek, karcolatok illetve Parlamenti karcolatok. Az első szakaszból három darabot érdemes kiemelni. Az *Ebéd Péchy Tamásnál* fantáziarajz ugyan, de kevés ilyen bájosan gyilkos bemutatása akad a magyar parlamentarizmusnak, még Mikszáthnál is. A pártküzdelmek ellentéteinek, a nyilvánosság előtt alkalmanként becsületbe vágó viszálykodásoknak igazságfokát és személyes hitelét a zárt ajtók mögött a terített asztalokat övező kedélyesség és szóértés minősíti. *A tekintetes KK és RR* írója az idő relativizmusának és a hanyatlástudatnak, ennek a Mikszáthot olyannyira jellemző észlelésnek és história-értelmezésnek publicisztikus formája: egy 1844-es keletű zsnalisztikus parlamenti arcképcsarnok ábrázolatain tűnődik el. Csak a nevek változtak meg félszázad alatt, az arcok, a karakterek megmaradtak. Ha van valami változás az idő és az érték viszonyában, az merő romlás és hanyatlás, nem tisztulás, nem erősödés. A műfaji elhatárolás problémáját veti föl, azaz a Mikszáth-életmű tonális meghatározottságát jellemző erővel bizonyítja *A magyar konyha* című cikk. Ezt a Magyar Helikon Mikszáth-életmű sorozata a kisebb elbeszélések között közli (12. kötet, Bp. 1969.) – jóllehet maga a sorozat nagy mértékben a kritikai kiadás előmunkálataira épült. Ez a kis írás közvetlen előzménye Krúdy kulináris dolgozatainak. Mikszáth még kedélyes pesszimizmussal írhatta, hogy azért jó elutazni, mert hazatérve a magyar konyha vár ránk. Unokáink? „Azok már itt is külföldön lesznek.”

A parlamenti karcolatok vezértémája a véderőtörvény viharos országgyűlési vitasorozata. (Rudolf trónörökös január végi halála is politikai ügyé színeződik át szinte napok alatt.) Olyan erejű ez a vita, hogy a másfél évtizede rendíthetetlen kormánypártot is szakadással fenyegeti, a problémát sokan, s nem éppen ok nélkül, közjogi kérdéssé emelik, s az ellenzék obstrukciója hónapokra megbénítja a normális parlamenti ügymenetet. Végül is a hadügyi reformot megszavazza az országgyűlés – a zendülő utca morajlása közepette, de ennek Tisza személye lesz majd az ára. Megszavazza persze Mikszáth is, kockára vetve írói népszerűségét. Ezeknek a napoknak az emlékét írja meg majd később *A németke* című novellában, a „kormánypárti magyar író” dilemmájának ebben az árnyalt rajzában.

Alexa Károly

Móricz Zsigmond: A tizenkettedik órában. Tanulmányok III.

Összegejtötte, szerkesztette és a szöveget gondozta: Nagy Péter. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 622 l. (Móricz Zsigmond Összegejtött Művei)

Móricz utolsó évtizedének tanulmányait, esszéit, hosszabb-rövidebb publicisztikai írásait, közérdekű kisebb közleményeit, szerkesztői leveleit teszi közzé *A tizenkettedik órában* című kötet, az összegejtött tanulmányok harmadik, záró darabja. 1931-től 1942-ig, az író haláláig adja minden eddiginél teljesebb gyűjteményét Móricz ekkori publicisztikai munkásságának.

Ugyanaz az olykor mindent elsöprő szenvedély, bölcs ironia, következetes keménység és szeretetteljes megértés jellemzi a közíró Móriczot, mint az elbeszélőt és a regényírót. Szerteágazó érdeklődéséről, kora égető problémái iránti felelősségéről tanúskodnak ezek az írások, melyekben iparosításról, nemzetiségi politikáról, az értel-

miség, a középosztály kiszolgáltatottságáról, a magyarság nemzeti megújulásának szükségességéről szól. A nemes kultúra védelmében hívja az írókat „ki a frontra”, megértéssel ír az ifjúság kiábrándulásáról, s a nő családban-világban megváltozott szerepéről. Nem kerüli el figyelmét egyetlen megjelent fontos könyv sem. Makkai Sándor erdélyi református püspöknek az erdélyi magyarságról szóló könyve kapcsán fejti ki gondolatait az egyetemes magyarság problémáiról. A Görgey-kérdéssel két írása is foglalkozik, s személyes vallomással állít emléket a nagy katonának. Megidézi Kornfeld Zsigmond, a nagyközönség számára ismeretlen zsidó bankvezér alakját, s elbúcsúztatja az életét önkezével kioltó Komáromy András levéltárost, magyar családok történetének legnagyobb tudóját. Nyugtalan természetének engedve, folyvást úton van s az ország különböző vidékeiről tudósít: tanyai műkedvelő előadásról, kecskeméti, szegedi, hódmezővásárhelyi, debreceni, sárréti tapasztalatairól számol be. A kereszténység, a hit, a vallás problémái éppúgy foglalkoztatják, mint a cselédkérdés, a munkanélküliség és a falusi ember városlakóvá alakulásának folyamata. A magyar történelem hozzá közel álló nagyjainak, Széchenyinek, Bethlen Gábornak, Rákóczinak, Kossuthnak példájával inti kora politikusait a magyarság javán munkálkodásra.

Egytől egyig személyes hangvételűek az írások, melyeknek legtöbbje a Nyugat, a Pesti Napló, a Magyarország és a Kelet Népe hasábjain látott először napvilágot. Az 1941–42-es írásoknak már szinte mindegyike fájdalmasan rövid, de a fáradtabb hangvétel is megcsillantja a jól ismert kesernyész móríci humort, iróniát. A publicisztika napi aktualitásokhoz kötöttsége jobban érződik ebben a kötetben, mint a korábbiakban, az egész gyűjtemény, melyben az egyes írások fölerősítik egymást, mégis világosan kirajzolja Mórícztől a köztudott ars poeticáját.

R. J.

Mórícztól a Nyugat szerkesztője. Levelek.

A válogatás, a kötet szerkesztése és az utószó Tasi József munkája. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta H. Bagó Ilona, Papp Anna, Tasi József, Tóth Anna. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984. 506 l.

E rendkívül izgalmas dokumentumgyűjteményével arra vállalkozott a Petőfi Irodalmi Múzeum, hogy érdemleges adatokkal, élményszerűen tárja elénk azt a három és fél éves életszakaszt, amelyet Mórícztól a Nyugat szerkesztőjeként töltött, s hozzájáruljon a folyóirat válságokkal teli periódusának alaposabb feltáráshoz.

Jóllehet az itt közölt – Mórícztól szerkesztői minőségében írt vagy kapott – 391 levél csak mintegy öt százaléka a hagyaték 6100 Mórícztól írt és 1500 tőle származó missilisének, a vállalkozás eredményessége mégsem vonható kétségbe. Egyrészt jobban megismerjük a nagy író szerkesztői koncepcióját, s heroikus küzdelmét a lap fenntartásáért, másrészt bepillantást nyerhetünk a szerkesztés élő mechanizmusába: a szerkesztőtársak egymással folytatott harcaiba, a munkatársakkal kialakított viszonyába. Világosabbá válik ugyanakkor Babits és Mórícztól emberi és szerkesztői programja és portréja, határozottabban körvonalazódnak nézeteltéréseik. Jellemző azonban emberi nagyságukra, hogy az ízléskülönbségből fakadó viták egymás kölcsönös megbecsülése mellett folynak – még akkor is, ha szakításhoz vezetnek. E levelek jelzik azt a hatal-

mas erőfeszítést, amit a szerkesztés mindennapjai követeltek meg Móricztól, s jelzik azt is, hogy e rövid időre valóban sikerült a magyar szellemi élet egyfajta organizátorává válnia. A gazdasági válság azonban minden törekvésükre rányomta bélyegét: a lap minden év szeptemberében a megszűnés tragédiájával nézett szembe.

A levelek az 1929 novembere és 1933 februárja közötti időszak számos jelentős irodalmi és politikai–társadalmi kérdését érintik, s beszüremlik a határokon kívülre került írók-művészek problematikája is.

A kötethez nagy körültekintéssel készült jegyzetanyag és a levelek tanulságait levonó utószó – Tasi József munkája – példásan segíti a tájékozódást a szövevényes kérdéskörökben, személyi-, eszme- és kapcsolatrendszerekben.

Az egész mű nemcsak a Móricz-biográfia és a szerkesztői tevékenység alaposabb ismeretét teszi lehetővé, hanem rendkívül hatékonyan járulhat hozzá a magyar irodalomban oly meghatározó szerepű Nyugat és nyugatosok emberi, anyagi, morális válságokkal terhelt periódusának teljesebb és pontosabb megismeréséhez.

J. J.

Mózes Huba: Az egészet akartam. Szabédi Lászlóról és életművéről

Kismonográfia. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1984. 196 l. + 16 l. (Kismonográfiák)

Mózes Huba könyve az első összegző, teljes pályakép Szabédi Lászlóról, a romániai magyar irodalom és szellemiség egyik legkiválóbb személyiségéről.

A kötet első fejezete pontos életrajz, a második Szabédi műveinek áttekintése, a harmadik pedig Szabédi kortársi és utóhatásának összefoglalása. A második, legterjedelmesebb fejezet műfajok szerint rendszerezi a szépíró, műfordító és tudós-kritikus Szabédi rendkívül gazdag és szerteágazó életművét, ennek tagolása a következő: szépirodalmi alkotások (líra, verses novella, drámai költemény, széppróza, színműkísérletek, műfordítások), publicisztikai, kritikai és tudománynpszerűsítő írások és tudományos művek (nyelvművelés, etimológia és nyelvtörténet, stilisztika, ritmuselmélet és esztétika). A műfajokon belüli elemzés az időrendiség szempontja szerint halad; a líra tárgyalása pedig egyes kiemelt versekre koncentráló analízisek során folyik. Így mutatja be a szerző – gondos szemlélet, világképi és poétikai megfigyelések segítségével – a Szabédi-költészet változásait, az idegenségélmény illetve a társadalmi eszményekbe vetett bizalom módozatait, az 1944-es korszakhatár okozta fordulatait. De bizonyítja a szerző a lírai magatartás állandó jegyeit, elemeit: a „megalkívásra képtelen erkölcsiség”-et és a „szigorú racionalizmus”-t, s e sajátos lírai racionalizmus esztétikumát és stilisztikai jellegzetességeit is. Szabédi szépirodalmi tevékenységének másik legjelentősebb ága a novellisztika, amelyet súlyához mérten vesz számba a szerző. Árnyalt összevetésekkel fejt fel Szabédi műfordítói munkásságának vonásait, valamint időtálló irodalomkritikai írásainak (például Tamási-tanulmányának) és egyéb esszéinek érvényes megállapításait is. Részletesen taglalja a tudós író 1944 utáni, egyetemi tanárságához kapcsolódó nyelvészeti, nyelvtörténeti munkáit, főként *A magyar nyelv őstörténete* című traktátusát, majd hasonló tüzetességgel tárja fel *A magyar ritmus formái* című értekezés megteremtő szempontrendszerét is.

Mózes Huba jelentős filológiai felkészültséggel megírt könyve a Szabédi-szakirodalom alapmunkája. Úgy fedi fel az életmű minden fontos rétegét, hogy ennek az (Illyés Gyula szavaival) a „regionalizmust” „európai színvonalon” megszólaltató kitűnő erdélyi írástudónak a szellemi vívódásait, tragikus halállal (öngyilkossággal) végződő életútját, erkölcsi-eszmei magasrendűségét is jól érzékelteti. A kötetet gazdag és a további kutatásokhoz nélkülözhetetlen jegyzetapparátus, bibliográfia és fénykép-anyag egészíti ki.

Bertha Zoltán

Mutató a Vasváry-gyűjteményhez.

Összeállította: Csillag András. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1984. 165 l. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 30.)

1972. május 16-án készítette el Vasváry Ödön azt az adománylevelet, amelyben a szegedi Somogyi Könyvtárra hagyta az Amerikában élő magyarság történetével kapcsolatos magánkönyvtárát és gazdag adatgyűjteményét. Tette mindezt hálás szeretettel szülővárosa könyvtára iránt, amely elindította az olvasás útján, és hogy az intézmény a páratlan értékű gyűjteménnyel gyarapodva továbbra is segítségére lehessen a kutatni vágyóknak. A gyűjtemény adományozásának, szállításának és elhelyezésének körülményeiről Péter László tudósít a Hungarológiai Értesítő 1982. 1–4. 602–605. oldalain. Már ekkor jelezte, hogy Csillag András, a gyűjtemény feldolgozója, mutatót készít az anyaghoz. Most ez a mutató vált szélesebb körben is használhatóvá a könyvtár bibliográfiai sorozatának tagjaként.

A gyűjtemény négy részre osztható. Az első az adattár – 436 irattartó –, amely saját feljegyzéseit, lapkivágatokat, fényképeket, kisebb kiadványokat, sajtótermékeket, levelezési anyagokat tartalmaz, a nevek és tárgyszavak betűrendjében, a 16. századtól 1978-ig. Innen a gyűjtemény gyarapodása esetleges. Ezen belül két egységre tagolódik az adattár. Háromnegyede az Amerikában letelepedetteket és az ottani intézményeket foglalja magába, míg egynegyede a hazai, illetve Magyarországgal kapcsolatban álló személyek adatait öleli fel.

A könyvgyűjtemény 200 darabból áll és múlt századi ritkaságokat is tartalmaz. A cédulakatalógus, amely közel 20 000 tétel, életrajzi és bibliográfiai adatokat rendszerez. Az egész anyagot kiegészítik a Vasváry Ödön cikkeiről készült másolatok.

A mutató értelemszerűen csak az első két nagy egységet dolgozza fel, mivel a cédulaanyag és Vasváry Ödön írásairól készült másolatok részben átfedésben vannak az első két résszel, részben önálló kiadvánnyá szerveződnek. Az adattár rendezett, Vasváry Ödön által jelzetelt tékában érkezett, ezt a könyvtár már csak lapszámokkal egészítette ki. A mutatóban a könyvcímek és a gyűjteményben bármilyen vonatkozásban előforduló személynevek, intézménynevek szerepelnek (tematikus csoportosításban is). „Így részletes felsorolások találhatók katalógusunkban az egyházi személyek, írók-költők, képzőművészek, Kossuth-emigráció–polgárháború, közéleti személyiségek, sportolók, szervezetek, színművészek-rendezők, tudósok, feltalálók, új-

ságírók-lapkiadók, zeneművészek címszavak után.” A kialakult jelzetek a mutató tételeihez vannak hozzárendelve.

Varga Katalin

Náday Károly–Sáfrán Györgyi: Történeti kutatások Kufsteinben. Czuczor Gergely rabsága. – Historische Forschungen in Kufstein. Die Gefangenschaft von Gergely Czuczor.

Budapest, 1984. 215 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 14/89).

E kétnyelvű kötetben az 1948 óta Kufsteinben élt és kedvtelésből történészkedett Náday Károly magyar vonatkozású helytörténeti kutatásainak egy részét rendezte sajtó alá Sáfrán Györgyi. A forrásközlést megelőző bevezető rész élén Náday *Kufsteini levél* című írása áll. Benne a szerző ismerteti a kufsteini várbörtön történetét, s beszámol hozzá fűződő saját kutatásainak alakulásáról. Munkája során ismeretlen dokumentumoknak egész sora került elő, s ezek alapján a Kufsteinben raboskodott magyarok minden eddiginél megbízhatóbb névsorát sikerült összeállítania. A bevezető második részében (*Kufsteini történeti kutatások*) Sáfrán Györgyi először is beszámol arról, hogy hogyan szerzett tudomást néhány évvel korábban Náday helytörténeti vizsgálódásairól, majd részletesen ismerteti az 1983-ban elhunyt idős kutató magyar vonatkozású, német nyelvű publikációit. Ezután tér rá a kötetben közreadott dokumentumokkal kapcsolatos legfontosabb tudnivalók összefoglalására. Felidézi Czuczor Gergely életének és munkásságának történetét. Részletesebben tér ki börtönbe kerülésének és kiszabadulásának körülményeire, a kötet Náday által felkutatott és rendszerezett anyaga ugyanis éppen a költő-szótáríró életének e szakaszához kapcsolódik. Az adatközlés a kronológiai rendet követi. Először a Czuczort elítélő hadbírószáki tárgyalás iratait olvashatjuk, majd annak az akciónak a dokumentumait, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia indított a nagyszótáron dolgozó költő kiszabadítására. Az akció hátterében a legközelebbi jóbarát, Toldy Ferenc állt, aki folyamatosan levelezett az elítélttel; a kötetben olvasható forrásanyag legnagyobb részét az ő levélváltásaik alkotják. Az iratok eredetileg részint magyar, részint német nyelvűek voltak, beleértve a Czuczor–Toldy levelezést is, mivel a kufsteini rab a cenzúrázhatóság kedvéért egy ideig csak németül levelezhetett. Náday a német nyelvű forrásokat magyarra, a magyar nyelvűeket németre fordította; a kétnyelvű kiadás így vált lehetővé.

A kötet jegyzetapparátusa tartalmazza a publikált levelek és okiratok lelőhelyét, a szükséges névmagyarzatokat, valamint függelékként azoknak a személyeknek az adatait, akik Náday kutatásai szerint Kufsteinben raboskodtak, ám nevük lemaradt a várban a két világháború között elhelyezett emléktábláról.

Szajbely Mihály

Nádor Tamás: Műzsák és mesterek. Párbeszéd művészekkel.
Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1984. 361 l.

Nádor Tamás igazi műfaja a beszélgetés. Interjúportréinak – ahogyan ő maga nevezi írásait – sajátos stílusát, szerkezetét, mondhatni koreográfiáját már korábbi köteteiben kialakította. Az első kérdés elhangzása előtt rövid, szabadversszerű bevezetésben igyekszik hangolni az olvasót a megszólítandó alany gondolatiságához, külső megjelenéséhez, környezetéhez – ezzel bevonva őt is a személyes jelenlét szellemi varázskörébe. Beszélgetéseinek szövegét gondosan megszerkeszti; tömörítéssel, stilizálással küszöböli ki az üresjáratokat, a nehézkesen megfogalmazódó mondatok értelemzavaró sutaságait. Saját személyiségét rokonszenvesen a háttérben tartja, partnereit nem akarja megfélemlíteni, szenzációs kijelentésekbe belerángatni, vagy éppen leleplezni, kijátszani. Kérdéseit az őszintén érdeklődő tisztelet vezérli. Partnereiről sokat tud, a magnetofon bekapcsolását, érezhetően, hosszas barátkozó, feloldó társalgás előzi meg. Első kérdéseivel rendszerint gyermekkoráról, szűkebb szülőföldjéről, a család, a származás meghatározó indíttatásairól faggatja a válaszolót. Szerencsés esetben csak egy-egy hívószót kell „bemondania”, hogy máris kerek, izgalmas élettörténetet jegyezhesen le.

Új kötetében Nádor Tamás 36, különféle művészeti ágakban tevékenykedő alkotót keresett föl. Legtöbbjükkel 1980 és 83 között beszélgetett. Szövegük eredetileg a Magyar Ifjúság 10 kérdés című sorozatában látott napvilágot. Az imponáló névsor: Bálint Endre, Berki Viola, Dénes Zsófia, Doráti Antal, Dózsa Imre, Ferencsik János, Galgóczi Erzsébet, Gross Arnold, Gyurkovics Tibor, Huszárik Zoltán, Kálnoky László, Keresztury Dezső, Kerényi József, Kokas Ignác, Lázár István, Melis György, Nemeskürty István, Pilinszky János, Ránki György, Rátkay Endre, Reich Károly, Schéner Mihály, Nicolas Schöffler, Sinkovits Imre, Sulyok Mária, Sükösd Mihály, Sütő András, Szabó Magda, Szabó Sándor, Szántó Piroska, Száraz György, Szervátiusz Tibor, Tandori Dezső, Tolnay Klári, Weöres Sándor, Würtz Ádám – közülük sajnos, néhányan már nincsenek közöttünk. Nádor nagy érdeme, hogy e nagyon különféle érdeklődésű, lelki alkatú művészek mindegyikével meg tudta találni a közös hangot, és találkozásuk élményéből mindannyiunk számára tanulságos, helyenként megrázó erejű szövegeket hozott létre. Még az olyan önéletrajzíró-hajlamú, sokat kérdezett személyiségekből is, mint Bálint Endre, Doráti Antal, Pilinszky János, Szántó Piroska vagy Weöres Sándor új és fontos élményrétegeket hívott elő. A visszahúzó-dóbb, rejtőzködőbb művésztipusok köréből pedig legemlékezetesebb Huszárik Zoltán, Kálnoky László és Rátkay Endre megszólaltatása. A sokfelől jött alkotók elbeszéléseiből hét évtized Magyarországnak, különböző tájainak, embereinek életéről kapunk sokszor szociográfiai hitelességű metszeteket. Az idehaza élő, és a határainkon túl tevékenykedő, idegen földön világhírt kivívott művészek együttes szerepeltetése a magyar kultúra sokszínűségét és egységét reprezentálja.

Az interjúkat kísérő két-két portré-fénykép legtöbbjét Moldvay József készítette.

Orlovsky Géza

Nagy Imre: Ahogy Csíkba megérkeztem...

Önéletrajzi írások. Cikkek, vallomások Nagy Imréről. Válogatta Gerencsér Zsigmond és Kántor Lajos. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 406 l. (Emlékezések)

A jó másfél évtizede megélenkült erdélyi magyar művészettörténetírás és a könyvkiadás is korán fölismerte az írásos anyagok, művészi levelek, kéziratos hagyatékok lehetőség szerint teljes közzétételének fontosságát, túl az egyes életművek értékelő számbavételén, a pályaképek albumszerű bemutatásán. Nagy Albert és Márkos Albert forrásértékű dokumentációjának közzététele után Mikó Imre és Dávid Gyula szerkesztésében, Kányádi Sándor bevezetőjével 1979-ben jelent meg a Kriterionnál Nagy Imre (1893–1977) *Följegyzések* című harmadfél-száz oldalas posztumusz kötet, amely Gazda József Nagy Imre-monográfiájával (1972), a csíkszeredai múzeum kiállítási katalógusával és főként a *Kétszáz rajz* (1973) című nagy grafikai albummal együtt már adatgazdagabb és árnyaltabb képhez segítette a kutatást (ld. *Hungarológiai Értesítő* 1981. III. évf. 3–4. sz. 109–110.). Mindez azonban nem mentesített a teljes hagyaték szakszerű számbavételének, a hiányzó anyagok egybegyűjtésének máig elvégzetlen feladata alól. Bevégzett munkáról sajnos ma sem lehet még szó, a *Följegyzéseknek* az Európánál megjelent, tetemesen kibővített és jól szerkesztett második változata azonban mindaddig a legjobb Nagy Imre-portré és -szöveggyűjtemény. Az első változatot Kányádi joggal nevezte hagyatéki hármaskönyvnek, hiszen az magában foglalta a magyar posztimpresszionizmus egyik legnagyobbjának 1954–55-ben írott *Följegyzéseit*, az 1937–38-as *Naplójegyzeteket*, és a művészi hagyaték leírását; ehhez képest a Gerencsér–Kántor féle válogatás egyharmadnyi anyaggal bővült, mert bőségesen közöl Nagy Imre alakjáról és művészetéről régi és kifejezetten e kötet számára írott emlékeztetéseket is, valamint 12 színes táblát és majd fél-száz metszetet–rajzot, főként Nagy Imre íróbarátainak arcképeit és szögödi vázlatokat. A *Följegyzések* összefüggő szövegű memoárja gazdag epikájú önéletírás, mely a csíkszögödi szülőföld természeti-emberi világának meghatározó élményeit, a művésszé érés iskoláit, hatásokat és utazásokat úgy összegzi, hogy az emberi-művészi vonzalmak mellett fény derül belőle a művészeti központoktól ugyan távol, de a korszak szellemi életében aktívan benne élő festő személyes küzdelmeire, kiterjedt kapcsolataira is. Az I. világháborúban való részvétele, pesti tanulmányai után a húszas évek közepén költözött végleg haza Erdélybe, ahol már mint Európa-szerte ismert művész került szoros kapcsolatba a helikonistákkal, közelebről Tamásival, Tompa Lászlóval, Dsidával, de gyakorta olvassuk e lapokon Kós, Benedek Elek, Kemény János, Móricz Zsigmond, Tersánszky nevét a Pásztortűz, a Helikon, az Ellenzék és a Klingsor, Friedrich Kimm, Hans Eder, Emil és Otto Witting emlegetésével együtt. Domokos Pál Péterrel dolgozott a népi kultúra fellendítésén és megőrzésén, részt vett a Vásárhelyi Találkozón 1937-ben, s beszámol a helikonisták több mint 40 darabból álló (azóta a Petőfi Irodalmi Múzeum által megvásárolt, részben a Múzsáknál közzétett) portrészorozata születésének körülményeiről is. A *Följegyzések* 1945-ig, a Magyar Népi Szövetség alakulásáig jutnak; a *Naplójegyzetek* éppúgy személyesebb természetűek, mint a Kurucz Istvánéknak 1948–73 között írott tíz levél is. Jellemző, hogy ezek egyikében a II. világháború után Veres Péter, Erdei Ferenc munkái és hogyléte felől érdeklődik, s Lukács György kilétét tudakolja. A szerkesztők beszámolnak a művészi hagyatékáról

is, idézve Nagy Imre végrendeletéből. A legnagyobb újdonság azonban az a dokumentumgyűjtemény, amely háború előtti román, német és magyar megnyilatkozásokot ad közre Nagy Imre művészetéről, alkalmi és elemző szövegeket egyaránt (Aurel D. Broșteanu, G. Oprescu, Emil Witting, Szentimrei Jenő, Ruffy Péter, Féja Géza, Móricz, Tamási, László Gyula, Aurel Ciupe, Negoită Lăptoiu, Sütő András, Domokos Pál Péter, Barcsay Jenő, Czine Mihály, valamint nevelt lánya és férje, a Kurucz-házaspár és mások tollából). Minden szöveg lelőhelyét és bibliográfiai adatait, a képekről jegyzéket, benne hollétük és tulajdonosaik adatait is megkapjuk. A fejezet terjedelmes román textusai Kántor Erzsébet fordításai.

Csapody Miklós

Nagy Péter: Az Árgirus kérdéshez.

Egy megközelítési kísérlet körvonalai. Akadémiai székfoglaló 1982. november 1. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 41 l. (Értekezések – emlékezések)

Az MTA sorozatot indított, melyben – 1982-től kezdődően – rendes és levelező tagjainak székfoglaló előadásait adja közre önálló kötetekben. Nagy Péter, előadásában az Árgirus történetéről szóló szakirodalom eddigi eredményeit összegezve, kétségbe vonja azt az általánosan elfogadott véleményt, hogy a széphistória olasz eredetű volna; ezzel szemben a törökből való származtatás lehetőségével foglalkozik, és ebben az irányban jelöli ki a szakemberek számára a további kutatások útját.

Kovács Zsuzsa

Nagy Péter: Örömeik és haragok.

Móra Kiadó, Budapest, 1984. 212 l. (Kozmosz Könyvek)

A színházzal, aktuális művészeti vitákkal összefüggő, 1979 és 1982 között a Népszabadság hasábjain megjelent cikkeit gyűjtötte egybe e kis kötetbe a szerző. A bevezetőben így foglalja össze az írások célját: „az aktuális vitákból igyekeztem kihüvelyezni az általánosítható következtetéseket”, megpróbálja körvonalazni „a szocialista művészet néhány alapvonását, alaptételét”. Saját színházi és olvasmányélményeinek megfogalmazásán túl tehát elvi kérdésekkel, fejtegetésekkel kíván segíteni a mai színház és irodalom befogadásában. Három részre tagolja az írásokat: *Kell-e?* alcím alatt a következőkről közli aktuális gondolatait: A művészet, Az ifjúság, A nosztalgia, A történelem, A tankönyv, A szép, Az író, A színész, A rendező, Az önmegvalósítás, A modernség, A világirodalom. *Egyoldalú beszélgetések* alcímmel A különbségről, A fajleméletről, Az eszmék szirénjeiről, Örkény Istvánról és Mátrai Lászlóról olvashatunk, végül *Olvasólámpa* a gyűjtő alcíme angol, amerikai, francia regényeket elemző, figyelemfelkeltő írásainak s a nemzeti irodalom, világirodalom, összehasonlító irodalomtörténet fogalmait újragondoló tanulmányának. A kötet egy jellegzetes kritikai magatartást, minden izgalmas kérdéssel szembenező, friss érdeklődést tükröz. Az írások rövid terjedelme miatt azonban csak a mai magyar publicisztikát gazda-

gítja, hiszen a felvetett kérdések elmélyült, sokoldalú elemzésére ez a műfaj nem ad lehetőséget.

R. T. O.

Nemes György: Elefánt a könyvesboltban.

Publicisztikai írások. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 395 l.

Nemes György a publicistáknak ahhoz a ritka érzékenységű, szépíróként alkotó csoportjához tartozik, amelyhez a műfaj klasszikusa, Bálint György. Szellemesség (de soha nem üres szellemeskedés!), szociális érzékenység, éber „toronyóri” alapállás jellemzi írásait. Továbbá az a képesség, hogy egy harminc–negyven soros miniatűrben fontos összefüggéseket, alaptörvényeket képes láttatni. Például egy háborús epizódban, amelyben az egykori bestsellert, Knittel *Via malá*-ját emeli a történelmi jelkép rangjára.

A múlt és a jelen közéleti és köznapai gondjai mellett irodalmi témák is szerepelnek a könyvben, de soha nem vegytiszta, esztétizáló formában, hanem úgy, hogy a nem elsősorban literátor-alkatú olvasó is találjon benne számára tanulságos mozzanatokot.

Nemes György vesszőparipája – okkal és joggal, hiszen művészeti életünk egyik legégetőbb kérdése – a kritika kritikája. Olyan kérdéskör ez, amelyben jócskán volna mit változtatni.

Erről szól a címadó *Elefánt a könyvesboltban* is, amelyben a közelmúltban elhunyt Gáll István írásairól a következőket mondja: „szeretem Gáll István kritikáit, mert nála érzem legjobban, hogy mint kritikus is megőrzi írói-erkölcsi szuverenitását.”

Ugyanez a megőrzött függetlenség Nemes Györgyről is elmondható. Ezért nőhetnek túl még tárcái és rövid glosszái is a csak a megjelenés napján élő és ható írások körén.

Petróczi Éva

Nemes Nagy Ágnes: A hegyi költő.

Vázlat Babits lírájáról. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 201 l.

E kötet a különleges pillanatok egyike: költő ír a költőről, tanítvány a tanítóról, követő a követetről. Nemes Nagy Ágnes szakszerű szenvedéllyel elemez, vagy inkább szenvedélyes szakszerűséggel tesz vallomást. A költő esszét ír, a magyar esszé legnemesebb hagyományait folytatva, azt, amelyben a személyes jelenlét nem válik a gondolat kárára, sőt hangsúlyosabbá, karakteresebbé teszi azt.

Nemes Nagy Ágnes időrendben halad végig Babits pályáján könyvében, s a legfontosabb verseket elemezve (*A lírikus epilógja, Esti kérdés, Az örök folyosó, Mint különös hírmondó, Jónás könyve*) az életmű legalapvetőbb formái, tartalmi, világgépi sajátosságait fedi fel. S mint vérbeli tanító: a korszakolásra is vállalkozik, s mint minden vérbeli költő: tudja, hogy merev határok nincsenek. A korszakokat több szempontból

értelmezi – a szempontokat természetesen újra és újra összevonva, szétválasztva és ismét egyesítve. Az „én plusz világ” helyzetét szemlélve a tárgyias lírától az én-lírán át az én-tárgy-líráig húzza meg Babits pályavonalát. Az „emocionális központ”-nak a költői műalkotásban elfoglalt helyét vizsgálva a következő három csoportot állapítja meg: lét-líra – aktuális-személyes líra – aktuális lét-líra. A könyv egyik legizgalmasabb része az első fejezet, ahol *Alany és tárgy* címmel Nemes Nagy Ágnes egyszerre elemzi Babits költészetének újdonságát, szokatlanságát: egzisztenciális tárgyiasságát és költészetének, vagy inkább költészete meg-nem-értésének fogadtatás-történetét. Babits második korszakának kezdetét, költészetének változását Nemes Nagy nem egyszerűen külső eseményekre vezeti vissza, hanem Babits lét-élményének földrengés-szerű változására, nevezetesen arra, hogy bekövetkezett a „huszadik század”: a „tömegháború, az öldöklés technikájának ugrása, és a többi, az ország kétharmadának elvesztése, két forradalom, ellenforradalom, politikai banditizmus”. Babits nem tudja ugyanúgy folytatni költészetét; a középső Babits vissza és előre lép – vissza a szubjektív, a személyes költői tartáshoz, és előre a diszharmoniahoz, a prózaisághoz, a formabontáshoz. A mindennapok aktualitásában a személyesség, az alanyiség kerül a középpontba. Harmadik korszakában a mindennapi események terepe, kerete tovább szűkül: személye és betegsége köré. De Babitsot ekkor is a végsőkig vitt bölcséleti kérdés izgatja. „Ha filozofálni annyi, mint meghalni tanulni, Babits késői periódusa a bölcséletnek ezt az iskoláját nyitja meg.”

Babits versszerkezeteit, költészetének formai jellemzőit olyan otthonos szakértelemmel, magabiztos nyelvi érzékletességgel írja le Nemes Nagy Ágnes, hogy ez akár külön poétikai tanulmány tárgya is lehetne. Érdekes észrevenni, elgondolkozni rajta, és talán következtetéseket is levonni abból, hogy Nemes Nagy külön fejezetben csak az első és utolsó korszak költeményei közül elemez verseket, a második korszakot csak átfogóan tárgyalja.

A hegyi költő izgalmas, lenyűgöző olvasmány. Szinte minden oldalán találunk váratlan, fejbekölintő jelzőt, elgondolkodtató megállapítást, megvilágító erejű – mert egyszerre képszerű és fogalmi – következtetést. Egy, a költészet világában mint saját műhelyében otthonosan mozgó, értő alkotó, teremtmény ember avat be minket saját Babits-élményének legkülönbözőbb szintjeibe: hogyan volt számára Babits költői apa-imágó, hogyan tette le kezébe „matrózblúzós hűségesküjét” a háború előestéjén, s hogyan alakult át és erősödött meg ez a hűség az ötvenes években, amikor kiderült, hogy „nincs szükség Babits Mihályra”. A kötet egyik legnagyobb élménye ez a személyes jelenlét – írója ki-kiszól hozzánk egy-egy zárójelben, egy-egy félmondatban: állandó együttgondolkodásra serkent.

A kötet varázsát az átgondolt pályaképen, a személyes vallomásokon, az érzéketlenül kibontott képeken, a váratlan, költői erejű jelzőkön túl egy sajátos alkotói magatartás adja. A hozzáértés, a szeretet és hűség mellett egy csöppnyi ironia, távolságtartás, a dolgokra, a költészetre egy magasabb szempontból való rálátás érződik, egy kissé hasonlatosan a *Jónás könyvének* világképi megformáltságához. „Elképesztő ez a kényes hangnem a magasztos és nevetséges között, amelynek rendkívüli kényességét, nehézségeit csak azért nem vettük észre, mert a tökéletes egyensúlyozottság elfedi előlünk.”

A Babits-kép valódi és a köztudatban élő jelentősége közt tatóngó szakadék

fölött Nemes Nagy Ágnes a gúny-öngúny-groteszk kifeszített kötelén bravúrosan egyensúlyozva megy át.

Kelevéz Ágnes

Nemeskürty István: Bornemisza Péter kísértései.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 212 l.

Nemeskürty István 1959-ben megjelent Bornemisza-monográfiája (*B. P. az ember és az író*) óta is változatlan érdeklődéssel vizsgálja-kutatja reneszánszkori prózánk legtermékenyebb írójának életművét. Számos újabb tanulmánya, szövegkiadása tanúsítja nem lankadó figyelmét és szeretetét a XVI. századi prédikátor iránt. Újabb Bornemisza-könyve az író halálának négy századik évfordulóján látott napvilágot azal a szándékkal, hogy a mai olvasóhoz hozza közel XVI. századi prózánk Heltai Gáspár mellett legjelentősebb művelőjét. Nemeskürty ezért nem száraz filológiai értekezést írt, hanem kamatoztatva kitűnő íráskészségét, olvasmányos esszében, érzékletesen kíséri nyomon Bornemisza viszontagságokban, megpróbáltatásokban bővelkedő életútját, sokoldalú irodalmi és egyházszerző tevékenységét. Nemeskürty természetesen hasznosítja Bornemisza-monográfiájának és későbbi tanulmányainak eredményeit. Nem csupán a prédikátor életútját kíséri nyomon, de felidézi azt a politikai és társadalmi közeget-szituációt is, amelyben Bornemisza munkásságát kifejtette. Bornemiszát rendkívüli munkakedve, prédikatori küldetéstudata és nem mindennapi munkabírása a század legtermékenyebb magyar írójává tette, pedig műveinek jelentősebb hányadát nem nyugalmas periódusban, hanem életének megpróbáltatásokkal, üldöztetésekkel teli szakaszában írta. Korának csaknem valamennyi irodalmi műfajában otthonos volt; írt világi verset, vallásos énekeket, lefordította Szophoklész *Elektráját*, énekgyűjteményt szerkesztett, prédikációinak öt vaskos kötetét adta ki, a negyedik kötet önálló életre kelt részét, az *Ördögi kísérteteket* külön kötetként is közreadta, majd megtoldotta prédikációinak áramlását egy egykötetes összeállítással. Nemeskürty minderről pontosan és érzékletesen-érdekesen tájékoztatja olvasóit.

Nyilvánvaló, hogy Bornemisza életműve a humanista műveltségnek és a reformáció szemléletének sajátos ötvözete. A probléma csupán az, hogy Bornemisza irodalmi munkásságát szakadatlan, következetes írói fejlődésként értelmezzük-e, mint Nemeskürty, vagy ellentmondásosabb teljesítményként. Az utóbbi álláspont felé hajlanánk, mert Bornemisza írói tevékenysége az *Elektra*-átdolgozástól végül is a prédikációk folyamába érkezett, a szépírói kezdemények ellenére. A leginkább világias mű, az *Ördögi kísértetek* jellege sem jellemezhető egyértelműen; tagadhatatlanul modern, pszichológiai érdeklődés vezérli, de ez a nálunk új érdeklődés egy anakronisztikus, középkorias karakterű hiedelemvilágban kénytelen jelentkezni. Ez viszont nem lehet teljességgel összhangban a reneszánsz szemlélettel.

Komlowszki Tibor

Németh G. Béla: 11 + 7 vers.

Verselmzések, versértelmezések. Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 425 l.

Amint az 1977-es első kiadású elemzésgyűjteménybe, Németh G. Béla ebbe a válogatásba is főként olyan írásait vette fel (változatlan szöveggel), amelyek haszonnal közvetítve módszert és tárgyismeretet, egy magasabb nivójú versértés, komplex értelmezési kultúra kialakulásához járulhatnak hozzá – gyengítve a mindeneelőtt a középiskolát érintő, szintcsökkenéshez vezető tendenciákat. Ennek megfelelően a szerző két, egymással szorosan összekapcsolódó réteghez kíván szólni, az egyetemi hallgatók és a középiskolai tanárság érintett köreihez, akik szívesen veszik az inspirációt és az elemzéshez adott segítséget. A kötet elemzéseinek azonban nemcsak módszerei, de tárgyai is az oktatási állapot részbeni függvényei: egyik csoportjukba azok a versek tartoznak, melyek feltétlenül beletartoz(ná)nak az érdekeltek irodalmi élményvilágába, de feldolgozásukra a középiskola nem hagy időt, a másik csoportot pedig azok a művek és értelmezések alkotják, melyek rokon természetű darabok különféle szintű és eltérő módszerű megközelítéseit nyújtják. Németh G. Béla ezekben a tanulmányaiban is az általa kidolgozott sajátos komplexitású elemző értékelésre törekszik, aminek alapját az intuíción képezi, de amely nem állhat meg világos szemléleti álláspont, dialektikus történetiség-értelmezés, rendszeres nyelvi feldolgozás és megfelelő poétikai fogalomkincs birtoklása nélkül. Az egész kötetnek is alapozásául szolgáló, 1967-es tanulmány vezeti fel ezt a közelítésmódot: Az önmegszólító verstípusról szóló fontos értekezés József Attila *Tudod, hogy nincs bocsánat* című verse alapján dolgozza ki tipológiáját, hasonlóképpen azokhoz a későbbi írásokhoz, amelyek – ugyancsak József Attila egy-egy művének apropóján – az „időszembesítő” verstípus (*Talán eltűnök hirtelen*) és az „imitációs vers” (*Az a szép régi asszony*) fölismert sajátosságait, életműbeli szerepüket, világszemléleti alapjait határozzák meg. A szerző a kötetegészen belül a kronologikus elvet érvényesíti: Balassi *Adj már csendességet* című könyörgését Kölcsey *Elfojtódás* című költeményének részletes elemzése követi; Németh G. Béla azért elemzi ily részletekbe menően (mondatszerkezetek, szókincs, hanganyag) e verset, mert álláspontja szerint Kölcsey életműve sokkal többször nyert általános értelmezést-értékelést, mint ahányszor s amilyen mélységgel konkrét műveit feltárta volna az értékelés. Petőfinek az *Itt van az ősz, itt van újra* című költeményében az óda és a dalforma áthatásaira mutat rá, majd Arany *Évek, ti még eljövendő évekjét* s később fragmentumait elemzi, az előzőhöz kapcsolódva Vajda Jánosnak *A vaáli erdőben* című versével együtt. József Attila mellett Babits az a költő, akinek több művét, az egész életműre kiterjedő érvényű, folyamatosabb elemzésekkel közelíti meg a szerző: az *Ősz és tavasz között* mellett a *Balázsolás* nyer még a Németh G. Bélától megszokott nyelvfilozófiai, világszemléleti, történetfilozófiai elemzést. Komparatív vizsgálatok alapján mutatja ki Nietzsche *Ecce homo*jának és Komjáthy *A homályból* című versének érzelmi-lélektani rokonságait, József Attila *A Dunánál* című ódájában a klasszikus műfaj megújulását ismeri fel. A kötetet Radnóti *Erőltetett menet*ének és Pilinszky *Apokrif*ének a rokon műveket is jelző elemzése zárja. Bár a szerző e válogatását a magasabb versértés előmozdítására, közvetlen pedagógiai céllal kollégáinak és tanítványainak szánta, a gyűjtemény nemcsak egy

értelmező magatartás következetességét és eredményességét példázza, hanem elmélet és módszer konkrét érvényesülését, ösztönző segítségét is.

Csapody Miklós

Önarcképünk sorsunk tükrében 1945–1949.

Szerkesztette Tóth Miklós, Czigány Lóránt közreműködésével. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, 1984. 184 l.

A kötet a Hollandiai Mikes Kelemen Kör Bleyerheidében, 1980 szeptemberében tartott Tanulmányi Napjainak kilenc előadását tartalmazza. A tudományos özszejövetel ezúttal azt a célt tűzte maga elé, hogy a magyar történelem e jelentős, sorsfordító fél évtizedének történetét vizsgálják – sine ira et studio – magyarországi és külföldön élő történészek, politológusok és irodalmárok egyaránt.

A politikai–társadalmi–gazdasági helyzetet elemző szakemberek – Deák István, Péter László, Kovács Imre, Juhász Gyula, Schöpflin György és Berend T. Iván – írásai mellé sorakozik három irodalomtörténeti érdekű munka is: Cs. Szabó Lászlóé, Határ Győzőé és Czigány Lóránté.

Cs. Szabó László (*Nagy várakozások, nagyobb csalódások* – A magyar irodalom 1945 és 1948 között), illetve Határ Győző (*De nobis fabula* – avagy Szemelvények egy Non-Person emlékezéseiből) egyként e korszakhoz és annak meghatározó irodalmi és kultúrpolitikai tényezőihez, személyiségeihez fűződő emlékeikről vallanak. Memoár-jellegű írásaik – mint a korszak hangulati elemeinek felvillantásai – személyes hangvételű dokumentumai e bonyolult és kevésbé ismert éveknek. Tolluk nyomán feltárulnak a veszteségek, személyes vonásokkal gazdagodnak vagy lepleződnek le irányítók és irányítottak; körvonalazódnak írói vagy csoportérdekek és -programok. Természetesen szó esik egyéni várakozásaiokról, reményeikről és csalódásaiakról is. A szélesebb tablóban önmaguk képére és szerepére is rámutatnak.

A két „szubjektív szellemidzéshez” – amint Határ Győző jellemzi írását – csatlakozik Czigány Lóránt tárgyiasabb megközelítésű, ám bevallottan elfogult tanulmánya *Lépéskényszer: az irodalom államosítása Magyarországon 1946–51* címmel. Czigány az irodalmi élet három fő tényezőjét helyezi vizsgálatai középpontjába: az írók, az intézmények, valamint az ideológia szintjén elemzi az „államosítás” folyamatát. Az írórsorok alakulásán túl figyelmet szentel a folyóiratok metamorfózisainak, létrejöttének és megszűnésének, az irodalmi élet keretei átalakulásának, a különböző kritikai állásfoglalásoknak és vitáknak. Összegzi a vezető irodalompolitikusok (Révai József, Horváth Márton, Lukács György) pályafutását, kitekint a különféle írói-művészi csoportosulások (Újhold) alakulására és felszámolására. Az elfogultságait többé vagy kevésbé nyíltan vállaló visszaemlékezések, illetve a szubjektív körkép talán ösztönzőleg járul hozzá a még sok titkot rejtő korszak alaposabb feltáráshoz és objektív, részrehajlás nélküli bemutatásához.

J. J.

Örkény István: Egyperces novellák.

Szerkesztette és a szöveget gondozta: Radnóti Zsuzsa. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 588 l. (Örkény István Művei)

Az egypercesek az örkényi életmű alighanem legismertebb, de bizonyosan a legnagyobb népszerűségnek örvendő darabjai. Az első megjelenésüket követő kirobbanó siker nemcsak az írásművek minőségének szólt, hanem a szenzációs felismerést díjazta: a kor szétdaraboltsághoz, nagy és időigényes formákat nem tűrő kapkodásához és rohanásához a legjobban a rövid, frappáns, valóban egy perc alatt elfogyasztható, de akár egy életen át (sem) megemészthető élményfragmentum-leírások illenek.

Az egypercesek az idő múlásával sem látszódnak megkopni, az olvasói érdeklődés sem hagyott alább. Megjelentetésük az életműsorozatban tehát fontos és öröndetes pillanat.

A szövegeket gondozó és a köteteket szerkesztő Radnóti Zsuzsa jegyzetéből megtudható, hogy az *Egyperces novellák* kötetet Örkény még 1979-ben kezdte el összeállítani, akkor, amikor az életműkiadás első két kötetét, a novellákat rendezte sajtó alá. Utat próbált az általa szerkesztett könyvben felvázolni az olvasónak, hogyan lehet eljutni a látszólag egyszerű, redukált formákban megnyilatkozó műfajhoz.

Így a most kiadott gyűjtemény minden eddigi kiadásnál gazdagabb anyaggal jelent meg, hiszen Örkény a kéziratba szerkesztette az *Ezüstpisztráng* néhány ide illő darabját, illetve belekerültek későbbi folyóiratpublikációk, kéziratban fennmaradt írások.

E minden eddiginél teljesebb összeállítás bizonyára nem csupán az olvasók számára szolgál, de segít a szakma számára is kialakítani a teljesebb, összetettebb képet az egyperceseket író Örkényről.

Z. T.

Pajkos énekek.

Válogatta, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Stoll Béla. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 264 l. (Magyar Ritkaságok)

Rövid időn belül másodszer (a Hargittay Emil által sajtó alá rendezett Hatvanhat csúfos gajd című kötet után) vehetünk kézbe egy olyan válogatást az elmúlt századok verses terméséből, mely nem elsősorban esztétikai igényeket igyekszik kielégíteni, hanem alantasabb régiókba kalauzolja, a régi magyar poézis tömegtermésével ismerteti meg. A XVI–XIX. század „kommersz szórakoztató iparának” termései jó néhány énekeskönyv lapjain fennmaradtak, s oly sok soruk cseng vissza fülünkbe a népköltészetből, népdalkincsünkéből is. Ki ne ismerné például a „Hol jártál az éjjel cinegemadár...” kezdetű virágéneket, melyet egy XVIII. századi énekeskönyv szövegváltozatában olvashatunk itt, vagy a „Tele kertem zsályával...” kezdetű dalt, mely Dávidné zsoltárai közül került elő. Az antológiában szereplő versek szerzői a pajzán lakodalmi hangulatról gondoskodó falusi vőfélyek és az énekes koldusok elődei, elszegényedett, vándorló deákok, akik alkalmi verselőként tűnnek fel a falvakban és a nemesi udvarházakban. A színvonalasabbak közülük természetesen nemcsak ilyen

jellegű énekekkel szerepeltek, ha ismerjük nevüket, elsősorban jeles történelmi eseményekről szerzett énekeik ötlenek eszünkbe róluk – Tinódi Sebestyén is közéjük tartozott, sőt a legkiemelkedőbb XVI. századi költőnk, Balassi Bálint is képviselteti magát néhány frivolabb versével. Azt láthatjuk, hogy a katolikus és protestáns lelkészek egyhangú dörgedelmei sem veszik el a nép kedvét a meggyónandó virágének-hallgatástól, s írástól, hiszen a XVIII–XIX. században nemhogy csökkenne, hanem inkább nő ezek száma, s lejegyzésükre is ekkor került sor.

Stoll Béla a kötet szerkezetét a címadó Pajkos ének tematikájára fűzi fel, mivel a leggyakoribb témák, a csavargók, borivók, latrok, örömlányok, asszony- és leánycsúfolók sorai ebben az egy dalban is jól különválaszthatóak. Az antológia különösen érdekes darabjai azok, melyek nem pusztán alantas szerelmi énekek, vagy bordalok, hanem egy-egy népszerű irodalmi stílus illetve versforma trágár paródiái, mint például Madách Gáspár: Balassa János éneke sólymocskájáról, vagy a „Mostan egy szép gondolat ütközött elmémbe...” és „A gazdasszony káposztát főz...” kezdetű énekek. A szerkesztő a XVIII–XIX. századi kiadatlan deák verselésből is jónéhányat közreadott a már ismert, közölt, de tematikailag mégis ide sorolandók mellett. A válogatás legnagyobb része a Vásárhelyi, Szentsei, Kozma, Jankovich Miklós és Pálóczi Horváth Ádám-féle gyűjteményből, illetve kéziratos énekeskönyvből került ki. A kötet tartalmát szemléletesen illusztrálják Meszlényi Attila rajzai, hol toborzó urak, kocsmai mulatságok, hol csapodár falusi asszonyok körébe vezetve bennünket.

Lancsák Gabriella

Pákozdy Ferenc: Vádló és vádlott is én vagyok.
Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 277 l.

A történelmet (az irodalomtörténetet is) szeretjük dramatikusan összpontosítva emlékezetünkbe raktározni. Fordulatos, feszültségekkel teli jelenetsorként pergetjük le magunk előtt a múltban történeteket. Egy-egy jelenetnek mindannyiszor megvan a maga győztes vagy bukott hőse, személyek, akik segítik vagy gátolják őt küzdelmében, tanúk, esetleg intrikusok. Ilyen drámai jelenetként rögződött meg a kollektív emlékezetben az az eset, amely József Attila és az illegális párt kölcsönös eltávolodási eseménysora élén áll: Pákozdy Ferencnek a *Külvárosi éj* kötetről írott bírálata a Társadalmi Szemlében 1933 elején.

Ez a bírálat azonban nemcsak József Attila, de Pákozdy életében is drámai fordulatnak bizonyult, főleg a későbbi fejlemények felől szemlélve. Rendkívül tanulságos egy-egy ilyen kimerevített és kielezett pillanatot visszahelyezni a maga közegébe, a történelem epikus folytonosságába, egy életút – jelen esetben az „intrikusé” – egészének mozzanata gyanánt szemlélni. Milyen ember volt, mit tett, amíg eljutott eddig a pontig? Hogyan alakult sorsa utóbb, a nagy történelmi fordulók alatt és után, hogyan állta meg a helyét ő, akit balszerencséje, vagy tévedése, vagy rossz döntésre készítő ambíciói egy nagy költő passiójának egyik negatív szereplőjévé sematizáltak? Hogyan gondolkodik, ítélt, hogyan látja a világot ez, az irodalmi világ mitologizált, antropologizált közegébe az ismert módon átlépett egyén?

Azon túl, hogy a maga szempontjából tekintve összegzi, amit a József Attila-kritika megírásának előzményeiről, körülményeiről és több évtizedes következményeiről el tud mondani (s ennél fogva könyve dokumentumértékű írás), az említett összefüggésben szemlélve, ennek az egyébként nem különösebb művészi gonddal és elmélyültséggel megírt emlékiratnak az egész életpályát végigpásztázó többi fejezete is igen tanulságos olvasmány; azok számára is, akik elmarasztalják, s azok számára is, akik felmentik a Társadalmi Szemle kritikájának szerzőjét.

Tverdota György

Pápai Páriz Ferenc: Pax corporis.

Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta: Szablyár Ferenc. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 488 l. (Magyar Hírmondó)

A XVII. századvégi erdélyi tudományosság egyik sokoldalú képviselője Pápai Páriz Ferenc (1649–1716). A baseli akadémián orvosi diplomát szerzett tudós volt Nagyenyeden városi orvos, Apafiné Bornemissza Anna fejedelemasszony udvari orvosa. A Rákóczi-szabadságharc után a nagyenyedi kollégium újjászervezésében tevékenykedett. Latin–magyar szótára és a nyomdász Tótfalusi Kis Miklósnak emléket állító műve mellett négy azonos eszmekörből származó munkája tette maradandóvá nevét: a *Pax animae* (Kolozsvár, 1680), a *Pax corporis* (Kolozsvár, 1690), a *Pax aulae* (Kolozsvár, 1696) és a *Pax sepulchri* (Kolozsvár, 1698).

A három idegen eredetű műve közül kiemelkedik az önálló *Pax corporis* (A test békéje), amelynek modern szövegkiadása jelent meg a Magyar Hírmondó sorozatban. A gyakorló orvos gyakorlati tanácsokat kívánt adni, a lélek gondozása után (mellett) a test épülését tartotta a legfontosabbnak. Műve az első magyar nyelven nyomtatott orvosi könyv, népszerűsége lemérhető abból is, hogy az első kiadást 1774-ig még további nyolc követte.

A mostani kötetet sajtó alá rendező és utószóval ellátó Szablyár Ferenc felvázolja Pápai Páriz életútját, elemzi orvosi könyvének újdonságát és felvázolja a kor orvosi ismereteinek és a gyógyító babonáknak a viszonyát. Sajnos, a kiadványban nem találunk utalást arra, a szöveg miért az 1764-es, tehát majdnem ötven évvel Pápai Páriz halála után megjelent kiadáson alapul. A választás azért is furcsa, mert a kiegészítő jegyzetekben viszont közli dr. Halmai János jegyzékét Pápai Páriz Ferenc gyógynövényeiről „a *Pax corporis* 1701-ben megjelent lócsei kiadása alapján”. A növénynevek felsorolása után viszont újabb jegyzéket találunk „a *Pax corporis* gyógynövényeinek hajdani felhasználása” címmel, ám a két jegyzék nem ugyanazokat a növényneveket tartalmazza. Végül egy újabb jegyzék, a „szómagyarázatok” teszük teljesen bonyolulttá a használatot, amelyre egy példa: a *turbolya* szóról a három jegyzék felhasználása után tudjuk meg: 1. *turbolya* ~ víz; *turbolya* (*Anthriscus cerafolium*) – izzasztó; 3. *turbolya* (*Anthriscus cerefolium*): ánizsillatú- és ízű fűszer. Mindez egyetlen jegyzékben is megmagyarázható lett volna.

Németh S. Katalin

M. Pásztor József: „Kezdetben volt Pakots.”

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, Budapest, 1984. 135 l.

Az irodalom története nagy távlatból nézve kiemelkedő szellemóriások és tündöklő remekművek sorozatának látszik. „A költők – Babits híres szavai szerint – egymásnak felelnek idő és tér távolságain át.” Közelebbről szemügyre véve azonban egy-egy korszakot, e nagy egyéniségek mögött előtűnik az intézményi háttér, s köréjük rajzolódnak azok a szervezeti keretek, amelyekben az irodalom élete folyik. Az értékek termelésének és befogadásának ezt az aspektusát az intézménytörténet dolgozza föl, azon tudományterületek egyike, amelyen történészek és irodalomkutatók tevékenysége érintkezik, vagy fedí egymást.

Ezen a terepen működik M. Pásztor József. *A Mi Utunk* című könyve folyóiratmonográfia, a *Búvópatakok* című interjúkötete baloldali folyóiratok szerkesztőivel, munkatársaival folytatott beszélgetéseket tartalmaz. *József Attila műhelyei* című kötetében a nagy költő alakja köré rendezi el folyóirat-történeti áttekintését. Ezt a munkát folytatja új könyvében, de ezúttal kilépve a politikai-világnézeti baloldal, a munkásmozgalomtörténet kereteiből.

Az Írók Gazdasági Egyesülete (IGE), amelyet feldolgoz, jellegzetesen „összenemzeti” jellegű irodalmi intézmény volt a két világháború közötti korszakban. Annak köszönhető megszületését, hogy „a kormányzat engedményekre is kényszerült, illetve lehetőséget látott arra, hogy egyes rétegek elégedetlenségét kedvezmények adásával levezesse.” Az ellenzéki, a rendszerrel intranzigensen szembenálló alkotók (mint pl. József Attila vagy Nagy Lajos) is lehetségesnek tartották, hogy rendezvényein „minden koncesszió nélkül” részt vegyenek. S így az Egyesület „heterogén összetételénél fogva terepe lett a különböző világnézetek küzdelmének.” Jellemző, hogy azt a rigmust, amelynek első sora M. Pásztor kötetének címét adja, azon a gondtalan baloldali IGE-íróhéten költötte József Attila, amely a Sallai és Fürst kivégzése elleni tiltakozás és a *Döntsd a tőkét* kötet miatti sajtóper egyik tárgyalása közé eső időben, 1932 szeptemberében zajlott le.

A szerző karcsú füzetében nem az IGE teljes feldolgozására vállalkozik. Munkája csak első nekifutás, az IGE által 1932 és 1936 között szervezett íróhetek krónikáját adja. Fő erényét nem az interpretációban és az értékelésben, hanem az adatfeltárásban és adatközlésben jelölhetjük meg. Ide és nem a szöveget színesítő, szellősebbé tevő illusztrációk közé kell számítanunk a füzet érdekes, jól válogatott fényképanyagát is.

Tverdota György

Pató Imre: *A Hétről-Hétre repertóriumja.*

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete – Életjel, Újvidék – Szabadka, 1984. 145 l. (Életjel könyvek 32.)

Pató Imre, akinek eddig is több könyvészeti munkát (*Híd-repertórium* stb.) köszönhetünk, most egy kevésbé ismert jugoszláviai magyar irodalmi hetilap („vasárnapi magazin”) repertóriumát teszi közzé: a *Hétről-Hétre* 1934 áprilisában, a szabadkai

Híddal csaknem egyidőben indult meg Kiss Vilmos szerkesztésében; utolsó száma (II. évf. 11–12. sz.) 1935. márc. 24-i keltezésű. A majdnem ötven számot megért hetilapra azért is érdemes odafigyelni, mert a korai kezdemények kérészéletűek voltak (*Őrtűz, Tovább, Kritika, Kultúra* stb.).

A Hétről-Hétre „nagyszerű célkitűzéssel indult, 'egy füzér jugoszláviai írónak' kívánt olvasótáborot biztosítani. Beharangozó cikkük nyíltan leszögezi: a kezdemény nem üzleti vállalkozás..., hanem kultúrakció". Jóllehet a Hétről-Hétre szerzőtábor a azokból is toborzódott, akik az akkor már harmadik évfolyamában járt *Kalangyából* ki-kimaradtak, itt is létrejött az a mag, amelynek tagjai haladó nézeteikről voltak ismertek: Atlasz János, Debreczeni József, Gál László, Herceg János, Illés Sándor, Laták István és mások. A Hétről-Hétre terjedelmes orgánium volt, s mivel a Kalangya anyagának négyszeresét kellett havonta begyűjtenie, a gyengébb szerzők is nyomdafestékhez jutottak benne. A vasárnapi magazin hét hónapon keresztül pontosan jelent meg, 1934 novemberétől azonban kettős számokat volt kénytelen kiadni (az addig 36 nagy formátumú oldal helyett 44 oldalon). Az irodalmi rovat a magyar szerzőkön kívül délszláv kortárs írókat is közölt (Krléža, Krklec stb.), sőt a világirodalomból is válogatott (Goethe, Bunyin). Voltak a lapnak magyarországi szerzői is: Kosztolányi Dezső, Nagy Lajos, Balázs Béla személyében. A képzőművészeti rovat olyan művészek munkáit mutatta be, mint Balázs G. Árpád, Hangya András, Husvéth Lajos, Oláh Sándor, Kovács Sztirikó Zoltán, és tanulmányt közölt Milan Konjović festészetéről is.

A bibliográfiai egységek időrendi felsorolását követően az alábbi bontások szerint csoportosul a lap anyaga:

B.) *Általános rész.* (I. A lapról, II. Korabeli társadalmi-politikai kérdések, események; III. Világnézeti tárgyú írások; IV. Történelem, művelődéstörténet, folklór; V. Jogi és közgazdasági kérdések; VI. Természettudományok, földrajz, csillagászat; VII. Háztartás, divat, kozmetika; VIII. Nevelés, művelődés, sajtó; IX. Művészetek; X. Technika; XI. Nyelvészet.)

C.) *Irodalom.* (I. Általános rész; II. Magyar nyelvű irodalom; III. Délszláv népek irodalma; Egyéb irodalmak).

A névmutatóban a kevésbé ismert nevek mellett némi magyarázat is olvasható. A repertórium segédtablázatokkal is szolgál, melyek a nem egyértelmű neveket azonosítják, az álneveket, névjeleket föloldják és összesítik.

Szakolczay Lajos

Pázmány Péter: De iustitia et iure. [Az igazságosságról és a jogról.] De Verbo incarnato. [A megtestesült igéről.]

A gráci előadások kiegészítése a göttweigi kéziratból. Bevezetéssel kiadja: Öry Miklós. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1984. 173 l.

Pázmány összes műveinek latin sorozatában megjelent három kötetben a gráci előadások szövegét tartalmazó Theologica Scolastica is. A kiadás alapjául – melyet Breznay Béla és Bitá Dezső rendezett sajtó alá – a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött kézirat szolgált. Ez részben autográf, részben diktált, részben nyomda

számára készített másolat. Azonban e három változat egybedolgozása után is maradtak a pázmányi szövegben hézagok. E hiányosságokat pótolja a Pázmány-kutatásban igen nagy érdemeket szerzett Öry Miklós, aki a Falvy Zoltán által korábban ismertetett göttweigi kéziratok között felismerte Georg Falb két kéziratot jegyzetét, melyeket a későbbi apát mint gráci egyetemi hallgató készített Pázmány diktálása nyomán. A göttweigi és a budapesti kézirat összevetése nyomán fény derült arra is, hogy 1637-ben maga Pázmány látott hozzá a kézirat átdolgozásához és sajtó alá rendezéséhez, mert tankönyvként akarta kinyomatni a nagyszombati egyetem számára. A göttweigi kéziratból kb. 100 lapnyi bővítést nyerünk a *De iustitia et iure* című morális értekezéshez. Ezt az anyagot az 1604–5. tanévben adta elő Pázmány a gráci katedrán, mint a Szent Tamás-i Summa IIae és III-hoz írt kommentárt. A következő évben – a megtestesülés teológiájával foglalkozva dolgozta ki az e kötetben kiegészített traktátust: az eddig ismert szöveghez Öry itt 74 lapnyi bővítést tud csatolni. Ezeket a fejtegetéseket Pázmány későbbi prédikációiban is fel tudta használni.

Az alapos előszó taglalja a kéziratok viszonyán túl a – sajnos – torzóban maradt *Theologia Scolastica* keletkezéstörténetét, felépítését, forrásait, módszerét és viszonyát Pázmány többi latin és magyar művéhez. Ezután következik a szövegek közlése. Az utószóból megtudhatjuk, hogy ez a könyv posthumus kiadás: a fáradhatatlan Pázmány-kutató Öry Miklós szó szerint a halálos ágyán fejezte be, de kiadását már nem érthette meg. Munkáján az utolsó simításokat – Öry hátrahagyott jegyzeteinek felhasználásával – rendtársa, Szabó Ferenc végezte el. Az átírásnál – az egységes használat kedvéért – az Összes Művek rendszerét vette át. A kötetet Öry Miklós Pázmánnyal foglalkozó tanulmányainak bibliográfiája zárja.

Szörényi László

Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél

Az 1613-as kiadást sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 242 l.

Kitűnő ötletnek bizonyult a magyar hitvitairodalom egyik legkiemelkedőbb darabjának, Pázmány Péter Alvinczi Péter ellen készített vitairatának új kiadása. Minként az is, hogy az 1613-as, újrafogalmazott–átdolgozott változat szolgált a kiadás alapjául, mert az eddigi szakirodalom az 1609-es első megfogalmazást használta előszeretettel.

Úgy tűnik fel, a műveit állandóan csiszoló-javító Pázmány különös gondot fordított e Kalauzhoz csatolt szövegre: áttekinthetőbbé szervezte, tagolta, hol szelídebbé, hol ironikusabbá tette, nyelvíleg is pallérozta. Forráshasználatában már a Kalauzhoz megmozgatott hatalmas anyag új bizonyító érvei is szerephez jutnak. Az első, alkalmibb változatból szinte a jövődöntő hitvitázók kézikönyve lett beavatkozásai révén. A katolikus–protestáns hitviták legalapvetőbb kérdéseit – a pápisták bálványozásáról, az eskü megtartásáról, a papok nőtlen voltáról stb. – érintő, levélformában előadott-lefolytatott polémia Pázmány Péter műveltségének, tájékozottságának, humorának, szellemességének, kitűnő stilisztikai képességeinek méltó bizonyítéka: ma is élvezetes olvasmány.

A szöveghez a sajtó alá rendező, Bitskey István alapos utószava, szómagyarázatok, valamint nem mindenben a legszerencsésebb jegyzetek társulnak.

J. J.

Pethe Ferenc élete és munkássága.

Szerkesztette: Hársfalvi Péter. Nyíregyháza, 1983. 79 l.

1982. február 20-án Tiszavasváriban rendeztek emlékülést Kiszántói Pethe Ferenc halálának 150. évfordulója alkalmából, a kiadvány az ott elhangzott előadásokat tartalmazza.

Süle Sándor tanulmánya (A felvilágosodás és reformkor határán) átfogó művelődéstörténeti képbe ágyazott pályarajzot kíván adni. A gazdag tényanyagra épülő írás az időnként túl általánosra sikerült fejtegetések nélkül még tanulságosabb lenne.

A további négy előadás Pethe Ferenc munkásságának részterületeit elemzi. A szerző egyik főművének, a *Pallérozott mezei gazdaságnak* ismertetését és a korabeli európai mezőgazdasági irodalommal való egybevetését *ifj. Barta János* vállalta. A nagy körültekintéssel és alaposítással megírt munka tartalmi, részben formai elemzés során ad választ a mű eredetiségére, hatására vonatkozó kérdésekre.

Részben ugyanerre a könyvre alapozódik *Orosz István* tanulmánya is, de szempontjai mások: a korabeli magyar mezőgazdaság helyzetét és az elmaradottságot konzerváló társadalmi viszonyokat vizsgálja, s e háttér ismeretében összegzi a Pethe Ferenc műveiben fölvetett problémákat, megoldási lehetőségeket.

Mező András előadása Pethe Ferenc nyelvészeti munkásságát, elsősorban a nyelvújításban játszott szerepét tárgyalja. Szókincsbővítő módszereinek bemutatásával cáfolja azt az elterjedt nézetet, mely szerint Pethe „lebugzóbb szófaragónk” lett volna. Az utókornak ezt a vélekedését nagymértékben befolyásolta Kazinczy személyes indulatoktól sem mentes ítélkezése. *Takács Péter* zárótanulmánya (Gondolatok Kazinczy és Pethe vitájáról) éppen ezért segítséget nyújt az objektívabb értékeléshez. A Kazinczy-levelezés és a korabeli sajtó elemzésével keresi a választ az évekig tartó és egyre inkább elmérgesedő viszálykodás okaira, amit maga Pethe egy békülő-tisztázó válaszlevelében így fogalmazott meg: „Én részemről, jobb szeretek gorombának tetsző hasznos lenni, mint tzipra-haszontalan: a csinos hazugság nem termékeny a mezőn...”

Dobó Katalin

Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei.

Válogatás a naplótöredékekből, 1824–1887. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 587 l.

A közel hatszáz oldalas naplótöredék olyan szerző munkája, akinek teljes művét négy kötetben 1887–88-ban jelentették meg, és akinek neve mégsem szerepel *A magyar irodalom története* szintézis e korszakra vonatkozó köteteiben. Bizonyos fokon tehát írói felfedezés történik, amikor Steinert Ágota válogatást ad közre a Krúdy által

„Budapest völegényének” nevezett szerző munkájából. Podmaniczky Frigyes, akinek nevéhez jelentős városépítő, színházszerző tevékenység is fűződik, eseményekben gazdag életéről számol be úgy, hogy közben a múlt század nagyrészének (bő hatvan év), főleg pedig Pest történetének eleven képét adja. Írása ma is szórakoztató, művelődéstörténeti adalékokban is gazdag olvasmány, amely az anekdotikus szerkesztés hagyományaihoz kapcsolódik.

A válogatás mellett Steinert Ágotára nagy feladat hárult, amikor a naplóban szereplő többszáz személyről kellett összeállítania a legfontosabb lexikális jellegű tudnivalót, és le kellett fordítani a szöveg idegen (több) nyelvű betétjeit. Sajnos a munkába nem kevés hiba csúszott, amint erre Vörös Imre alapos szakkritikájában (Irodalomtörténet, 1985. 1012–1016.) felhívta a figyelmet. A kötet hibáit a gondosan összeállított képanyag és az élvezetes szöveg próbálja feledtetni.

Németh S. Katalin

Praznovszky Mihály: Madách és Nógrád a reformkorban.

Tanulmányok. Nógrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Salgótarján, 1984. 205 l. (Palócföld könyvek)

Az adatokban igen gazdag, ugyanakkor mégis könnyed, olvasmányos kötet hét tanulmányt foglal magába. Az első általános képet ad a megye földrajzáról, domborzati viszonyairól, hegy- és vízrajzáról. Tájékoztat a mezőgazdaság, az ipar és háziipar, valamint a kereskedelem állapotáról. Ismerteti a lakosság nemzetiségi, osztály szerinti és vallásonkénti megoszlását. Részletesen bemutatja a közigazgatást és az abban résztvevő tisztviselőket. A további tanulmányok során az itt tisztázott fogalmaknak hasznát látja a témában járatlan olvasó. Gazdag, mozgalmas kulturális élet villan fel bennünk az iskolák, kaszinók, könyvtárak, polgári és nemesi bálók, a színelőadások felsorolása nyomán. A tanulmányt Balassagyarmat és Losonc leírása zárja. A második tanulmány: *Madách és a nógrádi köznemesi társadalom 1841–1848 között*. Itt olyan családok rövid történetét és jellemzését kapjuk, akik rokonai valamilyen módon a Madách-családnak, de legalábbis szerepelnek a példaképként követendő famíliák között. Nagy hatással volt Madáchra Mária nővérenek korán elhunyt, nagy tudású férje, Huszár József, az ellenzéki tábor jeles tagja, és Sréter János, akinél mint patvarista kezdte pályáját. Madách 1846-tól főbiztos volt, s mint ilyen, a katonákkal kapcsolatos összes gondnoki teendőt ellátta. Ezt a munkáját – a róla kialakított téves képpel ellentétben – a szabadságharc alatt is példamutatóan végezte.

Külön fejezetet kapott a jó barát, Szontagh Pál. Jellemzése a kortársi vélemények és az utókor képének egybevetésével alakul ki. Részletes leírást kapunk a családról és Szontagh életéről. Madáchcsal való barátságának elemzése kapcsán sok, hitelesnek tartott anekdotát cáfol meg a szerző. Ismerteti levelezésüket. *A Pesti Hírlap nógrádi tudósítói. (Két ismeretlen Madách-cikk)* című tanulmányban a Pesti Hírlap 1843. június 8. és 1843. szeptember 24. számaiban álnéven megjelent Madách-cikkek is olvashatók teljes terjedelmükben. A *Madách publikálási törekvései* cím alatt Madách és a sajtó kapcsolatát elemzi Praznovszky Mihály. Azonkívül, hogy sok lapot

járatott és szép számmal küldött közlésre cikkeket, volt három lapkiadási vállalkozása is. A *Literaturiai Kevercs*, melyet gyermekkorában öccsével írtak, a *Mixtura* című, melyet egyetemi éve alatt szerkesztett nyolcadmagával (ezeknek sajnos egy példánya sem maradt fenn), és egy népművelő céllal íródo újság tervéről lehet még tudni 1840-ből.

A hatodik fejezetben Krúdy Kálmán nimbuszától megfosztott, de nem kevésbé érdekes élete elevenedik meg, mint lehetséges kismemesi sors. Végül az 1847. évi nóg-rádi követválasztások körülményeit ismerjük meg. A kötetet terjedelmes jegyzet- és forrásanyag zárja.

Varga Katalin

Purcsi Barna Gyula: Szép Ernő.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 193 l. (Kortársaink)

A Nyugat nagy nemzedékének Szép Ernő is jelentős, több műfajban is maradandó műveket alkotó tagja volt. Születésének 100. évfordulójára törleszti adóságát az irodalomtudomány is: egész életművét áttekinti ez a kismonográfia. Szép Ernő népszerűsége az utóbbi évtizedekben egyre nő, darabjait rendszeresen játsszák, versei, szonozjai gyakran hangzanak el különböző műsorokban, megrendítő háborús emlékirata új kiadásban ismét az olvasók kezébe kerülhetett. Költők, írók egyre gyakrabban idézik fel irodalmi nézeteit, az alkotásról vallott gondolatait, az írásairól szóló esszék, tanulmányok sora egyre nő. Műveinek reneszánsza különösen időszerűvé tette, hogy végre egész életéről és valamennyi műfajáról tárgyilagos elemzés készüljön. A sorozat terjedelmi korlátai miatt ez a tanulmány teljességre törekvő, azonban eléggé vázlatos, nem mélyülhetett el részletesen a műelemzésekben, a művek fogadtatásában és nagyon megélelnkült utóéletében. Kitér azonban minden fontos mozzanatra: Szép Ernő költői indulására, a Nyugatban betöltött szerepére, a színpad meghódítására, különös hangulatú lírai regényekre, az 1945 előtti prózára, 1945-ben elszenvedett megpróbáltatásaira, majd a dogmatikus irodalompolitika vele kapcsolatos méltatlanságaira. 1953-ban halt meg, s így már nem érhetette meg művei megbecsülését, az iránta megnyilvánuló nagy érdeklődést, az irodalomszeretők és az irodalomkritika elismerését. „A mindennapi, gyakran formátlanságával megütő dolgok lírikusa” volt, mai irodalmunk számos hagyományát teremtette meg. Remélhetőleg további tanulmányok sora követi majd ezt az úttörő jelentőségű kötetet Szép Ernőről.

R. Takács Olga

Radnóti Miklós művei.

Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Réz Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 899 l. (Nagy klasszikusok)

Radnódi eddig fellelt összes írását tartalmazza ez a kötet. Az 1948-ban megjelent Trencsényi-Waldapfel Imre által szerkesztett gyűjteményes kiadás és az 1954-ben

megjelent *Versek és műfordítások* (sajtó alá rendezte: Koczkás Sándor) szolgált alapul a jelen kiadáshoz. A versek a Radnóti életében megjelent kötetek sorrendjében állnak az 1930-as *Pogány köszöntőtől*, a már posztumusz 1946-os *Tajtékos ég* című kötetig. A hátrahagyott verseket és műfordításokat, fordítástörédekeket a korábbi összkiadások elve szerint rendezte ciklusokba a sajtó alá rendező Réz Pál.

A prózai írások közlésénél már nagyobb munka hárult a szerkesztőre, mert Radnóti elbeszéléseinek, tanulmányainak, bírálatainak, cikkeinek nagy része a költő életében nem jelent meg. Folyóiratokban elszórt publikációkból és a kéziratban maradt hagyatékból állt össze a prózai írások anyaga. Radnóti prózai írásaiból először 1956-ban jelent meg válogatás, a Réz Pál által szerkesztett *Tanulmányok, cikkek* című kötet, melyet követett később egy teljesebb gyűjtemény, *Próza* címmel, szintén Réz Pál szerkesztésében.

A sajtó alá rendező a kritikai kiadások elvét követte, amikor arra törekedett, hogy ha egy folyóiratban megjelent írás eredeti kézírata is megtalálható, és a két szöveg nem teljesen azonos, az eredeti kézirat szövegét közli.

Jelen kötet az 1978-ban megjelent gyűjteményes kiadás második, bővített kiadásának fogható fel, mert két apró versfordítással bővült az anyag. Az 1978-as kiadásban hiányzik a versfordítások ciklusból Alysius Bertrand *Scarbo* című rövid prózaverse, ami valószínűleg csak véletlenül maradhatott ki, hiszen a vers eredetileg az 1958-ban megjelent *Francia költők antológiájában* szerepel, melyet ugyancsak Réz Pál szerkesztett. A fordítástörédekek között pedig először szerepel Ariosto *Orlando furioso*jából 8 sornyi fordítás. A két rövidke versről nem esik szó a jegyzetanyagban, mert az szóról szóra megegyezik az 1978-as kiadás szövegével.

Radnóti verseinek, versfordításainak, elbeszéléseinek, tanulmányainak, bírálatainak, cikkeinek, rádióelőadásainak mindezideig legteljesebb kiadása a jelen kötet, mely a körütekintő, korábbi kiadásokra hivatkozó jegyzetanyagával, Radnóti életének legfontosabb dátumait tartalmazó táblázatával jó alapja lehet egy majdani kritikai kiadásnak.

Csóra Karola

II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete. – Testament politique et moral du prince François II Rákóczi.

Fordította Szávai Nándor és Kovács Ilona. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A latin szöveget gondozta Borzsák István. A francia szöveget gondozta Kovács Ilona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 555 l. + 10 t. (Archivum Rákócziánium)

A magyar politikai és pedagógiai irodalom két jeles darabjának kétnyelvű – egyben első magyar nyelvű – kiadását vehetjük kézbe II. Rákóczi Ferenc *Értekezés a hatalomról*, illetve *Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről* című munkájának kritikai közrebozsátása révén.

A művek a fenti címen megjelentek 1751-ben Párizsban – hágai impresszummal. Az újabb kutatás a kéziratokat is felderítette. Köpeczi Béla tanulmánya pedig nemcsak a kiadástörténeti problémákat oldja meg teljes sikerrel, hanem igyekszik

feltárni a „morális esszék” gondolati előzményeit, az egyes forrásokat, illetve a forrásoktól való eltéréseket is számba vévén és jelezvén, rámutatni a fejedelem önálló eszmei–politikai–pedagógiai programjára. Így derül fény arra is, hogy az *Értekezés...* államelméleti fejtegetései azt a célt is szolgálták, hogy igazolják Rákóczi szabadságharcát, illetve összefoglalják politikai elképzeléseit. A másik mű, a *Gondolatok...* a parainézis műfajához áll közel, de – saját fiai számára dolgozván ki őket – a fejedelmi gyerekek állnak nevelési tanácsainak célpontjában. (Az élet tragikus fintora, hogy az írásmű már nem lehetett igazán hatással azokra, akik számára készült.)

A két, magyarul eddig hozzáférhetetlen művet kiegészíti Rákóczi Ferenc végrendelete, valamint az annak gyakorlati végrehajtásával kapcsolatos levelezés. Függelékül hozzájuk csatolódik az *István király intelmei*, melyre a szerző nagy mértékben támaszkodott eszmerendszere kidolgozása során.

A kétnyelvű szövegkiadás – a franciára lefordított tanulmányokkal és a rendkívül alapos jegyzetapparátussal – nemcsak a hazai olvasó számára nyújt novumot, hanem a téma iránt érdeklődő európai közvéleménynek is hasznos és informatív olvasmányul szolgálhat.

J. J.

Dominique Révérend: Bethlen Miklós emlékiratai.

Fordította Toldy István, az utószót és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a szöveget gondozta Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Budapest, 1984. 239 l.

Irodalomtörténetírásunkat évszázadon át foglalkoztató kérdést oldott meg végérvényesen Révérend abbé apokrif Bethlen Miklós-emlékiratainak mostani közreadásával és kommentárjával Köpeczi Béla. A sokáig Bethlen Miklósnak tulajdonított francia nyelvű memoár körüli félreértéseket sikerült eloszlatnia, s rávilágítania a – nem is nagyon rejtekező – szerzőre; valamint tisztáznia a szerző, a mű és a főszerplő viszonyát. Legfőbb tanulság: Bethlen csak annyiban hozható összefüggésbe e fiktív történelmi–autobiográfiai emlékezéssel, hogy valószínűleg fogarasi rabsága idején elmondta élete és Erdély történelmének 1660–1675 közé eső szakaszának legfontosabb eseményeit annak a Révérend abbénak, aki az idő tájt a lengyel–francia–erdélyi diplomáciai vállalkozások egyik közvetítőjeként járt Apafi Mihálynál. Aki, hogy a kor francia ízlése számára elfogadhatóbbá tegye művét, a valós eseményeket kiszínezte, gáláns lovagkalanddá, précieux szerelmi történetté alakította. A szerző Erdélyből való távozta után már nem rendelkezett megbízható adatokkal–hírekkel, így kéziratát kiadó-barátja látta el afféle évenkénti eseménytörténeti összefoglalóval – a korabeli nyugati sajtó híradásai alapján. Így Révérend beszámolója nem annyira Bethlen Miklóssal kapcsolatos ismereteinket gazdagítja, hanem azért lehet fontos számunkra, mert kora Erdélyéről vall a nyugati ember látásmódjával. Szemtanúként, vagy az események részeseként olyan adalékokkal szolgál, amelyek mára ismeretlen, de hiteles mozzanatai lehettek a kor valóságának. Különös érdemmel bírhatnak azok a megfigyelései, amelyek az erdélyi hétköznapiokról, szokásokról, viseletről, bútorról, életformáról tudósítanak.

A modern kiadás Toldy István *Gróf Bethlen Miklós történeti emlékiratai* cím-

mel 1864-ben megjelent fordítását közli újra. A százhusz éves szöveg ma is élvezhető, eleven olvasmány, archaizálása nem erőszakolt, a XVII. századi magyar nyelv alapos ismeretéről tanúskodik. Köpeczi Béla utószava és a jegyzetek hasznosan igazítanak el mind Révérend, mind Bethlen, mind pedig a korabeli Erdély vonatkozásában.

J. J.

Rónai Mihály András: Magyar lant.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 566 l.

Ötven éves publicista, irodalomtörténész, esszéírói pálya terméséből válogatta a szerző a kötet anyagát. Hatalmas műfordítói munkássága, néhány verseskötet és prózai mű mellett születtek ezek a vegyes műfajú írások: nagyívű tanulmányoktól néhány lapnyi kritikáig, irodalomtörténeti adaléktól verselemzésig, nekrológtól személyes hangú visszaemlékezésig. Kizárólag magyar irodalmi tárgyúak, Janus Pannoniustól Devecseri Gáborig ível a számára fontos szerzők sora, hetvenegy író, költő életművét vagy egy-egy jelentős kötetét méltatja. A legtöbb írást Ady Endrének szentelte, rajta kívül Petőfi, Babits és Szép Ernő költészetének egy-egy fontos vonását, illetve életük egy-egy mozzanatát vizsgálja. Az első írás 1929-es, az utolsó 1983-as keltezésű. Rónai Mihály András mindig figyelemmel kísérte a kortárs költészetet, írásai olykor vitát is keltettek, eredeti véleménye, ízlése, költészetfelfogása az elmúlt évtizedek jellegzetes alakjává teszi. Az írások legtöbbször az a célja, hogy hőseit az őket megillető irodalmi rangra emelje, megerősítse a róluk alkotott pozitív képet, rejtett értékeit könnyebben felfoghatóvá tegye. Igazi publicista hévvel és szenvedéllyel érvel a kiváló költők egy-egy alkotása mellett, irodalomtörténészek számára kínál eddig nem érvényesített nézőpontokat. Batsányi Jánosról, Eötvös Józsefről, Nadányi Zoltánról, Dsida Jenőről, Rónay Györgyről szóló írásai a kötet legszebb lapjai közé tartoznak. Századunk irodalomtörténetéhez Rónai Mihály András arcképcsarnokának ismerete is feltétlenül hozzátartozik.

R. T. O.

O. K. Rosszijanov: Realizm v vengerszkoj lityerature na rubezse XIX.–XX. vekov.
[Realizmus a századforduló magyar irodalmában]

Nauka, Moszkva, 1983. 263 l.

Oleg Rosszijanov a szovjetunióbeli irodalomtudományi hungarológia egyik legkiválóbb képviselője. Számtalan magyar prózai mű oroszra fordítását végezte el; a hazai szakkritika rendre kiemeli: a legnemesebb orosz nyelvi hagyományokat mozgósítja a magyar klasszikusok átültetésének művésziessége érdekében. Szerzőnk azonban nemcsak műfordító, hanem irodalomtudós is, Ady monográfiája (1967), az elmúlt száz év magyar irodalmának avatott ismerője. 1979-ben *Realizmus az újabb magyar prózában* (A huszadik század hatvanas–hetvenes évei) címmel tett közzé egy kismonográfiát; újabb munkájában pedig „visszafelé” haladva kutatja azt az irodalmi fejlődést,

amelyből a századforduló előtti-utáni negyven–ötven év során kikristályosodott az esztétikai értékmérőként szemlélt *realizmus*.

A figyelembe vett időhatárok is jelzik már egyik fontos szemléleti elvét: nem mesterséges preconcepciók struktúráiban gondolkodik, hanem folyamatokban. A múlt századközép-századvég nagy lírai és prózai teljesítményeiben, a romantika, vagy akár az újklasszicista törekvések erezeiben, a műfajok változásaiban érzékeny elemző-készséggel tapintja ki azt a rejtett, majd egyre nyilvánvalóbb vonulatot, amely a magyar irodalomban oly lényeges változást hozó századforduló felé mutat. Nemcsak a nagyok: Arany, Vörösmarty, Madách, Vajda János, Jókai, Mikszáth kapnak plasztikus (noha persze csupán vázlatos) portrét, hanem a „kismesterek” is, Arany László, Gozdu Elek, Reviczky Gyula, Tolnai Lajos, Ambrus, Justh s már többnyire „innen” a fordulón: Gárdonyi, Bródy, Tömörkény, Petelei s mások találják meg helyüket késülődő modern irodalmunk nagy áramában. Természetesen minden út Ady Endre és Mórícz Zsigmond felé mutat, akik központi helyet foglalnak el a terjedelmes monográfiában. De nem kizárólagos helyet, hiszen ők is a nagy folyamat – noha kiemelkedő – részesei, a *Nyugat* irodalmi forradalmának mértékadó tehetségei. De mellettük Juhász Gyula, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső is méltó helyet kap. A múltat őrző, átalakító, és az újat „kigyöngyöző” bonyolult történeti folyamatot a Tanácsköztársaság irodalmáig „hozza fel” Rosszijanov, de kitekint a két háború közti emigráció teljesítményére is.

Mi azonban a roppant eruditív, méreteiben is nagyszabású irodalomtudósi munka alapvető sajátossága? Elsősorban az, hogy a szerző autentikus természetességgel szemléli a magyar irodalmat egy tágasabb európai szemhatárról, elsősorban a korabeli orosz és a nyugat-európai irodalom összefüggéseiben. Nem fogadja el az „irodalmotörténet nyomorúságáról” szóló divatos tételeket, az összehasonlító módszer pozitívista változatát; láthatóan N. I. Konrad iskolájához tartozik, a különböző kultúrkörökben megnyilatkozó szinkronitások, ekvivalenciák és viszonylagosságok dialektikus mozgásformáit tartja hitelesnek. Szívósan ragaszkodik a történetiség módszeréhez, s éppen a „nem-egyidejűség” kolorit-gazdagságot okozó hatására irányítja figyelmünket. Így nyomban plasztikussá és művészi érvényben hitelessé válik a közép-európai, magyar irodalmi produkció.

Rosszijanov is természetesen felhasználja az irodalomvizsgálat elfogadott történeti kategóriáit: a naturalizmus, az impresszionizmus, a szimbolizmus létezését, de Todor Pavlov álláspontja felé hajolva egyszersmind relativizálja is ezeket, megbizonyítván érvényük viszonylagosságát, midőn az egyszeri és megismételhetetlen tehetség jegyeivel szembesíti őket. Az alkotói személyesség felfokozott jelenléte különösen érdekli a szerzőt. A legnagyobb figyelmet talán Ady szimbolizmusa „másságának” megmutatására fordítja; kibontván ebből – ugyanúgy, mint Mórícz naturalizmusából – a valóság lényegi törvényszerűségeinek megjelenítésére képes *esztétikai realizmus* megnyilvánulását. Ez az érzékenység a magyarázata annak, hogy Rosszijanov egy korábbi irodalomtudományi fogalomkészlet kényszerű használata mellett is a realizmus ama „nyitott formája” felé tájékozódik ösztönösen, amely a dogmatikus korszak sablonjait elsőként igyekezett elhárítani az irodalomértelmezés útjából.

Rosszijanov korszak-monográfiája nagy nyereség mindazok számára, akik orosz nyelven tudják megközelíteni a magyar irodalom e rendkívül fontos félszázadának

történeit; de hasonlóképpen gondolatébresztőek és megtermékenyítőek szempontjai a magyar irodalomkutatás számára is.

Illés László

Sahova, Kira: Dvadcjaty narisziv pro uhorszku literaturu. [Húsz tanulmány a magyar irodalomról.]

Dnyipro Kiadó, Kijiv, 1984. 271 l.

Kira Sahova, a kijevei Állami Egyetem tanára a magyar irodalom egyik legismertebb ukrainai közvetítője. Egyetemi tanárként immár évtizedek óta nemzedékek sorával ismertette meg a magyar irodalom klasszikus értékeit. Legújabb tanulmánykötetében a XIX. század közepétől napjainkig követi a magyar költészet és próza útját.

A kötet egyik összegező tanulmánya (*A magyar irodalom Ukrajnában*) az első ukrán nyelvre lefordított magyar művektől a nyolcvanas évek terméséig minden fontos állomását bemutatja a magyar művek ukrainai recepciójának. Megismerhetjük azoknak a fordítóknak a nevét is, akik a különböző korokban közvetítették a magyar irodalom értékeit az ukrán olvasókhöz. Az úttörő szerepet vállaló Pavlo Hrabovszkijtől Leonyid Pervomajszkijon át így jutunk el napjaink jeles műfordítóihoz: az Ungvárott élő Jurij Skrobinechez, vagy a Kárpátaljáról Kijevbe került irodalomtörténész-műfordító Ivan Megelához.

A tanulmánykötet érdekes szempontokat felvillantó írásai közé tartoznak a komparatisztika szellemében fogant *Tarasz Sevcsenko és Petőfi Sándor*, valamint a *Gogol és Eötvös József* című tanulmányok. A Petőfi–Sevcsenko-párhuzam már nem ismeretlen számunkra, annál több érdekes, új – olykor vitára ingerlő – állítással találkozhatunk a Gogol és Eötvös munkásságát összevető tanulmányban.

Sahova tájékozódása a magyar irodalom klasszikus értékei között mindig biztos, egyértelmű és meggyőző (Ady, Móricz, Mikszáth műveinek értékelése árulkodik erről), az újabbkori magyar irodalom alkotóinak és alkotásainak bemutatásakor azonban már érezni némi esetlegességet és arányeltolódást. Déry Tibor, Illyés Gyula, Illés Béla, Zalka Máté, Hidas Antal, Goda Gábor, Mesterházi Lajos, Dobozy Imre, Darvas József, Sánta Ferenc, Szabó Magda munkásságának értékelésekor talán határozottabban, karakterisztikusabban jelezhetne volna a szerző a magyar irodalom értékrendszerében betöltött helyük és esztétikai teljesítményük közötti különbségeket. A tanulmánykötet azonban így is jelentős eredménye az Ukrajnában folyó hungarológiai kutatásoknak.

B. Gy.

Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai I. 1561–1773.

Fontes ludorum sceni corum in scholis S. J. Hungariae. Pars prima. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1984. 504 l. (A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma 1.)

A magyarországi színjátszás két évszázadon át a különböző felekezetek iskoláihoz kötődött. Mátray Gábor figyelme terelődött először erre a kérdésre; azóta is sokat

foglalkoztak vele, de elsősorban irodalomtörténeti szempontból. Holott az iskolai színjátszás – már csak azért is, mert a szövegeknek csak mintegy 4 %-a maradt ránk – olyan komplex művelődéstörténeti jelenség, amely eredményesen csak a színháztörténet eszközeivel kutatható. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi csoportja, Hopp Lajos vezetésével vállalkozott arra, hogy kiadja az egyes katolikus rendek (jezsuiták, piaristák, pálosok, minoriták), valamint a protestáns iskolák színjátszó tevékenységéhez fűződő emlékek teljes katalógusát, illetve a fellelhető szövegeket. Ennek a vállalkozásnak első része – három kötetben – a jezsuiták anyagát tartalmazza. Ezt a részt Staud Géza gyűjtötte és állította össze. Módszertanilag két fontos újdonságot emelhetünk ki: 1.) a magyar nyelvű anyag mellett figyelembe veszi a latin, német, szlovák, francia, horvát és román nyelven előadott darabokat is. Ha nem így tenné, megcsönkítaná a múlt valóságát, hiszen az ausztriai rendtartományban e nyelveket használták, emellett lehetőséget adna az utódállamok történetírásának az egyoldalú kisajátításra, 2.) vizsgálata alapjául az egyes rendházak krónikáját, a historia domusokat, illetve a rendtartomány évi tevékenységét összegző beszámolókat (annuae litterae) vette, amelyek különböző rovataikban megemlékeztek a múlt évi színházi rendezvényekről. Így sok ezer cím, illetve téma rekonstruálható, amelyeknek egyébként sem szövegük, sem színlapjuk nem maradt ránk. A most megjelent első kötet terjedelmes előszava nemcsak a kutatás eddigi történetét foglalja össze, hanem lelőhely-katalógusával nagy segítséget ad azoknak is, akik a jezsuita irodalmiság más, nem-drámai alkotásaival foglalkoznak és Staud segítségével most utánanézhetnek a hazai gyűjteményekben, illetve (legnagyobb számban) Bécsben, valamint Rómában megőrzött iskolatörténeti források alapján a poetica és rhetorica classis tevékenységéhez fűződő kiadványok keletkezési körülményeinek. Francia és német nyelvű rövidített összefoglaló segíti meg a nemzetközi tájékozódást. (Egyébként az osztrák rendtartomány irodalmi tevékenységét illusztrálja legjobban a fennmaradt forrásanyag; nem csoda, hogy egy hasonló jellegű lengyel forráskiadványon kívül eddig csupán néhány osztrák rendházzal készült hasonló, teljességre törekvő áttekintés.) Ezután tíz, alapításuk időrendjében sorbaállított kollégium adatait tartalmazza e kötet; ezek: Nagyszombat, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Vágsellye, Znióvár, Homonna, Pozsony, Szepeskáptalan és Komárom. Rendházakon belül időrendben sorakoznak az adatok: a fennmaradt, vagy kikövetkeztetett cím, illetve téma; az, hogy melyik osztályban adták elő; milyen tetszést aratott, illetve egyéb adatok a közönségről; ha van, színlap illetve a szöveg lelőhelye; ha van, utalás a szcenikai kivitelezésre. (Páratlan forrás a soproni jezsuiták díszletra- gyűjteménye.) Az egész magyar művelődéstörténetet gazdagítja ez a kötet, illetve a vele induló sorozat.

Szörényi László

Sütő András: Az Idő markában.

Esszék, naplójegyzetek. Válogatta és sajtó alá rendezte Ablonczy László.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 439 l.

Sütő András szépirodalmi műveit a romániai magyar könyvkiadás önálló kötetekben jelenteti meg, cikkei, tanulmányai egyaránt napvilágot látnak romániai és ma-

gyarországi folyóiratok hasábjain. A Szépirodalmi Könyvkiadó nagyon jó szolgálatot tett, hogy egybegyűjtötte a különböző helyeken megjelent esszéket, naplójegyzeteket, búcsúztatókat és köszöntőket, valamint a Sütő Andrással készített interjúkból néhány jelentősebbet. Együtt láthatjuk most a magyar esszéírás legjobb hagyományait követő, egyéni látásmódot és utánozhatatlan stílust teremtő Sütő András értékre figyelő, értékeket őrző, azokért aggódó irodalmi, művelődéstörténeti tárgyú írásait, amelyekből a magyar nemzetiség helyzetében keletkező műveket, a hagyományörzés lehetőségeit, az egész magyarság gondjaira figyelő utazó élményeit, a kortárs magyarországi alkotók iránti megbecsülést ismerhetjük meg. A súlyos gondolati tartalmakat hordozó esszék a nemzetiségi lét gondjairól, a nyelv megőrzéséért vívott küzdelmekről, az erdélyi magyar irodalom időtálló alkotásainak szerepéről közvetítik egy felelős, elkötelezett író töprengéseit. Szuggesztív erővel von be gondolatai áramkörébe, vele együtt gondoljuk végig a felvetett kérdéseket, értékeljük újra Nagy László, Illyés Gyula, Kányádi Sándor, Kormos István, Nagy István és mások életművét. Szorongva követjük az interjúban feltett kérdésekre adott válaszait, pillantunk be műhelygondjaiba. Szuverén írói egyéniség, a kortársi irodalom nagy alakja osztja meg ezekben az esszékben gondolatait velünk. A kötet írásai a Bethlen Gábor kapcsán kialakított gondolat – „úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk” – megvalósulásaként, aranyfedezeteként tarthatók számon.

R. Takács Olga

Szabó András: Károlyi Gáspár (1530k. –1591).

Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, Budapest, 1984. 98 l. (Tanulmányok és szövegek a régi magyar irodalom történetéhez)

Szabó András bölcsészdoktori értekezésének közreadásával példamutató vállalkozást hajtott végre az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszéke. A kötet a fiatal egyház- és irodalomtörténész kutató legnemesebb ambícióit testesíti meg, amikor nem kisebb feladatot tűz maga elé, mint rendet teremteni a Károlyira, életművére és a bibliafordításra vonatkozó „álatatok, találgatások és mítoszok dzsungelében”. Sikerült is számos tévedést, félreértelmezést kiiktatnia mind az életrajzból, mind a tevékenység elemzéséből. Részint saját kutatási eredményeire, részint az adatok új szempontú revíziójára, részint pedig a szakirodalom új megállapításaira támaszkodva meg tudja valósítani kítűzött célját. Elérte, hogy mai tudásunk szerinti legpontosabb és legobjektívebb kép álljon össze Károlyi Gáspárról. S tette ezt úgy Szabó András, hogy Károlyi prédikatori, egyházszerző programja, valamint az első teljes magyar nyelvű bibliára fordított áldozatos munkája mögé felrajzolja a XVI. század második felének egyházpolitikai harcait is. Megismertet a helvét irányú egyház tisztánnevelési területen történt meggyökeresedésével, a bibliafordítás előzményeivel, tényleges szereplőivel és patrónusaival, s a nemrégiben előkerült nyomdai kézirat töredéke segítségével bepillantathatunk a nyomda és a nyomtatás még sok ismeretlen mozzanatát rejtő történelmébe.

J. J.

Z. Szabó László: *Kazinczy Ferenc*.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 332+24 l. (Nagy magyar írók)

Csak most sajnálhatjuk igazán, hogy sem Váczy János, sem Czeizel János nem tudta befejezni Kazinczy-monográfiáját, és Szauder József is csak 1960-as Kazinczy-tanulmánya részleteinek alapos, szakszerű revideálásáig jutott el. Mert Z. Szabó Kazinczy-könyve csupán egy ponton jelent előrelépést az eddigi és a jelenleg is folyó Kazinczy-kutatásokhoz képest: alaposabban veszi szemügyre Kazinczy Ferenc lírai termését, Kazinczy-verseket értelmez, elemez. S ezen a téren valóban hoz újat. Ami a kötet életrajzi részét illeti, ott a *Pályám emlékezetére*, a *Fogságom naplójára*, illetve a Kazinczy-irodalom megállapításaira hagyatkozik; Kazinczy Ferenc fordításait illetőleg nincsen lényeges mondanivalója, eszmetörténetileg pedig helyenként vitatni, helyenként elfogadni látszik Kosáry Domokos különféle állásfoglalásait. Másutt majd a részletekbe menően világítjuk meg, hol és mennyiben vezet ez következtetlenségekhez; mint ahogy azt is, hogy aligha lehet a kéziratok hagyaték tüzetes ismerete nélkül szólni Kazinczy-művekről. Ami a nyelvújítást illeti, ott Csetri Lajos kutatásai látszanak irányadóknak.

Sajnos, a könyvben elég sok a tárgyi tévedés.

Fried István

Szabó Lőrinc: *Das sechszundzwanzigste Jahr*.

Nachdichtung und Nachwort: Günther Deicke. Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 120 l.

Szabó Lőrinc költészetének ma bizonyosan nem is a külfölddel való megismeretés, hanem inkább a komplex líratörténeti értékelés (s vele a hazai recepcióban elfoglalt felemás helyének magyarázata) az egyre sürgetőbb kérdése – akkor is elismerés illeti azt a vállalkozást, mely most *A huszonhatodik év* szonettgyűjteményét a német nyelvű olvasókhöz eljuttatta. Elsősorban azért, mert ezúttal végre azt is sikerült elérni, hogy a fordító ne valamiféle kultúr-diplomáciai penzumnak tekintse a feladatot, hanem valóban alkotó lehetőségre találjon benne. A százhusz szonett fordítása meggyőzi az olvasót arról, hogy Günther Deicke, a neves NDK-beli költő a szokásosnál mélyebb ismeretségbe került a kései Szabó Lőrinc költészetével. Ami nemcsak azért érdemel említést, mert, sajnos, távolról sem általános jellemzője a magyar lírát közvetítő vállalkozásoknak. A lírafordítás kulcskérdése ugyanis mindig abban van, miként sikerül az adott verskultúrán belül úgy alakítani a befogadó lírai nyelvet, hogy az képes legyen kiiktatni a mindenkori „utánköltés” eredendő műviségét. Magyarán, hogy az idegen műalkotást a befogadó lírai konvenciók közül is épp annak a nyelven szólaltassa meg, amely az idegen vershez elvileg a legközelebb áll. E tekintetben Deickének nem volt egyszerű a feladata, hiszen maga a XX. századi német líra Becher-féle hagyományának folytatója. A két költői világ közti modális különbségek áthidalása itt döntő mozzanatnak látszik, hiszen Deicke esetében ráadásul olyan költőről van szó, aki a saját lírájában a Becher-tradíciónak főként az emelkedett pátoszos-himnikus vonásait s a kötött formáit vitte tovább, tehát bizonyos értelemben egyszerűsítette is azt. *A huszonhatodik év* szonettjeinél így mindenekelőtt képalkotó leleményét

s formai iskolázottságát kamatoztathatta. A művek szemantikai jelentésrétegeit is csaknem mindenütt hűen mentette át a német versbe, sőt, az alakított élőbeszéd, az egyszerű szerkezetű versmondattal belső hangsúlyait is sikerült megőriznie. Azt mondhatjuk tehát, hogy Deicke ott, ahol a Becher-féle versnyelv – a mai NDK-beli lírának a brechti mellett a másik uralkodó paradigmája – lehetővé tette a Szabó Lőrinci gondolatiság és érzelmi effektusok érvényesítését, szinte mesteri közvetítőnek bizonyult. S ha mégis marad hiányérzete az olvasónak, az furcsamód nem egyes versek sikerült vagy kevésbé találó átültetésében, hanem valamiképpen az egész ciklus összehatásában jelentkezik. Deicke ugyanis, miközben valóban avatott közvetítője a vers-egész szemantikai jelentésének, mintha a Szabó Lőrinci hangnem összetettségével tudna kevésbé megbirkózni. Nála ugyanis a modális effektusok nyomatókos bensősége halványul el; még ott is, ahol a legbonyolultabb jelentésstruktúrákkal birkózik meg, általában egy egész fokkal tárgyiasabb szólásra hangolja a vers dallamát. Az eredeti verset csaknem mindig képes követni a létfilozófiai dimenziók egyetemességéig – úgy azonban, hogy az ő lírai alanya valamiképp mindig távolabb helyezkedik el önnön világától, s akaratlanul is messzebb áll a megszólítottól, mint a Szabó Lőrinci vers szubjektuma. S itt már alighanem arról az esetről van szó, amikor a fordító önmaga árnyékát sem tudja átlépni; Deicke ugyanis, miközben a Becher-féle nyelvet sikerrel alakítja hozzá a magyar vers főbb jellegzetességeihez, épp ott bizonytalanodik el, ahol többek közt a becher-i elégikusság játszhatna a kezére. De Deicke lírájából a Becher-i tradíciónak pontosan ezek a bensőségebb, moll-szerűbb jegyei hiányoznak. Nagyon valószínű, hogy az ilyen effektusok átültetésére csak akkor nyílnék esélye, ha saját költői eszközkészlete legalább részint hasonló alakzatait tartalmazná a lírai szólamintegrációnak. Ez viszont már azt a kivételes pillanatot jelentené, amikor a mesteri fordítás művészi-esztétikai átköltéssé, utáncöltéssé válik. Kár, hogy ez a nyelvi-szemantikai megbízhatóság tekintetében példás német Szabó Lőrinc-fordítás csak esetenként közelít az esztétikailag egyenrangú teljesítményhez. Pedig, hogy Deicke a szonettciklusnak nem csupán a közvetlen biográfiai környezetét ismeri jól, azt avatott utószava is bizonyítja. Itt nemcsak a felfedezés élményét osztja meg az olvasóval, de számos olyan szemléleti, világképi és poétikai jellemzőt is sikerül felsorakoztatnia, amelyek Szabó Lőrinc modernségének bizonyítékául vehetők. Talán legfőbb erénye ennek a költői ihletettséggű irodalomtörténeti kalauznak, hogy Szabó Lőrinc líráját nem annyira egy távoli régió ízeit-illatát magával hozó tüneményként, hanem európai értelemben vett polgári karakterű költői világgént értelmezi. E tekintetben talán túloz is, amikor *A huszonhatodik évet az Orpheusz-sonettek* mellé emeli, ám az a kép, amelyet Deicke az olvasó elé rajzol, messze meghaladja azokat a sztereotípiákat, amelyek jegyében a magyar líra európai rangú teljesítményeit méltatni szokás. Ennek a képnek remélhetően nem fog sokat ártani a Korzátai Erzsébet-történet kissé kuriozitásszerű, romantizáló elrajzolása sem.

Kulcsár Szabó Ernő

Szabó Zoltán: *Ősök és társak*.

Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1984. 314 l.

Szabó Zoltán, akinek *Ősök és társak* című tanulmánygyűjteményét, már a szerző váratlan halála után, Czigány Lóránt, a Londonban élő irodalomtörténész gondozta, a harmincas–negyvenes évek magyar reformmozgalmainak volt vezető egyénisége. Mint a „falukutató” irodalom képviselője *A tardi helyzet*, majd *Cifra nyomorúság* című műveiben az elodázhatatlan társadalmi tennivalókra figyelmeztetett, s mint a Magyar Nemzet szerkesztőségének munkatársa, ő vezette a „Szellemi Honvédelem” című rovatot, amely minden közleményével a nemzeti függetlenség gondolatát védte a terjeszkedő faszizmussal szemben. A háború után nagy erővel vett részt az ország politikai és szellemi újjáépítésének szervezésében, a koalíciós politikai élet fontos órhelyein dolgozott, utolsó megbízatása szerint a párizsi magyar követség kulturális attaséjának ügykörét látta el, 1949-ben azonban – a Rákosi-féle politika ellen tiltakozva – az emigrációt választotta. Most megjelent írásai is – néhány, a Magyar Csillagban napvilágot látott tanulmányán kívül – az emigrációs évtizedek során készültek, nemegyszer különféle nyugati magyar találkozókon, konferenciákon hangzottak el mint előadások. E külföldön írott tanulmányait a tervek szerint még további kötetek fogják összegyűjteni.

A kötetbe foglalt tanulmányok elsősorban a magyar szellemi élet közelmúltjának felidezésére és vizsgálatára irányulnak, kivált a népi írómozgalom múltját, nagy egyéniségeinek alakját és tevékenységét mutatják be. A népi mozgalom történeti és eszmei értékeinek gondozását szolgálják azok a nagyszabású arcképtanulmányok is, amelyekben Szabó Zoltán egy-egy népi íróról – személyes barátairól – rajzolt érzékeny, emlékekben gazdag, és irodalomtörténeti értelemben is hiteles képet. Közöttük kaptak helyet a Sárközi Györgyről, Tamási Áronról, Veres Péterről, Németh Lászlóról, Bibó Istvánról és Illyés Gyuláról rajzolt portrévázlatok. E tanulmányok az elemző esszé és a személyes emlékezés módszerét vegyítik, a szépirodalmi művek és a közéleti nyilatkozatok alapos vizsgálata, továbbá az életmű belső összefüggéseinek feltárása nyomán rajzolják meg a bemutatott író egyéniségét, ugyanakkor epikus bőséggel és részletességgel elevenítik fel a régi találkozások és eszmecserek történetét. Illyés írói munkásságának méltatása során Szabó Zoltán egy régi kerékpárkirándulás eseményeit beszéli el, midőn még ifjú emberként járták be a Tolna megyei pusztákat és falvakat, Tamási Áron arcképének rajzába pedig beleszövi azokat az emlékeket, amelyeket a neves barát 1960-as londoni látogatásáról őrzött meg. A művek elemzése vagy méltatása közben mindig felhívja a figyelmet a népi irodalom erkölcsi értékeire és sajátosságaira, például a szülőfölddel és a népi élettel kialakított közvetlen kapcsolatra, a nemzeti felelősségvállalásra, ugyanakkor figyelmeztet ennek az irodalomnak az esztétikai vívmányaira és korszerűségére is. Szabó Zoltán mint tanulmányíró a népi írók krónikása volt, mindazonáltal érdeklődéssel, értő figyelemmel foglalkozott huszadik századi irodalmunk más alkotóival is: ezt bizonyítják személyes mozzanatokban ugyancsak gazdag esszéi Babitsról, Kosztolányiról, valamint Márai Sándorról, vagy éppen a Szekfű Gyula halála alkalmából írott 1955-ös emlékezés, amely személyes élmények nyomán ábrázolja a nagy historikus személyiségét és történelmi szerepét.

Szabó Zoltán tanulmányírói munkásságát az a meggyőződés irányította, hogy az emigrációban élő magyar íróknak kötelessége véleményt formálni a nemzet és a nemzeti kultúra egészét érintő kérdésekben. A magyar irodalom fogalmát ennek megfelelően a hazában és külföldön élő magyar irodalmi kultúrák lényegi összetartozásának gondolata alapján határozta meg. Az Új Látóhatár 1974-es évfolyamában közreadott *Hungaria varietas* című publicisztikus, egyszersmind vallomásos hangú esszéjében az „irodalmi nemzet” gondolatát vetette fel: „ebbe nem azzal kerül az ember, hogy világrajön, anyakönyvbe írják. Ebbe a nemzetbe azzal születik bele, amit ő maga írt.” Az „irodalmi nemzet”, a tanulmány szerzőjének értelmezésében, olyan kulturális közösség, amely mindenkit egyesít magában, aki magyarul (vagy a magyarság dolgairól, de idegen nyelven) folytat irodalmi vagy tudományos alkotó tevékenységet: „Az irodalmi nemzet országok határait államhatároknak elismeri. A maga dolgaiban nem tulajdonít nekik jelentőséget. Műveivel e határokon túljutás magának a határnak spiritualizálására törekszik. Az együvértartozókat az államhatárok egymástól elválaszthatják. Egymástól el nem idegeníthetik.” Szabó Zoltán ezzel a gondolattal az egyetemes magyar irodalmiság ma mind szélesebb körben érvényesülő gondolata mellett szállt síkra, ahogy nézeteinek végső összegzésében megfogalmazta: „Ami magyarul irodalom: egy irodalom marad.”

Pomogáts Béla

Szakolczay Lajos: Dunának, Oltnak.

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 444 l.

Szakolczay Lajos első könyve – már címével is – határozott igénybejelentés, noha a kötet tárgyi anyaga szélesebb, mint amit az elmitizálódott Ady-citátum sugall. A romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai és a kárpát-aljai irodalmat tárgyaló fejezetek után néhány íróportré betekint az emigráció irodalmába is.

Bár a könyv vázát adó legfontosabb darabok nyilván az alkalom – a keresett vagy felismert alkalom – szülöttei, Szakolczay utólag megírta a hiányzó portrékat és elemzéseket is. Eltérő műfajú tanulmányokból – könyvbírálatokból, színházi beszámolókból, összefoglaló értekezésekből és portrékból – áll össze ez a kötet, mégis megbízható kép rajzolódik ki belőle a nemzetiségi magyar irodalmak utóbbi negyedszázadáról. A kép azért megbízható, alkalmanként lexikonokat és könyvészeteket pótló vagy korrigáló, mert – jóllehet a szerzőt vonzza a pátoszos irány és felfedező hevületét sem temperálja – a könyvbe felvett írások információkban hallatlanul gazdagok, folyamatrajzai (ezen belül főleg: nemzedéki felmérései) értékek és érzékenyek. A műelemzések nem törekednek a hűvös egzaktásra és önelvűsögre, s csak ritkán a filozofikus-eszmetörténeti összefüggések elmélyítésére vagy világirodalmi párhuzamok megvillantására. Bensőséges, de nem impresszionista élménybeszámoló ezek írókról, írói csoportokról és művekről – néhol a történelmi publicisztika, másutt a leltározó anyagismertetés végletei felé közelítve. Az ugyan világosan kitűnik, hogy a könyv írása-szerkesztése során és idején Szakolczay ízlésének és érdeklődésének vezéralakjai Szilágyi Domokos és Sütő András voltak, az azonban megjegyezhető, s éppen a könyvben munkáló igényre utalva, hogy a vizsgált irodalmak legjelentősebb

művei és alkotói néhol belemosódnak a többiek közé, nem kaptak elég hangsúlyos méltatást (Páskándi *Vendégsége*, Szilágyi István nagyregénye, Dobos László írói-közselekvő életműve stb.). Itt jegyezhető meg az is, hogy nem volna haszontalan a szerzőnek a tényfeltáró munkát időben visszafelé is jobban kiterjeszteni, legalább Trianonig.

Szakolczay Lajos tetemes anyagból válogatta ki és szerkesztette meg ezt a kötetet. Megalapozott érdeklődéssel várhatjuk a folytatást.

Alexa Károly

„*Száll a tavasz ...*”

Előadások a szocialista és antifasiszta magyar irodalomról. Szerkesztette: Illés László. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. (Elvek és utak)

A közismert és népszerű könyvsorozatban ezúttal 11 irodalomtörténész összefogásából az alcímben jelzett témáról 20 összefoglaló tanulmányt vagy éppen alkotói portrét kapott kézhez az olvasó – a kötet valójában egy sikeres rádiósorozat egykori előadásait (a műsor címe „*Amig a szívünk dobog ...*” volt) gyűjti egybe Illés László szerkesztésében – a szerkesztő a bevezetéssel, végül a szocialista irodalom és az irodalomtudomány kapcsolatát elemző összefoglalással, közben pedig három előadással a rádiósorozat és a kötet „szellemi atyjának” tekinthető.

A tanulmányok szerkezetét, terjedelmét és stílusát a korábbi funkciók és az előadások lehetőségei határozták meg – az általában 14–16 lapon 4–5 mű bemutatása és elemzése szerepel, rövid korrajz és az alkotók pályaképe előbb, záradékol az elemző és értékelő összefoglalás.

Ebből az egyértelműen „közismereti funkcióból” következik, hogy a tanulmányok nem „forrásfeltárások”, inkább általában ismert, többnyire éppen a tanulmányok íróinak korábbi kutató munkája során közreadott adatokat és tényeket közölnek – de az itt olvasható esszék az adott témakörökben oldottabban és árnyaltabban, általánosabb érdeklődésre tekintően mutatnak be egy-egy alkotót vagy társadalmi, irodalmi folyamatot. A kötet legfőbb értéke nyilván az iskolákban, akár népművelői munkában mutatkozik. Ugyanakkor abban, hogy az önálló és egymástól szinte független előadásokat a vállalt témák tudós kutatói a század elejétől eleven hagyományt, és ebben folyamatot állítanak elének. Az ismertek újszerű bemutatása mellett kevésbé ismert alkotókat vagy műveket, a művek általánosabb funkciójú elemzését és értékelését születésük tényei és körülményei, fogadtatásuk adatai után. Ez okból talán szükséges lett volna egy névmutató, bár a leleményesebb olvasó a tanulmányokat követő rövidke forrásjegyzék alapján eligazodhat – ha éppen egy-egy alkotót vagy művet keres, mindennek a folyamatban betöltött helyét vagy szerepét.

Természetesen mindez nem az egy-egy alkotói életművet bemutató előadásokra vonatkozik, inkább az összefoglaló értékelésekre, amelyek a rádióadások és az itteni közreadás nyomán végre kiléptek az „irodalomtörténet szűkebb keretei” közül. Ebben a sorban is kivételes figyelmet érdemelnek a két háború közötti magyar írói emigrációról, az itthoni szocialista líráról (Illés László, *Botka Ferenc* tanulmányai), az epikáról (*Diószegi András*), akár a hazai műhelyekről (*M. Pásztor József*), az illegális,

üldözött, kéziratosszocialista irodalom és a cenzúra kapcsolatáról szóló (*Markovits Györgyi*) írások, a népi írók és a szocializmus kapcsolatáról írt elemzés (*Pomogáts Béla*), ugyanígy a háború- és fasizmus ellenes lírát bemutató.

Hasznos forrásul szolgálhatnak a „személyes portrék” is, *Koczás Sándor* (Ady Endre, Bálint György, Radnóti Miklós), *Béládi Miklós* (Kassák Lajos és a szocialista avantgarde), *Bokor László* (József Attila) és a már említettek „portrérajza” Nagy Lajos, Déry Tibor és mások alkotói pályájáról. A bemutatott művek a legnagyobb részben még 1945 előtt születtek, hiszen a szocialista irodalom szerepe és lehetőségei erőteljesen megváltoztak a felszabadulás után. Bár Kassák, Nagy Lajos, Déry számára az ötvenes évek szelleme újabb cezúrákat hozott – a tanulmányírók ezeket a problémákat nem kerülik el. A szocialista irodalom egykori kezdeteit és a Tanácsköztársaság irodalmát *József Farkas* mutatja be, *Bodnár György* pedig a marxista kritikát.

A gyűjtemény elsősorban a témában tájékozódni kívánó nagyközönség számára tehet „tankönyvként” jó szolgálatot. Jól kiválasztott példáival, olvasmányos elemzéseivel és pontos értékeléseivel az oktatás és a közművelődés mai műhelyeiben is használható.

Bodri Ferenc

Szántó György Tibor: Csengery Antal.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 291 l. (A múlt magyar tudósai)

Ez a kisalakú könyvecske Csengery Antal életének első monografikus jellegű feldolgozása. Hőse a 19. század középső harmadának egyik legsokoldalúbb egyénisége volt. Neve talán centralista politikusként cseng a legismertebben, de legalább olyan fontos szerkesztői és tudományszervezői munkássága is. Foglalkozott emellett közgazdaságtannal és gazdaságtörténettel, természettudományokkal és filozófiával. Tudománynépszerűsítő tevékenységén túl tudós volt maga is; elsősorban történeti kutatásokat folytatott.

Szántó György Tibor, amint ezt előszavában kifejti, már csak terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhatott e sokágú életpályára minden részletének kimerítő bemutatására. Munkája során elsősorban arra törekedett, hogy „...legalább a tudós, tudománypolitikus és politikus-tudós, a *gondolkodó* Csengery portréja a reá rakódott takarórétegtől megtisztítva álljon az olvasó előtt.” Bemutatja Csengery családját, végigköveti iskoláztatásának útját. Ismerteti a centralisták politikai elképzeléseinek lényegét; a pályakezdő Csengery ugyanis e politikai irányzatnak kötelezete el magát, s választása egész későbbi életútját meghatározta. A következő fejezetek a reformkori politikus és lapszerkesztő tevékenységével foglalkoznak, majd ismertetik Csengery fenntartásokkal terhes részvételét az 1848–49-es eseményekben. Éppen e fenntartásainak köszönhető, hogy Világos után sikerült elkerülnie a letartóztatást. Aktív politikusi tevékenységre az abszolútizmus éve alatt természetesen nem nyílt lehetősége, így most a pedagógus Csengery került előtérbe: nagy sikerrel tanított Szőnyi Pál református fiúiskolájában, a kor egyik legszínvonalasabb oktatási intézményében. A tanítástól 1858-ban vett búcsút. Ez évben ugyanis akadémiai jegyzővé választották, s most már energiái nagy részét az akadémiai ügyvitel, s vele párhuzamosan a tudo-

mányszervező tevékenység kötötte le. Szántó György Tibor részletesen foglalkozik élete e periódusával is. Külön fejezetet szentel Ipolyi Arnoldddal folytatott polémiajának, majd az életrajz hátralévő részében Csengery tanügyi törekvéseit, az irodalmi Deák-párt kialakulásában játszott szerepét, történetírói munkásságát és pályája végén újjáéledő politikusi tevékenységét mutatja be.

A kötet Csengery Antal főbb műveinek és a róla szóló legalapvetőbb szakirodalmi munkáknak a felsorolásával zárul.

Szajbely Mihály

Szántó Miklós: Magyarok Amerikában.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 198 l.

A szerző az elmúlt száz esztendő kivándorlási hullámainak jellemző vonásait, azonosságait és különbözőségeit vizsgálja abban a vonatkozásban, hogy milyen volt az elvándoroltak kapcsolata a szülőfölddel, milyen tényezők befolyásolták a kapcsolatok minőségét és alakulását. Kiindulásul a fogalmak leírására, értelmezésére és tisztázására törekszik: emigráció, kivándorlás, asszimiláció, naturalizáció, etnikai azonosság, mind olyan állandóan visszatérő fogalmak, amelyek egységes és következetes alkalmazása a szociológiai irodalom nagyrészt megoldatlan feladata.

Az etnikai azonosság vagy magyarságtudat objektív méréséhez a szerző egy tipizálási modellt alkotott meg, amely azon a feltételezésen alapul, hogy a magyarságtudat jellege, ereje az anyaországgal való érintkezés, a befogadó ország társadalmában való integrálódás és az etnikai közéletben való részvétel egymásra hatásának közös eredménye. Mindegyik alapkapcsolat szociológiai, kulturális és politikai dimenzióból tevődik össze, és ez a megközelítés a korábbi kísérletekkel szemben – mint például a kanadai John Kosáé is – több oldalú tipizálást tesz lehetővé.

Ilyen elméleti előzmények után tér rá a szerző a kérdés történeti vizsgálatára. Az egymást követő kivándorlási hullámok – a századforduló körüli évtizedek, a két világháború közötti időszak, a háború utáni „nyugatosok” és az „ötvenhatos hullám” – vizsgálatát nagyjából azonos szerkezetű fejezetekben oldja meg, mindegyikben hangsúlyozva azokat az új vonásokat, amelyek a három alapkapcsolatot kifejező intézményrendszerben jöttek létre. Külön foglalkozik a két háború közötti időszak világtársadalmával, a Magyarok Világszövetségének megalapításával és tevékenységével, majd a háború utáni újjászervezésével, a háború utáni politikai emigrációk belső végbement változásokkal.

A jelent, azaz a hetvenes éveket a szerző szerint a demográfiai szerkezet gyökeres átalakulása, a fokozódó települési szétszórtság és az intézményrendszer akut válsága jellemzi. A politikai emigrációval kiújult viták mellett kialakult egy új magatartás Magyarországra, létrejött az igény az állandó, termékeny kapcsolatok megteremtésére. Az évtized legnagyobb hatású tényezője az anyanyelvi mozgalom lett, annak a felismerésnek az eredményeként, hogy az új helyzetben szükséges és lehetséges intézményes és társadalmi erőfeszítéseket tenni a magyarságtudat megtartásáért. A szerző azzal a következtetéssel zárja azonban, hogy politikai és kommunikációs

hatása ellenére az anyanyelvi mozgalom már elkésett, a beolvadás folyamatát csak lassítani tudta, megakadályozni vagy visszafordítani nem.

Kovács József

Száraz György: Történelem jelenidőben.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 873 l.

A vaskos kötet írásai nagyobb részben a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején láttak napvilágot. Száraz György történelmi publicistaként és esszéistaként először 1976-ban került országos – sőt még a határokon is túlhullámzó – érdeklődés középpontjába, amikor megjelent *Egy előítélet nyomában* című könyve a magyarországi zsidókérdésről. Ez az írása teljes terjedelmében itt is olvasható. Jellemző címet adott 1981-ben közölt írásának: „Történelmünk birtokbavétele”. Abba a folyamatba tartozik munkássága ezekben a műfajokban, amely történeszek és írók vitái nyomán bontakozott ki a hatvanas évek második felétől; e folyamat a magyar történelmi múlthoz való viszony átformálására, a folyamatosság visszaállítására tett kísérletet a kirekesztő diszkontinuitás szemléletével szemben. A régebbi és újabb magyar történelmi dilemmákat, a legsúlyosabb, elhallgatott kérdéseket kívánja Száraz újratárgyalni, szélsőségek nélkül, a hetvenes évek második felének konszolidált világából ítélkezvén.

Nem történetíró vállalkozásáról van szó, hanem esszéistáééről és közíróééről, aki nem riad vissza a szubjektív hangnemtől sem, vitatkozik, előítéleteket oszlat, kellemtelen igazságokat mond el történelmi perek résztvevőiről, nem kívánja jókra és rosszakra szétválasztva értékelni a magyar történelmet, hanem folyamatokat rajzol, okokat keres.

Kötetének első része lényegében visszatekintés saját, egyéni „történelmére”; gyermek és ifjúkorának meghatározó élményeire. Olyan sors elevenedik meg előttünk, amely kezdettől, a kamaszévektől bepillantást adott Közép-Európa tragédiáiba. A második rész középpontjában a színház és a dráma kérdései állnak; a történelmi drámákat író szerző vall itt tapasztalatairól. Arcképek vonulnak el előttünk, a harmadik részben íróké, politikusoké. Pálffy Györgyé, akiről később külön könyvet írt. A könyv negyedik része vitacikkeket tartalmaz. Száraz György közéleti érdeklődésének új terepeit látjuk itt: véleményét a magyar oktatásügy gondjairól a NÉKOSZ-nemzedékről és a „farmerosok” generációjáról. Az ötödik részt az „előítéletek könyvének” nevezhetjük, ebben a terjedelmes fejezetben olvashatók azok a sok vitát kiváltó írásai, amelyekben magyarok és zsidók, magyarok és lengyelek, magyarok és románok viszonyát vizsgálja. Konfliktusokat és előítéleteket. Minden esetben az előítéletek okaira kíváncsi, a kölcsönös félreértések természetére. Elvitathatatlan érdeme ezeknek az írásoknak, hogy tabuk kerültek velük napfényre, higgadt elemzéssel közelíti meg őket, s talán a legjobb értékelés azzal mondható el róluk, hogy rendszerint mind a két oldal elfogultjai fölszisszentek Száraz írásaira. Kötetének befejező részében különféle kérdésekkel foglalkozik, Semmelweis Ignác történelmi jelentőségétől kezdve a terrorizmus szemléleti forrásvidékéig.

Alapmotívuma történelmi tárgyú írásainak a kötődés igénye, olyan azonosulásé,

amely minél mélyebben és kritikusabban akarja megismerni a múltat – a jelen és a jövő érdekében.

Kiss Gy. Csaba

Szávai János: Zsendül-e a fügefafa ága?

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 248 l.

A kötet tizenkét év (1968–1980) magyar prózaterméséről szóló írásokat tartalmaz, a szerző meggyőződése szerint ez az időszak jól elkülönül mind az előzőtől s az utána következőtől. Sok fontos mű született ebben az évtizedben, a magyar próza remekei, érdekes kísérletei, jelentős összegezők, a hagyományt megújító törekvések. Több nemzedék élt és működött egymás mellett, Szávai János kiválasztja a számára legnagyobb élményt jelentő olvasmányokat, s elsősorban műfaji szempontok szerint elemzi, értékeli, kommentálja őket. Harminc szerzőt mutat be egy-egy művén keresztül, ismertet egy jugoszláviai magyar elbeszélésgyűjteményt, s végezetül a mai magyar novellairodalmat tekinti át a kötetzáró tanulmányokban. „Prózaírodalmunk keresztmetszetét próbálja megrajzolni ez a kötet” – vállalja az előszóban. A művek sokasága, a szerző nyitottsága, érdeklődése, szempontjai valóban színes körképpé teszik ezt a gyűjteményt, azonban az epikai világkép átalakulásához, az új prózai műformák teljes bemutatásához egyelőre vázlatosnak tűnik ez a munka: fontos támpontokat rögzít, kiemel egy-egy lényeges vonást az elemzett művekből. Legtöbb érdekességet a memoár és a novella műfajáról nyújtó írásai kínálnak, itt érvényesülnek legjobban Szávai János poétikai szempontjai, itt megy túl a regisztráláson (különösen jól sikerült a Csurka-novellákat és a legfrissebb novellatermést típusok szerint elkülönítő írása). Fontos tény, hogy a szerző hosszabb írásban rögzíti a hetvenes évek egyik jellegzetességéeként: „Memoáriródmunk új virágkora”, Ilyés *Beatrice apródjai* című művéről megírja, hogy „a hetvenes évek egyik legfontosabb, legmesszebb hangzó alkotása”, Mészöly nem könnyen értelmezhető novelláinak jellegéről és értékéről írva több rendezővel talál az életmű megértéséhez, Örkény novellisztikájának számos elemét tárja fel, felfigyel Esterházy Péter „szerencsés indulásá”-ra.

R. T. O.

Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest, 1984. 299 l. + XXXII melléklet.

A híres 18. századi polihisztor, Bél Mátyás születésének 300. évfordulójára készítette el – áldozatos munkával – az évtizedek óta hiányolt kéziratkatalógust Szelestei N. László. Az igen termékeny író, történész, pedagógus, tudományszervező, geográfus és kéziratgyűjtő is volt egy személyben, ennél fogva hagyatékának csupán számbavétele is embert próbáló munka. Különösképpen nagy gondot okozott a katalógus elkészítése azért, mert az író halála után a hagyatékot nem sikerült teljes egészében együtt tartani. Jelentékeny része szétszóródott, egy hányada pedig a dunai szállításkor rongálódott vagy semmisült meg. Ma az anyag főleg három nagy kollek-

cióban található: az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik. Sajnos, a katalógus összeállítójának nem állt módjában a legfontosabb külföldi gyűjtemény, az egykori pozsonyi evangélikus líceum anyagának feldolgozása, így azt az eddigi szakirodalmi hivatkozások alapján volt kénytelen függelékben listázni. Ugyanilyen hasznos a másik függelék közlése: Miller Jakab Ferdinánd jegyzéke az özvegytől 1769 nyarán vásárolt kéziratokról, mert az még a Dunán történt szállítás előtti állapotot tükrözi, miáltal mód nyílik a veszteségek megbecsülésére is.

A jelenleg Magyarországon található óriási kéziratanyag 654 különálló egységet tesz ki a katalógusban. Az egyes tételek azonban nagyon gyakran különféle iratok kolligátumait jelentik. Szelestei N. László alapos leírást ad minden tételéről, utalva a kéziratok provenienciájára, méretére, állagára, eredeti vagy másolat voltára.

A rendkívül sok irányú érdeklődést ránkörökítő kéziratgyűjtemény számos tudományterület ma még kellően ki nem aknázott kincsesbányája lehet. Hogy azzá váljék, ahhoz nyújt nagy mértékben segítséget, s biztosít kitűnő lehetőséget Szelestei N. László igényes, alapos és körültekintő munkája.

J. J.

Szembesítés. Robotos Imre dokumentumriportja Ady és Csinszka házasságáról és a könyv kritikai visszhangja.

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 457 l.

1971-ben Robotos Imre, az akkor Nagyváradon élő irodalomtörténész dokumentumriportnak nevezett irodalomtörténeti pamfletet tett közzé *Az igazi Csinszka* címmel; az azóta a Kriterionnál, illetve a Magvetőnél több kiadásban is megjelent pletykamű hatalmas botrányt, s ezzel együtt a kutatások megélnkülését okozta. Robotos az Ady-irodalom generális helyesbítésének elszánt igényével lépett fel: „...az Ady házassága körül szövéődött, úgymond »legendákat« akarja szétfoszlatni, bizonyítva, hogy Csinszka nem volt igazi élettársa Adynak, hideg fejvel behálózta, hogy általa bekerüljön az irodalomtörténetbe; boldogtalanná tette, elidegenítette családjától, a költő halála után pedig rideg kapzsisággal megkaparintotta az Ady-művek kiadói jogát, mit sem törődve a nélkülöző Ady-szülőkkel. Ilyen lenne »az igazi Csinszka« – szemben az irodalomtörténet szépítő és eszményítő állításaival a nagy költő hitveséről.” (*Láng Gusztáv*) Ennek a képnek a megjelenése hosszan tartó és eleven vitát váltott ki, melyben – hasonlóan Ady legelső fogadtatásaihoz – a vélemények hamarosan polarizálódtak; voltak, akik a mítoszrombolónak kijáró tisztelettel üdvözölték Robotos „bátorságát”, a legtöbben azonban – újra elemezve textus és életrajzi tények viszonyát – kimutatták a kép igazságtalan és sértő voltát. Ezeket az írásokat gyűjtötte egybe most a Kriterion, közös helyre Robotos szövegével, mely az Ady–Csinszka kapcsolat történetét gúnyos alfejezetcímekkel jelölve, a „hamis szépítést” kifizurázva „elrendeltetések” felvonásaiban mutatja be, a jellemképet „Csinszka-siratónak” nevezve, a két „hős” kapcsolatát pedig „sorsrendeléseként” jelenítve meg. Robotos szövegét, amely mintegy 200 lapnyi, Láng Józsefnek a kézitról szóló lektori véleménye, Szöcs István, Ruffy Péter, Dankó István, Láng Gusztáv, Marosi Péter, Móricz Virág,

Bényei József, Féja Géza, Bustya Endre, Bori Imre, Galsai Pongrác, Csányi László, Bakó Endre, Belia György, Lőrinczy Huba, Benedek István, Passuth László, Gyurkovics Tibor és Király István terjedelmes tanulmánya követi (mely Magyarországon önálló kötetben is megjelent: *Intés az őrzőkhöz*. Szépirodalmi, 1982). Némelyik vitapartner többször is megszólalt, a „megtámadott” Robotos Imre is többször fejtette ki álláspontját válaszirataiban – ezek az írások is mind helyet kaptak a kötetben. Ezekben a szövegekben a szerzők alapossága, tárgyismerete, vérmérséklete és tudományos tisztessége szerint elsősorban a módszer kritikája, vers és biográfia viszonyának értékelése kapott nagy hangsúlyt, de számos új irodalomtörténeti tény, adat is napvilágra került az olyan filológiai bravúrral és hatalmas anyagismerettel megírt tanulmányokban, mint amilyen Bustya Endre 13 fejezetben közölt helyreigazítása volt (Igazság, 1975. szeptember–december). Kár, hogy a kötetből sorozatának első fejezete kimaradt. Az is meglepő, hogy Robotos „alapszövege”, amely az egész vitát – a könyv többi írását – inspirálta, nem azonos egyik korábbi kiadás szövegével sem; időközben (1971 és 1984 között) úgy bővült-alakult, hogy már ott olvashatók benne a későbbi kritikai észrevételek is, rosszabb esetben kimaradtak olyan megállapítások, amelyek bírálata viszont néhány száz oldallal hátrább olvasható. Ez az utólagos „bedolgozás” kétségessé teszi a válogatás koncepcióját és sikerét is. Kár, hogy kimaradt az 1980-ban megjelent Vitályos-féle Ady-bibliográfia is: a vita anyagát ez – sok más, kimaradt írással együtt – teljes egészében tartalmazza. Mindezek ellenére a *Szembeállítás* eredményes volt: világossá tette, hogy az irodalomtörténetnek nem Csinszka-kérdése, hanem Ady-kérdése van, s ami ezt segít megoldani, az a tudományos kutatás dolga, ami pedig nem, az pletyka. Fontos adalék a vitaanyag a tudományos bírálat, a kritikai gyakorlat állapotára nézve is, fő hozzáadéka azonban a napvilágra került új eredményekben van.

Csapody Miklós

Szenci Molnár Albert: Napló és más írások.

Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Benkő Samu. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 259 l. (Téka)

Az erdélyi olvasóközönséghez aligha juthatott el a néhány évvel ezelőtt Magyarországon megjelent, hasonló célzattal készült kötet, így különleges jelentőséget nyer a könyvecske, melyhez Benkő Samu írt tanulmány-értékű előszót. A *Dictionarium Ungarico–Latinum* előszavát, a *Magyar Grammatika*, a *Postilla Scultetica* és a *Discursus de summo bono* ajánlását tizenkét levéllel egészíti ki, s csatolja a Naplóhoz.

Benkő roppant szakirodalmi tájékozottsággal tárgyalja Szenci Molnár életrajzát és műveit, próbálja kijelölni a zsoldárfordító és a szótáríró tudománytörténeti helyét: nagy erudícióval megírt szövegéből egyéni Szenci Molnár Albert-képe sejlik fel. Különösképpen fontos hozzáadéka bevezetőjének az a fejezet, ahol Szencinek a szlovák és a román zsoldárfordítások, illetve szótárak létrejöttében játszott ösztönző szerepét tekinti át.

J. J.

Szerdahelyi István: Az esztétikai érték.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 545 l.

A szerző nagy feladatot vállal magára: az olvasót az általános esztétika alapvető értékfogalmaival akarja megismertetni, átfogó rendszerezést ad az esztétikumról, az esztétikai minőségekről, az esztétikai és nem esztétikai értékek alakzatairól, az érték és értékelés kérdéseiről, a visszatükröző művészetről, a szépművészetről. Utószavában írja: „Fő célkitűzésem az volt, hogy egy olyan gondolatrendszert építsek föl, amelyik az esztétikai jelenségek tényeinek ellentmondásmentes magyarázatát nyújtja, még akkor is, ha ellentmond az esztétika több klasszikus vagy ma épp divatos elgondolásának.” A könyvet bevezetésül szánja egy több kötetes munkához, amely az itt adott vázlatos képet általános esztétikává bővíti. Korábbi hasonló tárgyú írásait, azokban kifejtett elképzeléseit itt is felhasználja, számos példát is azokból ismételi meg. Jelzi azt is, hogy néhány kérdésben az idők folyamán megváltozott a véleménye (például a visszatükröző művészettel kapcsolatos kérdéstről, bizonyos értékalkatok elvének alkalmazásáról stb.). Tekintélyes jegyzetapparátusban tájékoztat a felhasznált irodalomról, s a tájékozódást precíz tárgymutatóval segíti. Közérthető fogalmazásban kíván minden kérdést megközelíteni, imponáló az a széles fogalomkör, amelynek magyarázatát vázlatosan megadja. Következtesen érvényesíti a marxista felfogást, fogalomhasználatot, példái jól követhetők, szemléletesek. A szűkebb szakma művelői talán nem mindenben fogják elfogadni Szerdahelyi István rendezőelvéit, csoportosítását, egyes meghatározásait, de az érdeklődő és tájékozódó olvasó számára igen gazdag tárházat nyújtja az izgalmas gondolatoknak, továbbgondolandó elvi kérdéseknek, szakirodalmi értelmezésnek. A hazai érték kutatáshoz is bizonyára ösztönzést ad ez az áttekintés, hiszen ennek magyar nyelvű irodalma még eléggé szűk körű, s még sok területen várat magára a kutatás, amely alátámaszthatja az itt vázolt elveket, illetve esetleg átrendezheti az itt adott csoportosítást. A könyv érdeméül kell elmondani azt is, hogy az igen nagy Lukács-irodalomban, a lukácsi eszmék értelmezési kísérleteiben segít eligazodni, közel hozza az olvasóhoz az elmélyült filozófiai ismereteket kívánó gondolatrendszert, bemutatja más esztétikákhoz való viszonyát, az azonosságokra és különbségekre felhívja a figyelmet.

T. O.

Szilágyi Ákos: Nem vagyok kritikus!
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 708 l.

„...mert *nem lehetek* kritikus. Nem lehetek kritikus, mert nincs valóságos irodalmi élet, nincsenek igazi folyóiratok, nincsenek irodalmi érdekek (legfeljebb létérdekek), nincsen semmi, amiért kritikussá lehetne vagy kellene lennie valakinek, akinek balvégzete úgy akarta, hogy irodalommal foglalkozzék. Nincs irodalom, csak művek vannak. Nem vagyok költő, csak verseket írok.” Ezeket a sorokat a 70-es évek legvégén vetette papírra Szilágyi Ákos, jóval maig legnagyobb vihart kiváltott pamfletjének fogadtatása után. Noha a nemzedékben más hangok is hallatszottak a kritika létjogosultságát illetően, tény, hogy Szilágyi Ákos látélete nagyon sok mindenben in-

dokolt volt és az ma is. Hangját a Weöres-dolgozat közhatása is intonálta, amikor az irodalmi élet „leggyanúsabb figurájaként, legelvetemültebb kalandoraként”, mint „antilírikust”, „sötlan marxistát”, „kritikai ítélet-végrehajtót”, „Weöres-gyalázót” és „a »Hatalom« láncon tartott ebét” is viszontláthatta magát a róla készült, különféle előítéletektől is előhívott irodalmi gyorsfényképeken. A jelen kötet írásai is ebben a mozgalmas, viharos évtizedben, annak sokszor idegbénító, gerjesztett feszültségei közben keletkeztek. A szerző esztétikai, kritikai, elméleti és irodalompolitikai gondolkodásmódjának (mert Szilágyi nemcsak a nemzedék ideológusa, hanem a FIJAK – a Magyar Írók Szövetsége Fialal Írók József Attila Köre –, majd a JAK egyik vezetője, az irodalompolitikai irányítás partnere is volt) kiindulópontja a személyiség fejlődésfolyamatának adott állapota, a „már” és a „még” közötti megrekedtség. Ebből a kétségbeejtőnek látszó helyzetből a továbblépés módozatait keresve fogalmazta meg művészetelméletét, erősen ideologikus antilíra- és groteszkelméletét (még a 70-es évek elején). A könyv első felében emellett az új irodalom formáinak számbavételét, fejlődésrajzának teoretikus kifejtését és konkrét pályaképekben, egyes művekről írott kritikákban (Kiss Benedek, Tandori Dezső) is megtaláljuk; e kisebb írások sorában fontosak még *A fiatal magyar költészet helyzetéről* (1973) és *A fiatal magyar kritika kritikájáról* (1974) szóló értékelések is. Időrendben a valódi irodalmi botrányok sorát előidéztet *A weöresi magatartás* című írása következik, melynek másutt megfogalmazott lényege: „Weöres Sándor költészetével kapcsolatban megkockáztathatom: sok minden *tetszik* benne, sok minden nem, egy s más pedig egyenesen elviselhetetlen számomra.” Az írást követő viharban pedig nem csupán Szilágyi megállapításai, hanem a kiváltott hatások is beszédesek voltak. Dobai Péter, Csaplár Vilmos, Petri György, Pilinszky János, Lengyel Balázs és mások (tanulmányok keretében: Benjámin László, Ladányi Mihály) munkásságát teszi mérlegre. Legfontosabb írásai az elméleti eszme-futtatások sorában találhatóak, ott, ahol ezek a szövegek konkrét helyzetek teoretikus változataivá lesznek (*„Proletárköltészet” a hetvenes években?*, *A fölőspéldány szomorúsága*, *A „fiatal irodalom” mint megtévesztés és hamis tudat*, *avagy a „fasírozott anatómiája”*, *Az átmenet ideológiái*, *Az érzéki csábítás irodalma*). Rendkívüli tájékozottságú, gyors eszjárású és éles kritikával, önkritikával, iróniával és hatásos nyelvezettel írott tanulmányok ezek, melyekben a szerző esztétikai, politikai, művészetelméleti tájékozottsága és a költői gyakorlat, a műfordítás ismerete és az erős ideologikus szenvedély egyszerre mobilizálódik az elemzőkészséggel. Hasonló hangvételűek glosszái, vitairatai, és a Weöres-ügyet számbavevő esszéi – pamfletjei is. A kötetet *Az ornamentális lírai személyesség helye Weöres Sándor életművében* című monográfia zárja, melyben a szerző saját tagadása nyomán ismeri fel az életmű jelentőségét, és minden eddigi megközelítéstől eltérően jelöli ki a címben is jelzett sajátosságokat. Véleménye szerint Weöres azáltal, hogy lírájának középpontjába a díszítést és a nyelvet mint „közös ihletet” állította, megteremtette a 20. századi „objektív” líra egy nem-ironikus változatát, vagyis a szimbolizmus óta lehetőségként kínálgató ornamentális lírai személyességet; ezáltal Weöres életműve éppoly egyedülálló esztétikai jelenség, mint amilyen József Attila profán és Pilinszky János misztikus lírai személyessége. A terjedelmes monográfia az életmű számbavétele mellett számos líraelméleti, filozófiai megállapítást is tesz. Szilágyi Ákos könyve az autonómiára törekvő személyiség, igényes gondolkodó és széles fölkészültségű esztéta

jellegzetes hangú önmeghatározási kísérlete s egyben kritikai életünk és a Weöres-kutatás nyeresége is.

Csapody Miklós

Szőke József: A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája (II.) 1961–1970.

Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1984. 580 l.

A könyvészeti munka első kötetének (1945–1960; 1982-ben jelent meg) 7809 bibliográfiai tételével szemben a második kötet már 12099 (!) sorszám alatt közli a csehszlovákiai magyar írók munkásságára vonatkozó adatokat. A bibliográfia, kisebb módosításokat nem tekintve, a korábbi kötet fölosztását követi: az általános rész után a személyi rész kapott helyet. S a korábbi komplexitás is megmaradt, hiszen ez a kötet is egyesíti magában a bibliográfiát és repertóriumot. S így a szerkesztő-válogató el tudta érni, hogy az újságban-folyóiratokban megjelent művek – az anyagnak egy tekintélyes része – is megmaradtak (legalábbis a könyvészetben).

A mostani kötetből is – jóllehet csak címjegyzékek alapján – megállapítható az új nemzedékek előtérbe kerülése, s jó részt nekik köszönhető, hogy a sokáig botladozó, az újraindulás nehézségeit oly sokáig magán viselő irodalom fölnőtt, s értékeivel egyre inkább helyet követel magának az egyetemes magyar irodalomban is. Gondolok itt a Nyolcak (Cselényi László, Tözsér Árpád, Zs. Nagy Lajos), a hozzájuk csatlakozó Gál Sándor és az *Egyszemű éjszaka* című antológia (Tóth László, Varga Imre, Mikola Anikó) költőire, de azokra a prózaírókra (Duba Gyula, Dobos László) és irodalomtörténészekre-kritikusokra is (Koncsol László, Zalabai Zsigmond), akik ebben az időszakban már jelentős műveket publikáltak (Duba, Dobos), vagy készülődtek (Koncsol, Zalabai): a következő időszakot meghatározó köteteik ekkor alapozódtak meg.

Szokolczay Lajos

Takáts Gyula: Helyét kereső nemzedék. Költők levelei 1934–1949.

Pomogáts Béla utószavával. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 343 l.

„...A nemzedék fogalma természetesen nem csupán korosztályt jelent, annál jóval többet: szellemi közösséget, amely az élmények, tapasztalatok hasonlóságára épül és hasonló művészeti törekvésekhez vezet...” – olvashatjuk *Pomogáts Béla* e kötethez írt utószavában, és a találó definíción túl alapos elemzést kaphatunk a Nyugat „harmadik nemzedékének” indulásáról, útjáról és terveiről, megvalósult és megvalósulatlan lehetőségeiről.

„Nyugalom mindenütt, elmosódó hangulat, és sehol egy kiáltóbb szín vagy kiszögellő sarok...” – írja az itt levelekben megidéztettek „befelé fordulásáról”, a „lázado hajlam hiányáról” a nemzedék tagjainak jelentkezéseivel egyidejűn *Kassák Lajos*, idézi mindezzel egyetértően Pomogáts. Természetesen ez a sarkított és türelmetlen megállapítás az itt „magáncsatornákon megszólalók” nem mindegyikére igaz, és a

változó történelmi helyzetekben azonos hőfokon változó. És aligha volt egysíkúan egyszínű ez a megközelítően azonos életkorú baráti-költői kör, hiszen eleven áramokból, sokféle elkötelezettségből, egyben sokirányú érdeklődésből állt. A költészet szeretete és vállalása mellett összekötötte őket a „helykeresés állandó visszatérő-kísértő érzése” is, hasonlóképpen mindennek „nyugtalan és nyugtalanító hangulata” – e kettőség talán a leginkább kísértő levéltéma itt. Végére mégsem „magánközlemények” íródtak 1934–1949 között Kaposvárra, bennük a korból és a lehetőségekből adódóan az útkeresés mellett nem ritkán a kilátástalanság hangulata, néhányuknál már-már a fizikai létezés folyamatos beszűkülésének nyomasztó szorongása is felfel villan a sorokból, vagy éppen a sorok között.

A levelek „lélekrajzok és írói módszerek előhívandó negatívjai” címet adjuk és összeállítójuk jegyzete szerint, „verscsírát rejtő helyzetek és emberi-művészi természetek vonásai” villannak elő, „melyek így együtt épp ilyen korváltó időben a legérdekesebbek...” A „korváltás” a személyes életútra és a történelmi korra egyaránt vonatkozik – a megállapítással és ítélettel egyként azonosulhatunk.

Különleges, szinte „magánúton beszerezhető” információk élményes tárháza ez az ország más-más tájairól és városaiból, az élethelyzetek különbözőséből Kaposvárra érkező levélantológia: *Weöres Sándor* (64 levél), *Kiss Tamás* (40), *Vas István* (28), *Jékely Zoltán* (23), *Csorba Győző* (15), *Radnóti Miklós*, *Kálnoky László*, *Forgács Antal*, *Képes Géza*, *Vándor Lajos*, *Toldalagi Pál*, *Rónay György*, *Devecseri Gábor*, *Jankovich Ferenc*, *Dudás Kálmán*, *Sáfáry László*, *Szabédi László*, *Berczely A. Károly* egybegyűjtötte 223 levele a jegyzett 15 esztendő különböző szakaszaiból.

A sorból kiemelkedik *Weöres Sándor*, nemcsak a levélmennyiséggel, hanem a maga nyugtalan és nyughatatlan természetével, csillagszórós terveivel, akár az ifjú kortársak megválasztatlan fejedelmeként. „Stílus, történelmi szituáció, tizenöt év szellemi mozaikja és társadalmi tablója és az esztétikai, etikai szigorú következetesség parancsa vibrál” a levelekből nemcsak a címzett és egybeszerkesztő szerint. De így látja-láthatja az olvasó is, mögöttük versek és művek, a meg-megjelent, vagy inkább utólagosan kiadott kötetek, tanulmányok, emlékezések – közöttük az e nemzedékről írtak is.

A levélantológiát nem csupán az irodalomtörténészek tekinthetik kortörténeti forrásnak, de egy nemes szándékú alkotó közösség „borítékolt műhelyébe” bepillantást nyerhet az érdeklődő és „köznapi” olvasó is, akinek figyelméért „az önkínzás-ének” folyik. Életeket ismert meg, mellettük a kort – sorsokat, amelyek nem ritkán tragikusak (*Radnóti*, *Vándor Lajos*, *Forgács Antal*, *Sáfáry László*, *Szabédi László*). A levelek katarktikus élményű életutak állomásait, lehetőségeit és kereteit villantják fel – örömek és válságok, nyugalom és nyugtalanság, kétely és szorongás tengeráramait. Egy költői nemzedék tagjainak a levelek dátumával jelzett egy-egy pillanatát.

A pontos megismeréshez a bevezető és a levelekhez írt rövidke jegyzetek mellett függetlenül lexikális rész csatlakozik: a levelek íróinak és a bennük említetteknek adattára, a korszak napi- és hetilapjainak, folyóiratainak jegyzéke – korkép ez is. A független *Pomogáts Béla* „a harmadik nemzedék indulását” jegyző krónikája és összefoglaló elemzése zárja.

Bodri Ferenc

Találkozások Lengyel Józseffel.

Szerkesztette: Laczkó András. Marcali Város Tanácsa, Marcali, 1984. 85 l.

Lengyel József nagyobb és jelentősebb író, mint ahogy az a köztudatban él, műveinek esztétikai színvonala, gazdagsága irodalmunk első vonalában jelöli ki helyét, ám életművének interpretálása terén mindeddig keveset tett irodalomtudományunk. Ezért is öröndetes, hogy a szülőváros, Marcali 1982. május 20–21-én tudományos tanácskozást rendezett Lengyel József munkásságáról. A tanácskozás anyagát *Laczkó András* szerkesztésében Marcali Város Tanácsa jelentette meg.

Az előadások többsége Lengyel József szépirói munkásságával foglalkozott (*Bodri Ferenc*: Új elemek Lengyel József prózájában; *Pomogáts Béla*: Az Igéző világa és világképe; *Rónay László*: Kísérletek a regénnyel – Lengyel József három regénye; *Tamás Attila*: Lengyel József novellairói munkásságának néhány sajátsága). Ezek az írások közelebb visznek Lengyel József munkásságának megértéséhez, ám keveset mondanak magáról az írói-emberi jelenségről és Lengyel sorsáról, amely pedig legalább annyit jelez huszadik századi történelmünkről, mint maga az írott mű. E téren még sok a tennivaló, amit a kötet két írása is sürget. *Laczkó András* a Visegrádi utca történeti tényekkel való szembesítését végezte el (*A Visegrádi utca és a történelem*), *Major Ottó* pedig – személyes emlékeit is föl idézve – a már említett, sokak által mégis ismeretlen Lengyel József-jelenségről szól (*Portrévázlat Lengyel Józsefről*). Szerinte az igazi „... Lengyel Józsefet megismerni és megmutatni mindmáig meg nem oldott feladata irodalmunknak és irodalomtudományunknak. Ehhez természetesen szükséges, hogy kutatói ne rekeszék ki tanulmányaik köréből alapvető műveit, noteszeit, gépiratban ezerhét-százhuszonhét oldalas naplóját, és a világban már évek óta ismert regényét, a *Szembesítést* ...” A tanulmánykötet méltó megemlékezés e keveset emlegetett író emléke előtt.

Füzi László

Tamás Aladár: Elvesztett emberek.

Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 114 l.

Tamás Aladár a harmincas évek kommunista mozgalmanak, szocialista irodalmának kiemelkedő alakja volt, aki visszaemlékezéseivel, lapszerkesztői emlékeinek megírásával egy izgalmas irodalmi korszakot idézett föl eddigi köteteiben. Ez az írás Karikás Frigyes kommunista író és forradalmár alakját örökíti meg, személyes találkozásait, közös börtönéveiket, elveiket, Karikás tragikus, egy szovjet börtönben bekövetkezett halálát írja le. 1932-től 1946-ig követi az eseményeket, az illegális mozgalomban töltött éveket, saját párizsi emigrációját. Mindvégig érezteti Karikás Frigyes és más elvtársai iránti tiszteletét és szeretetét, emléket állít a címben említett „elvesztett emberek”-nek. Karikás Frigyesről és a szocialista irodalom néhány esztendő aluljáról forrásértékű dokumentumként használható Tamás Aladár írása.

R. T. O.

Tamás Aladár: Írók, könyvek, vallomások.
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 545 l.

A 100% című folyóirat szerkesztője, a szocialista irodalom magyarországi megteremtőinek egyike öt évtizedes publicisztikai, kritikusi munkásságának terméséből válogatta ezt a kötetet. „Rettentő dolgokkal kellett szembenézni, megküzdeni ezekben az évtizedekben” – vallja az előszóban. Tamás Aladár hol cselekvő, hol szenvedő részese volt e korszaknak, szenvedélyesen akarta a változást, óriási jelentőséget tulajdonított a leírt szónak, az új világot kívánó gondolatok terjesztésének, az írói felelősségvállalásnak. Főként a harmincas-egyvenes években született írásait vállalja ma is teljes mértékben, bár elismeri, hogy sok mindent másképp lát ma már, sok kérdést megoldott az idő. Saját maga ítéli akkori írásai egy részét túlságosan szigorúnak, túlzott követelményeket támasztónak, nem titkolja, hogy némelyiket joggal illetheti ma a „szektáság” vádja is. Írásain a sajtó alá rendezés során semmit nem változtatott, úgy bocsátja a mai olvasói közvélemény elé. Művei ma kortörténeti dokumentumok, nemcsak szerzőjüket, a tárgyul választott magyar, orosz és francia műveket minősítik, hanem egy bonyolult korszak szellemi, irodalmi életére is fényt vetnek. Kortársként felfigyelt Malraux, Ödön von Horváth, Gorkij, Zsolt Béla, Nagy Lajos, Bölöni György műveire, Brancusi művészetére, József Attila és a munkásmozgalom ellentmondásos viszonyára, a szovjet irodalom magyarországi terjesztésének fontosságára és számos más, mára irodalomtörténeti vagy párttörténeti szempontból fontos kérdésre. A kötet utolsó írása folyóiratának, a 100%-nak történetét, hatását, utóéletét foglalja össze, bemutatva a KMP és a folyóirat közötti kapcsolat alakulását is. Izgalmasan eleveníti meg a harmincas évek végén Párizsban töltött korszakának élményeit, találkozásait, Tristan Tzara portréját, a baloldali magyar emigráció életét, az őket foglalkoztató kérdéseket, műveket, terveket. Rövid, de fontos orientáló írásokat közöl Nagy Lajosról, Dési Huber Istvánról, Barta Sándorról és másokról, méltatja – többek közt – Sárközi György, Darvas József, Kodolányi János, Gergely Sándor egy-egy művét. A szocialista irodalom számos alkotását mutatja be, előadásmódja közvetlen, szubjektív. Gyűjteménye számon tartott forrásul szolgál majd századunk baloldali mozgalmainak és irodalmának feltárásánál, egy szintetizáló történeti munka megírásához.

R. T. O.

Tamás Attila: A nyelvi műalkotás jelentése. (A jelentés fogalma – a műalkotás felől nézve.)

Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1984. 118 l. (Studia Litteraria)

A könyv témáját már 1972-ben, a magyar nyelvészek második nemzetközi kongresszusán felvetette a szerző. Másfél évvel később még határozottabb körvonalat kapott a gondolat *A költői műalkotás fő sajátosságai* című könyve lapjain.

A műalkotás és a jel kapcsolatának vizsgálatában Tamás Attila a kérdés olyan szakíróinak véleményével ért egyet, akik a műalkotást nem egyszerű jelnek, hanem jelentéskomplexumnak tekintik, bár – ahogy írja – „az alapkérdéseket tekintve is

nagy még a bizonytalanság”. Nem csak a szakembereknek, hanem a nagyobb olvasóközönségnek is izgalmasak a kérdések: a beszéd és a nyelv kialakulásáról (kitekintve a művészetek keletkezésére), a beszélésről mint cselekvésről (viselkedésről) stb. A debreceni egyetem gondozásában megjelenő, Bitskey István és Tamás Attila szerkesztette *Studia Litteraria* sorozat új könyve célját tekintve vitaindítónak íródott. Olyan vitát kíván a szerző, amelyek „a tudományos kérdések jobb megértését hozza majd magával”.

Balogh György

Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből.

Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerkesztette: Fabinyi Tibor. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1984. 358 l.

Ez az 1983-as jubileumi évben szerkesztett sokszínű tanulmánykötet több más rokon téma mellett olyan cikkeket is tartalmaz, amelyek a magyar reformáció történetét igyekeznek egy-egy újabb oldalról megvilágítani.

Varjas Béla Szegedi Gergely és Flacius Illiricus ismeretlen vitáitát adja közre, amely fontos adalék az úrvacsora körüli viták történetéhez, a lutheri és helvét irányzat szétválásához Magyarországon; a latin szöveg gondozásában *Pirnát Antal* működött közre, a szöveget *Szabó András* fordította magyarra. *Botta István* Luther Antikrisztus-fogalmának hatását vizsgálja a magyar reformátorok társadalomszemléletében, leszögezve, hogy Luther csupán a pápát tartotta Antikrisztusnak, a törököket nem, ők szerinte csak Isten eszközei, míg Melancthon szerint a pápa a lelki, a török a testi Antikrisztus – a szerző a magyar reformátorok többségének műveiben Luther nézetét ismeri fel ebben a számunkra akkor elsődlegesen fontoságú kérdésben. *Péter Katalin* az ellenállás jogának magyar típusát a reformáció korában és utána Johannes Honter-nél találja meg, aki a lelkiismeretre és a vallásra hivatkozott, ez a típus volt meg a magyar „kálvinistáknál” is, nem a Kálvintól eredő. *Bencze Imre* Konrad Cordatus életét vázolja fel a legújabb szakirodalmat is felhasználva, s részletesen foglalkozik magyarországi működésével. *Szász János* Dávid Ferenc viszonyát igyekszik feltárni a lutheri reformációhoz, s az életrajz korai szakaszának tisztázása után reális képet rajzol szellemi fejlődéséről, elutasítva azokat az elterjedt sémákat, amelyek szerint Dávid progresszív szabadgondolkodó volt, vagy mindenáron újítani akart. *Keveházi Katalin* a történeti Magyarország területén található Melancthon-autográfokat veszi számba filológiai alaposággal. *Hervay Ferenc* a magyarországi kolostorok pusztulásáról ad általános képet a 16. század közepéről, bizonyítva, hogy ezt a hadi események, török pusztítás, vagy a nagybirtokosok birtokszerzési törekvései okozták, s a reformáció csak közvetve, amennyiben egyre kevesebb lett a szerzetes, és sokan közülük el is fogadták Luther tanításait. *Szigeti Jenő* Luther és Werbőczy István találkozásának történelmi körülményeiről, és benne a korai magyar reformációról ír. *Szabó András* egy elfeledett lutheránus főúrról, Alaghy Jánosról közöl életrajzi vázlatot, aki Perényi Gáborral együtt a helvét irány terjedését próbálta megakadályozni Északkelet-Magyarországon az 1560-as években. *Ritoókné Szalay Ágnes* a wittenbergi egyetem magyarországi promoveáltjait veszi számba a 16. században, felrajzolja néhá-

nyuk életpályáját, s fontos következtetéseket von le belőlük, hozzásegítve a wittenbergi peregrináció és a korabeli magyar értelmiség jobb megismeréséhez. *Szelestei N. László* a csepregi iskola és a nyugat-dunántúli protestantizmus történetéhez adalékként egy 1588-as levelet közöl, elhelyezve annak új adatait eddigi ismereteink fényében.

Fabinyi Tibornak, a kötet szerkesztőjének érdeme, hogy együtt jelenhettek meg a különböző egyházak egyháztörténeteinek, az irodalomtörténészeknek, a történészeknek és a könyvtörténettel foglalkozóknak a tanulmányai – a magyar reformáció kutatásának az ilyenfajta összefogás és komplexitás adhat új távlatokat.

Sz. A.

Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.

Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerkesztette: H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 455 l.

A magyar történettudomány nesztorának nyolcvanötödik születésnapjára tisztelegtek e kötettel tanítványai, kollégái. Mint ahogyan az ünnevelt kutatásai megteremkenyítő erejük voltak a magyar írásbeliség és irodalom történetének kutatására általában, e kötet huszonnégyszer írása közül is jónéhány – noha csak áttételesen érint szorosabban vett irodalomtörténeti kérdéskört – nélkülözhetetlen egy-egy fontos irodalmi probléma további kutatásához. A szerzők betűrendje szerint sorbaállított írások közül az első ilyen *Benda Kálmáné*: „Egy lengyel királyi tanácsos levele...” A kucruc diplomácia talán leghíresebb röpiratának keletkezéstörténetét ismerjük meg belőle. Eszerint a mű első változatát Ráday Pál írta 1709-ben latinul, majd Rákóczi intencióinak megfelelően 1710-ben Brenner Domokos dolgozta át Varsóban, és adta ki a lettországi Mitauban latinul, franciául és németül. Ő gondoskodott arról is, hogy a következő évben – bővített formában – Hollandiában is megjelenjék franciául a munka, amelynek célja az volt, hogy Európa protestáns hatalmait Magyarország mellé állítsa az utrechti béketárgyalásokon. *Engel Pál* tanulmánya (A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseménytörténetéhez) a humanista lengyel és magyar források hűséges olvasatával egészen meglepő eredményre jut Hunyadi Jánosnak a törökkel kötött béke felbontása körüli kezdeményező szerepét illetően; nemcsak Cesarini bíborost tisztázza így az esküszegés vádjá alól (tudjuk, mekkora szerepet játszott ez a motívum a későbbi történeti és szépirodalomban), hanem példát mutat az olyan forrás-interpretációra, melyet nem befolyásolnak a történeti mítoszok. *Fügedi Erik* a szóbeli hagyományozás kérdéseit ugyan jogi esetekkel kapcsolatban vizsgálja („Verba volant”... Középkori nemességünk szóbelisége és az írás), de a nemzedékek emlékezetének, az orális hagyomány fennmaradásának olyan intézményrendszerét vázolja fel, amelyet ezentúl hasznosítaniuk kell a régi magyar irodalom és a folklorisztika kutatóinak is. *Gerics József* a régi krónikaszerkezetünkben megmaradt Szent László-gesta és a Hartvik-féle Szent István-legenda egy motívumát, az angyal hozta koronát vizsgálja meg széleskörű európai hagiográfiai, képzőművészeti és egyháztörténeti összehasonlító anyag bevonásával (Kálmán kori krónikáink és legendáink koronafogalmához). A magyar alapítású pálos rend középkori elterjedéséről – elsősorban a Pázmány által készített lajstrom alapján – szinte napjainkig téves adatok vándoroltak

könyvről könyvre. Gyöngyösi Gergely pálos rendtörténetének alapján (melynek kritikai kiadását készíti), valamint az okleveles anyagból kiindulva *Hervay Ferenc* rekonstruálta a valóságos helyzetet (A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon). Végül *Szabó T. Attila* tanulmánya (Az erdélyi magyar nyelv- s nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai) nem csupán a maga monumentális vállalkozásának, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárnak keletkezéstörténetét és feladatkörét vázolja, hanem visszatekint a magyar nyelvhasználat történetére a XVIII. század végének erdélyi magyar polihisztoraiig.

Szörényi László

Thurzó Gábor: Napló helyett.

Összegejtette Keszthelyi Rezső. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 699 l. (Thurzó Gábor művei)

Az író halála után Keszthelyi Rezső gyűjtötte össze a folyóiratok, lapok hasábjairól Thurzó Gábor eddig kötetben meg nem jelent írásait: visszaemlékezéseit gyermekkorára, édesanyjára, a Belvárosra, a mozival, filmmel kapcsolatos sokféle műfajú cikkeket, kritikáit, néhány színészportrét, írókat, rendezőket megidéző személyes emlékeit, s hűsz lemezbírálatát. Valamennyi írást összefűzi az író személyes részvétele, életmozzanatainak és a felidézett eseményeknek, előadásoknak szoros kapcsolata, s valóban szinte naplónak válik a sokféle írás egyvelege. Könnyed, csevegő modorban tud szólni utazásairól, az első moziélményekről éppen úgy, mint azokról a rendezőkről, akikkel dramaturgként együtt segítette egy-egy film létrejöttét, vagy a kevesebb elismerést kapott költőkről, nagy színészgyéniségekről egyaránt. Az elmúlt évtizedek számos jelentős alkotójával került személyes kapcsolatba, s úgy jeleníti meg őket, hogy szinte az olvasót is bevonja szellemi körükbe, egyéniségük kisugárzásába, s az általuk teremtett kulturális életről ad mozgalmassá, hiteles képet. Nehéz lenne felsorolni a „napló”-ban szereplők névsorát, annyi nevezetes művész munkáiról, meghatározó szerepéről jegyez fel Thurzó rövidebb-hosszabb érdekes történeteket, jellegzetességeket. Thurzó életéről, ízléséről, munkásságáról vall a Vigiliának adott interjújában, ezt az írást, valamint a kortárs írókkal foglalkozó *Találkozások, búcsúzások, emlékek* című ciklust irodalomtörténészek is hasznosíthatják. Az egész kötet az elmúlt évtizedekről nyújt szuverén szellemi körképet.

R. Takács Olga

Tibenský, Ján: Vel'ká ozdoba Uhorska (Dieło, život a doba Mateja Bela).

[Magyarország nagy ékessége. Bél Mátyás munkássága, élete és kora.] Tatran, Bratislava, 1984. 268 l.

Horányi Elektől származik Bél Mátyás címben szereplő epiteton ornansa: „magnum decus Hungariae”. A XVIII. századi tudós születésének 300. évfordulója alkalmából, úgy tetszik, életművének jogos örökösei közül a szlovákok tették azért a legtöbbet, hogy jelentőségét megismerjék az utódok. A reprezentatív tudományos kon-

ferencián kívül több értékes kiadvány látott napvilágot. Közéjük tartozik a mai szlovák történettudomány egyik jeles képviselőjének, Ján Tibenskýnak tudományos-ismeretterjesztő monográfiája.

A pozsonyi Tatra Kiadó szép kiállítású (Bél műveiből vett illusztrációk fényképei díszítik) könyvében az életrajz rendjét követően kapcsolódnak egymáshoz a fejezetek: a szülőhelytől, a Zólyom megyei Ocsovától kezdve a tanulóéveken (idehaza és külföldön) keresztül a sokoldalú tudós munkásságának helyszíneire, Besztercebányáig és Pozsonyig. Tudományszervező tevékenységének bemutatása ezután éppúgy külön fejezetet kap, mint az államismereti irodalom úttörőjének méltatása és a nagyobbreszt latin nyelven alkotó tudós állami-nemzeti identitásának taglalása. A befejező fejezetben Ján Tibenský Bél Mátyás szellemi örökségéről készített vázlatot, hatásáról, fogadtatásáról a szlovák tudományosságban. A szlovák szerző egyértelműen a szlovák etnikumhoz számítja munkája hőstét. Könyvének végén olvashatjuk: „Ha nem rejtette is véka alá rokonszenvét a „natio slavica” iránt, amelyből származott, és a szlovák nép iránt, céltudatosan igyekezett elősegíteni a nemzetiségek összeférését a soknemzetiségű régi Magyarországon.”

Kiss Gy. Csaba

Tinódi Sebestyén: Krónika.

Sajtó alá rendezte: Sugár István. A bevezetőt Szakály Ferenc írta. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 643 l. (Bibliotheca Historica)

Tinódi Sebestyén *Krónikájának* mai helyesírás szerinti kiadása gazdag magyaró jegyzetanyaggal ellátva jelent meg a Bibliotheca Historica sorozat újabb köteteként. A kísérőtanulmány szerzője, a történész Szakály Ferenc már írása címében előlegzi mondanivalójának lényegét: „Igaz történelem – versben és énekekben elbeszelve”. Szakály megvétőzza az irodalomtörténészek és historiográfusok Tinódi-képét, amely „kurta-furcsa bánásmóddal” kezeli Tinódi tevékenységét. A vallatóra fogott szakirodalom szerint az irodalomtörténészek azt állítják, Tinódi „hiján van költői adottságoknak, s ráadásul javarészt kortörténetet ír”. A történészek pedig azzal nem tudnak megbarátkozni, hogy a történeti forrásanyagot nem levéltári fondokban, hanem énekekben lelik fel.

Szakály Ferenc valójában a Tinódi-énekek igazságtartalmát, történeti hűségét vizsgálva jutott el addig a megállapításig, hogy Tinódi „írónak álcázott történész volt”. Külön kiemeli – a sajátos műfajból következő – tömeghatást, amely Tinódit korábban páratlaná tette.

A kiadás az 1959-ben megjelent facsimile szövegét vette alapul, átalakítva a mai helyesírásra, de megtartva Tinódi jellegzetes kiejtési és szóhasználatát. Az egyes énekek előtt az eredeti kiadás kottáinak két-két sora szolgál díszül és eligazítóul. A kötetet jegyzetszótár, név- és (a mai földrajzi helyzetre is utaló) helynévmutató teszi teljessé.

Németh S. Katalin

Tolnai Gábor: *Fejedelmi Erdély.*

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 485 l.

Tolnai Gábor legújabb tanulmánykötetének első pillantásra is szembetűnő jellegzetessége a tematikus rendezettség. Az erdélyi irodalom nagyjaival, Transylvania művelődésének fő problémáival foglalkozik a kötet tizenhat tanulmánya, mintegy keresztmetszetét adva az erdélyi kulturális élet évszázados hagyományainak.

Az erdélyi irodalom nagyjai közül három tanulmány foglalkozik Szenci Molnár Alberttel: *Szenci Molnár Albert értékelésének néhány kérdése; Molnár Albert személyisége; Molnár Albert éneke.* Egy olyan író portréját árnyalják ezek a tanulmányok, aki „nagyon is különböző műveivel az itthoni hiányosságokat óhajtotta pótolni”. De értékes adalékokat szolgáltat Tolnai Gábor I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem műveltségéről (*Szegény, együgyű fejedelem*), a kortársi és történetírói elmarasztaló értékítéletekkel szemben Apafiban nemcsak a tehetségtelen fejedelmet ismeri fel, hanem a bibliofilt és a tudatos író is, „a tudósi természetű, de politikai hatalomra került és a hatalomhoz szenvedélyesen ragaszkodó embert”. Apafi udvarának könyvkötőművészetét, az ún. Bornemisza-kötések legyezőmotívumának eredetét és alkalmazásának módját tárgyalja a következő tanulmány (*Könyvkötőművészet Apafi Mihály udvarában*). „A legyeződísz a hanyatló erdélyi fejedelemségnek volt Magyarországon a jellemző ornamentális sajátja” – összegzi vizsgálódásának eredményeit a szerző.

Helyet kap a kötetben a politikus Teleki Mihályról írott rövidebb ismertetés (*Teleki Mihály*) mellett Bethlen Miklós *Önéletírásának* elemzése is, meghatározva a mű és a műfaj helyét a magyar széppróza fejlődéstörténetében: „Realisztikus törekvései folytán egyenes ősei ezek a munkák 19. századi regényirodalmunknak” – állapítja meg Tolnai Gábor. A 17. század végének erdélyi politikai, társadalmi és kulturális viszonyait elemzi az *Erdély változása* című tanulmány, mintegy bevezetve a tragikus sorsú nyomdász mesterről, Tótfalusi Kis Miklósról szóló két dolgozatot (*Tótfalusi Kis Miklós; Tótfalusi Kis Miklós halotti kántája*). Az előbbiben kutatástörténeti áttekintést ad a szerző, kitérve az egyes irodalomtörténeti korszakok Tótfalusiiról szóló értékítéleteire, míg az utóbbi a halotti kárta prózai szövegének és harminc latin nyelvű epithaphiumának elemzését tartalmazza. Olvasható a kötetben II. Rákóczi Ferenc irodalmi munkásságának 1945 utáni első újraértelmezése (*Rákóczi Ferenc, az író*), valamint az erdélyi könyvkötőművészet két jelentős alakjának, Szent Györgyi Mihály és Compactor Farkas művészetének értékelése (*Két erdélyi könyvkötő a 18. század első felében*). Történelmi kontextusba ágyazva mutatja be Tolnai Lázár János latin Voltaire-fordítását (*Lázár János, a Voltaire-fordító*), mely 18. századi irodalmunknak ideológiatörténeti szempontból és érdekes alkotása. A peregrinus Teleki József utazásait elemzi részletesen a *Teleki József utazásai* című tanulmány, mely a korszak memoár-irodalmának jelentős alakjaként értékeli Teleki Józsefet.

A kötet legterjedelmesebb írása még 1933-ban készült, *Erdély magyar irodalmi élete* címmel, mely rövid történeti áttekintés után – az 1918-tól kibontakozó erdélyi irodalom főbb irányjaival foglalkozik. Elsősorban a művek társadalmi háttérét világítja meg, feltárja az irodalom kialakulásának körülményeit, fejlődésének sajátosságait. Kitér a könyvkiadás, a sajtó, a színház, irodalom és közönség problémájára, az erdélyi magyar kultúra továbbélésének és fejlődésének lehetőségére, különböző útjaira.

A kötet főként Tolnai Gábor régebbi tanulmányaiból közöl válogatást, mintegy keresztmetszetét adva az ötvenesztendősi irodalomtudósi pálya Erdély irodalmával foglalkozó kutatásainak.

János István

Tóth Béla: Budai Parmenius István (?–1583) művei és életrajza.

Bán Imre bevezetésével. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 77 l. [Minikönyv]

Az első Észak-Amerika-utazónk, az 1583 augusztusában Új Fundland keleti partjainál vízbe halt Budai Parmenius István halálának négyszázadik évfordulójára készült e kis tisztelegés.

Bán Imre előszava és Tóth Béla tanulmánya körültekintően foglalja össze a XVI. század végi protestáns humanista költő életútját felvázoló legújabb szakirodalom eredményeit, s rajzolja Budai Parmenius költői és emberi vállalkozása mögé a kor hazai és angliai szellemi viszonyainak hátterét.

A könyvecskében magyarul olvasható Budai Parmenius István teljes ismert életműve: a *De Navigatione*, valamint a Richard Hakluythoz írott levél, amely élénk útibeszámoló a hosszadalmas hajózásról és az új-fundlandi élményekről. Hozzájuk csatlakozik még a 104. zsoltár parafrázisa *Paeon* címmel.

A szövegeket hasznos magyarázattal látta el Tóth Béla, amihez Budai Parmenius-bibliográfia, valamint orosz és angol nyelvű életrajzi összefoglaló járul.

J. J.

Tóth Béla munkássága.

Bibliográfia. Somogyi Könyvtár, Szeged, 1984. 67 l. (A Somogyi-Könyvtár kiadványai 31.)

A szegedi Somogyi könyvtár kiadványai közül a 31-es Tóth Bélát köszönti 60. születésnapja alkalmából. Tóth Bélát, aki 1949-ben még „szinte gyaluval, fűrésszel a kezében lép be a szegedi egyetem kapuján”, 1958-ban már a könyvtár tudományos munkatársa, 1973-tól igazgatója. Az ünnepi alkalomra írásait gyűjtötték egybe munkatársai, csatolva a róla szóló kritikákat, méltatásokat is. Számos novellája, glosszája – melyek a Délmagyarországban, Csongrád megyei Hírlapban és a Tiszatájban láttak először napvilágot – regényei, a hozzájuk kapcsolódó recenziókkal szigorú időrendben követik egymást. Az egységesített mutató a személyneveken kívül földrajzi neveket, címeket és tárgyszavakat is tartalmaz.

Varga Katalin

Tózsér Árpád: Régi költők – mai tanulságok.

Madách Könyv- és Lapkiadó n.v., Bratislava, 1984. 214 l.

Tózsér Árpád, akit elsősorban lírikusként ismerünk, ebben a kötetében mint irodalomtörténész mutatkozik be. Régi és régebbi irodalmunk három „kisebb” költőjének műveit elemzi, kölcsönvéve a bevezetőben Németh László *Az én katedrámjának* címét. A „katedra” szó itt ráadásul kettős értelmű, szlovák jelentése szerint azt a tanszéket is jelenti a nyitrai tanárképző főiskolán, ahol e tanulmányokat a szerző előadásként először elmondta.

A *Szenci Molnár Albert, a reneszánsz költő* az 1973-ban megünnepelt négy-száz éves születési évforduló után egy esztendővel keletkezett. Nem tartalmaz olyan lényeges újdonságot, amelyet az évfordulós cikkdömpingből ne tudhattunk volna meg, de már itt feltűnik az a korba és körülményekbe pontosan behelyezkedő verselemző módszer, amellyel Szenci Molnár személyiségét és polgári világlátását különíti el a zsoltárfordításokból, figyelmet fordítva a dallamok változatossága miatt kialakuló versformákra is.

A *Rokokó csizma az asztalunkon* (Amade László verseiről) című tanulmányában ez a módszer már ki is teljeseedik, hisz nem fordításokról, hanem eredeti alkotásokról van szó. Ez a kötet leghosszabb írása, s felsorolhatatlanul sok új információt és eredményt nyújt a magyar rokokó költőjéről – itt is elsősorban a költemények elemzése által. Olvashatunk formaújításairól és ezek kapcsolatáról a korabeli operalibrettókkal; a vers zenéjének eluralkodásáról a szöveg felett; egy verséről, amelyet halandzsának vélték, de szlovák szavai megoldást adnak a megfejtéséhez; költészetének népies és szentimentális elemeiről, valamint a magyar rokokó speciális sajátosságairól. S mindenekfelett az Amadéről kialakult sematikus kép (mulatozó, nőfaló stb.) mögül Tózsér keze nyomán előbukkan egy szenvedő hús-vér ember. Ami a csizmát illeti: merész párhuzammal egymás mellé állítja a szerző a rokokót, mint a 18. század izmusát, és a mai neoavantgarde költői törekvéseket, figyelve persze a jelentős különbségekre is.

A harmadik tanulmány, az *Egy diófa és környéke* egyetlen versről szól: Baróti Szabó Dávid „Egy ledőlt diófához” című költeményéről. A hagyományos irodalomtörténeti nézet szerint ez allegória, ezzel szemben Waldapfel József azt állította, hogy egyszerű természetleíró vers. Tózsér egyik félnek sem ad teljesen igazat, a kort és Baróti Szabó költészetét vizsgálja meg, s bravúros elemzéssel egy új értelmezést ad, rámutatva a költő e versben is megjelenő felvilágosodásellenes világnézetére. S amúgy mellékesen fontos dolgokat tudunk meg a magyar leíró és allegorikus vers fejlődéstörténetéről.

Tózsér Árpád kis könyve a szlovákiai magyar irodalomtudomány jelentős alkotása, joggal viseli borítóján és kötésén Szenci Molnár Albert Strassburgban szerzett baccalaureusi babérkoszorúját. Csak azt kívánhatjuk: legyen minden magyar irodalmi előadás ilyen színvonalas és közérthetően előadott a nyitrai tanárképző főiskolán.

Szabó András

Turcsányi Elek: Gazdátlan énekek háza.

A szöveget válogatta, gondozta, a bevezető tanulmányt írta: Szilárd Gabriella. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 216 l.

A szecesszió magyar irodalma nem szerveződött markáns, irodalomtörténetileg is elkülöníthető vonulattá, nem fémjelzik életművek, kiemelkedő alkotók vagy alkotások. Éppen ezért – bár a századforduló irodalmában jelentős szecessziós hatások mutathatók ki – értékelése is bizonytalan: leginkább szecessziós stílusjegyekről, modorról, életérzésről lehet beszélni, mintsem egy irodalmi korszakot meghatározó irányzatról. Ez a tény fölveti a kérdést: vajon a szecessziós világkép sajátosságai eleve kizárják az irodalmi megformálás lehetőségét? A megfogalmazás szándékosan sarkított, hiszen olyan író kötete fekszik előttünk, aki a tanulmányíró szavai szerint „végezőképpen a szecesszióval jegyezte el magát”. Műveinek kiadása nem csupán egy fővárosi tisztviselő elfeledett hagyatékának föllevenítését jelenti (életében két vékony kötete jelent meg, melyekről Kosztolányi írt elragadtatott hangú ismertetést; az Életrajzi Lexikon három mondatban emlékezik meg Turcsányi Elekről). – A művek értékelése egyben válasz az előbb fölvetett problémára is. Szilárd Gabriella bevezető tanulmányában átfogó képet ad a magyar szecesszióról: a filozófiai háttérrel, a képzőművészeti és világirodalmi hatásokról, a témaválasztás és a kifejezési formák összefüggéseiről. Turcsányi Elek életműve ebből a szemszögből izgalmas kísérletnek tűnik: megejtő szépségű, zeneiségű részletekben bővelkedő torzó maradt utána. Nem véletlenül zárul az elemzés a Kosztolányi-kritika fölidézésével, melyet magáról a tanulmányról is leírhatunk: „rátapint a lényegre: a tárgyaltalan kétségbeesés, a lidércnyomás és a cukorral etetett trillázó kanári összeférhetetlen összeférhetőségére. A szecesszióra.”

Dobó Katalin

Tükör az asszonyokról

Az 1702. évi kiadás hasonmása Komlowszki Tibor utószavával. Budapest, 1984. 39 l. (Studium. A Magyar Iparművészeti Főiskola kiadványai)

Az amargoszi Szémonidész (i. e. VII. század) görög költő 118 soros iambosza alapján 1627-ben készült *Tükör...* című asszonycsúfoló a magyar könyvtörténet különös sorsú darabja. Eddig csak egy 1733-as csonka példányból volt ismeretes a szöveg; a Tótfalusi Kis Miklósról annyi bajt hozó kiadásból példány sem maradt. Újabbán előkerült egy 1653-as löcsei és egy 1702-es bártfai kiadás teljes szövege is, melyek révén a kutatásnak sikerült rekonstruálnia a rendkívül népszerű asszonycsúfoló szövegét, keletkezési körülményeit, megsejtenie szerzőjét. Komlowszki Tibor utószava mind a műfaj hazai előtörténetével, mind pedig a vers és a nyomtatvány sajátos sorsával megismerteti a kései olvasót.

J. J.

Ungvári Tamás: Nemcsak Babilonban.

Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 466 l.

A tanulmány és az esszé mindig is vitatott és vitatható határán állnak Ungvári Tamás írásai. Stílusának egyéni íze egyszerre szolgálja az olvashatóságot, s céloz meg – ahogy erről maga vall az utószóban – valamely sajátos akadémizmust, „mely egy látszólagos szakmaiság védelmében és védettségében oly sápadt és vértelen, amely humortalan magabiztossággal telepszik rá modern kultúránkra.” A tanulmánykötet írásai hét nagyobb egységbe, gondolatkörbe vannak ágyazva. Az első ilyen gondolati egység két tanulmányt tartalmaz: egy komédiaelméletet – a regény és a komédia közötti viszonyról szól – s egy Defoe-val foglalkozót. A Defoe-jelenség kapcsán kitekintést nyerünk a magyar irodalom és történelem – világirodalom és történelem kapcsolatának olyan – eddig ismeretlen – részleteire, mint a Rákóczi-szabadságharc angliai visszhangja. A Külföldi irodalom cím köré csoportosított gondolatok avatott és értő módon szólnak a külföldi – Ungvári irányultsága miatt érthető módon különösen angolszáz – irodalom mai helyzetéről. Joyce fordításának kritikája (a „Naptitán marháí”) ezek közül is kiemelkedik. Bár a téma halás, és a kritikus észrevételek itt nyújtanának a legtöbb lehetőséget a fordítás „precieuse”-ségének és „point”-ságának ellenőrzése közben a kritikus, utólagos szakmai fölény megcsillogtatására – érezhetően visszafogja magát, s csupán egy-két helyen hívja föl a figyelmet más szövegértelmezési lehetőségekre. A harmadik egység: A kritika gondjai, melyből *A magyar irodalom története 1945–1975* kritikája emelkedik ki elsősorban. A jelenkori magyar irodalom legsúlyosabb időszakáról írt összefoglaló munka rosszul értelmezett tapintatosságára, személytelenségére, szenvedő szerkezetben fogalmazó nyelvezetére kérdez rá tanulmányában. A magyar irodalom és Európa már-már klasszikusnak tűnő gondolata köré hat tanulmányt (egy „elmékedést”, két Déry-, egy Illyés-, egy Vas Istvánról szóló, s egy Devecseri-tanulmány) körített. Az utolsó három gondolat esszéinek keletkezéséről, a keletkezés módjának miértjéről így ír: „...ezek az esszék szertelen kíváncsiságról tanúskodnak, a kutatás illegális határátlépéseiről... A laikusságnak a tisztelete logikusan összefügg azzal, hogy az irodalomszemlélet problémáiról tanulmányaim indulatos kitartással bíralták a literatura akadémikus felfogását. Az alternatíva egyszerűnek rémlik: (...) elfogadni az irodalomkutatás megszabott határait, vagy vállalni a »laikus« szerepkörét, kilépni az irodalomból, mondjuk a divatszociológia vagy a természettudomány felé.”

Balogh György

Vajda Gábor: Ács Károly.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984. 130 l.

Vajda Gábor jugoszláviai magyar irodalomtörténész és kritikus kismonográfiája a Forum ismert sárga sorozatában jelent meg Bori Imre, (Sinkó Ervin, Fehér Ferenc, Krúdy Gyula), Juhász Géza (Majtényi Mihály, Laták István) és más szerzők pályaképei után. Vajda elméleti fölkészültségét már korábbi kismonográfiája (Kázmér Ernő) mutatta. Ács Károlyról szólván is látszik az irodalomtörténész rendszerező

hajlama: mindig a mű mögé szeretne látni, hiszen csak így kaphat feleletet arra, hogy a fiatal korában a „szocialista lírai realizmushoz” csatlakozó költő (*Kéz a kilíncsen*, 1953) hosszú hallgatásokkal–szünetekkel miként jutott el az aforisztikus szűkszavúsáig, s miként lett főképp a *Menetrend dicséretétől* (1968) kezdődően, a jugoszláviai magyar líra egyik vezéregyénisége.

A könyv hat nagyobb fejezetre tagolódik: *A költő, a kor, és a verseskötetek; A belső impulzusok; Az élet vállalása; Szellemi kételyek; A forma bővölete; Mértleg*. A fejezetek jól jellemzik Vajda módszerét is: anélkül, hogy föladná a vázlatos életrajz megrajzolását (Ács indulását befolyásolta a családi környezet is, a belgrádi jogi tanulmányok, az idegen nyelvek szeretete stb.), jól érzékelhetően konkrét kérdések köré csoportosítja mondanivalóit. A pályakép egyes állomásait elemezve talál rá a lényegre: „Ács káfkai, babitsi típusú költő: nála a szenvedés alkati kérdés.” Hogy „úgyszólván az első papírra vetett lírai sorától kezdve hajlandóságot mutatott a fatalizmusra”, az elemző számára már nem is kétséges. Kitér a költőt olyannyira meghatározó „manierista játékesztétika” pályaképen belüli szerepére, a „groteszkhez közel álló, bizarr látomásosság” elemzéssel bizonyított vizsgálatára. A költő már pályája kezdetén művelte a deákos és nyugat-európai verselést, a *Nyugat* verskultúráját tanulmányozván hamar ráérezett a jambikus sor jelentőségére, rondeljeiből hattagú ciklust formált (például az *Ének füstje, füst éneke* című kötetében), és nem vetette meg a magyaros verselést sem. Ritkán adja föl a rímet, a vers zeneisége és a választott forma nem silányítja el a mondanivalót. Monográfusa úgy véli, hogy bár számtalan más típusú költemény értékét is megmutatta elemzéseiben – Ács Károly legnagyobb versei (*Tanú, Gyökér és szárny*) „a magyar költészetben úgyszólván ismeretlen sestina formában íródtak”. Mivel az utóbbi másfél évtizedben – így Vajda – csökkent a költő belső feszültsége, a versforma egyensúlyteremtő szerepére is kevesebb szükség van. Ebből következik: „az élmény és a szavak kalandja helyett a tapasztalat, a tényszerűség került előtérbe”. A szabadvers és prózavers elsőbbsége, noha ellenpéldák is említhetők e korszakból – nyilvánvaló.

A kismonográfia sűrűn idézi Bori Imre, Bosnyák István, Végel László, Bányai János, Dér Zoltán, Utasi Csaba, Tandori Dezső, Kibédi Varga Áron kritikáit is.

A kötet irodalomjegyzékkel zárul.

Szakolczay Lajos

Várdy Huszár Ágnes: Karl Beck élete és költői pályája.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 166 l.

A romantikus osztrák költőt manapság kevesen ismerik, még kevesebben olvassák műveit, melyek közül még a legjobbak, a maga korában sikeresek fölött is menthetetlenül eljárt az idő. Alakja, költészete mégis számot tarthat a magyar olvasó, a magyar irodalommal foglalkozók érdeklődésére, hiszen „Beck – a szintén magyarországi születésű Lenau mellett – a korabeli magyar életforma és szellemiség leghatásosabb hirdetője volt.” Életútja nagy távlatokat járt be – földrajzi és szellemi értelemben egyaránt: Bajától Bécsig; a Junges Deutschland mozgalomtól, a politikai irányköltészettől a kiegyezés és a politikai kompromisszumok lelkes igenléséig.

S bár költészetét méltatói középszerűnek, másodlagosnak, olykor epigonjellegűnek mondják – ez az érdekes, ellentmondásos szellemi arculat és költői alkat feltétlenül megérdemel egy monográfiát. Várdy Huszár Ágnes, az Egyesült Államokban élő irodalomtörténész ezt a hiányt tölti most be. A szerző részletesen – időrendben haladva – ismerteti Beck életrajzát, költői indulását, kitér az őt ért hatásokra; családi és irodalmi vonatkozásban egyaránt. Filológiai felkészültséggel elemzi műveinek fogadtatását; s ismerteti azokat a politikai-társadalmi mozgalmakat is, amelyekben a költő részt vett, illetve melyek hatottak rá. A Beck politikai irányköltészetével foglalkozó fejezet után a szabadságészme különböző megjelenési formáit elemzi Beck költészetében, majd életművének arra a korszakára és tematikus vonulatára kerül sor, mely leginkább a magyarsághoz kapcsolja őt: a romantikus magyar táj- és zsánerképekre.

A monográfiaíró szerint ez időtől kezdve költészete hanyatlik – politikai eszményeit az óvatosság, a kompromisszumok jellemzik. Élete második felében „idejétmúlt gondolataival és erőltetett verseivel idegenül és hazátlanul bolyongott a változó világ rengetegében.” – A műelemzések, melyek e költői pályát illusztrálni hivatottak, inkább csak tartalom-ismeretések; a szerző nem lép túl a szakirodalom által már felvetett gondolatokon, illetve általánosságokkal és közhelyekkel elégszik meg.

Erdődy Edit

Varga-Móricz Ida: Heten voltunk.

Sajtó alá rendezte Kelevéz Ágnes, M. Pásztor József. Petőfi Irodalmi Múzeum–Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1984. 162 l. (Irodalmi Múzeum)

A Móricz família újabb tagja foglalta írásba emlékeit az íróról és közvetlen családi környezetéről. Ezúttal a hét testvér legfiatalabbika, az egyetlen lány, Móricz Ida fogott tollat, hogy részint személyes visszaemlékezései, részint kettejük levelezése és más családi dokumentumok nyilvánosságra hozásával tudomásunkra adja, amit eddig még sem a szakirodalom, sem a szubjektívebb műfaj nem tárt a közönség elé.

Bár sorai nem módosítják komolyabb mértékben eddigi Móricz-képünket, számos személyes, a magánszférát érintő mozzanat felidézése megerősíti az író jólismert jellemvonásait, feltárja a kettejük kapcsolatában megmutatkozó rendkívüli segítőkészséget; a nagy család gondjai alatt már-már összeroppanó író hatalmas áldozatvállalását.

Móricz Zsigmond emberi vonásainak felidézésén túl bepillanthatunk a művészi hajlammal ugyancsak megáldott Móricz Ida és bátyja 1927–1942 közötti levélváltásába, mely levelezés révén élénk tárul a bécsi emigráns magyar művészvilág belső élete is.

Móricz Ida sorai – számos irodalomtörténeti vonatkozáson kívül – még megismertetnek férje, a korán elhunyt, mára már szinte teljesen elfelejtett költő, Varga Hugó János viszontagságos életpályájával is.

J. J.

Vargha Balázs: „Állok Dunánk szélén, a pesti parton ...”

Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 421 l.

Vargha Balázs mint a Budapest című folyóirat főszerkesztője (is) mindig szívügyének tekintette írók, költők és a főváros kapcsolatának feltérképezését. Kötetének első – lényegesen kevesebb tanulmányt tartalmazó – változata Pest és Buda egyesítésének centenáriumára jelent meg, a mostani második kiadás az elmúlt tíz év alatt számos olyan írással bővült, amelyeket először az említett folyóirat hasábjain olvashattunk.

Vargha Balázs írói portréinak kettős értéke a szerző irodalomtörténeti tájékozottsága és empátiája, valamint a főváros iránt érzett szeretete. Gvadányi Józseftől Nagy Lászlóig úgy tudja feltárni a szeretett (vagy elátkozott) város és az alkotók kapcsolatát, hogy a motívumkeresés, a kötődés megjelenítése soha nem válik erőltetetté, rossz értelemben vett alkalmi jellegűvé. Az ifjúság nyelvén értő Vargha Balázs ezzel a kötettel is a színvonalas ismeretterjesztést műveli.

N. S. K.

Vargha Balázs: *Jelek, jelképek, jellemek.*

Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 582 l. (Elvek és utak)

Többnyire az utóbbi évtizedben és néhány kivétellel szépirodalmi folyóiratokban megjelent tanulmányait gyűjtötte össze e kötetben Vargha Balázs. Tematikájuk igen változatos, elrendezésük nem megjelenésük, hanem tárgyuk kronológiáját követi. A könyv elején a legrégebbi magyar irodalom körébe tartozó írásokkal találkozunk; bennük a vizsolyi bibliáról, Magyar István kiazmusairól, Kecskeméti Alexis János prédikációinak retorikai eszközeiről, és 16. századi zsoltárfordításainkról elmélkedik a szerző. II. Rákóczi Ferenc levélírói stílusáról, valamint Faludi Ferenc életéről, költői és prózai műveiről olvashatunk ezután, majd következnek a kötet törzsrészét alkotó tanulmányok felvilágosodáskori irodalmunkról. Középpontjukban Csokonai alakja és életműve áll. Találunk itt elemzést a *Magyar! Hajnal hasad!* című versről csakúgy, mint a költő egyik ódafordításáról, melynek eredetijében Somssich Lázár ünnepelte latin nyelven a magyar katonaiskola megalapítására tízezer forintot felajánlott Rhédey Lajost. *Az özvegy Karnyóné és a két szeleburdiakról* szóló esszéből nem csupán magával a művel, hanem Csokonai csurgói tanítóskodásának körülményeivel is megismerkedhetünk. Máshol hipotézist fogalmaz meg Vargha Balázs a *Lilla* Kazinczy közreműködésével készült kassai kiadásáról, s élvezettel rekonstruálja Batsányi, Csokonai és Kazinczy szerelmi vetélkedésének történetét is. A Csokonairól szóló tanulmányokon kívül Földi János nyelvtanáról, Verseghy Ferenc költészetéről és Berzsenyi feltételezett szerelmeiről olvashatunk még a kötet felvilágosodáskori részében. A 19. századi magyar irodalommal három írás foglalkozik: az első azt kutatja, hogy hogyan vélekedett Csokonai költészetéről és költői mentalitásáról Petőfi, a másik kettő pedig Arany Jánosról, pontosabban Arany levelezésének kritikai kiadásáról, illetve a költő szöveggel kapcsolatos stilisztikai elképzeléseiről szól. A 20. századi

irodalmat egy Kosztolányival foglalkozó összeállítás képviseli a kötetben. Voltaképpen hézagpótló szöveggözlés ez, melyben Kosztolányi utolsó szerelmének történetét vázolja fel levelek és magnetofonszalagra vett visszaemlékezés-részletek egymás mellé helyezésével a szerző. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* felett nyelvészekkel folytatott, „többfelvonásos” polémia dokumentumai következnek még ezután, majd befejezésképpen egy, az *x-es* szerkezetekről szóló gondolatmenetet olvashatunk.

A kötetet a tanulmányok első megjelenésének mutatója és az illusztrációk jegyzéke zárja.

Szajbély Mihály

Vazováni démantů.

Válogatta Milan Navrátil, utószó Pomogáts Béla. Mladá fronta, Praha, 1984. 243 l.

A modern magyar líra újabb cseh antológiájának kötetcíme Pilinszky János egyik verssorának nyelvtanilag-jelentésnyelvi egyetemesebbé alakított s ezáltal a fordításkötetre vagy akár a fordításra mint olyanra ráérhető származéka (A gyémántok visszahelyezése < mióta a gyémántokat visszahelyeztem a koronába, *A hóhér naplójából*). De a kiadó jegyzete is, amely beilleszti a Nagy László, Kormos István, Váci Mihály, Pilinszky János, Garai Gábor és Juhász Ferenc verseiből készült válogatást a modern magyar líra cseh fordítástörténetébe, Pilinszky költészetének a részeseését mondja a legáthatóbbnak, már annál az egyszerű oknál fogva is, hogy a fordítás a lényege szerint szűkszavú életműnek jelentős hányadát magába foglalhatta. A másfél oldalas jegyzet (Navrátil) utal a lírafordítás körülményes voltára, mindegyik szinten eredendő esetlegességére; arra, hogy a költői életműnek vagy egy nemzedék költészetének csupán az alapszíneit, egy-egy mozzanatát adhatja vissza. Eközben azonban a motívumoknak, költői szándéknak és eszközöknek olyan ellenpontozott együttesét alakíthatja ki, amely bizonyos fokig pótolhatja a részletes megismerést.

Ismertetésünket még szorosabban a jelzett eltolódáshoz-láttatáshoz igazítva kezdetjük ilyen összefüggésben azzal, hogy Garai Gábornak témáiban sokrétű és egyre újabb kötetekben jelentkező művéből az antológia főképp a többé-kevésbé kifejezetten „epikai” elemekre épülő költeményeket szólaltatja meg. A típust például a *P. O. Naso ad B. J. Laconem: Epistola II.* szerepvers jellegével és ily nemű címadásával jelzi. S a Pilinszky-versek közül is elsősorban a *Nagyvárosi ikonoktól* számítható „második hullám” prózai egyszerűségű gyökverseit olvashatjuk, amelyeknek a fordításában a nyelv kicserélése tulajdonképpen nem változtatja meg sem a formát, sem a költői tartalmat. A cseh fordítás a némethez, angolhoz és franciához hasonlóan igazolni látszik, hogy Pilinszky költészetének épp ez a sávja a fordíthatóság szempontjából a prózához közeledik.

Merőben eltérnek mindettől Juhász Ferencnek – „enciklopedikus felsorolásival és a képek felajzott áradásával”, tehát alapvetően lírai eszközökkel megteremtett eposzi méretű alkotásai. Ezeket a kötet jegyzete – amint idézzük – és a költő alkotásának ismertetése is említi, a válogatás azonban metszetükkel sem kísérletezik, s a költő korábbi szakaszának verseiből választ. Megjegyezhetjük, hogy a módszert, a szövegalkotásnak Juhász Ferencre jellemző neobarokk technikáját és a népköltészeti-

nek, valamint a „mítosznak” az érvényességét benne az egyes versek, illetve fordításuk, szintagmatikájuk és szókincsük eléggé tükrözik.

A kötethez Pomogáts Béla írt tartalmas utószót; s illusztrációi a háború utáni magyar képzőművészet törekvéseit villantják fel.

Zeman László

Vér György: A néma költő. Cikk, riportok Juhász Gyuláról.

Sajtó alá rendezte: Lengyel András. Bevezető: Apró Ferenc. Szeged, 1983. 140 l. [Minikönyv]

A két világháború közötti szegedi sajtó munkatársának, Vér Györgynek írásait tartalmazza a kiadvány. A válogatás nem Vér György munkásságát reprezentálja, hanem azokat a cikkeket, interjúkat gyűjti össze, melyek Juhász Gyulával kapcsolatosak, s így elsősorban irodalomtörténeti dokumentumokként jelentősek. Valamennyi írás megjelent már különböző – részben nehezen hozzáférhető – napilapokban, újraközlésüket forrásértékük indokolja. Az első fejezet Juhász Gyula kevésbé ismert utolsó nyolc évébe enged bepillantást: az újságíró-barát egyrészt személyes tapasztalatait rögzíti, másrészt tudósításaival, riportjaival az irodalmi közéletből kiszoruló „néma költő” jelenlétét próbálja biztosítani a sajtóban. Írásai megdöbbentő beszámolóként „arról a temetőről, amit Juhász Gyula épített a saját élete fölött”. A második rész *A költő emlékéért* címet viseli; ezek a cikkek a Juhász-értékelés és -kutatás kezdeti időszakába illeszkednek. (Stílusuk olykor már idegenül hathat.)

Apró Ferenc tanulmánya az újságíró Vér György sajtópörökkel tarkított életét idézi föl, s megvilágítja írásainak kortörténeti és személyes hátterét. A kötet végén a válogatás szempontjairól tájékoztatják az olvasót.

Dobó Katalin

Veres Péter: Olvasónapló 1949–1953.

Sajtó alá rendezte és az utószót írta: Kristó Nagy István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 493 l.

Veres Péter szépirói életműsorozatának első köteteként jelent meg ez a napló, amely a közéletből 1949-ben visszavonuló író olvasmányairól, a mindennapi munka és olvasás közben felvetődő gondolatairól készített feljegyzéseket tartalmazza. Ön maga számára akarta tisztázni irodalmi-művészeti-esztétikai eszméit, s eközben társadalmi-politikai nézeteit is rendre kifejtette. Amikor tehetett, cikké formálta naplójának egyes részeit, szerkesztői és saját kontrollja alapján változtatva az eredeti szövegen. Ez a kötet a legelső változatot közli, s így bepillantást ad Veres Péter műhelyébe, gondolatainak keletkezési folyamatába, az első megfogalmazás szenvedélyes, friss formába. A sajtó alá rendező Kristó Nagy István nem húzta ki az ismétléseket, nem törölte a gondolatáradásban sokszor fölbukkanó hasonló szövegeket, abból a megfontolásból, hogy megmaradjon a napló óriási monológhoz hasonlítható eredeti formája, amelyben töprengések, vita, érvelés, műelemzés egyaránt található, legtöbbször az élő

beszéd stílusában. Tudatáram-ábrázolásnak is nevezhető ez a nagy terjedelmű napló, amelynek írásával párhuzamosan készült Veres Péter egyik legnagyobb realista regénye, a több kötetes *A Balogh család története*. Bár az író olvasónaplóként vezette ezeket a feljegyzéseket, nemcsak könyvekről olvashatunk benne, hanem az aktuális közéleti hírekről, a családra, időjárásra, a termésre, az író és barátai közérzetére vonatkozó gondolatokról is. Számos esetben elragadtatással nyilatkozik remekművekről, a hozzá közel álló írók módszeréről, művészetfelfogásáról, de idegenkedésének is hangot ad (pl. a modern divattal, egyes művekkel, operákkal kapcsolatban). Állandóan visszatérő gondolata a valóság ábrázolásának fontossága, a hitelességen, az élő alakok teremtésén érzett elismerése, valamint a nemzeti tudatról vallott különféle felfogások elemzése. Élettapasztalatából, saját írói gyakorlatából levont tanulságai sokszor érdekesebbek az éppen olvasott művek kommentálásánál is. „Ha nem tudod magadban legyőzni a publicistát, a rétor, a prédikátort – sohase lehetsz igazi író” – írja egy helyütt; „A legnagyobb és legbiztosabb nevelő az irodalom” – szögezi le többször is, megfogalmazza saját írói eszményét: „Tömör írói nyelv és népi hitelesség, életízűség, előbeszédyszerűség és mégis írói gazdaságosság a szóval.” „A szépség és igazság szomorú megszállottja”-ként gyönyörködik egyes, szerinte nem kellően értékelt művekben, elmélkedik az egyház történetén, vitázik Hugo irodalmi munkásságával, beszámol az éppen olvasott folyóiratszámok érdekesebb cikkeiről. Shakespeare-ről, Móriczról, Balzacról és Gorkijról szóló lelkes, rajongó jegyzetei a napló legjobb részei. De bárhol üjtük is fel ezeket az oldalakat, magukkal ragadnak Veres Péter kíváncsiságának, figyelemfelkeltésének bizonyítékai, pompásan megelevenített életképei, vitára ingerlő kijelentései, az olvasó ember szenvedélyes mohósága, sokoldalúsága. Sokszorosan izgalmas dokumentum ez a napló, nemcsak Veres Péterről, hanem az 1949–1953 közötti folyóirattermésről, könyvkiátlatról és irodalmi életről is. Nemcsak Veres Péter tisztelői, műveinek értő olvasói forgathatják haszonnal, hanem művelődéstörténészek, művészetpszichológusok, politikusok és prózaírók is. Mindenki számára szellemi izgalmat jelentő, gondolatébresztő olvasmányélmény.

R. Takács Olga

Veres Péter bibliográfia.

Összeállította: Fekete János. Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár, Balmazújváros, 1984. 61 l.

Veres Péter önállóan – könyvben, füzetben – megjelent valamennyi munkáját tartalmazza a szerkesztő előszava szerint teljességre törekvő összeállítás. A kiadvány jobb használhatósága érdekében közöljük a kimaradt tételeket:

„Békeharcos” munkásmozgalom vagy „államépítő” szocializmus? Bp., 1943. Magyar Élet, 16 l.

Kollektív világnézet és faji felelősség a szaporodás kérdésében. Kecskemét, 1938. 24 l. (Klny. a Válaszból)

Menthetetlen-e a magyar földművelés? Bp., 1932. Századunk, 18 l.

A parasztság és az értelmiség viszonya. Bp., 1936. Válasz kiadása, 20 l. (Klny. a Válaszból)

Az új magyar sorskérdéshez. Részlet az író most készülő könyvéből. Bp., 1948. Antiqua, 2–8. l. (Klly. a Válaszból)

A művek az első megjelenés időrendjében követik egymást, a címleírásokat rövid tartalmi ismertetés egészíti ki. A bibliográfia végén betűrendes mutató könnyíti meg az egyes írások visszakeresését.

Dobó Katalin

Veszprém megye irodalmi hagyományai

Szerkesztette: Harmath István–Katsányi Sándor. 4., bővített kiadás. Veszprém, 1984. 357 l. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár 10.)

A Balaton-felvidék, vagy ha Jókai elnevezését használjuk: a „magyar Tempevölgy” az ország egyik legszebb vidéke. Szinte mindegyik helysége értékes kulturális emléket is őriz. Veszprém megye területi elhelyezkedése a történelem folyamán sokszor változott. A kötet összeállítói a megye ma érvényben levő közigazgatási határainak figyelembevételével válogattak az erre a vidékre vonatkozó irodalmi művek közül. Bár a könyv korábbi, 1979-es kiadása óta Keszthelyet és járáskörzetét Zala megyéhez csatolták, a szerkesztők mégsem emelték ki ezeket a helységeket anyagukból, hogy ily módon is érzékeltessék e tájegység kulturális hagyományainak mindenkori határoktól független belső egységét.

A kötet négy nagyobb egységre tagolódik, melynek törzse a szöveggyűjtemény. A gyűjteménybe azoknak az íróknak, költőknek írásai kerültek be, akik a megyében születtek, vagy életük nagy részét ott töltötték, és akiknek szépírói munkásságára erősen hatottak a Bakony és Balaton-felvidék romantikus tájai, műveikben szerepeltetik e vidéket és az e vidéken élő embereket. A szerkesztők kivételt tettek a ma már klasszikusnak számító írókkal, akiknek itt-tartózkodását a lehetőség szerinti teljességgel dolgozták föl. Szándékuk szerint a gyűjtemény nem tájantológia, hanem a megyének a magyar irodalom életébe való szerves illeszkedését bizonyítja. Ezért nem szerepelnek olyan költők, akik csak egy-egy versükben idézték fel a tájat.

Az antológia a XI. századi Szent István nagyobb legendájából való, a veszprémi püspökség alapításáról szóló részlettel kezdődik, majd a magyar irodalomtörténet szokásos periodizációját követve a törökellenes harcok és a kuruckor, a felvilágosodás kora, a reformkor, az önkényuralom és kiegyezés kora, majd a két világháború közötti korszak szépirodalmából ad vonatkozó szemelvényeket Zrínyi Miklóstól Jókai Móron keresztül Krúdy Gyuláig. A szöveggyűjteményt az 1945 utáni költészet és széppróza zárja. Ezt a korszakot elsősorban Nagy László és Simon István képviselik, valamint Illyés Gyula, akinek életében Tihany többet jelentett kellemes nyaralásoknál, neki a hegy és a Balaton a táj és ember összekapcsolódásának szimbóluma volt.

A kötet második nagyobb fejezete az írói életrajzokat tartalmazza a megyében található helységek neveinek betűrendjében, Adászteveltől Zircig. A kötetnek talán ez a legfontosabb része, mert míg a szöveggyűjtemény csak ízelítőt adhat a magyar irodalom gazdag hagyományából és kedvcsinálót ahhoz, hogy a művek eredeti teljes szövegét is elolvassuk, addig az írói életrajzok pontos adatai lexikonszerűen használhatók a szerzők e megyéhez kapcsolódó életrajzi vonatkozásainak mindenre kiter-

jedő alaposágával. A kötetben való tájékozódást helység- és írói nevek szerinti mutatók segítik.

Az utolsó, negyedik része a könyvnek a mintegy 53 oldalnyi terjedelmű fekete-fehér fényképmelléklet. A fotók nagyobb része a vidék irodalmi emlékhelyeit ábrázolja, szinte hívogatván az olvasót, hogy felkerekedjék és végigjárja Magyarországnak ezt a szellemi értékekben bőséges vidékét.

Csóra Karola

Vikár Béla nyomában.

Szerkesztette: Laczkó András. Városi Tanács, Kaposvár, 1984. 50 l. (Kaposvári Kis-könyvtár 2.)

A Babits-centenáriumra kiadott előadásgyűjtemény után újabb tudományos ülészak anyagával jelentkezett a sorozat.

Ezúttal is egy évforduló alkalmából került arra sor, hogy Vikár Béla szerteágazó munkásságát népzene-kutatók és irodalomtörténészek értékeljék. A sokoldalú megközelítés, az eddig kiadatlan kéziratok hagyaték és levelezés feltárása értékes szempontokkal és adalékokkal gazdagítja a Vikár-kutatást.

Vikár László tanulmánya a ránkmaradt fonográf-felvételek és kéziratok alapján összegzi az erdélyi népdalgyűjtés körülményeit és módszereit. A költő, az irodalom-szervező és a fordító Vikár Béláról szól Schelken Pálma dolgozata, melynek egyik érdekessége, hogy bepillantást ad Vikár és a kortárs magyar írók kapcsolatába, levelezésük közlésével. Az idős hetesi parasztasszony visszaemlékezése a szülőföld hagyományait eleveníti föl – innen származnak az első fonográfra vett népdalok. A Vikár-életmű egyik legismertebb fejezetéhez, a Kalevala-fordításhoz kapcsolódik Volly István két írása; a Kalevala és a Vikár által gyűjtött magyar népdalok elemzésével mutat rá a hasonló fordulatokra, költői képekre. A finnországi gyűjtőmunka adta az ötletet Vikár Bélának, hogy a hangzó anyagot fonográfra rögzítse, megalapozva ezzel az ének-olvasatú fordításokat és az énekelt szövegek dallammal együtt való kiadását, de Kalevala-fordítása még dallamok nélkül jelent meg. Laczkó András tanulmánya értékes levéltári fondot dolgoz fel, amely Vikár Bélának, a La Fontaine Társaság elnökének levelezését tartalmazza. Első világirodalmi társaságunk a két háború közötti magyar szellemi élet jelentős vállalkozása volt, amely szorosan összefonódott az alapító Vikár Béla személyiségével és munkásságával.

Dobó Katalin

Világ. 1910. március 30. – 1926. április 30.

Repertórium (1910–1912.) Összeállította: Czére Gyöngyvér, Litván György bevezető tanulmányával. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1984. 412 l.

A Petőfi Irodalmi Múzeum Napilapok repertórium sorozatában – a Magyar Nemzet és a megkezdett Est-lapok után – megindult a Világ című politikai napilap bizonyos szempontok szerinti számbavétele. A magyar szabadkőművesek (később a

radikálisok) lapját az indulástól – 1910-től az 1911–12-es belső válságig, Purjesz Lajos főszerkesztővé válásáig – kísérelhetjük figyelemmel ebben a kötetben. A cikkek időrendben és növekvő lapszám szerint követik egymást. Az ugró lapszámok láttán is észrevehető, a repertórium nem törekedett teljességre. Természetesen az irodalmi múzeum profiljának megfelelő irodalmi szempontok kerültek előtérbe a válogatáskor. A szűken értelmezett irodalmon és fogadtatásán kívül képet kaphatunk a színházi – és erősen válogatva a döntő jelentőségű képzőművészeti és zenei élet eseményeiről. Az irodalmi vonatkozásokon túl regisztráltak minden vezércikket és a lap híres publicistáitól – pl. Jászi Oszkár, Várady Zsigmond, Nyitrai József – fontosabb írásokat, valamint témától függetlenül az állandó munkatársak – Décsi Imre, Szász Zoltán – minden írását. A lap programadó cikkei és a szabadkőművességgel kapcsolatos közlemények, valamint szervezeti hírek is bekerültek a válogatásba.

Szinte minden nem szépirodalmi tételt annotálnia kellett a szerzőnek, így kézbevétele nélkül is kirajzolódik a lap arculata. A szerzői közlésnél gondosan feloldotta az álneveket és a névjeleket – ezek a mutatóban is tükröződnek. A mutató nélkülözhetetlen fogódzó, az egyébként kronologikus elrendezésű bibliográfiához, ugyanis a személyneveken kívül az intézmények, egyesületek, körök, szövetségek, páholyok, és díjak neveit is feltünteteti egységes betűrendben.

A bevezető sajtótörténeti tanulmányt – amely a Világról szólván érdekesítően érzékelteti a korabeli politikai, társadalmi és sajtóviszonyokat és mozgásokat – Litván György írta.

Varga Katalin

Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben.

Írta és összeállította Károlyi Amy. A képanyagot gyűjtötte, válogatta és a felvételeket készítette Moldován Domokos. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 284 l.

Nem tudni, valójában ki válogatta a képeket, Moldován Domokos vagy Károlyi Amy-e, de a kötetet lapozgató arra figyel fel elsősorban, hogy szinte csak olyan fotókat talál az albumban, melyek a két költő életében s közös életükben igazán fontosak; személyesen, érzelmileg fontosak. „Hivatalos” fotóval alig találkozni: Weöres Sándor Kossuth-díjának átadása, költői esteken való részvétel, színházi bemutatók ünnepi pillanatai, néhány hivatalos – pl. írószövetségi – dokumentum fotókópiája, szinte semmi. Sokkal fontosabb, s a kötetben nagyobb szerephez jut a család, az ifjúkori, szeretett táj, a barátok, kedves kutyák, utazások emlékképei, festmények, rajzok, ismeretlenektől és barátoktól kapott levelek, múzeumi belépők, vonatjegyek, s más apró tárgyi relikviái közös emlékeiknek s életüknek.

Az olvasó (nézegető) tehát éppen azt kapja ettől a kötetből, amire valóban *kíváncsi* lehet: a versek mögött diszkrétan felsejlik a költő személyes élete: kötődései, vonzódásai emberekhez és más kultúrákhoz, otthona, „civil” élete. S ugyanakkor mindez sokkal közelebb vihet a versek értőbb befogadásához is.

Nagyon sok az amatőr felvétel, s ezek különösen fontosak, hiszen a Pável Ágostonról, Hamvas Béláról, Hantai Simonról, Lénárd Sándorról vagy Kós Károlyról készült képekkel bizonyára nem sok archívumban találkozhatunk.

A képeket Károlyi Amy magyarázatai egészítik ki ahol szükséges, de finom érzéssel inkább verseket, versrészleteket alkalmazott, a pontos hely, idő és szituáció meghatározása helyett is inkább hangulatilag érzékeltette a felvételeket.

A képalírások kissé bosszantóak: minden esetben közlik, hogy W. S. és K. A., ami teljesen felesleges, hiszen a két költőt mindenki felismeri, még a csoportképeken is.

Ny. J.

Zágoni Jenő: Körösi Csoma Sándor bibliográfia.

Előszó: Csetri Elek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 1971.

A bibliográfia az 1820 és 1983 között megjelent, Körösi Csomával kapcsolatos dokumentumok és közlemények leírását tartalmazza. A több mint másfél évszázad alatt különböző nyelveken és sajtótermékekben publikált anyag feltárása a teljességre törekvő szerkesztőtől hatalmas gyűjtő- és rendszerezőmunkát követelt. A nagyszámú – legnagyobb részét első kézből feldolgozott – forrásból másfélezernyi adat gyűlt össze. A szinte áttekinthetetlen mennyiségű anyag regisztrálása nem befejezett, lezárt munka – teljességről a Székelyföldön és Háromszéken gyűjtött irodalom kapcsán beszélhetünk –, a körültekintő, gondos gyűjtés eredménye azonban az eddigi kutatások legteljesebb összefoglalása és rendszerezése.

A bibliográfia szerkezete könnyen áttekinthető: az eredeti művek után következnek a Körösi Csomáról szóló tanulmányok, életrajzok, dokumentumok és cikkek, majd az egyes lexikonokban és enciklopédiákban föllelhető anyag számbavétele. A kötet második része a tudós emlékezetével és utóéletével kapcsolatos dokumentumokat tartalmazza; ide kerültek a nekrológok és emlékünnepek, az irodalmi és művészeti feldolgozások, megközelítések, az emléktáblák felállításáról és a névadásokról szóló információk, az irodalmi és szakmai jellegű hivatkozások. Az egyes fejezetek rendezőelvé értelemszerűen az időrend, illetve a szerzők nevének és a címeknek a betűrendje. A kötet használatát névmutató és az életút főbb állomásainak áttekintése könnyíti meg. A bevezető tanulmány a Körösi-monográfus Csetri Elek munkája, az illusztrációkat Kakas Zoltán készítette.

Dobó Katalin

Zelk Zoltán: Nappali menedékhely.

Prózai írások 1927–1955. Válogatta és a szöveget gondozta: Sinka Erzsébet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 491 l.

A Zelk Zoltánt ismerő olvasók számára újdonságot jelent az életmű-sorozat jelen kötete, mely először nyújt válogatást Zelk prózai műveiből.

Zelk Zoltán prózai pályafutása Erdélyben indult, amikor Kolozsváron 1927-ben néhány hónapra a rövid életű Új Hírek című hetilap munkatársa lett. Első kritikája (Markovits Rodion egyik regényéről), tárcái, riportjai ebben az újságban jelentek meg Zilahi Zoltán néven. 1928-ban átszökött Magyarországra és Budapesten telepedett le.

Ekkortól publikált a budapesti lapokban. Kezdetben a baloldali Munka és a Népszava közli különböző műfajú írásait, később, a 30-as években már a Pesti Hírlap Vasárnapja, a Múlt és Jövő, valamint a Nyugat is. 1939-től a kényszerű hallgatás évei következnek. Csak a felszabadulás után publikálhatott újból az elsőként meginduló Szabadság című napilapban, melynek 1949-ig munkatársa volt.

A kötet szerkezete az életpálya szakaszaihoz igazodik, az összeállító ennek megfelelően osztotta két részre anyagát. Az első részben az 1927–1939 között keletkezett írások szerepelnek műfajok szerint csoportosítva. Zelk tárcái és elbeszélései a költeményeiből már ismert zuglói nyomornegyedek és kiszolgáltatott munkanélküliek világát ábrázolják. A szövegekben erőteljesen érvényesül Zelk szociális érdeklődése. Elbeszéléseinek témáit gyakran verseiben is földolgozta. A Kritikák, cikkek fejezet tartalmazza a Munkában, a Népszavában és a Nyugatban megjelent kritikáit, többek között Barta Lajos, Márai Sándor, Knut Hamsun, Tersánszky Józsi Jenő regényeiről valamint József Attila Nincsen apám című verseskötetéről. Külön fejezetben szerepelnek a sporttudósítások, 1934-ben ugyanis a Népszava Testedzés rovatának ő volt a sporttudósítója. A kötet második része az 1945–1955 közötti időszak termését adja erősen válogatva. Ezek java része is kritika, az időszak színházi bemutatóiról, a frissen megjelent könyvekről. Például már 1945-ben ismerteti Nagy Lajos *Pincenapló*-ját, 46-ban Kassák összegyűjtött verseinek kötetét, 47-ben Déry regényét, a *Befejezetlen mondatot*, és 48-ban Németh László *Iszony* című regényét. Az írások alapul szolgálhatnak Zelk esztétikai elképzelésének vizsgálatához. Az utolsó fejezet nagyobb lélegzetű tanulmányokból és vitacikkekből válogat. Ezek az írások szorosan kapcsolódnak a kor irodalompolitikájához, mint például a Fórumban 1949-ben megjelent *Jegyzetek költészetünk mai állásáról*, vagy a *Mai költészetünk gyermekbetegségei* (Irodalmi Újság 1950.) című cikke, megemlíthetjük felszólalását, melyet a Magyar írók első kongresszusán (1951) olvasott fel és értékeléseit Gyulai Párról, Arany Jánosról, Juhász Gyuláról. Bár az írások nem mentesek a korszakot meghatározó szemlélettől, az olvasó számára érdekesek és értékesek lehetnek mint kordokumentumok. A kötetet Sinka Erzsébet rövid, informatív utószava zárja.

Csóra Karola

Zrínyi-dolgozatok.

Szerkesztette: Hausner Gábor és Kovács Sándor Iván. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest, 1984. 218, 48 l. (Acta Iuvenum, 1984. 2.)

Fiatalkutatók – egyetemi hallgatók – diákköri dolgozatait adja közre az Acta Iuvenum kötete. Kovács Sándor Iván szemináriumaiából kinőtt tanulmányok a Zrínyi-filológia számos alapkérdésére keresik a választ, nem egy esetben igen figyelemre méltó eredményeket mutatva fel.

Orlovsky Géza (*A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa*) a Zrínyi-könyvtár fennmaradt katalógusainak összetételét végezte el, jelentősen kibővítve a Kende-katalógus által eddig számontartott művek körét. Egy Zrínyi-szótár tervezetét készítette el Bánki Judit (*Egy Zrínyi-szótár terve*), bizonyítva egy ilyen jellegű mű alapvető fontosságát, részletezve megalkotásának szempontjait. Kazinczy Andrea verstani dolgozata (*A lí-*

rikus Zrínyi rímeléséről) a rímtechnika tudatos alkalmazását mutatja ki Zrínyi lírai műveiben, elutasítva Zrínyi rímelésének „negatív megítélését”. Stilisztikai jellegű vizsgáldást végzett Porogi András (*Hasonlaltípusok a Szigeti veszedelemben, különös tekintettel a XIV–XV. énekre*), igazolva az egyes hasonlatok XIV–XV. énekben végbemenő funkcióváltását. A Zrínyi-versek horvát recepciójával foglalkozik Szusity Éva dolgozata (*Zrínyi verseinek horvát változata*), elemezve a magyar és a horvát változat közti különbségeket, kijelölve Zrínyi Péter szerepét a horvát Zrínyi-recepció történetében. A XVII. századi Zrínyi-olvasottságról ad áttekintést Pintér Márta (*A Szigeti veszedelem két XVII. századi másolata*), meghatározva a másolatok funkcióját a mű magyarországi utóéletében. Közvetve ugyan, de a Zrínyi-témához kapcsolódik a kötet sorrendben utolsó tanulmánya is, Hausner Gábor: *Fordítási kísérletek Tasso eposzából a XVIII–XIX. század fordulóján* c. dolgozata, mely a hazánkban lassan kibontakozó Tasso-átültetéseket kíséri figyelemmel. A kötetet az 1918-ban megrendezett Zrínyi-kiállítás katalógusának hasonmás kiadása egészíti ki.

János István